T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU KENT MİRASININ TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE OLUŞUM VE DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BATTALGAZİ (ESKİ MALATYA) ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE GÜLAN ÇELEBİ

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aysun TUNA

HAZİRAN, 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SELÇUKLU KENT MİRASININ TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE OLUŞUM VE DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BATTALGAZİ (ESKİ MALATYA) ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYŞE GÜLAN ÇELEBİ
(36173624034)

PEYZAJ MİMARLIĞI ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aysun TUNA

HAZİRAN, 2021

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans öğrenim hayatım boyunca destek ve birikimleriyle bana yol gösteren, tez konumun belirlenmesi başta olmak üzere tezimin başlangıcından bitimine kadar geçen süre zarfında engin düşünce, görüş ve eleştirileriyle çalışmama yön veren, benden esirgemediği ilgisi ve bu süreçte motivasyonumu yüksek tutmam için sağladığı desteği ile bana inanan kıymetli hocam ve tez danışmanın Sayın Doç. Dr. Aysun TUNA'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Tez kapsamında yürüttüğüm arazi çalışmaları için gerekli arşiv ve güncel verilerin sağlanmasında ve değerli vaktini ayırarak uzman görüşleriyle çalışmama katkı sağlayan Uzman Tarihçi Birol Bayram GÜNGÖR'E, değerli katkıları ve görüşleri için Uzman Sanat Tarihçisi Levent İSKENDEROĞLU'na, Araştırmacı-Gazeteci Yazar Celal YALVAÇ'a, Araştırmacı-Gazeteci Yazar Bülent KORKMAZ'a, Avukat Abdulkadir ARTAN'a, Osmanlıca belgelerin çevirilerinde sağladığı değerli katkıları için Doç. Dr. Parisa GÖKER'e, kıymetli görüşleri ve sağladığı kaynak yardımları için Prof. Dr. Tülay METİN'e ve Doç. Dr. Murat ZENGİN'e, yüksek lisans eğitimim süresince birlikte yol aldığım kıymetli çalışma arkadaşım Bilge Hatun AY'a çok teşekkür ederim.

Kaynak önerisinde bulunarak görüş ve desteklerini esirgemeyen değerli jüri üyelerim Prof. Dr. Koray ÖZCAN'a, ve Doç. Dr. Sima POUYA'ya katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

İçinde yer aldığım 217O290 No'lu TÜBİTAK Projesi süresince sağladıkları değerli katkılarından dolayı Arslantepe Höyüğü kazı heyeti başkanı Prof. Dr. Marcella FRANGİPANE'ye ve Prof. Dr. Francesca BALOSSİ'ye çok teşekkür ederim.

Bu uzun ve zahmetli eğitim-öğretim hayatım boyunca ve yoğun tez çalışmam süresince beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan, motivasyonumu yüksek tutarak maddi manevi her türlü desteği sağlayan ve bana olan inançlarıyla her daim arkamda olduklarını bildiğim başta kıymetli annem Remziye ÇELEBİ'ye ve kıymetli babam Şaban ÇELEBİ'ye, minik kalbi ile en büyük destekçilerimden biri olan ve dualarını esirgemeyen sevgili yeğenim Kasım AVAR'a, çalışmam süresince maddi manevi destek sağlayarak stresimi ve kaygımı hoşgören sevgili kardeşlerim Hatice Kübra ÇELEBİ'e, Rabia AVAR'a, sevgili ablam Fatma Dilan TOPUZ'a ve bu süreçte sağladığı manevi destek ve sabrı ile her daim yanımda olan çok sevgili arkadaşıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bu tez çalışması, 217O290 No'lu "*Arslantepe Höyüğü ve Territoryumunda Arkeolojik Peyzajların Yenileme ve Yönetim Stratejisi Olarak Arkeolojik Park Modelinin Oluşturulması*" başlıklı TÜBİTAK 3501 projesiyle desteklenmiştir.

Ayşe Gülan ÇELEBİ
Haziran, 2021

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Selçuklu Kent Mirasının Tarihsel Süreç İçinde Oluşum ve Değişiminin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma: Battalgazi (Eski Malatya) Örneği” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ayşe Gülan ÇELEBİ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**
ONUR SÖZÜ ..... **ii**
İÇİNDEKİLER ..... **iii**
ÇİZELGELER DİZİNİ ..... **v**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **vi**
SEMBOLLER VE KISALTMALAR ..... **xii**
ÖZET ..... **xiii**
ABSTRACT ..... **xiv**
1. GİRİŞ **1**
2. KURAMSAL TEMELLER **4**
2.1 Selçuklu Döneminde Anadolu **4**
2.2 Selçuklu Döneminde Anadolu Kentlerinin Oluşum Süreci **6**
2.3 Selçuklu Dönemi Anadolu-Türk Kent Modelleri **7**
2.4 Selçuklu Döneminde Anadolu Kentlerinin Kentsel Ögeleri **14**
2.4.1 Savunma yapıları 14
2.4.2 Siyasal ve yönetsel yapılar 17
2.4.3 Ticari yapılar 17
2.4.4 Dini yapılar 18
2.4.5 Sosyal-kültürel yapılar 18
2.5 Selçuklu dönemi Anadolu Kentleri: Konya-Kayseri-Sivas **20**
2.5.1 Konya kenti 21
2.5.2 Kayseri kenti 24
2.5.3 Sivas kenti 27
3. MATERYAL VE YÖNTEM **34**
3.1 Amaç **35**
3.2 Konu-Kapsam **36**
3.3 Yöntem Açıklamaları **38**
3.3.1 Tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve kentsel ögelerinin tanımlanması 39
3.3.2 Tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içinde değişiminin tespiti 39
3.3.3 Tarihi kent merkezinin mevcut durum mekânsal analizi 40
3.3.4 Değerlendirme ve önerilerin geliştirilmesi 40
4. ARAŞTIRMA BULGULARI **41**
4.1 Tarihsel Kuruluş-Gelişim Süreci **41**
4.1.1 İlk kuruluşundan Osmanlı dönemine Eski Malatya (Battalgazi) tarihi 41
4.1.1.1 Ulaşım 46
4.1.1.2 Nüfus yapısı 46
4.1.1.3 Ekonomik yapı 48
4.1.1.4 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin kentsel ögeleri 53
4.1.2 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonu 89
4.1.2.1 Tarihi kaynaklar ışığında Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin tanımlanması 89
4.1.2.2 Selçuklu dönemi diğer Anadolu-Türk kent modelleri ile karşılaştırma 95
4.1.2.3 Hava fotoğrafları ile Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin tanımlanması 96
4.1.2.4 Bulgular kapsamında Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonu ve kentsel bileşenleri 97
4.1.3 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin XX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne değişimi 122

4.1.3.1 1951 yılı tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve tescilli yapılardaki değişim……122
4.1.3.2 1975 yılı tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve tescilli yapılardaki değişim……126
4.1.3.3 1999 yılı tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve tescilli yapılardaki değişim……129
4.1.3.4 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin bugünkü mekânsal organizasyonu……132
4.2 Planlama Süreci……136
4.3 Mekânsal Çözümlemeler……137
4.3.1 Arazi kullanım analizi……137
4.3.2 Yapı analizleri……138
4.3.2.1 Yapısal sistem analizi……138
4.3.2.2 Yapı niteliği analizi……140
4.3.2.3 Yapı kat adedi analizi……142
4.3.2.4 Kullanım durumuna göre yapı tipi analizi……144
4.3.2.5 Planına, dış cephesine ve eklemelerine göre yapı tipi analizi……147
4.3.2.6 Örtü malzemesi ve çatı eğimine göre yapı tipi analizi……152
4.3.3 Açık-yeşil alan analizi……153
4.3.4 Dolu-boş analizi……155
4.3.5 Doku (odak bölge) analizi……156
4.3.6 Kentsel mobilyalar analizi……160
4.3.7 Ulaşım ve erişilebilirlik analizi……164
5. SONUÇ……166
6. KAYNAKLAR……172
EKLER……179
ÖZGEÇMİŞ……219

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge 2.1: Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin iç kale çözümlemeleri (Özcan, 2005). 15
Çizelge 2.2: Selçuklu dönemi Anadolu'sunda Ulucami ve Ulucami işlevindeki camiler (Özcan, 2005). 32
Çizelge 2.3: Selçuklu dönemi Anadolu'sunda kentsel demografik çözümlemeler (Özcan, 2005)..... 33
Çizelge 4.1: Bugün mevcut olmayan ancak kaynaklarda adı geçen yapılar (Eskici, 2013; Ünal, 1983; Kazancıoğlu, 2001; Gülsoy ve Taştemir, 2007; Zengin, 2017; BOA. TTd. 323).83
Çizelge 4.2: 1951 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). 124
Çizelge 4.3: 1975 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). 127
Çizelge 4.4: 1999 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). 130
Çizelge 4.5: 2019 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). 134
Çizelge 4.6: Analizleri yapılmış tüm yılların genel değerlendirme yapı-parsel ilişki tablosu 136
Çizelge 4.7: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) arazi kullanım analizi (Orijinal, 2021). 137
Çizelge 4.8: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapısal sistem analizi (Orijinal, 2021)..... 139
Çizelge 4.9: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı niteliği analizi (Orijinal, 2021)..... 141
Çizelge 4.10: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı kat adedi analizi (Orijinal, 2021)..... 143
Çizelge 4.11: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapılaşma durumu analizi (Orijinal, 2021)..... 144
Çizelge 4.12: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi kullanım durumuna göre yapı tipi analizi (Orijinal, 2021). 145
Çizelge 4.13: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) genel değerlendirme (Orijinal, 2021)..... 153
Çizelge 4.14: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) yeşil alan varlığı analizi (Orijinal, 2021). 154
Çizelge 4.15: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) doluluk-boşluk analizi (Orijinal, 2021). 156

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1: Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları Bizans kent düzenleri (Özcan, 2007)..... 7
Şekil 2.2: Kale kent modeli; A tipi/eklemli kale kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007). .. 11
Şekil 2.3: Kale kent modeli; B tipi kale kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007)..... 12
Şekil 2.4: Açık kent modeli; A tipi açık kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007). 12
Şekil 2.5: Açık kent modeli; B tipi açık kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007). 13
Şekil 2.6: Dış odaklı büyüme modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007)..... 13
Şekil 2.7: Selçuklu döneminde kentsel gelişmenin aşamaları, Konya (Özcan, 2011)..... 22
Şekil 2.8: Selçuklu döneminde morfolojik yapı çözümlemesi, Konya (Özcan, 2011)..... 23
Şekil 2.9: Selçuklu döneminde Konya kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005). 24
Şekil 2.10: Kayseri kenti gelişim aşamaları (Erdoğan ve Atabeyoğlu, 2016)..... 25
Şekil 2.11: Selçuklu döneminde Kayseri kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005). 26
Şekil 2.12: Selçuklu döneminde Sivas kenti (Akbulut, 2009)..... 29
Şekil 2.13: Selçuklu döneminde Sivas kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005). 30
Şekil 2.14: Sivas kent meydanı ve yakın çevresini oluşturan yapılar (Kalender ve Demiroğlu, 2011)..... 31
Şekil 3.1 Çalışma alanı coğrafi konumu (Orijinal, 2021). 37
Şekil 3.2: Çalışma yöntemi akış diyagramı (Orijinal, 2021). 38
Şekil 4.1: Malatya kervan yolları ve hanlar/kervansaraylar (Malatya kervan yolları ve kervansarayları haritasından üretilmiştir)..... 52
Şekil 4.2: Eski Malatya kent surları-kapı girişi (Sıbdırıs Kapısı) (Celal Yalvaç arşivi). 55
Şekil 4.3: Eski Malatya sur duvarı kalıntıları (Orijinal, 2019). 55
Şekil 4.4: Eski Malatya kent surları-restorasyonu yapılan kısım (Sol: sur içinden; Sağ: sur dışından) (Orijinal, 2019)..... 55
Şekil 4.5: Ulu Camii kuzeybatı köşesi, batı portalı ve payandalar-restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi). 57
Şekil 4.6: Ulu Camii güney cephesi (güney portalı) ve Şahabiyye-i Kübra Medresesi kalıntıları-restorasyon öncesi (Celal Yalvaç arşivi). 57
Şekil 4.7: Ulu Camii güneydoğu köşesi, doğu ve güney portalı-restorasyon sonrası (Orijinal, 2019)..... 58
Şekil 4.8: Ulu Camii Güney Cephesi-Restorasyon Sonrası (Orijinal, 2019)..... 58
Şekil 4.9: Ulu Camii doğu portalı-restorasyon sonrası (URL-1)..... 59
Şekil 4.10: Ak Minare Camii-restorasyon öncesi (sol), restorasyon sonrası (sağ) (Sol: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Sağ: URL-1)..... 60
Şekil 4.11: Sütlü Minare Camii-restorasyon öncesi (sol) ve sonrası (sağ) (Sol: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Sağ: Orijinal, 2019). 61
Şekil 4.12: Melik Sunullah Camii Minaresi ve Türbesi-eski hali (Celal Yalvaç arşivi). 62
Şekil 4.13: Melik Sunullah Camii Minaresi ve Türbesi. Restorasyon öncesi (sol) ve restorasyon sırasında (sağ) (Sol: URL-1; Sağ: Orijinal, 2021). 62
Şekil 4.14: Melik Sunullah Camii'nin restorasyonu yapılırken arka avlusunda kazı sırasında ortaya çıkan bölüm (Orijinal, 2021). 63
Şekil 4.15: Halfetih Minaresi ve hemen altında bulunan Üç Kardeşler Türbesi (Celal Yalvaç arşivi)..... 64
Şekil 4.16: Halfetih Minaresi ve Üç Kardeşler Türbesinin Bugünkü Hali (Orijinal, 2019)..... 64
Şekil 4.17: Halfetih Minaresi, Üç Kardeşler Türbesi ve Hötüm Dede Türbesi (URL-1)..... 65

Şekil 4.18: Hötüm Dede Türbesi (Orijinal, 2019). 65
Şekil 4.19: Şahabiyye-i Kübra Medresesi-2010 yılı kazı sonrası (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2010). 66
Şekil 4.20: Şahabiyye-i Kübra Medresesi kazı öncesi (Orijinal, 2019). 67
Şekil 4.21: Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin kazı çalışmaları sırasında toprak altından çıkan bölümleri (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 67
Şekil 4.22: Emir Ömer Mescidi kuzey cephesi portal girişi-restorasyondan önce (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi). 68
Şekil 4.23: Emir Ömer Mescidi kuzey cephesi portal girişi-restorasyondan sonra (Orijinal, 2019). 68
Şekil 4.24: Alacakapı Mescidi (Şah Ali Bey Camii) (Sol: Orijinal, 2019; Sağ: URL-1). 69
Şekil 4.25: Ahmed Duran Türbesi (Orijinal, 2019). 70
Şekil 4.26: Zeynel Bey Mescidi-Soldaki görsel kuzeydoğu köşesine; sağdaki görsel güney cephesi ile surlarla bitişik olan batı cephesine ait (Orijinal, 2021). 71
Şekil 4.27: Namazgah-Ön cephesi (sol), arka cephesinde bulunan çeşme (Sağ) (URL-1). 71
Şekil 4.28: Halfetih Minaresinin yanındaki Üç Kardeşler Türbesine ait kalıntılar (Orijinal, 2021). 72
Şekil 4.29: Kanlı Türbe (Kümbet)-Restorasyon öncesi (Celal Yalvaç arşivi). 73
Şekil 4.30: Kanlı Türbe (Kümbet)-Restorasyon öncesi ve sonrası (Sol: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Sağ: Orijinal, 2019). 73
Şekil 4.31: Hacı Nefise Hatun Kümbeti-Restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi). 74
Şekil 4.32: Hacı Nefise Hatun Kümbeti-Restorasyon sonrası (Orijinal, 2019). 74
Şekil 4.33: Reşidüddin tarafından çizilen Malatya su kanalları planı (Reşidüddin Fazullah, 1947; Metin, 2013a). 76
Şekil 4.34: Battalgazi ilçesinde bulunan su kanallarına bir örnek (Arslan, 2006). 77
Şekil 4.35: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı-Eski hali (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi). 78
Şekil 4.36: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı-Restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2007). 79
Şekil 4.37: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı-Restorasyon sonrası (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2011). (EK C.3-C.10). 79
Şekil 4.38: Erturan Evi (Poyraz Konağı)'nin genel görünümü-restorasyon öncesi (Birol Bayram Güngör arşivi). 80
Şekil 4.39: Erturan Evi (Poyraz Konağı)'nin genel görünümü-restorasyon sonrası (URL-1) 80
Şekil 4.40: Erturan Evi (Poyraz Konağı) avlu içinde bulunan havuz (Birol Bayram Güngör arşivi). 81
Şekil 4.41: Erturan Evi (Poyraz Konağı) avlu içinden görünüm-restorasyon öncesi (sol) ve sonrası (sağ) (Sol: Birol Bayram Güngör arşivi; Sağ: URL-1). 81
Şekil 4.42: Yedigözönü Çeşmesi (URL-1). 82
Şekil 4.43: Battalgazi İlçe Merkezi KAİP Alanı'ndan 1940 yılında çekilmiş bir fotoğraf. Konutlar ile kayısı bahçelerinin sayısı bugüne oranla oldukça azdır (ön tarafta Ak Minare Camii görünmektedir. Görsel Ulu Camii'den Ak Minare'ye doğru çekilmiştir) (Göğebakan, 2004; Arslan, 2006). 83
Şekil 4.44: Albert Gabriel (1940)'in "XIX. Yüzyılda Malatya Şehri" başlıklı haritası (Metin, 2010). 90

Şekil 4.45: T.A.Sinclair tarafından 1989 yılında revize edilen Gabriel'in çizimi (Sinclair, 1989)..... 92
Şekil 4.46: Eskici (2002)'nin Eski Malatya Şehir Planı..... 93
Şekil 4.47: Yıldız Keskin (1992)'in ele aldığı çizimin, "Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Planı" başlığıyla Metin (2010) tarafından geliştirilmiş hali..... 94
Şekil 4.48: Selçuklu döneminde Malatya Kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005)..... 96
Şekil 4.49: KAİP çalışma alanı kabartma (hillshade) (sol) ve eğim haritası (sağ) (Orijinal, 2021)..... 97
Şekil 4.50: 2008 yılında KAİP Alanından çekilmiş hava fotoğrafı üzerinden Ahmedek Kalesine ait kalıntıların yer gösterimi (Orijinal, 2021)..... 99
Şekil 4.51: Ahmedek Kalesi-Küçük olan bölümün Osman Ateş Caddesinden güneydoğu köşesine doğru çıkan patika yol ve kaleye ait kalıntının batıya doğru görünümü (sol), aynı kalıntının iç sur duvarı üzerinden doğuya doğru görünümü (sağ) (küçük bölümün güney duvarı, iç sur duvarı ile bitişiktir) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 100
Şekil 4.52: Ahmedek Kalesi-Kot farkına sahip hendek ile çevrili kuzeydeki doğu-batı doğrultulu kısa duvar (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 101
Şekil 4.53: Ahmedek Kalesi-Kuzeydeki doğu-batı doğrultulu toprak altında kalan uzun duvar (Sol: Karşıdan görünüşü; Sağ: Üstten görünüşü) (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 101
Şekil 4.54: Ahmedek Kalesi-Kalenin kırıklı devam eden hendek ile çevrili batıya düşen kuzey-güney doğrultulu kısa duvarı (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 102
Şekil 4.55: Ahmedek Kalesi-Osman Ateş Caddesi boyunca kuzey-güney doğrultulu uzanan doğu duvarı ve diğer kalıntılar (büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 103
Şekil 4.56: Ahmedek Kalesi, **Şekil 4.54**'deki batıya bakan kuzey-güney doğrultulu kısa duvar ile evin zemininde kalan doğu-batı doğrultulu duvarın birleştiği köşe (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 103
Şekil 4.57: Ahmedek Kalesi, **Şekil 4.54**'deki batıya bakan kuzey-güney doğrultulu kısa duvar ile **Şekil 4.56**'daki evin zemininde kalan doğu-batı doğrultulu duvar (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 104
Şekil 4.58: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı-Ahmedek Kalesi (Orijinal, 2021). (EK B.1)..... 105
Şekil 4.59: Gertrude Bell'in, Halfetih Minaresine doğru çektiği fotoğrafta arazideki duvarlar (sol) ve bugünkü mevcut durumda patika yol olarak kullanılan söz konusu duvarlar (sağ) (Sol: New Castle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü arşivi, 1909; Sağ: Orijinal, 2021)..... 108
Şekil 4.60: Ulu Camii'nin güneyinden çekilmiş olan yılı bilinmeyen görselde İç Kale'ye ait olduğu öngörülen sur kalıntıları görülmektedir. Görselin sağ kısmında görünen kalıntılar Şahabiyye-i Kübra Medresesi'ne ait kalıntılardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi)..... 108
Şekil 4.61: Halfetih Minaresinin yanından geçen patika yolun zemininde görünen ve İç Kale'ye ait olduğu öngörülen doğu duvar hattının toprak altında kalan uzantısı. Sol kısımda Hötüm Dede Türbesine ait olan kubbe ve orta kısımda tarihi bir yapıya ait desenli taşların cephe duvarına döşemiş olduğu pembe renkli konut (Orijinal, 2021)..... 109
Şekil 4.62: Halfetih Minaresinin yanından geçen patika yolun yan kısmından görünen ve İç Kale'ye ait olduğu öngörülen duvar kalıntıları (Orijinal, 2021)..... 109

Şekil 4.63: Sağ tarafta uzanan çit İç Kale'nin güney duvarı boyunca devam etmektedir. Yine sağ taraftaki depo/kömürlüğün zemininde İç Kale'ye ait olduğu öngörülen taşlar (Orijinal, 2021)..... 110
Şekil 4.64: İç Kale'ye ait olduğu öngörülen güney duvarları üzerindeki depo/kömürlük. Kaleye ait olduğu düşünülen taşların depo/kömürlük ve bahçe duvarının zemininde kullanılması (Orijinal, 2021). 110
Şekil 4.65: İç Kale'ye ait olduğu öngörülen toprak altında kalmış doğu duvarına ait kalıntılar (sol) ve tarihi yapıya ait desenli taşların, cephesine döşenmiş olduğu pembe renkli konut (sağ) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 111
Şekil 4.66: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı-İç Kale (Orijinal, 2021). (EK B.2). 111
Şekil 4.67:İç Kale'nin içinde yer aldığı düşünülen bir yapıya ait duvar kalıntısı (Sol: Orijinal, 2021; Sağ: Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 112
Şekil 4.68: İç Kale'nin içinde yer aldığı düşünülen bir yapıya ait duvar kalıntısı. Ulu Camii ve Şahabiyye-i Kübra Medresesinin güneyinden bir görünüm (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021)..... 112
Şekil 4.69: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı (Orijinal, 2021). (EK B.3). 114
Şekil 4.70: İsmi bilinmeyen kapılardan güneybatı sur kapısı (Birol Bayram Güngör arşivi). 115
Şekil 4.71: I. Derece Arkeolojik Sit Alanını oluşturan Bizans Nekropol'üne açılan güney sur kapısı (Birol Bayram Güngör arşivi). 115
Şekil 4.72: Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı restorasyon öncesi (Birol Bayram Güngör arşivi). 116
Şekil 4.73: Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı restorasyon sonrası (Birol Bayram Güngör arşivi). 117
Şekil 4.74: Ulucami sokağında bugün pazar alanı olarak kullanılan alanın karşısında bir eve bitişik halde bulunan ve bugün depo olarak kullanılan, bedesten olduğu öngörülen kalıntı (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 118
Şekil 4.75: Bedestene ait olduğu öngörülen, bir eve bitişik durumda olan yapı kalıntısının geçmiş yıllara ve bugüne ait görseli (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 118
Şekil 4.76: İç sur duvarı ile bitişik vaziyetteki hamam olduğu düşünülen kalıntının ön kısmı (Sol: geçmiş yıllara ait hali; Sağ: mevcut hali. Nekropol'e açılan ismi bilinmeyen sur kapısı da görünmektedir) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 120
Şekil 4.77: İç sur duvarı ile bitişik vaziyetteki hamam olduğu düşünülen kalıntının bahçe içerisindeki arka kısmı ve açıkta bulunan iki tonozu (Sol: geçmiş yıllara ait hali; Sağ: mevcut hali) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021). 120
Şekil 4.78: Hamam olduğunu düşünülen kalıntının bahçe içinden genel görünümü (Sol tarafta **Şekil 4.33**'deki, Sağ tarafta **Şekil 4.34**'deki kısmı görünmektedir) (Birol Bayram Güngör arşivi). 120
Şekil 4.79: Kazı sırasında tespit edilen bimarhâneye ait olduğu düşünülen kalıntılar (Malatya Arkeoloji Müzesi, 2013). 121
Şekil 4.80: Bimarhâne'ye ait olan kalıntıların bulunduğu arazinin eski ve mevcut hali (Sol: Malatya Arkeoloji Müzesi, 2013; Sağ: Orijinal, 2021). 122
Şekil 4.81: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 1951 yılı ortofoto haritası (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi) (HGM, 1951). 123
Şekil 4.82: 1951 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.4)..... 125
Şekil 4.83: 1951 yılında mevcut olan tescilli yapılar (Orijinal, 2021). (EK B.5). 125

Şekil 4.84: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 1975 yılı ortofoto haritası (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi) (HGM, 1975). 126
Şekil 4.85: 1975 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.6)..... 128
Şekil 4.86: 1975 yılında mevcut olan tescilli yapılar (Orijinal, 2021). (EK B.7)..... 128
Şekil 4.87: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 1999 yılı ortofoto haritası. (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi; Mavi çizgi: D-300 Karayolu) (HGM, 1999)..... 129
Şekil 4.88: 1999 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.8)..... 131
Şekil 4.89: 1999 yılında mevcut olan tescilli yapılar (Orijinal, 2021). (EK B.9)..... 132
Şekil 4.90: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 2019 yılı haritası (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi; Mavi çizgi: D-300 Karayolu) (Google Earth Uydu Görüntüsü, 2019). 133
Şekil 4.91: 2019 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.10)..... 135
Şekil 4.92: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) arazi kullanım analizi (Orijinal, 2021). (EK B.11). 138
Şekil 4.93: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapısal sistem analizi (Orijinal, 2021). (EK B.12)..... 140
Şekil 4.94: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı niteliği analizi (Orijinal, 2021). (EK B.13). 142
Şekil 4.95: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı kat adedi analizi (Orijinal, 2021). (EK B.14)..... 143
Şekil 4.96: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapılaşma durumu analizi (Orijinal, 2021). (EK B.15)..... 144
Şekil 4.97: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi tescilli yapılar ve sosyal donatı alanları analizi (Orijinal, 2021). (EK B.16). 146
Şekil 4.98: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı yaşları analizi (Orijinal, 2021). (EK B.17). 147
Şekil 4.99: Avlu-bahçe ikilisine sahip konut örneği (Orijinal, 2019)..... 148
Şekil 4.100: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi avlu-bahçe dağılım analizi (Orijinal, 2021). (EK B.18). 149
Şekil 4.101: Konutlara bitişik inşa edilen eklentilere örnekler (Orijinal, 2019)..... 149
Şekil 4.102: Tek katlı geleneksel konutlara örnekler (Orijinal, 2019). 150
Şekil 4.103: İki katlı geleneksel konutlara örnekler (Orijinal, 2019). 150
Şekil 4.104: Sonradan inşa edilen çok katlı konutların geleneksel dokuyla uyumsuzluğu (Orijinal, 2019)..... 150
Şekil 4.105: Cumbalı geleneksel konutlara örnekler (Orijinal, 2019)..... 151
Şekil 4.106: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi Geleneksel Konut Tipi Analizi (Orijinal, 2021). (EK B.19). 151
Şekil 4.107: Konutların çatı ve saçaklarında ahşap malzeme kullanımı (Orijinal, 2019). 152
Şekil 4.108: Beşik çatılı konutlara örnekler-açık kalan kısımlarda ahşap malzeme kullanımı (Orijinal, 2019)..... 153
Şekil 4.109: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) yeşil alan varlığı analizi (Orijinal, 2021). (EK B.20). 155
Şekil 4.110: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi doku/odak bölge analizi (Orijinal, 2021). (EK B.21)..... 157
Şekil 4.111: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayının ön cephesinde bulunan açık hava müzesine ait balmumu heykeller (Orijinal, 2021)..... 163

Şekil 4.112: Metin Sözen Sanat Sokağı'ndaki çağdaş seramik sanatı örneklerinden bazıları (Orijinal, 2021). 163
Şekil 4.113: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) erişim analizi (Orijinal, 2021). (EK B.22). 165

SEMBOLLER VE KISALTMALAR

BKE : Battalgazi Kültür Envanteri

CBS : Coğrafi Bilgi Sistemleri

HGM : Harita Genel Müdürlüğü

KAİP : Koruma Amaçlı İmar Planı

KUDEB : Koruma Uygulama ve Denetim Büroları

MKE : Malatya Kültür Envanteri

QGIS : Quantum GIS

TKB : Tarihi Kentler Birliği

TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

SELÇUKLU KENT MİRASININ TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE OLUŞUM VE DEĞİŞİMİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: BATTALGAZİ (ESKİ MALATYA) ÖRNEĞİ

Ayşe Gülan ÇELEBİ

İnönü Üniversitesi
Fen Bilimleri Enstitüsü
Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

219 + xiv sayfa

2021

Danışman: Doç. Dr. Aysun TUNA

Önemli bir Selçuklu dönemi Anadolu kenti olan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi; kentle bütünleşmiş bir arkeolojik alan özelliği taşıması gibi özgün bir değere sahip olmasının yanı sıra barındırdığı tarihi ve kültürel zenginliği, yüzyıllar boyunca taşıdığı kent merkezi kimliği, kesintisiz yerleşimi, kozmopolit yapısı, tipik bir Selçuklu kenti olması, döneminde sahip olduğu stratejik konumu ve geçmişte taşıdığı önemi bugün yitirmiş olması sebebiyle çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Tez çalışmasının amacı, Battalgazi III. Derece Arkeolojik Sit ve Etkileşim Alanı Selçuklu kent mirasının mekânsal ve işlevsel boyutlarının tespit edilerek geleceğe yönelik koruma-geliştirme-canlandırma önerilerinin üretilmesidir. Bu doğrultuda alana yönelik planlanan kentsel tasarım/yenileme/iyileştirme uygulamaları için mekânsal çözümlemeler yapılmış ve alanın mekânsal altlığı ortaya konulmuştur.

Kentin Selçuklu dönemi yerleşim modeline dair yeterli düzeyde veri bulunmaması doğrultusunda dönem kaynakları incelenmiş, bilimsel araştırmalar irdelenmiş, kimlik yönünden benzerlik taşıyan Selçuklu kentleri ile karşılaştırmalar yapılarak çalışma alanının Selçuklu dönemi kent planı ve mekânsal organizasyonu çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda dönemin kentsel ögelerini belirleyebilmek amacıyla çalışma alanına ait yükseklik verisinden üretilen arazi modelleri, hava fotoğrafları ve bilimsel çalışmalardaki Malatya kent planları kullanılarak tespitler yapılmıştır. Çalışma alanının tarihsel süreç içindeki değişimini saptayabilmek için tarihi ortofotolar ve mevcut uydu görüntüleri QGIS programı üzerinden sayısallaştırılarak değişim analizleri yapılmış haritalar oluşturulmuştur. Arazide yapılan yerinde tespit gözlemler doğrultusunda elde edilen veriler QGIS programı üzerinden sayısallaştırılarak çalışma alanının mevcut durum mekânsal analizleri gerçekleştirilmiş ve haritalar oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Battalgazi (Eski Malatya), Selçuklu Kenti, Kentsel Miras, Mekânsal Organizasyon, Koruma.

ABSTRACT

Master's Thesis

A RESEARCH ON THE EXAMINATION OF THE FORMATION AND CHANGE OF THE SELJUK CITY HERITAGE IN THE HISTORICAL PROCESS: THE CASE OF BATTALGAZİ (ESKİ MALATYA)

Ayşe Gülan ÇELEBİ

Inönü University
Graduate School of Natural and Applied Sciences
Department of Landscape Architecture

219 + xiv pages

2021

Supervisor: Doç. Dr. Aysun TUNA

The historical city center of Eski Malatya (Battalgazi), an important Seljuk period Anatolian city; In addition to having a unique value as an archaeological site integrated with the city, its historical and cultural richness, the identity of the city center it has carried for centuries, its uninterrupted settlement, cosmopolitan structure, being a typical Seljuk city, its strategic location in its period and its importance in the past are today It was determined as a study area due to the loss of.

The aim of the thesis study, Battalgazi III. Degree Archaeological Site and Interaction Area is to determine the spatial and functional dimensions of the Seljuk urban heritage and to produce protection-development-revitalization proposals for the future. In this direction, spatial analyzes were made for the urban design/renewal/improvement applications planned for the area and the spatial base of the area was revealed.

In line with the lack of sufficient data on the Seljuk period settlement model of the city, the sources of the period were examined, scientific researches were examined, and the Seljuk period city plan and spatial organization of the study area were tried to be analyzed by making comparisons with the Seljuk cities that have similar identity. In this context, in order to determine the urban elements of the period, determinations were made using land models produced from the height data of the study area, aerial photographs and Malatya city plans in scientific studies. In order to determine the change of the study area in the historical process, historical orthophotos and existing satellite images were digitized via the QGIS program and maps were created with change analysis. The data obtained in the direction of on-site observations made in the field were digitized through the QGIS program, and the current situation spatial analyzes of the study area were carried out and maps were created.

Keywords: Battalgazi (Eski Malatya), Seljuk City, Urban Heritage, Spatial Organization, Conservation.

1. GİRİŞ

Kentler, geçmişte birçok uygarlığa yaşam alanı olarak, yaşamın getirdiği pek çok birikimle bugüne ulaşan yerleşim biçimi ürünleridir. Başka bir deyişle tarihi pek çok olaya, eyleme, hadiseye tanıklık etmiş yapı ve unsurların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan formların oluşumudur. İnsanların göç etmesi sonucu iklim, topografya gibi doğal etmenlerle birlikte savunma açısından insanların kendilerini güvende hissettikleri, yaşamlarını devam ettirebilecekleri, bir alan üzerinde kendiliğinden gelişen kentler olduğu gibi; bir plan üzerinde dönemin sosyo-ekonomik, politik ve dini şartları ile bölgenin doğal koşulları doğrultusunda gelişen veya yeniden düzenlenmesiyle oluşturulan kentler de vardır.

Bugün modernleşme hareketlerinin teknoloji çağıyla birleşmesiyle, yaşam biçimleri ve insan talepleri değişmekte, sosyo-kültürel değerler farklılaşmakta ve bu doğrultuda kentler fiziksel açıdan evrim geçirmektedir. Farklılaşan istekler sonucu alınan kararlar, tarihi dokuya zarar vermekte, tarihi kültürel değerleri yok etmektedir. Tarihi dokular, insan çevre ilişkisinin olmadığı, modern kent adı altında beton yığınlarından ibaret olan yaşam alanları arasında sıkışıp kalarak, değersizleştirilmekte ve geri dönülmez hasarlar almaktadır.

Tarihi ve kültürel değerler, geçmişten bize ulaştırılan miras değeri taşımalarının dışında, gelecek nesillere koruyup değersizleştirmeden ulaştırılması gereken emanetlerdir. Tarihi doku, kolay bir şekilde tahrip edilebilen, tahrip edildiğinde de yerine bir daha yenisi konulamayacak olan, yaşatılması gereken çok önemli kültürel değerlerin oluşumudur. Nüfus artışıyla beraber yeni yaşam alanı arayışları, yerleşim alanlarının büyümesi, değiştirilmesi, yeniden kurulması gibi nedenlerle tarihi doku bilinçsizce yok edilmektedir.

Ülkemizde 1950'lerde başlayan kentleşme hareketleri sonucu, ihtiyaç doğrultusunda yeni yerleşim alanları oluşturulmak istenmiş ve kentlerde var olan doğal peyzaj alanları ile tarihi dokular, plansız şekilde gelişen kent yerleşimleriyle yok edilmeye başlanmıştır. Bu sebeple kentlerdeki açık yeşil alanlar azalmış, farklı uygarlıklara ait bugünlere ulaşan birçok sivil, askeri ve dini mimari yapı yıkılmış, yok edilmiş ya da değersizleştirilmiştir. Bu doğrultuda koruma politikaları başlatılmış olsa da yıkımın önüne tam olarak geçilememiştir. Kopuk insan ilişkilerinin olduğu plansız kentsel yerleşimlerin yerine, ortak duygu ve düşüncelerin paylaşılabildiği, yeşil alanların yok edilmediği, tarihi dokunun ve geçmişten gelen

birikimlerle oluşan kültürlerin önemsendiği; belli bir plan ve strateji doğrultusunda kurulup gelişen yerleşim alanları oluşturulmalı ve bu yönde gerekli çözüm önerileri geliştirilerek uygulanmalıdır.

Yüzyıllar boyunca farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan ve bugüne kadar her dönemde kent merkezi statüsünde bulunmuş olan Battalgazi III. Derece Arkeolojik Sit Etkileşim Alanı, yani tez çalışmasına konu olan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi, bugün yüzyıllar boyunca taşımış olduğu stratejik önemini yitirmiş olup Malatya kentine bağlı ilçe yerleşimi olarak devamlılığını sürdürmektedir. Farklı dinden, ırktan, kültürden binlerce insanın yüzyıllar boyunca yaşamını sürdürdüğü bu alan, bugün hak ettiği değeri görememektedir. Çalışma alanı, bünyesinde barındırdığı binlerce yıllık tarihi kültür varlıklarıyla birlikte yörede iskân eden kesime ait konut ve işletmelerden ibaret küçük bir yerleşim alanı olarak kalmıştır. Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi, bugün Malatya kent nüfusuna ve büyüklüğüne kıyasla etkili bir konumda ve büyüklükte değildir. Fakat kültür turizm potansiyeli bakımından Doğu Anadolu Bölgesi'nin özgün değerlerine sahip odak bölgelerinden biridir. Bu yönüyle, il ve bölge gelişimi açısından çok büyük potansiyel barındıran bir alandır.

Yürütülen tez çalışmasıyla, Battalgazi III. Derece Arkeolojik Sit ve Etkileşim Alanının, tarihi kentsel kimliğinin korunması, geliştirilmesi ve gelecek nesillere ulaştırılması için sürdürülebilirliğinin sağlanması doğrultusunda Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içindeki gelişim ve değişim sürecinin tanımlanması ve bu alanda planlanan kentsel tasarım/yenileme/iyileştirme uygulamaları için mekânsal çözümlemelerin yapılarak alanın mekânsal altlığının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Yapılan çalışma kapsamında söz konusu alanın tarihi, doğal ve kültürel özelliklerine yönelik farkındalığın geliştirilmesiyle tarihsel kentsel alanın önemini geri kazanması, sahip olduğu değerlerin korunması ve bu değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması için;

- Kentin, tarihsel gelişimiyle beraber, mekân organizasyonu bakımından geçirdiği değişimlerin incelenmesi ve sahip olduğu olumlu/olumsuz etkilerinin ortaya çıkarılması,
- Tarihi kentsel alanın canlandırılmasına yönelik yürütülecek çalışmaların ve uygulanacak peyzaj çalışmalarının öneminin ortaya çıkarılması,
- Alanın sahip olduğu doğal güzellikler ile kentsel açık yeşil alanların, yaşam kalitesini artırması bakımından önemi ve bu alanların geçirmiş olduğu değişimlerin tespit

edilmesi sonrasında korunması ve geliştirilmesine yönelik yapılacak çalışmaların öneminin ortaya çıkarılması,

- Kent merkezi ile tarihi kentsel yerleşim alanı arasındaki bağın güçlendirilmesi ve çalışma alanının kentsel yaşam içerisinde aktif role sahip olabilmesi,
- Tarihi kimliğin korunması ve kültürel birikimlerin devamlılığının sağlanması hedeflenmiştir.

Yapılan tez çalışması, beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; çalışma alanını oluşturan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin seçilme nedeni, amacı ve hedefleri açıklanmıştır.

İkinci bölümde; kuramsal temeller başlığı altında Selçuklu döneminde Anadolu ve Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin oluşum süreci üzerinde durulmuş, Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kent modelleri ve Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin kentsel ögeleri incelenmiş, bu kapsamda dönemsel kimlik bakımından benzer özellikler taşıyan örnek Selçuklu dönemi Anadolu kentleri olan Konya-Kayseri-Sivas kent modelleri irdelenmiştir.

Üçüncü bölümde; araştırmanın amacı, konu-kapsamı, materyali belirtilmiş ve araştırma kapsamında izlenilen yöntem açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde; araştırma bulgularına yer verilmiştir. Çalışma alanını tanıyabilmek için Eski Malatya (Battalgazi)'nın tarihsel kuruluş ve gelişim süreci başlığı altında ilk kuruluşundan Osmanlı dönemine kadar Eski Malatya (Battalgazi) tarihi, mekânsal organizasyonu, XX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne değişimi incelenmiş, çalışma alanının planlama sürecine yer verilmiş ve mekânsal çözümlemeler kapsamında arazi kullanım analizi, yapı analizleri, açık-yeşil alan analizi, dolu-boş analizi, doku (odak) analizi, kentsel mobilyalar analizi, ulaşım ve erişilebilirlik analizi oluşturulmuştur.

Beşinci bölümde ise; yapılan tespitler ve analizler doğrultusunda tez çalışmasının sonuç ve değerlendirmesi yapılmış, öneriler sunulmuştur.

2. KURAMSAL TEMELLER

Bu bölümde, araştırmaya temel oluşturmak amacıyla Selçuklu döneminde Anadolu, Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin oluşum süreci, Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kent modelleri, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin kentsel ögeleri, Selçuklu döneminde Anadolu kentleri: Konya, Kayseri, Sivas'a ilişkin araştırma yapılmıştır.

2.1 Selçuklu Döneminde Anadolu

Anadolu coğrafyası, yerleşimin başladığı ilk dönemlerinden itibaren pek çok insana ev sahipliği yaparak yaşam alanı oluşturmuş ve benzerine rastlanılmayacak bir kültürel birikime ve çeşitliliğe sahip olmuştur (Altıntaş, 2019). Anadolu kentlerinin geçmişine bakıldığında Neolitik döneme uzanan bir kentleşme kültürünü barındırdığı görülmektedir (Eravşar, 2002). Yaşam alanı oluşturmaya uygun iklimi, tarım ve hayvancılığa elverişli topraklarıyla verimli arazileri, coğrafi bakımdan bulunduğu stratejik konumu ve ulaşımda kavşak noktası olma gibi pek çok özellikleriyle her dönemde cazibe merkezi olan bu coğrafya önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir.

Orta Çağ Anadolu'suna bakıldığı zaman Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler, Osmanlı dönemleri olarak birçok farklı uygarlığın bu coğrafyada yaşadığı görülmektedir (Eravşar, 2002). 1071'de kazanılan Malazgirt Savaşı ile birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve böylece Miryokefalon Muharebesi'nden sonra Bizanslıların Anadolu'yu yeniden ele geçirme ümitleri kalmamıştır (Turan, 1998; Altıntaş, 2019). XI. yüzyılda başlayıp XIV. yüzyıla kadar devam edegelen siyasi, dini, toplumsal, kültürel, etnik değerler için yapılan fetihler sonucunda Anadolu, Türk-İslam yurdu haline gelmiştir (Ocak, 1991; Altıntaş, 2019). Türklerin Anadolu'ya gelişinden sonra, Anadolu'da bulunan Roma-Bizans dönemi kentleri ve Orta Asya Türk kültürü ile İran Türk-İslam kültürünün sentezi sonucunda Selçuklu kentlerinin oluştuğu görülmektedir. Anadolu'ya gelen Türkler, mevcut bulunan Roma-Bizans kentlerini yok saymayarak Türk-İslam kültürleriyle birleştirmiş ve kendi kentlerini oluşturmuşlardır (Eravşar, 2002). Geçmişten bugüne pek çok ilmi ve fikri hareketlere sahne olan Anadolu, en parlak dönemini ise Selçuklu döneminde yaşamıştır (İpşirli, 1991; Altıntaş, 2019).

Selçuklular, IX. ve X. yüzyıllar arasında Orta Asya ile İran arasındaki geçiş bölgesinde bulunan Oğuz Türklerinin Kınık boyuna mensup Selçuk ailesidir (Özcan, 2005). Anadolu

Selçuklu kavramı ise Selçuk ailesinin İran üzerinde kurmuş olduğu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Anadolu'daki uzantısıdır (Turan, 1998a; Özcan, 2005). Anadolu Selçuklu Devleti, Selçuklulardan Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından, 1071 yılı Malazgirt Savaşı'ndan sonra 1075 yılında başkent İznik olacak şekilde Anadolu'da kurulmuş olan ve XI. yüzyıl sonundan XIV. yüzyıl başına kadar olan süreçte (Özcan, 2005) egemenlik gösteren Türk-İslam devletidir. I. Haçlı seferi sonrasında İznik kaybedilmiş ve Anadolu'nun içlerine çekilmek durumunda kalan Selçuklular yeni başkent olarak Konya'yı seçmişlerdir.

Malazgirt Savaşı'ndan sonraki fetih süreci ile birlikte Anadolu, hızlı bir Türkleşme-İslamlaşma sürecine girmiştir. Anadolu'da eski uygarlıklar tarafından kurulmuş olan pek çok kent ile karşılaşan Selçuklular kendilerine ait kentler oluşturarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Bizans döneminden kalma kentlerin birçoğu ya terk edilmiş ya da önemini yitirmiş kale görünümündeyken Selçuklular bu kentleri onarmış ve eskisinden çok daha iyi bir duruma getirmiştir. Fetih yıllarında Anadolu'daki Hristiyanlar (Bizans İmparatoru Mihail aracılığıyla) Türklerden kurtulmak amacıyla Balkanlara göç etmişlerdir. Böylece Anadolu'daki Hristiyan kesim küçük bir azınlıktan ibaret kalmış olup söz konusu Roma-Bizans kentlerinin Selçuklu kenti olma aşaması, üç ayrı şekilde gerçekleşmiştir. Bunlar; göçebelerin kentli oluşu yani onlardan geriye kalan kentler, küçük bir yerleşim durumundayken geliştirilerek yeni kent modeline sahip olan kentler ve yeni kurulan kentler şeklindedir (Eravşar, 2002). Köklü bir yerleşime sahip olan Anadolu kentleri, Selçuklulardan sonra da temel yapısında bir değişim yaşamamıştır. Anadolu'daki yerli Hristiyan halkın nüfusu, zamanla Türk nüfusunun yanında azınlık durumuna gelmiş olsa da Selçuklular, Hristiyan halkla beraber yaşamış, mevcut kentlerdeki yaşayış şeklini bozmamış hatta birçok kentin ismini de olduğu haliyle kullanmaya devam etmiştir (Cahen, 2000; Akyüz, 1996; Aktüre, 1985; Eravşar, 2002).

XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun en güçlü devleti durumuna gelen Anadolu Selçuklu Devleti, 1243 yılında yapılan Kösedağ Meydan Muharebesi'nde almış olduğu yenilgi sonucu İlhanlı Devletine yıllık haraç ödeyen devlet durumuna gelmiştir. Moğolların, devlet yönetiminde zaman içerisinde artan müdahaleleri sebebiyle Anadolu Selçuklu Devleti, son sultan olan II. Gıyaseddin Mesud'un ölümü üzerine 1308'de dağılmıştır.

2.2 Selçuklu Döneminde Anadolu Kentlerinin Oluşum Süreci

Anadolu coğrafyasında, önceki uygarlıklar tarafından kurulmuş pek çok kentle karşılaşan Selçuklular, Anadolu'ya ilk yerleştikleri dönemlerde Bizanslarla, sonrasında Haçlılarla birçok mücadeleler vermişlerdir (Boz, 2014). Bu mücadeleler nedeniyle Anadolu'daki imar faaliyetleri yüzyıl kadar gecikerek, XII. yüzyılın sonlarına doğru mücadeleler hızını kaybedince gelişim gösterebilmiştir (Uzunçarşılı, 1998; Boz, 2014).

Selçukluların Bizanslılardan devraldığı Anadolu kentleri, Eravşar (2002) tarafından; Bizans kentlerinin devamı niteliğinde olan kentler, küçük bir yerleşim durumundayken geliştirilerek büyük kent niteliğine ulaştırılan kentler ve yeni kurulan Türk kentleri olarak sınıflandırılmıştır. Bu kapsamda Selçuklu kentlerinin "çok parçalı kent modeli" ve "kale kent modeli" olarak şekillendiği söylenebilir (Şekil 2.1).

Çok parçalı kent modeli, köy denilebilecek kadar küçük ve birbirinden kopuk parçalar halindeki eski bir antik kent üzerinde kurulan kent modelidir. Bu kentlerde; bir kilise, kendilerine ait küçük bir mezarlık ve ihtiyaçların giderilebileceği imalatçılar yer almaktadır. Bu tip kentler, ticaret yönünden gelişim gösteremediği için halkın gelir kaynağı tarımdan sağlanmaktadır. Bu kentlerde topografik açıdan en yüksek kesim, kentin en yoğun bölgesini oluşturmakla birlikte iskân edilmemiş alanlar, tarım arazilerini oluşturmaktadır. Yerleşimin yüksek kesimlerde toplanmış olması güvenliği sağlamak amacıyladır (Boz, 2014). Efes, Bergama gibi antik kentler çok parçalı kent modellerine örnek olarak verilebilir (Tanyeli, 1987; Boz, 2014).

Kale kent modeli ise, yerleşim alanının hemen hemen tamamının sur içinde yer alması sonucu oluşmuştur. Sur ile çevrili alan, genellikle küçük bir arazi üzerinde kurulmuş olup içerisinde, yönetim ve askeri amaçlı ayrı bir İç Kale de yer almaktadır. Bu tip kentler, çok parçalı kent modelinin tam tersi olacak şekilde, ticaret odaklı kurulmuştur. Bu durumu etkileyen en önemli sebep, kale kentlerin dar bir alan üzerinde kurulu olan sur yapısı içinde sıkışıp kalması, geniş araziye yayılmamış olmasıdır. Bu kent modelinde, asıl geçim kaynağını oluşturan ticari faaliyetler, sur dışına yalnızca panayırlar ve şenlikler aracılığıyla taşınabilmektedir. Ayrıca tarımsal alanlar, sur dışındaki araziler üzerinde olacak şekilde kale kent modelinde de bulunmakta ancak çok parçalı kent modeli gibi asıl geçim kaynağını oluşturmamaktadır. Konya, Kayseri, Ankara, Malatya, Amasya, Bursa gibi kentler bu tip kent modeline örnek olarak verilebilir (Tanyeli, 1987; Boz, 2014).

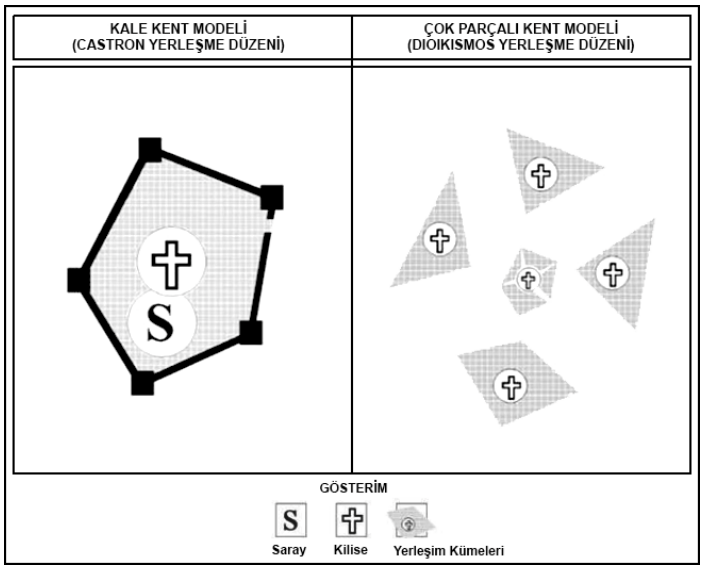

Şekil 2.1: Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları Bizans kent düzenleri (Özcan, 2007).

Selçuklu yerleşmelerinden sonra dahi köklü bir tarihe dayanan Anadolu kentlerinin tamamen farklılaştığı görülmemektedir. Çünkü Selçuklular, kendi kültürlerini gittikleri yerlerdeki yaşantıyla ve geleneklerle birlikte yaşatmayı tercih etmişlerdir. Nitekim Selçuklu kentlerine bakıldığı zaman Selçuklular, fethedilen kentlere göre farklılık göstermekle birlikte, Türk-İslam geleneklerine uygun olacak şekilde, kentin içine veya yakınına yerleşmişler ya da kendilerine ait yeni bir kent kurmuşlardır. Kentlerini kurduktan sonra Selçukluların öncelikle yaptığı işler, kentin güvenliğini sağlamak ve bu yönde idari, adli, mali yöneticileri belirleyerek, vali ve emirleri atamak olmuştur. Sonrasında ise kadı, kâtip, imam ve müezzini görevlendirmişlerdir. Ayrıca kentte ilk olarak dini ibadetleri gerçekleştirmek adına ya bir namazgâh yaptırılmış ya da var olan eski kiliseler geçici olarak mescit kullanımına çevrilmiştir (Eravşar, 2002; Boz, 2014). Tüm bunlar, Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçuklularına kalan bir miras niteliğindedir (Kucur, 2009; Boz, 2014). Selçukluların Anadolu'daki hâkimiyetlerinin ilk yıllarında, yaşanan çatışmalar dolayısıyla herhangi bir imar faaliyeti görülmese bile mücadelelerin azalmasıyla birlikte XII. yüzyılın ortalarından itibaren imar faaliyetleri başlamış, XIII. yüzyıl ortalarından sonra ise dini ve sivil mimari yapılar boy göstermeye başlamıştır (Danık, 2001; Boz, 2014).

2.3 Selçuklu Dönemi Anadolu-Türk Kent Modelleri

Anadolu'da her döneme göre değişkenlik gösteren yerleşim düzeni, Hitit İmparatorluğunun ilk dönemlerinde ovalarda kuruluyorken, İmparatorluğun son dönemlerinde değişen askeri-siyasal koşullar neticesiyle yeniden kalelere yönelmiştir. Bu durum, daha sonra

Roma/Bizans İmparatorluğunun göç hâkimiyetini sağladığı dönemlerde yeniden ovalara çevrilse bile, İmparatorluğun zayıflamasıyla birlikte askeri-siyasal bütünlüğün sağlanabilmesi amacıyla tekrar kalelere çevrilmiştir (Acaroğlu, 1970; Özcan, 2005). Bizans İmparatorluğundan sonra Anadolu'da hâkimiyet sağlayan Selçuklu Devleti yerleşimine bakıldığında ise, milletlerarası ticaret olanağının gelişmesi ve idari hâkimiyetin zamanla kurulmasıyla birlikte yerleşimin yeniden ovalar üzerinde kurulduğu görülse de Selçuklu döneminde Anadolu yerleşimleri, siyasal belirsizliğin yaşandığı dönemde yeniden kalelere doğru çekilmiştir. Kale-ova arasında gidip gelen bu yerleşim düzeni, Osmanlı İmparatorluğu siyasal otoritesini ve askeri gücünü sağladığı dönemlerde, Anadolu kentlerinde han, bedesten gibi ekonomik işlev gösteren kurumların sur dışına taşarak inşa edilmesi ve gelişmesiyle birlikte tam anlamıyla değişmiştir. Böylelikle sur dışı yapılaşma gelişmeye başlamış ve kale-ova arasında devamlı değişim halinde olan yerleşim düzeni, kale içinde ve dışında olacak şekilde bütünlük kazanmıştır. Zaman çizelgesine bakıldığında yerleşim düzeninin, her gelen yönetimin askeri-siyasal gücüne bağlı kalacak şekilde mekânsal olarak değişkenlik gösterdiği görülmektedir (Tanyeli, 1987; Özcan, 2005).

Anadolu'da Selçuklulardan önce var olan kentler, askeri garnizon (castron/kale-kent) olarak kurulan Bizans yerleşim düzenindedir. Selçuklular, kurulu olan kale-kentlerde yerleşim göstermişlerdir. Mevcut garnizon olma özelliklerini hiçbir zaman kaybetmemiş olan bu tip kentler, gerçek bir kent değillerdir. Bu sebeple bu kentler "*hısn*" veya "karahisar" (kale/korunan yer) olarak adlandırılmaktadır. Hasankeyf, Afyonkarahisar gibi kentler bu kentlere örnektir (Koca, 2008).

Askeri garnizon olarak kurulan kentler haricinde Selçukluların kurdukları yeni yerleşimler de vardır (Eravşar, 2002). Anadolu kentlerinin geneline bakıldığı zaman kent yerleşimleri ya hiçbir zaman kesintiye uğramadan devam etmiş ya da yeni kurulmuş olan yerleşim merkezlerinden oluşmuştur. Bu durumun oluşmasında en büyük etken, Anadolu'nun çok eski tarihli bir yurt olması ve yoğun yerleşmelerin varlığıyla yeni kentlerin kurulmasına elverişli çok fazla alanın mevcut bulunmamasıdır (Cahen, 2000; Boz, 2014). Bazı kentlerde yerleşim kesintisiz devam etmişken (Malatya gibi), bazı terk edilen harap durumdaki kentlerde ise inşa ve imar faaliyetleri sonucu yerleşim yeniden başlamıştır (Aksaray, Alanya gibi). Ayrıca bazı kentler, eski kent merkezinin yakınında yeni bir kent olarak kurulmuş ve zamanla eski kentin yerini almıştır (Eskişehir, Denizli gibi) (Koca, 2008).

Anadolu kentlerinin fiziksel modelini, ilk olarak M. Halil Yinanç incelemiştir. Yinanç, Türk yerleşmelerinden sonra bu kentleri üç gruba ayırmıştır. Bu sınıflandırmayı Boz, (2014);

- İlk grup; Türklerin Anadolu'ya gelip de kurulu olarak buldukları ve önemli bir değişikliğe gitmeden yaşantılarını devam ettirdikleri kentler,
- İkinci grup; Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra terk edilmiş ve harap bir durumda buldukları, buralarda gerekli onarımları yaptıktan sonra yerleşim alanlarını oluşturdukları kentler,
- Üçüncü grup; Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra kendi yerleşim alanlarını oluşturdukları yeni kentler, olarak aktarmaktadır.

İlk yerleşim şekli, Anadolu kentlerinin birçoğunda görülmektedir. İkinci grup kentler ise, tahrip edilen kentlerin yakınında ya da kentin merkezinde kurulmuş olmakla birlikte bu gruba örnek olarak Konya, Kayseri, Sivas kentleri verilebilir (Tanyeli, 1987; Eravşar, 2002; Boz, 2014). M. Halil Yinanç'ın yapmış olduğu bu sınıflandırma, kent modellerini detaylı olarak ortaya koymamaktadır. Yapılan inceleme, yalnızca Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi sonrasında kentlerde görülen değişimleri içermektedir (Eravşar, 2002).

Kent modellerinin fiziksel bakımdan evrimini ise Tanyeli (1987) yapmıştır. Tanyeli (1987), Anadolu kentlerini; "Açık ve Kapalı Kent Modeli" ile "Uç Bölgesi Kentleri" şeklinde iki gruba ayırmış ve morfolojik yönden sınıflandırılmıştır. Açık ve kapalı kent modeli, kenti sınırlayıcı unsur olan surların varlığına göre belirlenmiştir (Tanyeli, 1987; Boz, 2014). Yine bu durumu da surların kapladığı yerleşim alanının büyüklüğü belirlemektedir. Yani sur içinde bulunan kapalı kent modeline sahip bir kentte, nüfus artışıyla birlikte sur dışına taşmalar görülürse, kent modeli kapalı kent modelinden açık kent modeline dönüşmektedir. Bu sebeple kapalı ve açık kent modelleri tek bir grup şeklinde ele alınmıştır (Eravşar, 2002). Tanyeli'nin yaptığı sınıflandırmaya göre (Tanyeli, 1987; Boz, 2014);

Kapalı kent modeli; bu kent modelinde yerleşim alanının hemen tamamına yakını sur kuşatması içindedir. Sur dışında kalan yapılar olsa da bu yapıların neler olduğuna dair yeterli bilgi bulunmadığı belirtilmektedir. Kent meydanı ve kenti kirletici unsurların (tabakhaneler gibi) sur dışında yer aldığı, sur dışında bulunan bazı yerleşim alanlarının gayrimüslimlere ait olduğu aktarılmaktadır. Ancak bu durum tüm kapalı kent modelleri için geçerliliğini koruyamamaktadır. Bu tip kentlerde, sur içinde surdan bağımsız olarak kurulmuş iç kale ve sur ile bitişik durumda ahmedek kalesi yer almaktadır. Ticaret alanının, sur içi yerine sur kapılarına yakın alanlarda konumlandırıldığı ve kent yerleşiminde yapıların dağılımı

bakımından herhangi bir bölgede yoğunlaşma görülmediği aktarılmaktadır. Bu kent modeline, Konya kenti örnek olarak gösterilmektedir.

Açık kent modeli; bu tip kent modelinde, yerleşim alanını tamamen çevreleyen bir sur görülmediği, kentin güvenliğini sağlamak amacıyla bir kale veya kentin yalnızca önemli kısımlarını saracak düzeyde sur kuşatması görüldüğü belirtilmiştir. Bu kent modelindeki savunma yapılarının, kent büyüse dahi önemini yitirmediği sonradan yapılan eklentileriyle devamlılığının sağlandığı aktarılmaktadır. Kapalı kent modelinden ayrı olarak açık kent modelinde, kent yerleşiminin surlara bağlı kalmayarak büyümeye devam ettiği, daha geniş alanlara yayıldığı ve ticaret alanının sur içinde kalmayıp sur dışına taştığı ya da tamamıyla sur dışında kurulduğu belirtilmektedir. Kayseri, Amasya, Kırşehir kentleri bu kent modeline örnek olarak gösterilmektedir.

Uç bölgesi kentleri; göçebelerin yoğunlaştığı Anadolu kentleri için belirlenmiş kent modelidir. Bu kent modelinde, iki ayrı odak bölgesi görülmekte olup, bunlardan biri Bizans kentlerini oluşturan eski kentler, bir diğeri ise Türklerin Bizans kentinden kopuk yerleşim gösterdiği alanlar olarak ifade edilmektedir. Tanyeli (1987) bu yerleşimlerde, tek bir kent olarak görülse bile iki ayrı odağı bulunduğunu ve yerleşimin iki farklı etnik gruba hizmet ettiğini bildirmektedir. Ayrıca eski kent yerleşimi ve ticaret alanının da sur içinde yer aldığını aktarmıştır. Ankara, Eskişehir bu kent modeline örnek olarak gösterilmektedir.

Anadolu kentlerinin morfolojik açıdan sınıflandırmasının pek mümkün olmadığını düşünen Eravşar (2002), bu duruma sebep olarak kentlerin topografik yapıları ve tarihsel gelişimleri bakımından farklılaşmasını göstermiştir. Eravşar (2002), sınıflandırmayı kentlerin kurulduğu alana bakılarak ve gelişim şekli dikkate alınarak yapılmasını doğru bulmaktadır. Anadolu kentlerinin geçmişten gelen birikimlerinin, yeni gelişen kent dokusuyla birleşince farklı kent modellerinin ortaya çıktığını, böylece kentlerin bir plan dâhilinde değil, kendiliğinden geliştiğini ve sosyal-kültürel değerler çerçevesinde şekillenerek yüzyıllar boyunca süregeldiğini ileri sürmüştür. Yanı sıra Özcan (2005), Tanyeli'nin söz konusu sınıflandırmasının, yalnızca "Türklerden önce Anadolu Bizans kent kültürü" ile "Orta Asya Türk göçebe kent kültürünün" dikkate alınmasının, "Sanayi öncesi kentleri" ile "İslam kentlerinin" dâhil edilmemesi sebebiyle, yeterli bir sınıflandırma olmadığı görüşündedir. Özcan (2005)'a göre, Selçuklu dönemine ait kentlerin mekânsal modelini belirlemedeki temel ölçütün, Selçuklu kentlerinin askeri, siyasal, yönetsel, ekonomik işlevi ve bunlara bağlı olarak gelişen, bölgesel hizmet potansiyelidir. Bu kapsamda, Selçuklu kent modelleri;

"*Orta Asya Türk ve İran Türk-İslam yerleşik/yarı yerleşik yaşam kültürü kökeninden gelen Selçukluların, XII-XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyasında devraldıkları Hristiyan-Bizans kent kültürü mirası üzerine Anadolu'nun kendine özgü coğrafi koşullarında kurguladıkları Türk-İslam yönü hâkim özgün kentsel mekân organizasyonlarıdır.*" şeklinde tanımlanmıştır (Özcan, 2005). Ayrıca Selçuklu döneminde, Anadolu kentlerinin "*Açık ve Kapalı kent modelleri*" ile "*Uç kent modeli*" şeklinde sınıflandırılamayacağı, dönemin önem arz eden Konya, Kayseri ve Sivas kentleri üzerinden verilen örneklerle açıklanmıştır.

Özcan (2005), Selçuklu döneminde Anadolu kentlerini; kale kent modeli, açık kent modeli ve dış odaklı büyüme kent modeli şeklinde üç ayrı sınıfta değerlendirmiştir. Kale kent modelleri ile açık kent modellerini de kendi içlerinde alt başlıklar halinde detaylı olarak ele almıştır. Bu sınıflandırmaya göre;

Kale kent modeli başlığı altında yer alan A Tipi/Eklemli Kale Kent Modeli (Şekil 2.2); bulunduğu dönemin savunma, güvenlik, üretim ve dağıtım sistemleri ele alınarak kentlerin sosyal, kültürel, ekonomik yapıları bağlamında planlanması sonucu oluşan, siyasal ve yönetsel merkez fonksiyonundaki kale kent modeli olarak tanımlanmıştır. Bu tip kentlerde, genel itibariyle surlarla çevrili bir yerleşim alanına sahip olsa bile zamanla sur içine yeterli alan bulunmamasından dolayı (ekonomik temelli yapılar, cami-medrese-zaviye gibi dini yapılar) sur dışına taşmalar olmuştur. Böylece kısmen deforme olmuş bu kentlere eklemli kale kent modeli de denilmektedir. Konya, Kayseri, Erzurum kentleri, bu tip kale kentlere örnek olarak gösterilmiştir (Özcan, 2005).

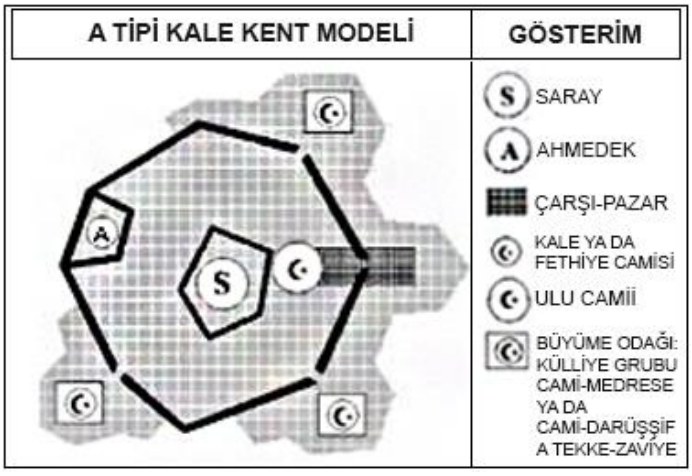

Şekil 2.2: Kale kent modeli; A tipi/eklemli kale kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007).

Kale kent modelleri başlığı altında yer alan B Tipi Kale Kent Modeli (Şekil 2.3); güvenliği sağlamak amaçlı askeri harekât üssü işlevinde olan; siyasal-yönetsel amaçlı idare merkezi konumunda olan; bölgelerarası ticaret potansiyeline yönelik ulaşım sistemi odak alınarak

kurulan veya savunma maksadıyla yüksek kayalıklar üzerinde kurulması sonucu sınırlı sosyal-kültürel-ekonomik faaliyetlere sahip olan kentler gibi farklı işlevlerle şekillenmiş, tamamıyla sur içi kent yerleşimi gösteren ve bu şekilde gelişip büyüyen kale-kent niteliğinde olan kent modeli olarak tanımlanmıştır. Sivas, Kastamonu, Antalya gibi kentler bu tip kent modeline örnek olarak gösterilmiştir (Özcan, 2005).

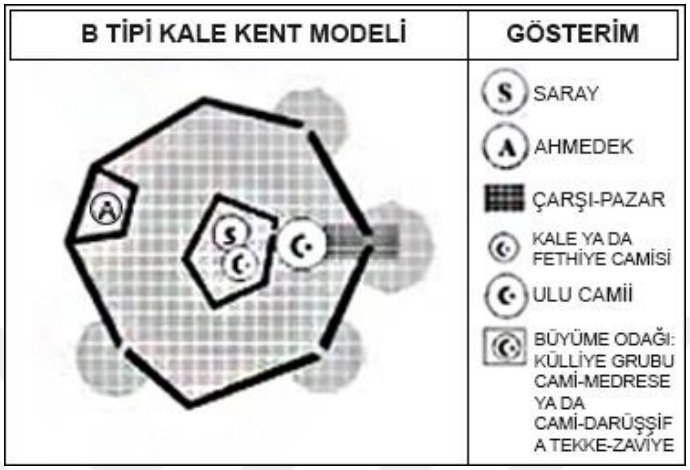

Şekil 2.3: Kale kent modeli; B tipi kale kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007).

Açık kent modelleri başlığı altında yer alan A Tipi Açık Kent Modeli (Şekil 2.4); Selçuklu döneminde Anadolu'nun milletlerarası ticaret potansiyeline bağlı olarak üretim ve dağıtım sisteminin yapıldığı coğrafi geçiş noktalarında kurulan; yerli ve yabancı tüccarlara güvenli konaklama imkânı oluşturan kervansaraylarla, milletlerarası veya bölgesel nitelikli kurulan yıllık pazar ve panayırlara bağlı olarak gelişme gösteren pazar kentleri için tanımlanan kent modelidir. Bu açık kent modeline, Kırşehir gibi Ahilik merkezleri ve Yılgun Pazarı, Yabanlu Pazarı gibi pazar yerleşmeleri örnek olarak gösterilmiştir (Özcan, 2005).

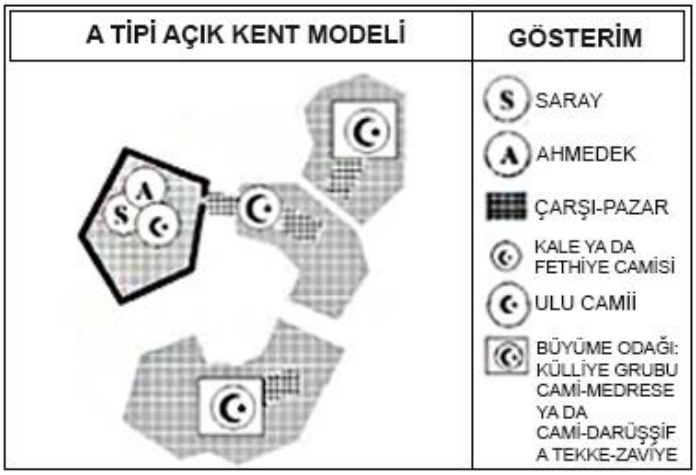

Şekil 2.4: Açık kent modeli; A tipi açık kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007).

Açık kent modelleri başlığı altında yer alan B Tipi Açık Kent/Çok Odaklı Gelişme Modeli (Şekil 2.5); Roma-Bizans dönemlerinden Selçuklulara kalan, topoğrafya ve yerleşim alan sınırının fiziksel anlamda kent gelişimine imkân sağlamadığı kale kentlerde (*castron*), anıtsal-kamusal yapı faaliyetleri sur içinde yerleşim imkânı bulamayarak sur dışındaki yerleşilebilir alanlarda gelişim göstermiş kentler için tanımlanan kent modelidir. Tokat, Amasya gibi kentler bu şekilde gelişim gösteren B tipi açık kent modeline sahip kentlere örnek olarak gösterilmiştir (Özcan, 2005).

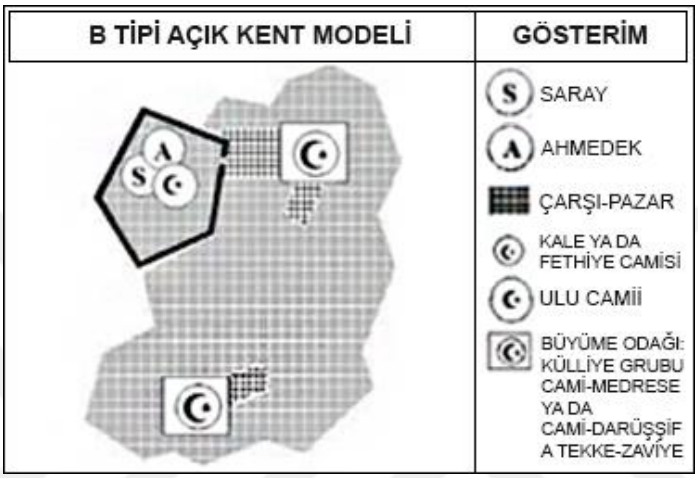

Şekil 2.5: Açık kent modeli; B tipi açık kent modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007).

Dış Odaklı Büyüme Modeli (Şekil 2.6) ise Uç kenti olarak nitelendirilen bölgelerde, Türk-İslam kent yerleşiminin oluşturulması amacıyla sur dışında gelişen İslami yapıların (tekke, zaviye, cami, mescit), zamanla mekânsal gelişme göstermesiyle oluşan kent modeli olarak tanımlanmıştır. Ankara, Kütahya, Çankırı, bu kent modeline örnek olarak gösterilmiştir (Özcan, 2005).

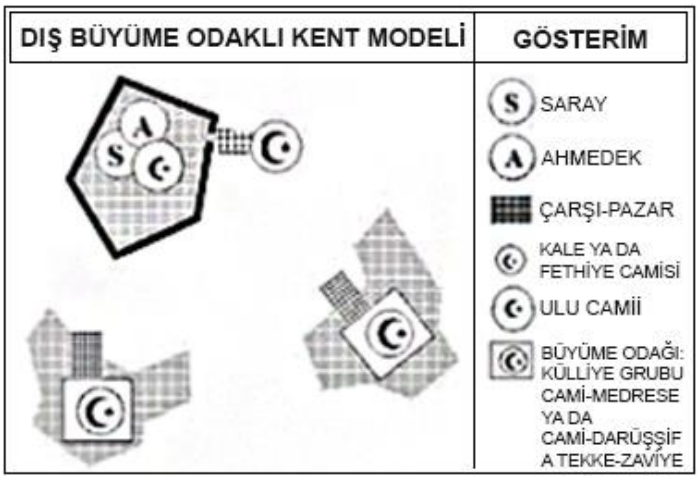

Şekil 2.6: Dış odaklı büyüme modeli (Özcan, 2005; Özcan, 2007).

Sonuç olarak, Selçuklu kent modelleri, Orta Çağ Batı kenti, Sanayi öncesi kent modeli, İslam kenti, Orta Asya Türk kentleri ve İran Türk-İslam kent modellerine mekânsal örgütlenmesi ve kentsel mekân organizasyonları bakımından benzerlik göstermekte ve söz konusu kent modellerinden etkilendiği anlaşılmaktadır.

2.4 Selçuklu Döneminde Anadolu Kentlerinin Kentsel Ögeleri

Araştırmanın bu bölümünde Selçuklu döneminde Anadolu kentlerinin kentsel ögelerini oluşturan savunma yapıları, siyasal ve yönetsel yapılar, ticari yapılar, dini yapılar ve sosyal-kültürel yapılar irdelenmiştir (EK A.1).

2.4.1 Savunma yapıları

Savunma yapıları, Anadolu kentlerinin en belirgin özelliğini taşıyan en önemli kentsel ögesidir. Savunma yapıları denilince akla; iç kale, surlar, burçlar, ahmedek kalesi gibi kentlerin en önemli kısımlarını içine alan kentsel ögeler gelmektedir. Orta Çağ Batı, İslam veya İran Türk-İslam kentlerinde görüldüğü gibi Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin neredeyse tamamında kentler dış surdan ayrı bir savunma duvarıyla çevrelenmiş olup, kentte yönetici veya askeri merkez fonksiyonunda bulunan iç kaleler mevcuttur (Özcan, 2005). Bizans döneminde kentlerin etrafı tamamıyla surlar ile çevrili olmayıp, yaşanan Türk fetihleri ve Haçlı seferleri sonrasında tamamen sur içine alınmıştır (Hellenkemper, 1976; Eravşar, 2002). Kayseri kentinin sur duvarları, I. İzzeddin Keykavus döneminde tamamlanmış, Konya ve Sivas kentlerinin dış sur duvarları, I. Alaeddin Keykubad döneminde inşa ettirilmiştir. Anadolu'daki pek çok kent surları, I. Alaeddin Keykubad döneminde onarımdan geçirilerek sağlamlaştırılmıştır (Turan, 1951; Eravşar, 2002).

Selçuklular Anadolu'da yerleştikleri kentlerde, Bizanslılardan kalan kalelerle karşılaşmıştır. Kentlere göre farklılıklar gösteren kalelerin birçoğu, iç kale niteliğinde olmasına karşın Akdeniz kıyıları ve Batı Anadolu'da bulunan kentlerde, iç kale özelliğinden ayrı, kentleri tamamen çevreleyen surlar halindedir. Selçuklular, Bizanslılardan kalan kalelerin bir kısmını kullanmışsa da bu yapıları temelde değiştirmeden onarımlarla güçlendirmiş veya genişletmişlerdir (Eravşar, 2002). Selçuklu dönemi kent surlarının ve iç kalelerin belirli bir formu, planı ve inşa tarzı bulunmamaktadır. Bu sebeple Anadolu Türk-İslam kale kent yerleşimleri incelendiğinde, farklı tipolojide kale kentler görülebilmektedir. Fetih ve yerleşim sürecine bağlı olarak büyüyen ve sonradan yeni bir sur duvarıyla çevrilen Konya, Sivas gibi kentlerin merkezinde yer alan iç kaleler; Kayseri kenti gibi Bizanslılardan kalan

ve Türklerin yerleşmeleri ile birlikte fiziki gelişme sonucu yeni sur duvarıyla çevrelenen, bu sebeple sur yerleşimin herhangi bir "köşesinde" bulunan iç kaleler; yüksek bir tepe üzerinde konumlandığı için topografik olarak fiziksel gelişmeye imkân bulamayan Amasya, Tokat gibi kentlerde olduğu gibi yeni "yerleşim alanından ayrı" yerde konumlanmış olan iç kaleler; Askeri-stratejik nitelikte olan ve fiziksel olarak gelişmesi mümkün görülmeyen Antalya gibi kentlerde, mevcut bulunan sur yerleşkesinin içinde olup "ayrı bir sur duvarıyla" kent bütününden kopan ve kentin bir köşesinde konumlandırılarak oluşturulan iç kaleler şeklinde sınıflandırılmıştır (Özcan, 2005).

Selçuklu dönemi iç kaleleri işlevsel anlamda değerlendirildiğinde, saray ve devlethane gibi siyasi, askeri, idari kurumlar ile kiliseden dönüştürülen kale camisi gibi dini kurumların iç kalede yer aldığı görülmektedir. İç kalelerin mekânsal büyüklüğü ve gelişme durumu, yer aldığı kentin etnik yapısına, topografik koşullarına ve işlevsel niteliklerine bağlı olarak değişebilmektedir (Özcan, 2005). İç kaleleri farklı form ve planda olan bu kentlere bakıldığı zaman kentleri çevreleyen dış surlar da kent büyüklüğüne bağlı kalmadan değişim göstermektedir (Çizelge 2.1). I. Alaeddin Keykubad, Konya ve Sivas kent surlarını tüm kenti içine alacak şekilde planlayıp uygulamışsa da bu özellik, Ankara, Kayseri gibi bazı kentlerde görülmemektedir. Öyle ki surlar, kentin tamamı yerine bir kısmını kuşatmakta ve bazı önemli yapılar sur dışında yer almaktadır (Eravşar, 2002).

Çizelge 2.1: Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin iç kale çözümlemeleri (Özcan, 2005).

Kent Adı	Mekânsal Büyüklüğü (ha)		İç Kale (makroform)	Demografik Kapasite (kişi)
	İç Kale	Olası Makroform		
Siyasi-İdari Merkezler				
Konya	8.8	135	%6	2.000-2.100
Kayseri	4.0	40	%1	1.000-1.100
Sivas	4.5	130	%3	1.000-1.200
Malatya	1.0	50	-	-

Kentlerin fiziki yapıları içinde, kalelerin ayrı bir parçası olan ahmedekler de yer almaktadır. Net bir tanımı yapılamasa dahi bazı araştırmacılar ahmedek kalesini, iç kale ile aynı yapı formu içinde ele almışlardır (Eravşar, 2002). Ahmedek, İran Türk-İslam ve Orta Asya kent modellerinde görüldüğü şekilde, Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinde de sur, kale, hendek gibi yapılarla güçlendirilmiş olup yöneticinin veya komutanın ikamet ettiği, kale askerlerinin konutlarının yer aldığı, cami gibi dini yapıların bulunduğu, gelen elçiler için misafirhanelerin

olduğu, su depoları gibi yaşamsal kullanımlarıyla birlikte cephane, hapishane gibi sığınma amaçlı kullanılan askeri işleve sahip kalelere denilmektedir (Özcan, 2005). Ahmedekler, kent içinde belli bir kurala bağlı olarak konumlandırılmamakla birlikte, genel olarak dış surlara bitişik, dış dur duvarının bir parçası gibi inşa edilmişlerdir. Tamamen askeri işlev amacıyla yapılmış olan ahmedekler, kent korumasını sağlayan garnizon görevi görmektedir (Eravşar, 2002). Bazı araştırmacılar ise bu yapıya, Bizans akropollerinin isminin değiştirilmesiyle ahmedek isminin verildiğini düşünmektedirler (Küçükdağ, 2001; Eravşar, 2002). Ahmedekler, iç kalelere kıyasla daha küçük bir alan üzerinde, sur duvarıyla bitişik olarak inşa edilmişlerdir. Ayrıca iç kalelerin birden fazla giriş kapısı bulunabiliyorken, ahmedeklerde tek kapı bulunmaktadır. İç kale kapıları; çift kapı, hendek ve kuşatma duvarlarıyla daha korunaklı halde getirilmiş olup gizli geçitleri bulunabilse de tüm bunlar ahmedeklerde görülmemektedir (Eravşar, 2002). Selçuklu döneminde Konya, Malatya (Esterabadi, 1990; Özcan, 2005), Kayseri, Sivas, Sinop, Akşehir kentlerinde ahmedek kalelerinin varlığı tarihi kaynaklara yer almaktadır. Ahmedeklerin yıl olarak tarihlendirmesi kesin olarak yapılamasa bile hepsinin Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülmektedir (Özcan, 2005).

Savunma yapılarını oluşturan; iç kale, ahmedek kalesi ve surlardan hariç sur duvarlarının bir unsuru olan sur kapıları da önem taşımaktadır. Sur kapıları, diğer kentlerle bağlantıyı kurmakta, önemli yollarla kent içindeki ana arterlerin oluşumunu sağlamaktadır. Kent içindeki yollar, sur kapılarının önünde toplanarak meydanları oluşturmakta ve bu yollar, kent içinde daralarak devam etmektedir. Tüm bunlardan ayrıca sur kapıları, kente giriş çıkış kontrolünün sağlandığı önemli noktalardır. Selçuklu dönemine bakıldığı zaman bu kentlerin en önemli karakteristik özelliği; surlar, sur kapıları çevresinde ticari faaliyetle birlikte gelişen yoğunluk ve bu alanların birer alışveriş mahallerine dönüşmesidir (Alkan, 1985; Topçu, 2011). XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu kapılara ayrı bir işlev daha kazandırılmış ve buralar bazı kentlerde verginin toplandığı önemli noktalar haline gelmiştir. Bu sebeple sur kapıları üzerine vergi kitabeleri yerleştirilmiştir (Baykara, 1988; Eravşar, 2002). Ayrıca sur kapıları isimlerini, bulundukları yöndeki kent isimlerinden veya yakınlarda bulunan önemli yapılardan ve pazar yeri gibi unsurlarından almıştır (At Kapısı, Boyacılar Kapısı, Malatya Kapısı, Sivas Kapısı vb.) (Eravşar, 2002).

2.4.2 Siyasal ve yönetsel yapılar

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinin bazılarında sarayların varlığı bilinmektedir. Orta Asya Türk geleneğine dayalı olarak Selçuklu sultanları, ülke topraklarını çocukları ve akrabalarından oluşan melik adı verilen hanedan üyeleri arasında özerk yönetim bölgelerine ayırmıştır. Her melik kendi yönetim bölgesinde, devlet işlerini yürüttüğü ve ikamet ettiği saraylar veya devlethaneler yaptırarak devlet teşkilatını kurmuştur (Özcan, 2005). Sultanlar veya melikler tarafından idare edilen büyük kentlerde, mutlaka bir saray bulunmaktadır (Eravşar, 2002). Selçuklu döneminde meliklik merkezinin bulunduğu Konya, Kayseri, Malatya, Sivas, Amasya, Tokat, Niğde, Ankara, Erzincan, Erzurum, Uluborlu, Elbistan, Niksar kentlerinde, her melikin kendi yönetim faaliyetlerini yürütmek ve ikamet etmek için, farklı işlevlerle şekillenmiş saltanat sarayları yaptırdığı düşünülmektedir (Koca, 1995; Özcan, 2005). Saltanat sarayları; kentsel mekân organizasyonuna bağlı olarak Konya ve Sivas'ta olduğu gibi iç kalenin merkezinde; Kayseri, Antalya olduğu gibi iç kalenin bir köşesinde; Amasya, Erzurum'da olduğu gibi de mevcut kent surlarının dışında olup güvenlik amacıyla, hâkim konumda olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Selçuklu saraylarının temel noktası, sarayların kent içerisinde veya dışında olsa dahi kente hâkim bir noktada konumlandırılmış olmasıdır (Özcan, 2005). Anadolu'da bulunan Bizanslılara ait saraylar, Türk-İslam kültürüne uygun olmadığı için ayrıca genelde harap durumda olmaları sebebiyle kullanılmamıştır (S. Mihail, 1944; Eravşar, 2002). Selçuklu döneminde, kanuni ve hukuki işlemlerin görüldüğü, farklı ülkelerin elçilerinin kabul edildiği, halkın istek ve şikâyetlerinin sultanlar tarafından dinlendiği, devlethane denilen medrese benzeri yapılar da yer almaktadır. Konya, Kayseri, Sivas, Erzincan, Harput'ta saltanat sarayları dışında devlethane (toplantı salonları) de bulunmaktadır (Özcan, 2005). Selçuklu dönemine ait hiçbir saray ve devlethane bugüne sağlam ulaşamamış olmakla birlikte yerleri bilinmektedir (Eravşar, 2002).

2.4.3 Ticari yapılar

Selçuklu döneminde aynı tür mesleklerle uğraşan bakırcı, demirci, aşçı, kunduracı veya at pazarı, buğday pazarı gibi ortak bir mekânda (çarşı/pazarlarda) esnaf ve zanaatkârların toplandıkları, toponomi verilerine bakılarak söylenebilmektedir. Bu durum Selçuklu döneminde mesleğe göre kentlerde mekânsal anlamda uzmanlaşma olduğunu göstermektedir. Kent halkına yönelik daha küçük ölçekte veya bölgesel olarak kurulan çarşı ve pazarlar, genellikle kent surlarının içinde merkezde veya cami ve kale kapılarının

yakınında kuruluyorken; dışa açık bir şekilde daha fazla halk katılımının istendiği geniş mekânlara ihtiyaç duyan at pazarı, koyun pazarı, halı/kilim gibi el sanatları ürünlerinin üretildiği ve alım-satımın gerçekleştirildiği pazarların kent surlarının dışında kurulduğu bilinmektedir (Özcan, 2005).

2.4.4 Dini yapılar

Selçukluların, Bizanslılardan fetihle aldığı kilise ve şapeller, dini ibadet gereksinimlerini karşılamak amacıyla geçici olarak cami ve mescitlere dönüştürülmüştür. Anadolu-Türk kentlerinde, İslam kentlerindeki gibi temel belirleyici unsur, ulu cami olmuştur. Fakat Selçuklu dönemine ait ulu cami gibi anıtsal-kamusal hizmet yapılarının neredeyse tümünün, Anadolu'da siyasi birlik ve egemenliğin kurulması ve fethedilen kentlerdeki Türk nüfusu artışının yaşanmasına bağlı olarak, XIII. yüzyılda yapıldığı görülmektedir (Kuban,1994; Kuran,1994; Özcan, 2005). Bizans döneminde kilise olarak kullanılıyorken, Selçuklu döneminde cami olarak faaliyet gösteren yapılara örnek olarak, Konya Eflatun Kilisesi verilebilir (Baykara, 1996; Özcan, 2005). Eflatun Camii, 1155 yılında yapıldığı düşünülen Konya Alâeddin Camisine dek Türk-İslam nüfusuna, dini ibadetlerini gerçekleştirebilmeleri için hizmet vermiştir.

2.4.5 Sosyal-kültürel yapılar

Orta Asya ve İran Türk-İslam geleneğinden gelen, Selçuklu sultanlarının vakıf kurumu ve kültürel-ekonomik temelli kent kurumları yaptırma çalışmaları sayesinde Selçuklu dönemi Anadolu kentleri; matematik, hukuk, tıp, felsefe, edebiyat, astronomi eğitimi veren medreseler ve kütüphaneler; sağlık ve eğitim hizmeti veren dârü'ş şifalar; sosyal dayanışma ve yardım amaçlı kurulan imaretler gibi kamuya hizmet veren sosyal-kültürel nitelikli yapılar ile donatılmıştır (Özcan, 2005).

Selçuklular, sosyal-kültürel-ekonomik anlamda kent yaşamının gelişmesi için yapılan çalışmaların yanı sıra dini temelli İslam eğitiminin verildiği medreseler de inşa etmişlerdir. Bu amaçla kurulan Selçuklu dönemine ait ilk medrese (Turan, 1947; Özcan, 2005), 1020 yılında Konya'da kurulan Altun Aba Medresesi olup, 38 öğrencinin ücretsiz olarak eğitim almasına olanak sağlamıştır. Selçuklu dönemi medreseleri kentsel kademelenme açısından ele alındığında; başkent Konya'da 30, milletlerarası ticaret merkezi konumunda olan Sivas'ta 13, 2. siyasal ve yönetsel merkez durumunda olan Kayseri kentinde 9, önemli bir hudut kenti olan Malatya'da ise 2 medresenin var olduğu bilinmekte ve bu durum da

Selçuklu dönemi Anadolu kentleri arasında, kültürel boyutta kentsel kademelenmenin olduğunu göstermektedir. Konya, Kayseri ve Sivas kentlerinde yoğunlaşan medreselerin, Konya-Tebriz hattı boyunca uzanan milletlerarası ticaret yolu üzerinde konumlanmış olması, ülke ekonomisi ve sosyo-kültürel gelişme düzeyi arasındaki bağlantının ayrı bir göstergesi olarak ele alınabilir (Özcan, 2005).

Selçuklu dönemi kütüphanelerine bakıldığı zaman (Cunbur, 1986; Ünver, 1970; Özcan, 2005), Anadolu'da kurulan ilk kütüphanenin, 1020 yılına tarihlenen Konya Altun Aba Medrese Kütüphanesi olduğu görülmektedir. Anadolu'da kütüphanelerin devlet yöneticileri veya dini kimlikli kişiler tarafından kurulduğu ve yaklaşık 100 kadar kütüphanenin olduğu bilinmektedir. Kütüphanelerin, genellikle ulu cami çevresinde inşa edildiği, camiden ayrı bir yapı olmadığı ve eğitim kurumu niteliğinde faaliyet gösteren medreseler ile birlikte inşa edildiği anlaşılmaktadır (Cunbur, 1986; Baykara, 1998; Özcan, 2005). Konya Altun Aba Medresesi-Kütüphanesi, Kayseri'de Sahibiye Medresesi-Kütüphanesi Selçuklu dönemi kütüphanelerine örnek olarak verilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti gerek ülke içi gerekse de dış etkenlerden kaynaklanan çeşitli sağlık sorunlarını gidermek için Anadolu kentlerinde hekimler görevlendirmiş ve dârü'ş şifa/bimarhâne, dârü'ş sıhhâ gibi pek çok sağlık hizmet yapıları kurmuştur (Bayram, 1998; Özcan, 2005). Anadolu'daki Selçuklulara ait ilk dârü'ş şifa, Kayseri'de Melike Gevher Nesibe Hatun tarafından kurulan Şifâiye/Çifteler adıyla bilinen tıp medresesidir (Türkmen, 1998; Özcan, 2005). Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Aksaray, Kütahya, Çankırı, Akşehir gibi askeri, yönetsel, siyasal merkez niteliğinde olan Anadolu kentlerinde, yöneticiler ve eşleri tarafından vakıf kurumu adına yaptırılan dârü'ş şifalarda her türlü ücretsiz sağlık hizmeti verilmiş ve yanı sıra buralar tıp medresesi olarak eğitim de vermiştir (Bayram, 1997; Özcan, 2005).

Selçuklu dârü'ş şifaları kentsel mekân organizasyonu boyutunda değerlendirildiğinde (Yasa, 1998; Özcan, 2005), dârü'ş şifaların mekânsal konumuna etki eden faktörler; kentin modeli, işlevselliği ve demografik büyüklüğüdür. Bu durumu, Selçuklu döneminin sosyal/ekonomik/kültürel bakımından en gelişmiş kenti olan Konya'da 4 tane, Sivas'ta ise 2 tane dârü'ş şifanın bulunuyor olması desteklemektedir (Bayram, 1997; Özcan, 2005). Anadolu dârü'ş şifaları, sosyal/kültürel/ekonomik ve askeri/siyasi/yönetsel merkez niteliğinde olan Konya, Kayseri, Sivas, Malatya (Selçuklu döneminde, bimarhâne/darüşşifa Ulucami Mahallesinde yer almaktadır) gibi kale kentlerde, sur içinde yer almıştır

(Küçükdağ, 1989; Özcan, 2005). Tokat, Amasya gibi açık kent modellerinde ve Çankırı, Kütahya gibi dış büyüme odaklı kent modellerinde ise dârü'ş şifalar Türk yerleşimini teşvik ve çekim merkezi işlevi göstermesi adına kent surları dışına konumlandırılmıştır (Kunter, 1947; Özcan, 2005).

Orta Asya ve İran Türk-İslam kültüründen gelen şeyh, derviş, baba diye nitelendirilen dini kimlikli kişilerin, Anadolu Türk-İslam yerleşim sürecinde, kırsal ve kentsel alanlarda tekke ve zaviyeleri kurmasıyla harap durumda olan kırsal ve kentsel Anadolu yerleşim alanlarının yeniden iskâna açılması ve bu sayede Türk-İslam kültürü yerleşim sürecinin hızlanması, tarımsal üretimde artış yaşanması, kervan yollarındaki güvenliğin sağlanması gibi önemli gelişmeler üzerinde etkisinin olduğu görülmüştür (Köprülü, 1984; Özcan, 2005). Kırsal yerleşkelerde kurulan tekke/zaviyelerin, zamanla odak noktası haline gelip bulunduğu bölgeyi kentsel yerleşkeye dönüştürdüğü (Hacı Bektaş Veli tekkesi gibi), kentsel yerleşkelerde bulunan tekke/zaviyelerin ise (Mevlâna tekkesi gibi), kentsel gelişme odağı işlevi gördüğü anlaşılmaktadır (Ocak, 1996; Özcan, 2005).

2.5 Selçuklu Dönemi Anadolu Kentleri: Konya-Kayseri-Sivas

Tez çalışmasında, karakteristik bir Selçuklu dönemi kent yerleşimi olan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezini çözümleyebilmek ve kent modelini tanımlayabilmek amacıyla Konya, Kayseri ve Sivas kentleri, Selçuklu dönemi kent modelleri içinden önem teşkil eden örnek kentler olarak seçilmiştir.

Bu doğrultuda öncelikli olarak Konya kentinin seçilme nedeni; kentin hem siyasal hem de yönetsel anlamda Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezi olması, Selçuklu dönemi Anadolu kent modelleri içinde "kale-kent modeline" sahip olması ve sosyal/ekonomik/kültürel yönden döneminin en önemli kentleri arasında ilk sırada gelmesidir. Ayrıca Konya kenti erken dönem Anadolu-Türk kentlerine örnek olarak verilebilecek bir yerleşim modeli özelliği göstermektedir.

Kayseri kenti, öncelikle Konya kentinden sonra gelen ikinci siyasal merkez özelliği taşıması nedeniyle, sonrasında Malatya kenti gibi askerî harekât üssü olarak kurulması bakımından önemli bir Selçuklu kenti olduğu için seçilmiştir.

Sivas kenti ise, Konya ve Kayseri kentlerinden sonra gelen üçüncü büyük Selçuklu kentidir. Ayrıca ülkenin milletlerarası ticaret merkezi özelliğine sahip olduğu için, Malatya'nın stratejik konumuyla kıyaslanabilir niteliktedir. Ayrıca I. Alâeddin Keykubad zamanında

Konya, Kayseri ve Sivas kentleri, başşehir olarak ilan edilmiştir (Tuğlacı, 1985; Usul, 2007) (EK A.2).

2.5.1 Konya kenti

Kent, eski bir höyük olan Alaeddin Tepesinde, surlarla çevrili bir alan üzerinde kurulmuştur (Topçu, 2011). Selçuklu devletinin tam anlamıyla hâkimiyet sağladığı Anadolu'da, doğu-batı ve kuzey-güney yolu olarak bilinen, milletlerarası iki ana ticaret yol güzergâhı bulunmakta olup Konya kenti, bu iki yolun bağlantı noktasında yer almaktadır (Kayaoğlu, 1992). Geçmiş kültürlere ev sahipliği yapmış olan kent tarihinin, Alaeddin Tepesi ve çevresinde bulunan höyüklerde yapılan kazılar sonucu M.Ö. 6000 yıllarına kadar uzandığı anlaşılmaktadır (Alkan, 1985; Topçu, 2011). Türk Tarih Kurumu tarafından 1941 yılında Alaeddin Tepesinde yapılan kazı çalışmalarında ise kentin, M.Ö. 2000'li yıllardan beri iskân edilen yerleşim bölgesi olduğu saptanmıştır (Alkan, 1985; Durukan 2001; Topçu, 2011). Frig, Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ev sahipliği yapmış olan Konya kenti, en ihtişamlı zamanını Selçuklu döneminde başkent kimliği kazanarak yaşamıştır (Topçu, 2011).

Orta Asya ve İran Türk-İslam devlet geleneğinden gelen ve bu geleneği Bizans kent yapısıyla birleştiren Selçuklular, bir Anadolu kenti olan Konya'yı özgün bir kent kültürü oluşturacak biçimde yeniden örgütlemişlerdir (Özcan, 2007a; Özcan, 2010; Topçu, 2011). Göçebe hayat tarzından yerleşik yaşama geçiş sürecinde kent, işlevsel ve mekânsal anlamda değişim yaşamış ve harap durumda olan kent surları I. Alâeddin Keykubad tarafından tamir ettirilerek çevresine hendekler kazılmıştır (Kayaoğlu, 1992). Kurulduğu ilk dönemlerde kentte, mevsimine göre yazlık-kışlık şeklinde yer değiştirilirken, ilk anıtsal-kamusal yapıların görülmeye başlanmasıyla birlikte zaman içerisinde yerleşik bir yaşam tarzı benimsenmiştir (Şekil 2.7) (Özcan, 2011). Yerleşik hayata geçiş sürecinde Moğol istilaları baş göstermiş ve yaşanan istilalardan sonra kentte, askeri-stratejik önem taşıması ve başkent olması dolayısıyla Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından yeni bir dış sur inşa ettirilmiştir (İbn Bibi, 1996; İbn Bibi, 1941; Özcan, 2011). Söz konusu Moğol istilaları, kent gelişimini sınırlandırsa da yeni bir sur yapımı yerleşik yaşam döneminde Konya kentinin demografik ve mekânsal anlamda büyüdüğünün ve geliştiğinin göstergesidir (Özcan, 2011).

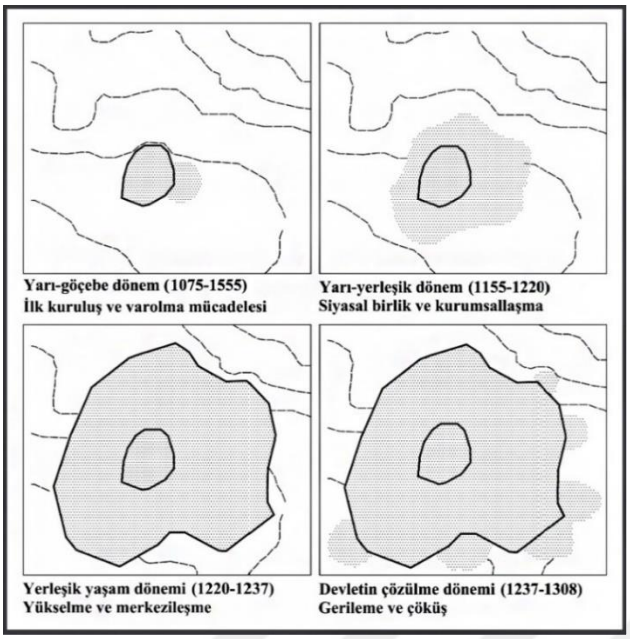

Şekil 2.7: Selçuklu döneminde kentsel gelişmenin aşamaları, Konya (Özcan, 2011).

Selçuklu döneminde Konya kentinin mekânsal örgütlenmesini biçimlendiren kentsel ögeler; askeri, siyasal-yönetimsel, dini, sosyo-kültürel ve ekonomik yapılar şeklinde sınıflandırılmıştır (Özcan, 2011). Bu bakımdan değerlendirildiğinde, kenti çevreleyen ve kent modelinin belirlenmesinde temel etken oluşturan dış surlar ile surlarının içinde ve surlardan ayrı olarak Alaeddin Tepesi üzerinde konumlandırılmış bir İç Kale mevcuttur. Askeri-stratejik işleve sahip olan İç Kale, sur ve hendeklerle çevrilmiş olup kale içerisinde; Saray, Devlethane, Zeredhane (Silahhane), Eflatun Mescidi, Alaeddin Camisi ve Medrese-Sultaniye gibi yapıların yer aldığı düşünülmektedir (Özcan, 2011). İç Kale bu bakımdan değerlendirildiğinde, idari, askeri, siyasi ve dini kentsel odak merkezi konumundadır (Yasa, 1998; Uzluk, 1935; Konyalı, 1964; Önder, 1967; Sarre, 1989; Özcan, 2011). Ayrıca dış surların içinde ve surlara bitişik vaziyette bulunan ve Ahmedek Kapısı (Eflâkî, 1986; Özcan, 2011) ile dışa açılan bir Ahmedek Kalesi'nin varlığı düşünülmektedir (Küçükdağ, 2001; Özcan, 2011). Alaeddin Camii, İplikçi Camii, Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese, Sırçalı Medrese gibi birçok yapının inşa edilmesiyle birlikte Türk-İslam kentlerinin temel niteliklerini taşıyan kent; iç mimarisi yönünden zengin olup dışa kapalı bahçe ile bütünleşik evlerden; cami-tekke-zaviye etrafında gelişen mahallelerden; cami-hamam-bedesten üçlüsüne sahip, çıkmaz sokaklı, doğa ile uyumlu organik kentsel dokudan oluşmaktadır (Alkan, 1986; Topçu, 2011).

Ekonomik işlevli çarşı ve pazarlar, Orta Çağ Batı ve İslam kentlerinde görüldüğü gibi dış kale sur kapıları yakınında konumlandırılmıştır. Kent büyüyüp geliştikçe yeni sur

yapılanmasıyla birlikte açılan yeni sur kapılarının çevresinde de çarşı ve pazarların kurulduğu görülmüştür (Baykara, 1985; Özcan, 2011). Yapılan ticaretlere bağlı olarak kentte, At Pazarı, Odun Pazarı, Buğday Pazarının bulunduğu ve XII. yüzyılda eski çarşı (*Sûk-i atik*) ve yeni çarşı (*Sûk-i cedid*) diye iki ayrı çarşının varlığı bilinmektedir (Turan, 1947; Baykara, 1985; Kayaoğlu, 1992). Saray ve devlethane gibi önemli yapılar İç Kale'de yer almaktayken, çarşı ve pazarlar ile ulu cami ve cuma camileri sur içinde yer alarak kent odağını oluşturmakta, anıtsal-kamusal hizmet yapıları ise kentin sur dışı yapılanmasına ve gelişmesine olanak sağlayarak ikincil gelişme odak bölgesi şeklinde işlev görmektedir (Şekil 2.8). Çarşı ve pazarlardan farklı olarak, çarşı-pazar veya mahalleler içinde iki katlı yapı şeklinde "oda" olarak adlandırılan, belli faaliyet dallarında uzmanlık gösteren, tüccar hanlarından oluşan birimler bulunmaktadır. Yine kent içinde çarşı ve pazarlar ile tüccar hanlarından başka zanaat ve üretim alanları da bulunmaktadır (Özcan, 2011).

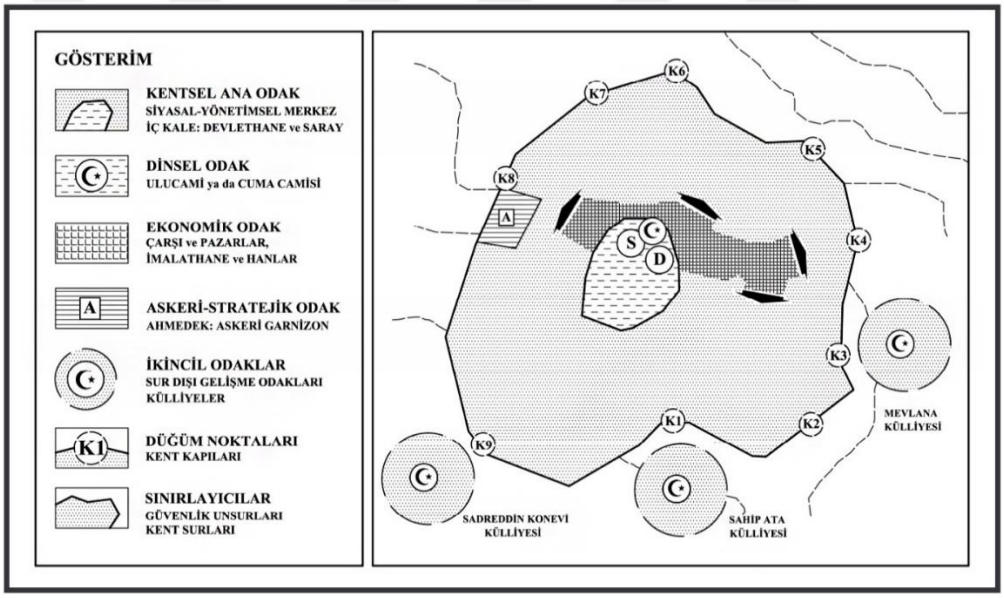

Şekil 2.8: Selçuklu döneminde morfolojik yapı çözümlemesi, Konya (Özcan, 2011).

Konya kentinin ova yerleşkesinde kurulmuş olması koyun yetiştiriciliği, koyun ve yün ticareti ile dokumacılığın yapılması yönünde gelişim sağlamıştır (Kayaoğlu, 1992). Ayrıca ticaret hayatının ayrı bir unsuru olan kervansaraylar, Konya'nın üzerinde konumlandığı ana ticaret yol hattında, çok sayıda yer almaktadır. Bunlardan bugün hanlardan; Sultan Hanı (1229), Argıt/Altun Aba Hanı (1201), Kızılviran Hanı (1205), Horozlu Hanı (1246-1249), Zazadin Hanı (1235-1237), İshaklı Hanı (1249) mevcuttur (Kayaoğlu, 1992).

Selçuklu dönemi Konya kentinin demografik büyüklüğü ile ilgili net kayıtlar bulunmamakla birlikte kent surlarının kapladığı yerleşim alanı (150 ha) ve ulu camilerin fiziki kapasitesi ölçüt alınarak kent nüfusunun yaklaşık 70.000 civarı olabileceği düşünülmektedir (Özcan,

2011). 1229 yılında din ve düşünce adamı olan Mevlâna Celâleddîn-î Rumi'nin Konya'ya gelmesiyle birlikte de kent daha cazip hale gelmiş ve yerleşim bölgelerinde artış görülmüştür. Bu artışla birlikte sur içindeki yerleşim alanları yeterli ihtiyacı karşılamayarak sur dışına taşmıştır. Konya'nın, Anadolu'daki milletlerarası (doğu-batı, kuzey-güney) ticaret kervan yollarının üzerinde bulunması, Selçuklu başkenti olması, önemli bir din âlimi olan Mevlâna Celâleddîn-î Rumi'ye ev sahipliği yapmış olması ve coğrafi konumu gibi sebeplerden ötürü kent uzun dönem boyunca önemini yitirmemiş olup bugün de söz konusu tarihi kimliğiyle hala önemini korumaktadır (Topçu, 2011). Bakıldığı zaman siyasal ve yönetsel başkent olma özelliğine sahip olan Konya kentinde, yerleşim dokusu ve sur yapısı itibariyle kale-kent modellerinden A tipi kale kent modeli görülmektedir (Şekil 2.9).

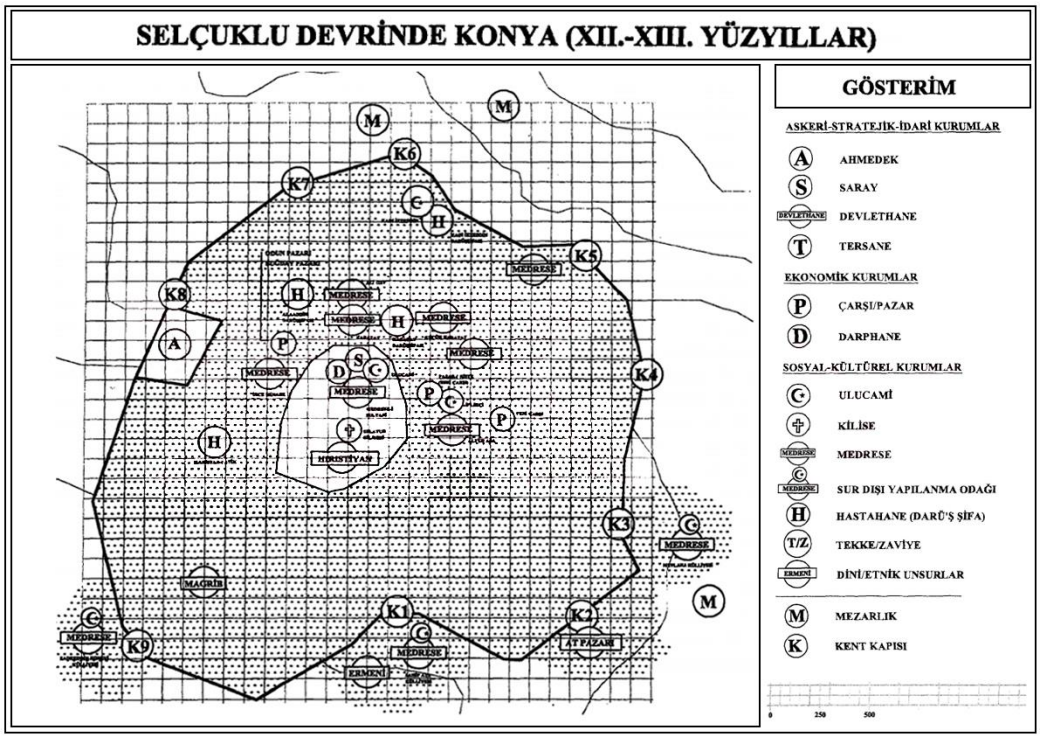

Şekil 2.9: Selçuklu döneminde Konya kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005).

2.5.2 Kayseri kenti

Kayseri kenti ilk çağlardan beri stratejik askeri ve ticari yollarının odak noktasında yer alması sebebiyle Selçuklu döneminde Anadolu'nun önemli kentlerinden biri olmuştur. Erciyes Dağı'nın eteklerinde kurulan Kayseri kenti, zaman içerisinde bugünkü mevcut konumuna doğru kayan bir yerleşim göstermiştir (Şekil 2.10) (Usul, 2007). Selçuklu döneminde Kayseri kenti, öncelikli olarak savunma amaçlı yapılan kale surlarından, sonrasında kenti tamamlayıcı unsurlar olan mahalleler, çarşı ve pazarlar, zanaat ve ticaret alanları, meydanlar, bağ-bahçelerden oluşmaktadır. M.S. 238-244 yıllarına tarihlenen kent

surları Roma hükümdarı III. Gardionus tarafından yaptırılmıştır. Surların doğu ve batıya açılan iki ayrı kapısı bulunmakta olup Selçuklu döneminde sur kapıları; Meydan Kapısı, Sivas Kapısı, Boyacı Kapısı, Ayavasil Kapısı ve Yeni Kapı olmak üzere beş adettir (Usul, 2007). Evliya Çelebi (1986) Seyahatnâmesi'nde, kapıların isimleri farklı olup Pazar Kapısı ve Atpazarı Kapısı kuzeye, Asarönü Kapısı doğuya, Keçi Kapısı ve Boyacı Kapısı ise güneye açılmaktadır. Dış surların inşa tarihi net olarak bilinmemektedir. I. Alaeddin Keykubad döneminde, Moğol tehlikesine karşı surlara ek ilaveler yapılarak tamiri gerçekleştirilmiştir (Edhem, 1982; Usul, 2007). İç Kale, kent yönetiminin yürütüldüğü ve garnizon olarak kullanıldığı kısım iken, dış kalede yerleşim alanları bulunmaktadır. 19 ayrı burca sahip olan İç Kale, I. Alaeddin Keykubad tarafından onarım görmüş olup kuzeyinde, güneyinde ve kuzeydoğusunda olacak şekilde 3 ayrı kapısı mevcuttur (Usul, 2007). Evliya Çelebi (1986), İç Kale'de; erzak ambarları, cephanelikler ve 600 kadar evin olduğu, dükkânlar ve ticarethanelerin ise kalenin dışında yer aldığını, sonradan yapıldığı için yeni kale diye nitelendirilen kent surları ise düz bir alana kurulu olup içinde 1000 kadar iki katlı ahşap ve kiremit malzemeli evler bulunduğunu ve surların etrafının, tamamen kışın su ile doldurulan baharda bostan ekilen hendekle çevrili olduğunu söylemektedir.

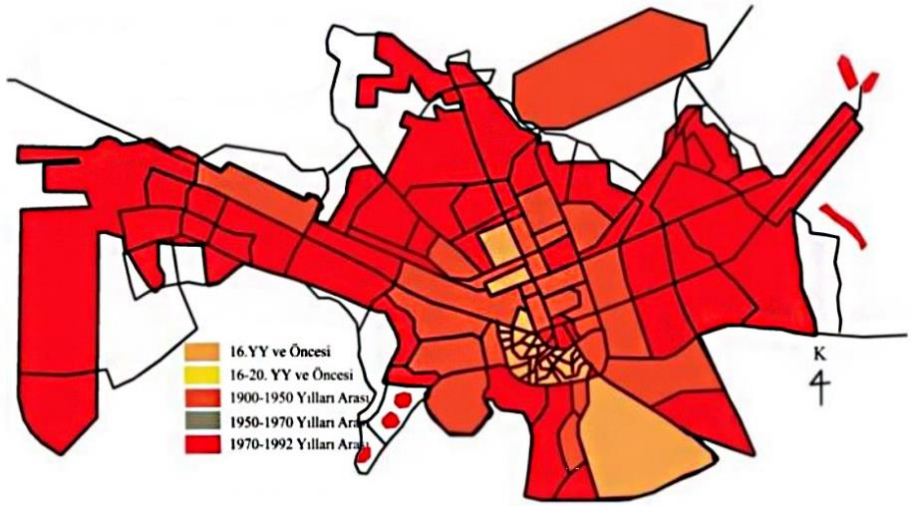

Şekil 2.10: Kayseri kenti gelişim aşamaları (Erdoğan ve Atabeyoğlu, 2016).

Kent, sur içi ve sur dışı yerleşime sahip olmakla birlikte Müslüman halk sur içinde iskân gösterirken, gayrimüslim halk, güvenlik amacıyla sur dışında ikamet etmiştir. Sınıf ayrımının bulunduğu kentte; Ehl-i seyf (sultanlar, idareciler ve askerler), Ehl-i ziraa (köylüler) ve Ehl-i hiref (sanatkârlar) ve Ehl-i tarik/babalar şeklinde dört ayrı zümre bulunmaktadır (Uğur, 2003; Usul, 2007).

Selçuklu döneminde de Kayseri kenti mahalle yerleşimi, dini ve etnik farlılıklara göre ayrılmaktadır (Baykara, 1985; Usul, 2007). 14 mahallesi bulunan kentte mahalleler (E. Çelebi, 1986), dış surun içinde ve dışında olacak şekilde yerleşim göstermiştir. Bu sebeple kent, A tipi kale kent modeline sahiptir (Şekil 2.11) (Özcan, 2005).

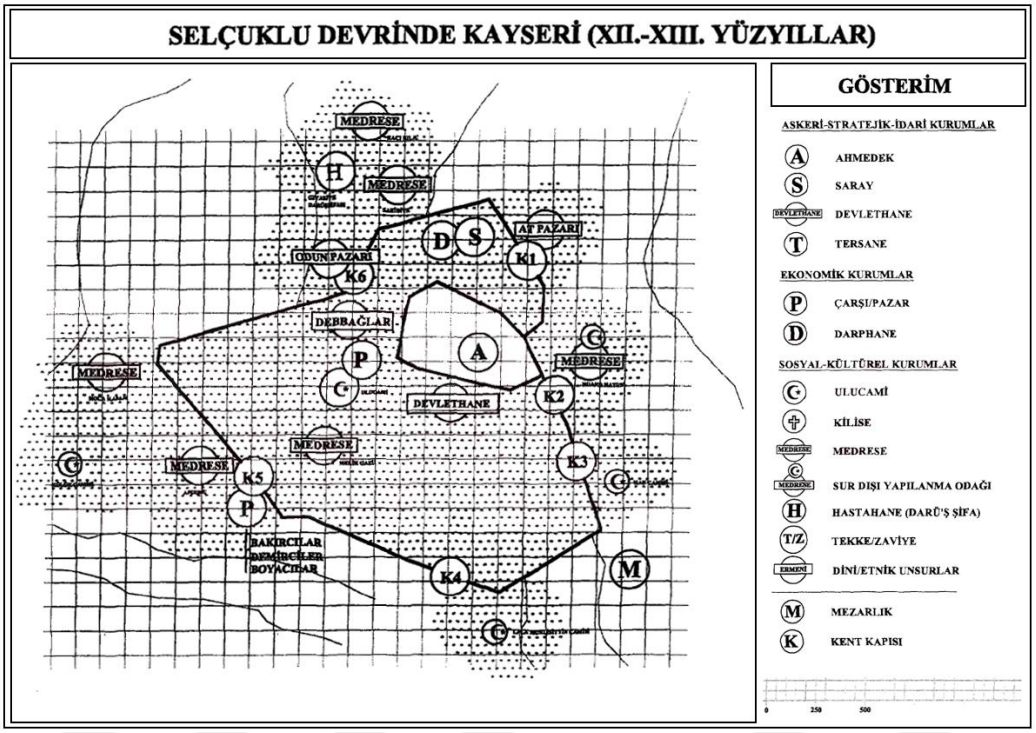

Şekil 2.11: Selçuklu döneminde Kayseri kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005).

Kent, XII. yüzyıl boyunca güneybatı yönünde yayılırken, XIII. yüzyılda kuzey ve güney olacak şekilde iki yönlü gelişim göstermiştir (Şekil 2.10) (Usul, 2007). Kentin eski ve büyük camisi, Boyacı Kapısı yakınında bulunan Ulucami'dir. Bu cami kârgir yapılı olup yakınında bir de hamam bulunmaktadır. Ulucami haricinde 16 cami, 4 medrese, 3 han ve 2 ayrı kapalı çarşısı vardır (E. Çelebi, 1986). İki ayrı savunma hattından oluşan ve kent odağını oluşturan İç Kale'nin tamamında ve dış kalede, medrese ve camilerin bulunduğu bölümlerde Türklerin ikamet ettiği görülmektedir. Gayrimüslim nüfusun ise, Sivas Kapısı ile Ayavasil (Kiçi) Kapısı arasında kalan ve tek bir kilisenin (Ayavasil Kilisesi) yer aldığı bölgede ikamet ettikleri düşünülmektedir. Selçuklu döneminde halkın temel geçim kaynağı tarımdan sağlandığı için Kayseri kentinde de tarlaların, sulama kanallarının, bahçelerin, otlakların varlığından bahsedilmektedir (Usul, 2007). Kentin düzenli bir sulama sistemine sahip olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir.

Kayseri kentindeki anıtsal-kamusal hizmet yapılarının sayısına bakıldığında Türk nüfusun Hristiyan nüfusundan fazla olduğu anlaşılmaktadır. Çarşı ve pazarlar, benzer Selçuklu

kentlerinde olduğu gibi Kayseri kentinde de kent merkezine yakın bir konumda kurulmakta olup, diğer kentlerden farklı olarak Kayseri kentinde, hanlara ve diğer ticaret yapılarına sur içinde yer verilmemiştir. Genel olarak bakıldığında ise çarşıların kentin güneyinde yer aldığı, pazarların da kentin kuzeyinde bulunan Meydan Kapısı yakınında kurulduğu bilinmektedir. Selçuklu dönemi Kayseri çarşılarına; Debbağlar Çarşısı, Boyacılar Çarşısı, Kuyumcular Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı örnek olarak verilebilir (Usul, 2007).

Ana ticaret yolları üzerinde kurulu olan Kayseri kenti, Selçuklu döneminde önemli kentler arasında yer almış ve değer kazanmıştır. Bu denli işlek ve ticari öneme sahip yollar üzerinde konumlanması kentin sosyal, kültürel, tarihi dokusu açısından ve kent ekonomisi adına önemli bir etken olmuştur. Kente gelen yolcuların konaklama ihtiyacını karşılamak amacıyla kervansaraylar ve hanlar yapılmış, kentin tarihi dokusuna katkı sağlanmıştır. Selçuklu döneminde Kayseri'ye bağlanan yollar üzerinde; Aksaray-Kayseri arasında 9, Adıyaman-Kayseri arasında 8, Sivas-Kayseri arasında 6 ve Malatya-Kayseri arasında 4 tane kervansarayın bulunduğu bilinmektedir. Fakat bu kervansaraylar bugüne ulaşamamıştır. Konya-Kayseri arasında bulunan Obruk Hanı, Zazadin Hanı, Malatya-Kayseri arasında bulunan Karatay Kervansarayı, Selçuklu dönemine tarihlenen yapılara örnek verilebilir. Sivas-Kayseri arasında 24 tane hanın, Selçuklu döneminde mevcut olduğu bilinmektedir (Usul, 2007).

2.5.3 Sivas kenti

Meraküm Yaylası eteğinde, 1275 m yükseklikte kurulmuş olan Sivas kenti, Selçuklu döneminde Anadolu'da "başşehir" olan kentlerinden biridir. Kentin, kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Roma döneminin önemli kentlerinden biri sayılan kent, II. Kılıçarslan döneminde, Konya kenti birlikte "başşehir" olmuştur. Bizans döneminde varlığı bilinen ve Selçuklu döneminde yıkılmış durumda olan surlar, I. Alaeddin Keykubad döneminde yeniden inşa edilmiştir. 1243 yılından sonra İlhanlı egemenliğine geçen Sivas kenti, İbn-i Battuta'ya göre Anadolu'nun en büyük kenti olarak tasvir edilmektedir (Demirel, 2006). Selçuklular döneminde iktisadi ve ticari açıdan en önemli merkez olan Sivas kenti, ilim açısından da Konya ile eşit seviyeye ulaşmıştır (Turan, 1951).

I. Alaeddin Keykubad döneminde inşa ettirilen (1221) kent surlarının yüksekliği 20 m olup, kuzey, güney ve doğu cephelerinden su dolu dev hendeklerle çevrili olduğu bilinmektedir (Turan, 1951). Kent surlarının bilinen kapıları; batı tarafında Kayseri yolundaki Bab-ı Kayseri (Kayseri Kapısı), doğu tarafında Palas/Bağdat Kapısı ve Tokmak/Erzurum Kapısı,

kuzeyde, Şalpur/Tokat Kapısı ve Cancun Kapısı şeklindedir (Demirel, 2006). Yedi veya beş kapısı olduğu düşünülen kent surlarının içinde, iki ayrı kalenin varlığından bahsedilmektedir (Turan, 1951). Türk idaresinde bulunduğu dönemlerde kentte inşa edilen söz konusu iki kaleden biri, güneyde Toprak Tepe üzerinde yer alan ve Kale-i Cedid olarak bilinen Yukarı Kale (İç Kale), diğeri ise, kuzeyinde yer alan Kale-i Atik olarak bilinen Aşağı Kale (Ahmedek Kalesi)'dir (Demirel, 2006). Yukarı Kale diye anılan kalenin iki kapısı olup (Demirel, 2006), kale içinde cephane depoları, su sarnıçları, zahire ambarları, bir camisi ve 40 kadar "şahi" adı verilen eski topların bulunduğu düşünülmektedir (Turan, 1951). Dikdörtgen formdaki Aşağı Kale/Ahmedek Kalesi'nin ise, kuzeye ve güneye açılan iki kapısı bulunmaktadır ve kalenin bugün Mahmut Paşa Cami (Kale Camii), hükümet konağı ve medreseleri de içine alan bölgede olduğu düşünülmektedir (Demirel, 2006). Kent surlarının etrafında olduğu gibi Ahmedek Kalesi'nin etrafının da hendeklerle çevrili olduğu söylenmektedir (E. Çelebi, 1986; Demirel, 2006). Ahmedek Kalesi'nde, Valilerin ikamet ettiği (bugünkü vilayet binasıyla aynı yerde olduğu düşünülmekte) Beylik/Paşa Sarayı'nın, kale kapısı civarında Hükümet Meydanı'nda olduğu düşünülmektedir (Demirel, 2006). 1400 yılında Timur işgaline uğrayan kent; fiziki, ekonomik ve demografik anlamda büyük zarar görmüş, kent surları ve kaleler büyük oranda yıkıma uğramıştır. Timur istilasından sonra büyük yıkıma uğrayan kale ve surlardan bugüne evlerin temellerinden çıkan sur taşları (Demirel, 2006) dışında bir iz kalmamıştır (Turan, 1951).

İbn-i Battuta, Sivas'ın geniş sokaklara, güzel binalara ve kalabalık çarşılara sahip olduğunu ve Anadolu'nun en büyük kenti olduğunu anlatmaktadır. İbn-i Arab-şah ise kenti, *"en mükemmel eser, hayrat ve mabetleriyle meşhur kent"* diye nitelendirmektedir (Turan, 1951). Büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşan Selçuklu dönemi Sivas kentine dair bazı kaynaklarda 13 mahalle ismi geçmektedir. Fakat bu mahalle isimlerine Osmanlı kaynaklarında rastlanılmamakta, söz konusu 13 mahalle ismi yerine farklı isimler yer almaktadır (Demirel, 2006). Osmanlı (XVI. yüzyıl) tahrir defteri kayıtlarına göre kentte, 44 mahalle bulunduğu ve mahallelerdeki mevcut evlerden 2349'unun Müslümanlara, 1184'ünün ise, Hristiyanlara ait olduğu, toplamda 3533 evin varlığından bahsedilmektedir (Turan, 1951). Selçuklu döneminde kentin sahip olduğu iktisadi ve ticari hayatı ile Osmanlı dönemi kaynakları dikkate alındığında, Selçuklu döneminde de kentin 13 mahalleden daha fazla mahalleye sahip olduğu düşünülmektedir (Demirel, 2006). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde, XVII. yüzyılda kent surlarının içinde yaklaşık 4600 evin varlığı ve 40 kadar mahallenin bulunduğu yazılıdır. Sur dışında ise, 1460 kadar evin bulunduğu aktarılır.

Ayrıca sur içindeki evlerin, bahçe içinde olmadığı ve kentte çok sayıda hanın bulunduğu belirtilmektedir (E. Çelebi, 1986; Akbulut, 2009).

Kentteki bugüne ulaşabilen en eski yapı Ulucami'dir. Doğu-batı ticaret yolu ve Bağdat yolu üzerinde bulunan kent birçok açıdan gelişim göstermiştir (Demirel, 2006). Gök/Sahibiye Medresesi, Buruciye Medresesi, Çifte Minareli Medrese Selçuklu döneminden kalan önemli mereselerdir (Turan, 1951). Kentteki cami ve mescitlerin, her mahallede en az bir tane mevcut olduğu ve özellikle iki farklı bölgede yoğunlaştıkları görülmektedir. İlk bölge çarşı ve çevre mahalleleriyken, ikinci bölge kentin güneyindeki gayrimüslim mahallelerinin dışında kalan dış mahallelerdir. Birinci bölgede sayıları 14 kadar, kentin en eski ve büyük camileri/mescitleri bulunmakta olup ikinci bölgede camilerin/mescitlerin sayısı yaklaşık 10 kadardır (Demirel, 2006). Kent merkezinde yer alan ve birinci bölge diye nitelendirilen alanda, Ulucami ve meydanı bulunmaktadır. Bu alan odak bölge niteliği taşımakta olup yerleşim alanlarını oluşturan mahalleler odak bölgenin çevresinde konumlanmıştır. Bu yönüyle bakıldığı zaman Sivas kenti, fiziki açıdan İslam kent yapısına benzemektedir. Kente yapılan Şifâiye Medresesi, Ulucami'den sonra zaman içinde kentin ikincil odak merkezi durumuna gelmiş ve kent yerleşimi bu yöne doğru gelişim göstermiştir (Şekil 2.12) (Akbulut, 2009).

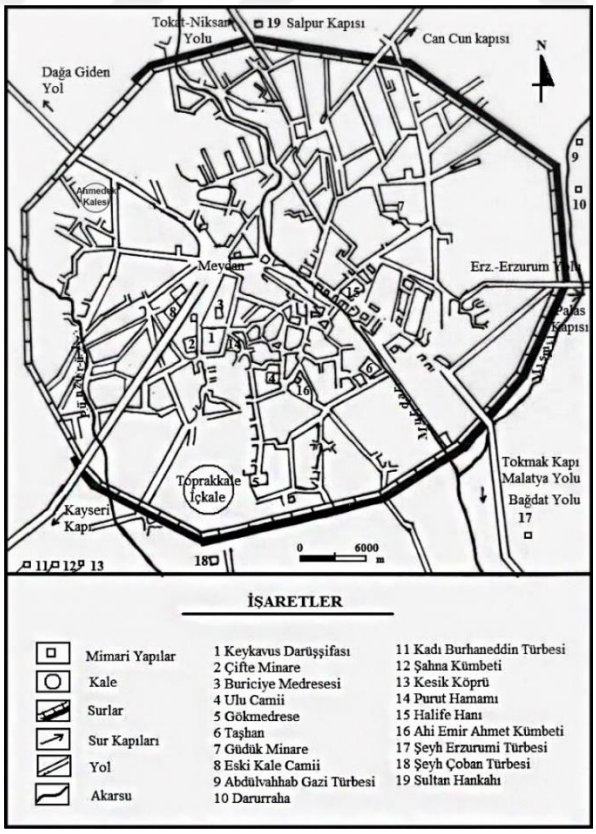

Şekil 2.12: Selçuklu döneminde Sivas kenti (Akbulut, 2009)

Bizans döneminde yerleşim alanları, kent surlarının dışına taşmış ve kent "kale kent" özelliğini kaybederek "açık kent" durumuna gelmiştir. Ancak sonradan, Selçuklu dönemine gelindiğinde surlar yeniden inşa edilmiş ve kente "kale kent" özelliği yeniden kazandırılmıştır. Sivas kenti, kent modelleri (Özcan, 2005) yönünden değerlendirildiğinde "kale kent" modellerinden "B tipi kale kent" modeline sahiptir (Şekil 2.13).

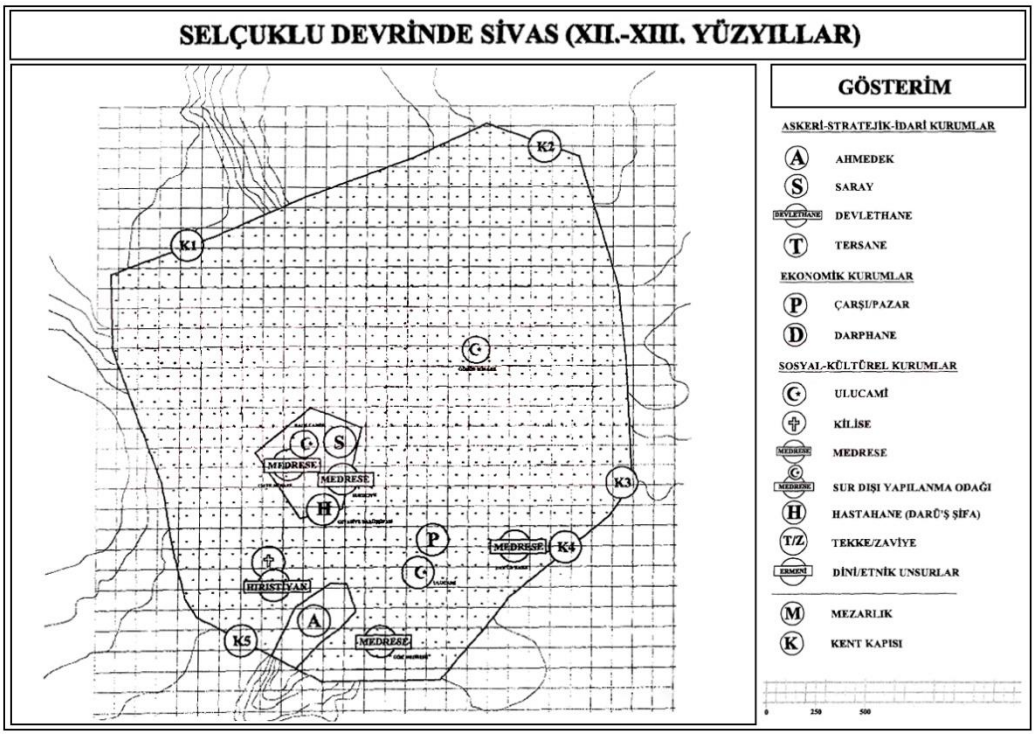

Şekil 2.13: Selçuklu döneminde Sivas kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005).

Selçuklu döneminde Sivas kenti; İran, Suriye gibi ülkelerle dış ticaretin, Konya, Kayseri, Malatya, Tokat gibi kentlerle iç ticaretin yapılmasına olanak sağlayan ve ticaret yollarını birleştiren bir merkez konumundadır. Selçuklulardan sonra kentte hâkimiyet sağlayan Moğolların kente en büyük faydası, su ihtiyacını karşılayacak yer altı su kanallarını yaptırmış olmalarıdır. Bu kanallar sayesinde mahallelere hatta sokaklara kadar suyun ulaşımı sağlanmış ve kentin su sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Bunun yanı sıra Moğollar, kalıcı hâkimiyet kurma düşüncesiyle kentteki Selçuklulara ait eserlerin büyük çoğunluğunu yok etmiştir (Akbulut, 2009). Bu yüzden, Selçuklu dönemine ait eserlerin çok az bir kısmı bugüne ulaşmıştır. Söz konusu dönemlerden bugüne az sayıda eser ulaşmasına rağmen Sivas kenti, tipik bir Selçuklu kentidir (Şekil 2.14) (Demirel, 2006).

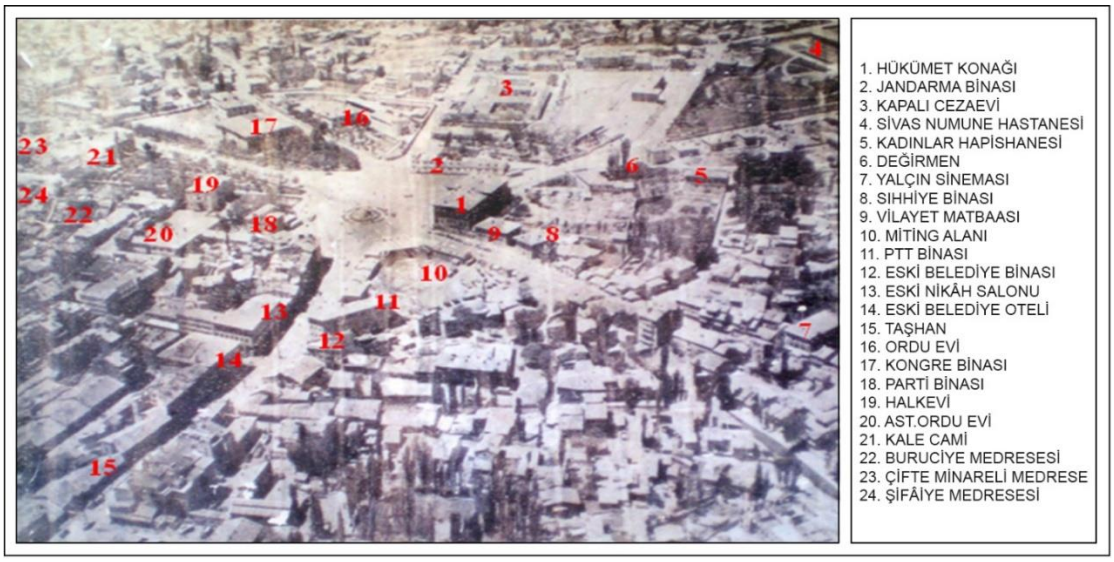

Şekil 2.14: Sivas kent meydanı ve yakın çevresini oluşturan yapılar (Kalender ve Demiroğlu, 2011).

Konya ve Kayseri kentleri, Selçuklu devletinin askeri ve siyasal yönetim merkezi işlevini görmekteyken, Sivas kenti ülkenin ticaret merkezi işlevini karşılaması bakımından önem arz eden Selçuklu kentleridir. Selçuklu döneminde, Anadolu'nun ekonomik ve demografik açıdan en gelişmiş kenti olarak nitelendirilen Sivas'ta, sur dışı yapılaşma odakları olarak değerlendirilebilecek herhangi bir yapılaşma durumu görülmemekle birlikte, aynı dönem Konya ve Kayseri kentlerinde ise, sur dışında, meydan ve kent yakınında sultanların ikamet edeceği farklı sarayların olduğu bilinmektedir. Söz konusu kentler kıyaslandığında, bu durumun kentsel işlev farklılıklarından kaynaklandığı ve kent formu üzerinde etkili olduğu görülebilmektedir (Özcan, 2005). Buna göre, Selçuklu dönemi Anadolu kent modellerini net bir sınıflandırmaya tabi tutabilmek için; devralınan (Hristiyan-Bizans) toplum kültürüne, Türk-İslam kültür ve gereksinimlerinin de eklenmesi sonucu oluşan toplumun geleneksel yaşam şartları yeniden ele alınmış ve Anadolu'nun özgün coğrafi koşulları da göz ardı edilmeden kent modelleri oluşturulmuştur. Özcan (2005) tarafından, Selçuklu dönemine ait yazılı kaynaklardan elde edilen sosyo-kültürel ve ekonomik veriler doğrultusunda, hâlihazır haritalar hazırlanarak dönem kentlerinin olası mekân büyüklükleri ve yerleşme düzenine dair öngörüde bulunulmuştur. Böylece söz konusu haritalar üzerinden, Selçuklu dönemi kent formlarını belirlenmiştir.

Elde edilen haritalara göre I. Alâeddin Keykubad döneminde, yenilenen surlarıyla göz önünde bulundurulan Konya ve Sivas kentlerinin yerleşim alan büyüklükleri hesaplanmış ve kentlerin 130-150 ha sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durumda Konya ve Sivas kentlerinin, Selçuklu döneminde Anadolu'nun en büyük kentleri olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca Bizans dönemine ait bir kaynağa göre (Köprülü, 1999; Özcan, 2005) XIII. yüzyılın sonunda,

Sivas kentinin yaklaşık 120.000 nüfusa sahip olduğu kayıtlıyken, başka bir kaynağa (Gordlevski, 1941; Özcan, 2005) göre ise, Konya, Kayseri ve Sivas kentlerinin milletlerarası ticaret potansiyeline dayanarak, 100.000'in üzerinde nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir. Fakat bu verilere kıyasla, Selçuklu dönemi kentlerinin sahip olduğu Ulucami ve mescit sayıları ile bunların kullanım durumuna bakılarak nüfus sayısı hesaplanmaya çalışılmış ve bu doğrultuda elde edilen istatistiksel verilere göre Konya'nın 50.000-60.000, Kayseri'nin ise 30.000-40.000 nüfusa sahip olduğu kanısına varılmıştır (Çizelge 2.2). Buna göre, farklı kaynak ve çıkarımlarla elde edilen demografik büyüklüklerine bakılarak, Selçuklu başkenti olan Konya'nın 72.000, ikinci büyüklükte olan ve milletlerarası ticaret merkezi olma işlevini üstlenen Sivas kentinin 57.000 ve 2. Siyasal merkez ve askerî harekât üssü işlevi niteliğinde olan Kayseri kentinin ise 22.000 nüfusa sahip olabileceği düşünülmektedir (Çizelge 2.3) (Özcan, 2005).

Çizelge 2.2: Selçuklu dönemi Anadolu'sunda Ulucami ve Ulucami işlevindeki camiler (Özcan, 2005).

Ulucami Adı		**Yapım Tarihi**	**Kapasitesi (kişi)**
Konya	**Sultan/Alâeddin Camii**	XII. yüzyıl ortası	3.000
	İplikçi/Altun-Aba Camii	1202	-
	Kadı İzzeddin Camii	1237	-
	Sahip Ata Camii	1283	-
Kayseri	**Ulu Camii**	XII. yüzyıl ortası	1.500
	Kölük Camii	XII. yüzyıl ikinci yarısı	1.000
	Huand Hatun Camii	1238	3.000
	Hacı Kılıç Camii	1249-1250	2.500
Sivas Ulu Camisi		1197	3.000
Malatya Ulu Camisi		1224	2.500

Ulucami kapasitesi hesaplama: Ulucami iç mekân büyüklüğü (m^2) / bir kişinin namaz kılabileceği alan büyüklüğü (0.6 m^2/kişi)

Çizelge 2.3: Selçuklu dönemi Anadolu'sunda kentsel demografik çözümlemeler (Özcan, 2005).

Yerleşmeler	Ulucami/Cuma Camisi Kişi bazlı kapasitesi	Makroform Büyüklüğü (ha)	Olası Nüfus Büyüklüğü		
			Müslüman nüfusa göre	Mekânsal verilere göre	Öngörülen olası nüfus
Konya	8.000	150	45	35	72.5
Kayseri	7.000	40	38	10	22.5
Sivas	3.000	130	16	33	57.2
Malatya	2.500	50	13	13	13.0

Müslüman nüfusa göre: [Ulucami/Cuma Camisi kapasitesi X Hane büyüklüğü (5kişi)] + %10 Gayrimüslim nüfus

Mekânsal verilere göre: [Kentsel makroform büyüklüğü (m^2) / Ortalama konut kullanım alanı ($200m^2$)] X Hane büyüklüğü (5 kişi)

Selçuklu dönemi tarihi kayıtlarına bakıldığı zaman bu kayıtlarda, "mahalle mescidinden" bahsedilmiş olması, Selçuklu kentlerinin İslam kentleriyle olan benzerliğini ortaya çıkarmakta olup, bu kentlerin mahalleler şeklinde ayrı birimlerden oluşarak kentsel alt kademelenmeye ayrıldığını göstermektedir (Turan, 1998a; Özcan, 2005). Sözü edilen kent modellerindeki cami, kilise gibi dinsel yapıların kent merkezlerinin odak noktası olması; kentin dini veya etnik kökenine göre ayrı mahalleler halinde sınıflandırılması; güvenlik amacıyla kale, sur, hendek gibi savunma yapılarının kentsel mekân organizasyonunu biçimlendirmesi; loncalar halinde sınıflara ayrılan üretim amaçlı mesleklerin uzmanlaşma durumuna göre ayrım göstermesi; insan ve hayvan gücüne dayalı bir üretim sisteminin varlığı gibi olgular, Selçuklu kentsel mekân organizasyonlarını da biçimlendirmiştir (Braudel, 1993; Özcan, 2005).

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Tez çalışmasının ana materyalini, Malatya ili Battalgazi ilçe merkezinde yer alan Koruma Amaçlı İmar Planı sınırıyla belirlenmiş tarihi kent merkezi oluşturmaktadır. Söz konusu alan, Roma döneminde askeri karargâh olarak savunma amaçlı kurulan kale işlevinin ötesinde, Selçuklu döneminden bugüne kadar ulaşan pek çok kültürel mirasın bulunduğu, Arslantepe Höyüğü'nden sonra kentte yeniden yerleşimin başladığı ve yüzyıllar boyunca Malatya'nın kent merkezi niteliğini taşıdığı yerleşim alanıdır. Söz konusu alan III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olması bakımından yerleşime açık bir alan olup bu bakımdan kentle bütünleşmiş bir arkeolojik alan niteliğinde özgün bir değere sahiptir.

Çalışma kapsamında, öncelikli olarak çalışma alanının tarihsel süreç içinde gelişimini ortaya koymak amacı ile tarihi kaynaklar ara materyal olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda T.C. Osmanlı Arşivi'nde yer alan tahrir defterleri, seyyah notları ve çalışma alanı ile ilgili bugüne kadar yapılmış bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır. Tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonun tanımlanması amacı ile T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Coğrafi Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü'nün ATLAS Uygulamasından sayısal yükseklik verileri temin edilmiştir. Tez kapsamında çalışma alanı olarak tespit edilen tarihi kent merkezinin değişiminin ortaya konulması amacı ile TÜBİTAK 3501 Kariyer Geliştirme Programı ile desteklenen 217O290 proje numaralı *"Arslantepe Höyüğü ve Territoryumunda Arkeolojik Peyzajları Yenileme ve Yönetim Stratejisi Olarak Arkeolojik Park Modelinin Oluşturulması"* başlıklı proje kapsamında Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen 1951, 1975 ve 1999 yıllarına ait tarihi ortofotolar kullanılmıştır. Yanı sıra ara materyal olarak;

- Battalgazi Belediyesi Başkanlığı İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nden tarihi kent merkezine ait 1/1000 Ölçekli Battalgazi (Malatya) III. Derece Arkeolojik Sit ve Etkileşim Alanı sayısal verileri ile Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) raporu,
- Malatya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nce 2014 yılında hazırlanmış olan Malatya Kültür Envanteri verileri,
- Malatya Arkeoloji Müzesi kurtarma kazıları raporları,
- Malatya Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden temin edilen yazılı ve görsel kaynaklar,
- Arazi çalışmaları sonucu elde edilen veriler,
- Araştırma alanında yapılmış olan görsel inceleme ve izlenimler ile alana dair çekilmiş görsel materyaller,

- Araştırma alanında ikamet eden yerel halk ile yapılan sözlü görüşmelerden elde edilen veriler kullanılmıştır.

Verilerin işlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) programlarından biri olan QGIS yazılımı kullanılmıştır.

3.1 Amaç

Tez çalışmasının temel amacı, Battalgazi III. Derece Arkeolojik Sit ve Etkileşim Alanı Selçuklu kent mirasının mekânsal ve işlevsel boyutlarının tespit edilerek geleceğe yönelik koruma-geliştirme-canlandırma önerilerinin üretilmesidir. Bu doğrultuda alana yönelik planlanan kentsel tasarım/yenileme/iyileştirme uygulamaları için mekânsal çözümlemeler yapılmış ve alanın mekânsal altlığı ortaya konulmuştur.

Çalışma alanı sınırı olarak Eski Malatya (Battalgazi) Koruma Amaçlı İmar Planı sınırı seçilmiştir. Bu alanın öncelikli olarak seçilme nedeni kentle bütünleşmiş bir arkeolojik alan olması bakımından taşıdığı özgün değeridir. Yanı sıra diğer seçilme nedenleri;

- Binlerce yıllık tarihi geçmişiyle pek çok medeniyete (Roma, Bizans, Beylikler, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet) ev sahipliği yapmış olması,
- Arslantepe Höyüğü'nden sonra Malatya kentinin yüzyıllar boyunca kent merkezi özelliğini taşıması,
- Yerleşimin görüldüğü ilk yıllardan bugüne kesintisiz olarak kentsel yaşamın devam etmesi sonucu alanın yoğun, daimî ve iç içe geçmiş durumdaki kozmopolit yapısı,
- Tipik bir Selçuklu dönemi Anadolu kenti olması ve o dönemde coğrafi konumu itibariyle ulaşım, askeri ve ticari ilişkileri gibi pek çok yönden taşıdığı önem,
- KAİP Alanı kapsamında yer alması, tescilli ve tescilsiz birçok kültür varlığını, kent tarihini bünyesinde barındırması,
- Alanın, yüzyıllar boyunca taşıdığı başkent özelliğinin aksine bugün Malatya iline bağlı ilçe durumuna gelmesi, eski önemini kaybetmiş olması, bugünkü yaşam koşullarına uyum sağlayabilmesi amacıyla tarihi dokuda ciddi tahribatların olması,
- Bugüne kadar alanda yüzey araştırması ya da sistematik kazı faaliyetleri bulunmadığından tarihi kent merkezinin potansiyelinin ortaya konulamaması şeklinde sıralanmaktadır.

3.2 Konu-Kapsam

Tez çalışmasının ana materyali olarak ele alınan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi, Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı tarafından 2010 yılında onaylanarak yürürlüğe giren Koruma Amaçlı İmar Planı sınırından oluşmakta olup aynı zamanda III. Derece Arkeolojik Sit Alanı ve Etkileşim Alanı statüsüne sahiptir.

Çalışma alanı Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Malatya ilinin kuzeydoğusunda, 38°25'43.55" ve 38°24'50.90" kuzey enlemleri ile 38°22'18.14" ve 38°21'20.58" doğu boylamları arasında yer almaktadır. Alanın toplam yüzölçümü 148 ha olup, kuzeyinde, Elâzığ iline bağlı Baskil ilçesi ve Karakaya Baraj Gölü; güneyinde Adıyaman iline bağlı Çelikhan ilçesi; doğusunda Kale ve Pütürge ilçesi; batısında Yeşilyurt ilçesi bulunmaktadır.

1928 yılından 1987 yılına kadar Eski Malatya olarak bilinen Battalgazi İlçesi, 1928 yılında belediye, 1932 yılında nahiye statüsünde yer almıştır. Malatya kentinin 2014 yılında "büyükşehir" statüsünde yer alması ile Battalgazi İlçesi'ne bağlı mahalle sayısı 39'dan 205'e yükselmiştir. Battalgazi ilçe merkezi; Alacakapı, Meydanbaşı, Karahan ve Toptaş olmak üzere toplamda 4 mahalleden oluşmaktayken çalışma alanı, Meydanbaşı, Alacakapı ve Toptaş mahallelerini kapsamaktadır. Çalışma alanı coğrafi konumu Şekil 3.1'de gösterilmiştir.

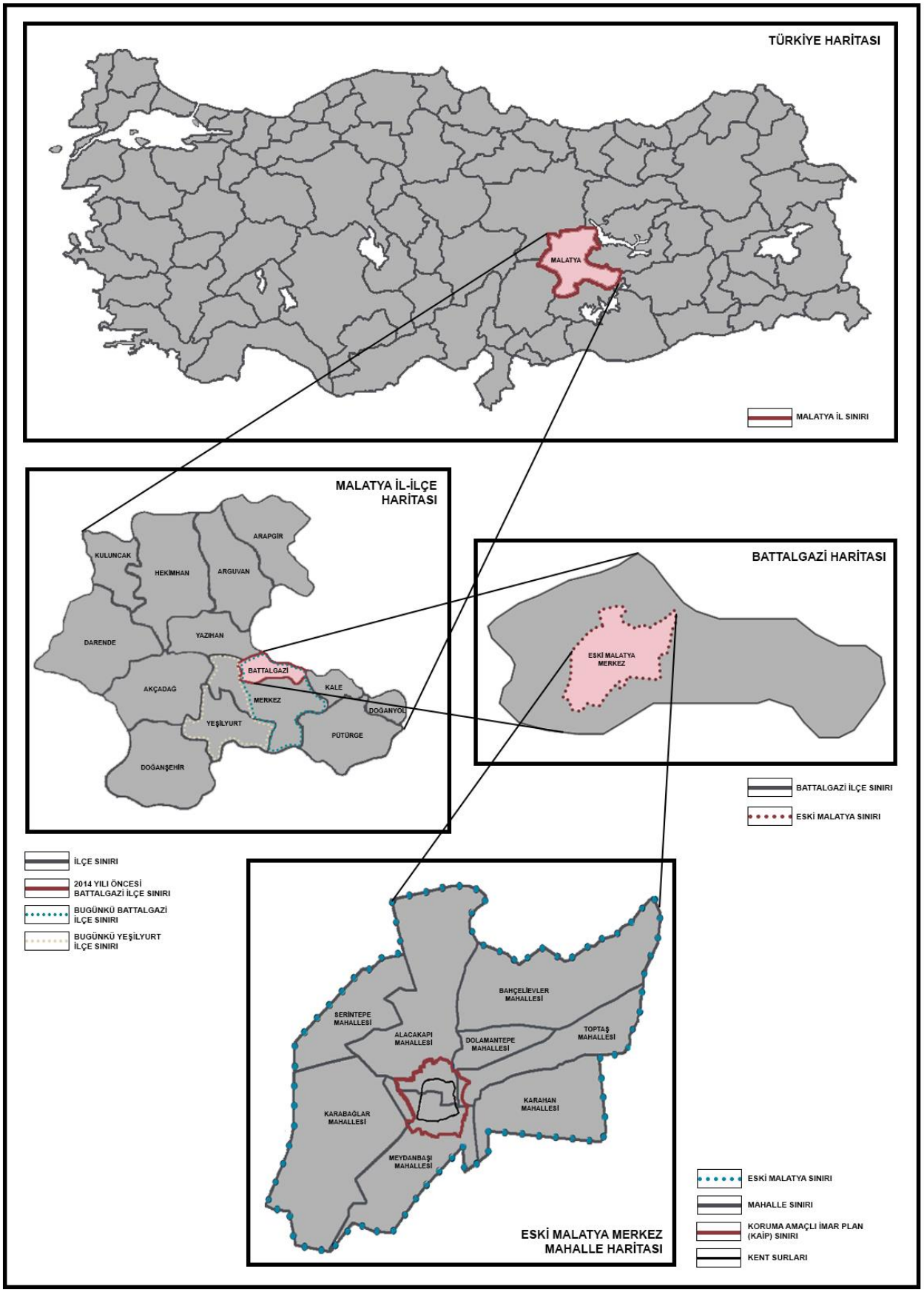

Şekil 3.1 Çalışma alanı coğrafi konumu (Orijinal, 2021).

3.3 Yöntem Açıklamaları

Araştırmanın gerçekleştirilmesinde izlenilen yöntem;

- Tezin konusu, amacı ve çalışma alanının belirlenmesi,
- Tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve kentsel ögelerinin tanımlanması,
- Tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içinde değişiminin tespit edilmesi,
- Mevcut durum tespiti ve mekânsal analizler,
- Değerlendirme ve önerilerin geliştirilmesi olmak üzere beş aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yöntemine ilişkin akış şeması Şekil 3.2'de aktarılmıştır.

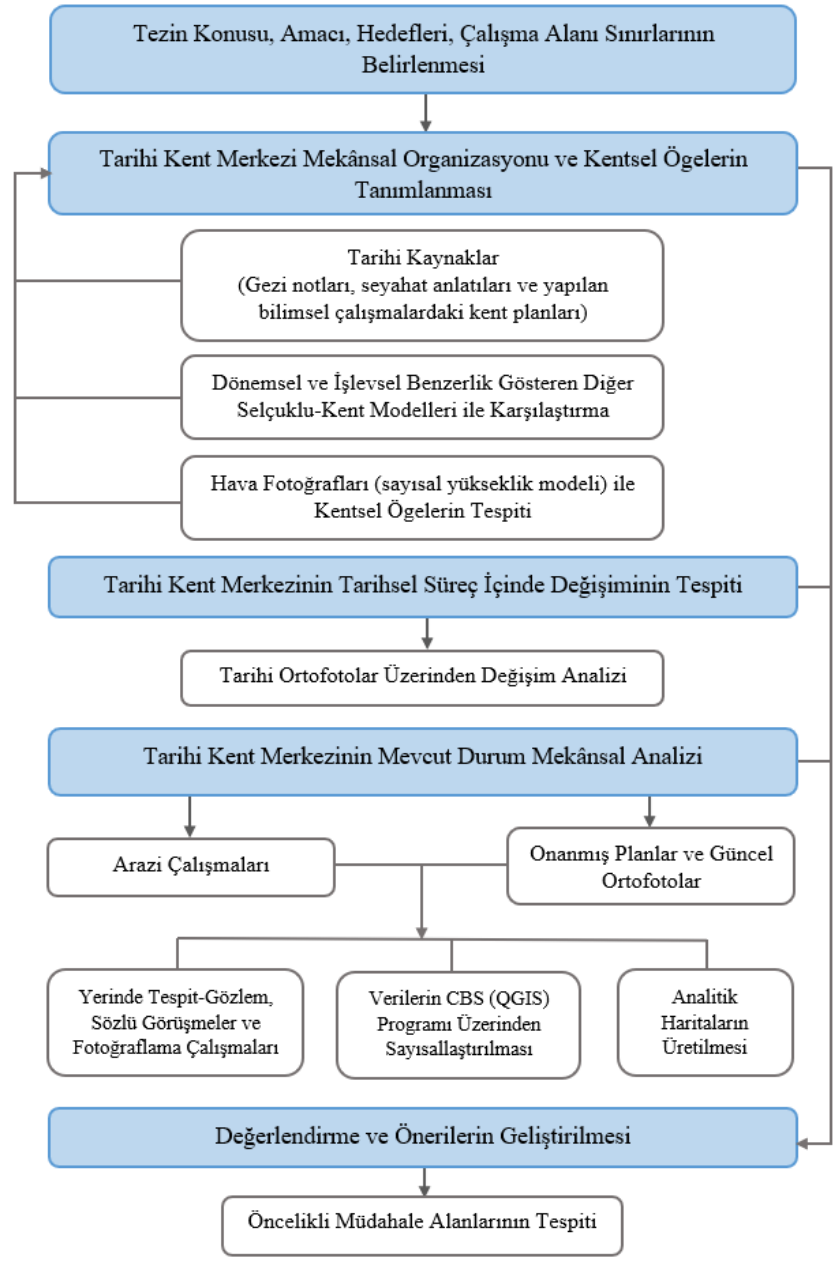

Şekil 3.2: Çalışma yöntemi akış diyagramı (Orijinal, 2021).

3.3.1 Tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve kentsel ögelerinin tanımlanması

Tez çalışma alanı olarak belirlenen Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin geçmişteki mekânsal organizasyonun tanımlanması ve kent planının çözümlenmesi amacıyla YÖK kütüphanesi ve yerel kütüphanelerden şehrin tarihi geçmişi, planlama-koruma deneyimlerine ilişkin bilgilerin toplanmasına yönelik temin edilen tarihi kaynaklardan; dönemsel olarak benzerlik taşıyan Konya, Kayseri ve Sivas Selçuklu kentlerinin mekânsal çözümlemelerinden ve kent planlarından; ilgili kurum-kuruluşlardan temin edilen imar planlarından, eski resimler/fotoğraflar/gravürler ve yazılı kaynaklardan; güncel hava fotoğraflarından yararlanılmıştır.

Tarihi kent merkezi ile ilgili kaynak araştırmasında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşiv kataloğundaki Osmanlı Tahrir Defterleri, Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'ndeki Malatya kentinin yerleşim dokusu ile ilgili gözlemleri, mimar tarihçi Albert-Louis Gabriel'in 1940 yılında yayınlanan "*Voyages Archeologıques Dans La Turquıe Orıentale 1"* adlı eserinde aktardığı kent planı, T.A Sinclair'in 1989 yılında yayınladığı "*Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey, Volume III"* adlı eserindeki Malatya ile ilgili gözlemleri ve aktardığı kent planı, Y. Keskin'in 1992 yılında aktardığı kent planı, Tülay Metin'in 2010 yılında kaleme aldığı *"Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya"* isimli doktara tez çalışmasında Keskin (1992) tarafından çizimi yapılmış olan Eskici'nin de 2002 yılında ele aldığı "*Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Planı*" başlıklı kent planları ve araştırma çıktıları temel olarak kullanılmıştır.

Selçuklu dönemi diğer Anadolu-Türk kent modelleri ile karşılaştırılmasında, Özcan'nın 2005 yılında yayınlanan *"Anadolu'da Selçuklu dönemi Yerleşme Sistemleri ve Kent Model(ler)i"* adlı doktora tez çalışmasından temel kaynak olarak faydalanılmıştır.

Çalışma alanına ait kentsel ögelerin tespiti amacıyla alana ait yüksek hassasiyete sahip (10 cm. çözünürlüğünde) hava fotoğrafı ve yükseklik verisi Coğrafi Bilgi Sistemler Genel Müdürlüğü'nün ATLAS Uygulaması'ndan temin edilmiştir.

3.3.2 Tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içinde değişiminin tespiti

Çalışma alanının tarihsel süreç içinde değişimini tespit edebilmek amacıyla**,** 217O290 numaralı *"Arslantepe Höyüğü ve Territoryumunda Arkeolojik Peyzajları Yenileme ve Yönetim Stratejisi Olarak Arkeolojik Park Modelinin Oluşturulması"* başlıklı TÜBİTAK 3501 projesi kapsamında Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen çalışma alanına ait

1951, 1975, 1999 yılları tarihi ortofotolar ile 2019 yıllına ait Google Earth uydu görüntüsü kullanılmıştır. Ortofotolar, QGIS programı aracılığı ile sayısallaştırılarak, mekânsal analizler gerçekleştirilmiş ve yıllar içindeki değişimler istatistiki olarak ortaya konulmuştur.

3.3.3 Tarihi kent merkezinin mevcut durum mekânsal analizi

Çalışma alanın mevcut durumunun ortaya konulması amacıyla Eylül-Ekim 2019 tarihlerinde arazi çalışmaları yapılmıştır. Arazi çalışması için Battalgazi Belediyesi'nden temin edilen Koruma Amaçlı İmar Planı ile hâlihazır haritalar, alanda yapılan yerinde tespit-gözlemler doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Yapıların sınırları düzeltilmiş, kaldırımlar ile eksik olan yapılar eklenmiştir. Mevcut olmayan yapılar kaldırılmıştır. Yapıların bitişik nizamlı olması, bahçelerde girilememesi gibi fiziksel engeller sebebiyle eksik kalan kısımlar temin edilen 2019 yılına ait Google Earth uydu görüntüsü doğrultusunda tamamlanmıştır. Yerinde revize edilerek üretilen 1/1000 ölçekli plan, yerleşim dokusu ve mekânsal analizlerinin yapılması için hazır hale getirilmiştir. Yanı sıra yerinde tespit-gözlemler sırasında fotoğraflar çekilmiş ve yerel halk ile görüşmeler yapılmıştır. Bu kapsamda elde edilen veriler arazi çalışmalarıyla birlikte değerlendirilmiş ve ilgili haritalar üretilmiştir. Haritaların üretilmesinde QGIS ve AutoCad programları kullanılmıştır.

3.3.4 Değerlendirme ve önerilerin geliştirilmesi

Yapılan analizler sonucu geçmişten bugüne tarihi ve kültürel birikimleri ile ulaşan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi ile ilgili; tarihi kent kimliğinin öne çıkarılması, sahip olduğu ancak bugüne kadar gün yüzüne çıkarılmamış kentsel ögelerin vurgulanması ve bu alanda yapılacak kentsel uygulamalara altlık oluşturması amacıyla odak bölgeler oluşturulmuş, alanın sahip olduğu potansiyelin fark edilmesi, öneminin anlaşılması, korunabilmesi ve sürekliliğinin sağlanarak gelecek kuşaklara aktarılabilmesi amacıyla öneriler geliştirilmiştir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Tez çalışmasının temel amacı doğrultusunda, Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonu ve kentsel ögeleri, XX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne değişimi, bugünkü mekânsal organizasyonu analiz edilmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

4.1 Tarihsel Kuruluş-Gelişim Süreci

Bu bölümde, bir Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kenti olan ve tez çalışmasının materyalini oluşturan Eski Malatya (Battalgazi)'nın tarihsel gelişimi, ulaşımı, nüfus yapısı, ekonomik yapısı ve mevcut kentsel ögeleri incelenmiştir.

4.1.1 İlk kuruluşundan Osmanlı dönemine Eski Malatya (Battalgazi) tarihi

Malatya ovası çok eski tarihlerden bugüne iskânın görüldüğü bir yerleşim olmuştur. Kent tarihine bakıldığı zaman, Paleolitik Çağ'a kadar uzanan yerleşimin izini görebilmek mümkündür. Bu sebeple kent, geçmişten bugüne birçok medeniyetin uğrak yeri olmuştur (Yüksel, 2018). Hitit ve Asur yazıtlarında kent ismi, Melid, Maldiya, Melitea olarak geçmekte olup ilk yerleşim yeri, Eski Malatya'nın (Battalgazi) 4 km kadar güneydoğusunda bulunan, bugünkü Orduzu Mahallesi'nde (Arslantepe Höyüğü) kurulmuştur (Eskici, 2013).

Malatya'nın tarih öncesi dönemlerine ait bilgiler, 1932 yılından bugüne kadar aralıklarla yürütülen Arslantepe'deki kazılar ile Aşağı Fırat Havasında yapılan yüzey araştırmaları ve kazılardan edinilmektedir (Karagülle, 2007). Yapılan araştırmalar sonucu Arslantepe Höyüğü'nün kültür dolgusu 30 metre yüksekliğinde olup M.Ö. 5000 yıllarına kadar uzanan bir yerleşime sahip olduğu tespit edilmiştir (Frangipane, 2012; Tuna, 2016). Arslantepe'nin öneminin fark edilmesi, köydeki bir vatandaşın "Arslan Avı" sahnesini anlatan bir kabartma resmini bulmasıyla olmuştur (Karagülle, 2007). Höyük ismini, M.Ö. I. binyılın başlarında sarayın girişinde olduğu anlaşılan taştan bir aslan heykelinden almaktadır (Frangipane, 2012; Tuna, 2016).

Neolitik Devirlere kadar iskân edildiği bilinen Arslantepe'de, Hitit dönemine ait Hitit Sarayı ve daha sonraki dönemlerde Asurlulara ait başka bir sarayın kalıntıları, kabartma resimler, heykeller ve Hititçe çivi yazısıyla yazılmış, kentin ilk bilinen ismi olan Maldija (Maldiya) yazısı bulunmuştur (Karagülle, 2007). Bakıldığı zaman Malatya ismi, Hititlerden itibaren

benzer isimler alarak fazla değişikliğe uğramadan bugüne kadar gelmiştir (Kazancıoğlu, 2001). Evliya Çelebi (1986) Seyahatnâmesi'nde, Malatya'nın adından "*Şehre Acemler 'Aspozan' derler. Türkmenler ve Araplar Malatya derler. Yunancada Rakbe (tarihçiler arasında Dar-ı Rakbe)'dir. Çünkü bu şehrin ilk kurucusu Yunus Peygamber ümmetinden Rakbe adlı kayser olup, sonra Aspoz adındaki kızı, şehri geliştirmiştir. Bu kız, babasıyla beraber Meram bağında bir mağarada gömülüdür. Şehir âyanı, 'Şehrimizin ismi Mal Âtya'dır; çünkü Efrasyab burada bulunduğundan, Efrasyab'a 'Mal âtiye' yani 'Mal geliyor' demişler.' diye anlattı. Padişah kayıt defterinde ise Malatya yazılıdır."* şeklinde bahsetmektedir.

M.Ö. 5000 yılına kadar yerleşimin görüldüğü kent, ilk kurulduğu dönemden Türk hâkimiyetine kadar Hitit-Urartu-Asur-Roma-Emevi-Abbasi-Bizans devletlerinin egemenliği altında boy göstermiştir. Bulunduğu stratejik konumu itibariyle her dönem mücadelenin içerisinde kalmış ve rekabet edilen bir kent olma özelliği taşımıştır (Metin, 2013)

Arslantepe, M.S. XI. yüzyıllara kadar kesintisiz yerleşimiyle üst üste gelen katmanlaşmayı göstermesi bakımından önemli bir alandır (Frangipane, 2012; Tuna, 2016). Hititlerden önce başka kavimlerden söz edilse bile bu konuda yeterli bilgiye sahip olunmadığı için Malatya'da görülen ilk uygarlık Hititler olarak kabul edilmektedir (Gülseren ve Şentürk, 1998; Arslan, 2006).

Hitit hâkimiyetinden sonra kent, Asurluların eline geçmiştir. Asur devletinin yıkılmasıyla birlikte Arslantepe'de, M.Ö. VII. yüzyıla ait herhangi bir kalıntıya rastlanılmamakta, o dönemde bölgenin bir süre terk edilerek başka bir bölgeye taşınıldığı düşünülmektedir (Karagülle, 2007). M.S. V.-VI. yüzyıllar arasında Roma köyü olarak kullanıldığı bilinen höyükte yerleşim Bizans dönemine kadar kesintisiz olarak devam etmiş ve yerleşimini Bizans Nekropolü olarak tamamlamıştır (Frangipane, 2012; Tuna, 2016). Höyüğün terk edilmesiyle birlikte M.S. I. yüzyılda kentin ikinci yerleşim yeri olan bugünkü Eski Malatya (Battalgazi İlçesi) bölgesi, Romalılar tarafından İmparator Titus zamanında, İmparatorluk sınırlarına da yakınlığı sebebiyle askeri bir karargâh olarak kurulmuştur (Darkot, 1988; Eskici, 2013). Doğu Anadolu'nun en önemli garnizonları arasında yerini alan kent (Hacıgökmen, 2011), Fırat Nehri havzasında her tarafı açık ve basık bir arazi üzerinde kurulmuş olup elverişli savunma şartlarına sahip değildir (Eskici, 2013). Zamanla kentte, nüfus artışı görülmesine rağmen savunma amaçlı farklı bir bölgeye taşınmak yerine burada

kalınmış, karargâh çevresinde hendek ve çift surla çevrili kale inşa edilerek şehirleşmeye gidilmiştir (Gabriel, 1940; Sevgen, 1959; Darkot, 1988; Karagülle, 2007; Eskici, 2013).

Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesiyle birlikte Eski Malatya, Bizans sınırları içinde kalmıştır (Eskici, 2013). Kent, VII. yüzyıla kadar özellikle Sasani İmparatorluğu'na karşı sınır kalesi olarak çeşitli saldırılara maruz kalmış, 575 yılında İran Kralı I. Hüsrev'in emri doğrultusunda yakılmıştır (Abu'l Farac, 1987; Eskici, 2013). VII. yüzyılın ortalarında, İslam orduları kente akınlar düzenlemeye başlamış ve bu akınlar sonucunda bölge, 756 yılında el-Mansur'un eline geçmiştir. Yakılmış olan kent surları bu dönemde imar ettirilerek kente bir cami ile kışlalar yaptırılmıştır. Eski Malatya, XI. yüzyıla kadar İslam orduları ile Bizans arasında el değiştirmiş, İslam ordularının genel karargâhlarından biri haline gelmiştir (Honigmann, 1991; Eskici, 2013).

XI. yüzyıldan sonra bölgede Türk akınları yaşanmaya başlamış ve 1071 yılında kent, Melik Danişmend Gazi tarafından Bizanslılardan alınmıştır (Abu'l Farac, 1987; Eskici, 2013). Malazgirt Savaşı'yla birlikte tam anlamıyla bir Türk yurdu haline gelen kentte, Danişmentlerin büyümesini ve gelişmesini engellemek amacıyla 1105 yılında, I. Kılıç Arslan tarafından iki ayrı kuşatma düzenlenmiş ve yapılan kuşatma sonucu kent ele geçirilerek merkez edinilmiştir (Hacıgökmen, 2011). Selçuklular ve Danişmendliler arasında bitmek bilmeyen çekişmelerden dolayı kent pek çok savaşa sahne olmuş, 1178 yılında II. Kılıç Arslan tarafından yeniden ele geçirilerek Moğol istilasına kadar Selçukların hâkimiyetinde kalmıştır. 1243 yılına kadar da Selçuklular ve Eyyubiler arasında çatışmalar yaşanmışsa da 1243'ten sonra Anadolu'da Moğol istilaları başlamış bu dönemde kent bir süre İlhanlıların kontrolünde kalmıştır (Abu'l Farac, 1987; Eskici, 2013). 1300'lere doğru Selçuklu Devleti'nin iyice zayıflaması sebebiyle tamamıyla Moğolların hâkimiyetine geçen kent, 1315'ten sonra Sultan El Melik Nasır tarafından kuşatılarak Memlûk hâkimiyetine alınmıştır (Honigmann, 1991; Sevgen, 1959; Eskici, 2013). Nitekim bölge, 1516 yılına kadar devamlı olarak değişimlere maruz kalmış, 1516 yılında kesin olarak Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilince yaşanan çatışmalar son bulmuştur (Darkot, 1988; Eskici, 2013). Kent hâkimiyeti ara ara küçük beyliklerin eline geçmiş olsa bile bakıldığı zaman Roma-Bizans-Selçuklu-Osmanlı hâkimiyetlerden geçerek bugüne ulaşmıştır.

Anadolu'nun önemli ticaret yollarının üzerinde yer almasının bir sonucu olarak Selçuklu döneminde kent halkı, başka kültürlerle de etkileşim halinde bulunabilmiştir (Eskici, 2013).

Kentteki höyüklerde bulunan Mezopotamya bölgesine ait Kalkolitik çağdan kalma çanak-çömlekler, kent insanının 6.000 yıl öncesine dayanan ticaret ilişkileri içinde olduğunun önemli bir göstergedir (Yüksel, 2018).

Kent, zaman zaman şehzadelerin idaresine girmiş ve Selçuklu döneminde pek çok mimari eserle donatılmıştır. Bu dönemde Malatya kenti, Anadolu'da ticaret, sanayi, tıp, askeri konularda önde gelen kentler arasında yer almış ve varlıklı kentlerden biri olmuştur (Arslan, 2006). Orta Çağ Türk kentlerinin temel özelliklerini gösteren kentte; kale, saray, cami, medrese, han, hamam, kervansaray, şifahane gibi anıt ve kurumlara yer verilmiştir. İlim ve kültür bakımından İran Türk-İslam etkisi, kent mimarisinde de görülmektedir (Eskici, 2013).

İlk kurulduğu dönemlerden itibaren, Osmanlı hâkimiyetine girene kadar stratejik bir hudut/sınır kenti olarak varlığını sürdürmüş olan Eski Malatya, Osmanlı hâkimiyetinden sonra sınır kenti özelliğini yitirerek, stratejik önemini kaybetmiştir (Arslan, 2006). Osmanlı döneminde uç kent olmaktan kurtulan kentte, istikrarın sağlanmasıyla birlikte nüfus artışı yaşanmış ve bu doğrultuda kent yerleşimi sur dışına taşarak gelişme göstermiştir. Bugünkü sur dışında bulunan yapıların tamamı XVI. yüzyıldan sonra inşa edilmiştir (Eskici, 2013).

Evliya Çelebi (1986) Seyahatnâmesi'nde, kent kalesini kuvvetli bir yapı olarak anlatmış, sur çevresinin 5.100 adımda tamamlandığını, kentte 7'si Ermeni mahallesi olmak üzere toplamda 32 mahallenin olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca 5265 kadar evin, kale dışında bağ-bahçe içerisinde kurulu olduğunu belirmiştir. Yaz mevsiminde, kent halkının 8 ay kadar Aspuzu bağlarına göç etmekte olduğunu, kentte ise yalnızca 300 kadar bekçinin, bazı tüccar ve Hristiyanlar ile dışarıdan gelen kişilerin kaldığını söylemektedir. Kâtip Çelebi ise Cihannümada, kalenin harap durumda olduğunu, halkın 3-4 ay kadar Aspuzu bölgesine göç ettiğini, gündüzleri kente gelip geceleri ise Aspuzu bağlarına döndüklerini kaydetmiştir (Karagülle, 2007). Evliya Çelebi (1986), Aspuzu bölgesi için ise 600 kadar dükkân ve kenttekilerden daha iyi binaların olduğunu söylemiştir. Zaman içerisinde kentteki yerleşim iyice ihmal edilir hale gelmiş ve 1838 yılında halk Aspuzu bölgesindeyken Hafız Mehmet Paşa'nın karargâhı, Elazığ'dan Malatya'ya taşınmış ve uzun bir süre kentte ikamet etmiştir. Zaten ihmal edilmiş olan kent bu durumdan kaynaklı daha bir harap duruma geldikten sonra bu haliyle terk edilmiştir (Karagülle, 2007).

1838 yılında, H. Von Moltke Malatya'yı ziyaret etmiş ve burada 5.000 kadar düz damlı, balçık ile sıvalı kerpiç evin ve aynı balçık ile sıvalı cami ve hamamların bulunduğunu, bu sebeple buranın esmer renkte bir kent olduğunu dile getirmiştir. Aynı yıl ağustos ayında

yeniden ziyaret ettiği kentte, halktan kimsenin bulunmadığını ve kentin asker karargâhından oluşan bir kışla haline geldiğini, 12.000 kişinin kış ayını Aspuzu bağlarında geçirmek mecburiyetinde bırakıldığını aktarmıştır (Karagülle, 2007). Texier, kentin ıssız, pazarların ve kervansarayların boş, evlerin yıkılmaya yüz tutmuş, havanın kötü bir vaziyette olduğunu ve Malatya'nın yakında kent olmaktan çıkacağını söylemiştir. 1839 yılında da W.F. Ainsworth isimli İngiliz seyyah, kentten geçmiş ve kentte terk edilen harap bir halde yaklaşık 500 kadar evin bulunduğunu anlatmıştır. Wünsch'ün ise kenti, büyük ve yıkık bir han, iki cami, kuleleri yıkılsa bile iyi korunmuş olan surlar ve birkaç eski evden ibaret şeklinde tasvir etmiştir. Bu dönemden yüzyıl kadar sonra, bugüne yakın süreçte Eski Şehir (Eski Malatya), yığıntı halindeki yıkık ve otların altında kalmış surlardan, kadim eser ve abideleri ile 3 mahalleden oluşan 500 kadar hane ve 3.000'i aşan nüfustan ibaret kalmıştır (Göğebakan, 2002; Karagülle, 2007). XIX. yüzyılın sonunda Eski Şehir'de, 200-300 hane halkından az bir nüfus bulunmakta olduğu dönemin kaynaklarında kayıtlıdır. Yavaş yavaş Aspuzu bölgesine doğru kayan yerleşim, bu olaydan ötürü tam anlamıyla arada kalan bir yerleşim özelliği göstermiş ve böylece asıl yerleşim yeri "Eski Şehir/Aşağı Şehir" adını alırken, Aspuzu bölgesine de Malatya denilmiştir. Yakın dönemlere kadar kullanılan Eski Şehir ismi ise yerini Eski Malatya'ya bırakmıştır (Göğebakan, 2002; Karagülle, 2007). 1987 yılında kente, VIII. yüzyılda Malatya'da yaşayan ve Bizanslılara karşı mücadele eden Seyyid Battalgazi'ye ithafen "Battalgazi" adı verilmiş ve ilçe durumuna getirilmiştir (Kazancıoğlu, 2001).

Kent merkezi, 1840 yılına kadar Eski Malatya (Battalgazi) olduğu için farklı dönemlere ait eserler burada yer almaktadır. Ancak söz konusu alanda surlar, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, cami-medrese ve zaviyeler gibi çok sayıda dini, askeri ve sivil mimari yapılar inşa edilmiş olmasına rağmen çoğu bugüne ulaşamamıştır. Harabeye dönmüş yıkık surlar dışında Orta Çağ Hristiyan dönemine ait (Roma dönemi) yapı veya yapı kalıntısı bugüne ulaşamamıştır (Eskici, 2013). XVII. yüzyıl öncesine kadar kent surları, tahribe uğradığında hemen tamiri gerçekleştirilirken, XVII. yüzyıldan sonra kendi haline bırakılmıştır (Karagülle, 2007). Bugün Battalgazi İlçe Merkezine bakıldığı zaman, kent sur kalıntıları ile Osmanlı dönemine ait eserleri de barındıran ilçedeki yapıların çoğu Selçuklu dönemine ait olmakla birlikte bölge, tarihi varlıklarıyla tam anlamıyla bir Selçuklu kentidir. Nitekim kentin en ihtişamlı zamanları Selçuklu döneminde yaşanmıştır (Arslan, 2006). Ayrıca Karakaya Barajı'nın yapımıyla beraber kent ekonomik anlamda iyi duruma gelse de kent tarihi, sular altında kalarak büyük oranda tarihi zayiata uğramıştır.

4.1.1.1 Ulaşım

Malatya kenti, Orta Fırat Havzası'nda bulunması ve iklimi, toprak verimliliği, suyu gibi pek çok doğal imkânlara sahip olması sebebiyle, Anadolu'da yer alan önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak kaynaklarda sıkça geçmektedir. Selçuklu dönemi Malatya kenti, Karadeniz-Anadolu-Suriye-Irak ve Anadolu-İran-Suriye-Mısır arası ulaşımı sağlayan kuzey-güney ve doğu-batı ticaret yollarının kesişim noktasında yer almaktadır (Zengin, 2015). Kuzey-güney istikametindeki Anadolu ticaret yolundan biri Sinop ve Samsun limanlarından başlayarak Çorum-Ankara-Konya-Antalya'ya, diğeri Samsun-Amasya-Tokat-Sivas-Malatya'ya ulaşmaktadır. Malatya'ya ulaşan kuzey-güney yolu, buradan Şam'a ve Basra'ya giden diğer yollarla birleşmektedir. Doğu-batı istikametindeki Anadolu ticaret yolu ise Konya-Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum'dan geçerek İran'a ulaşmakta olup Sivas'ta iki kola ayrılmaktadır. Bu iki yoldan biri Malatya-Diyarbakır-Mardin-Musul-Bağdat-Basra'ya ulaşmaktayken diğeri Malatya-Antep-Halep-Şam-Mısır'a ulaşmaktadır. Bu dönemlerde, ikinci yolun daha çok askeri amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Anadolu yolları arasında büyük öneme sahip olan "Kral Yolu" ise geçmişten bugüne kadar Malatya'nın ulaşımı açısından önem arz etmektedir. Hititler döneminden bugüne, Sardes'ten (Manisa) başlayıp Afyon-Sivrihisar-Ankara-Tokat-Malatya-Harput-Diyarbakır'dan geçerek Sus'a (İran) ulaşan bu güzergâhta seyahat etmek isteyenler tarafından kullanılan yoldur (Ramsay, 1960; Yüksel, 2018).

Hititler döneminde Arslantepe yerleşimiyle önemli bir yol üzerinde bulunan kent, Roma döneminde Kral yolunun geçtiği bir noktadadır (Arslan, 2006). Nitekim bakıldığı zaman sahip olduğu doğal imkânların etkisi ve ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan mevcut konumu itibariyle Malatya kenti, Selçuklu döneminde de doğu-batı ticaret yolunun üzerinde bulunmasıyla önceki dönemlerde taşıdığı önemini korumuştur. Kent, ulaşım açısından taşıdığı bu özelliğini Osmanlı döneminde de kaybetmeyerek önemli bir güzergâh üzerinde bulunmuştur.

4.1.1.2 Nüfus yapısı

Türklerin Anadolu'ya gelişi, siyasi ve sosyal açıdan pek çok farklılıklarla birlikte yeni yerleşimleri de beraberinde getirmiştir. Anadolu'da mevcut olan ve yeni oluşturulacak yerleşim alanlarında, Türk iskânı başlatılmış ve bunun devamlılığı sağlanmıştır. Malatya kenti de Türk iskânının yapıldığı yerleşim alanlarından biridir. İlk çağlardan itibaren her dönemde yerleşimin görüldüğü kent; siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan gösterdiği

faaliyetlerle dikkat çekmiş ve bu sayede tercih edilen yer olma özelliğini korumuştur (Metin, 2013).

Selçuklu döneminde, nüfusun büyük çoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmaktayken, azınlığını Gayrimüslim nüfusun bulunduğu Ermeniler ile Süryaniler oluşturmuştur (Metin, 2013). Evliya Çelebi (1986), kentte Yahudi olmadığını belirtmiştir. Ayrıca kentteki insanlardan bahsederken "*…amma dağlık ve Kürtlerin bulunduğu yer olduğundan…*" diyerek bahsetmekte, kent genelinde konuşulan lehçenin Kürt ve Türkmen lisanı üzerine olduğunu söylemektedir. VIII. yüzyıla kadar bölgede Rumlar ağırlıktayken, Selçuklu döneminde Gayrimüslim nüfus kapsamında Rumlardan söz edilmemektedir.

Selçuklu dönemi nüfus bilgilerinin öğrenilebileceği tahrir kaynakları, o dönemlerde tutulmuş olmasına rağmen bugüne ulaşamamıştır. Bu sebeple Malatya kentinin demografik yapısı, nüfus sayısı ve etnik dağılımının öğrenilmesi adına Selçuklu kaynakları yetersiz kalmakta ve bu yönde net bir bilgiye ulaşılamamaktadır (Metin, 2013). Selçuklu dönemi kent yerleşiminin fiziki özellikleri, sosyal ve ekonomik şartları dikkate alındığında nüfus yapısıyla ilgili, yaklaşık bir değer elde etmek mümkün olabilmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı dönemi kaynakları da bu konuda bir fikir edinilmesi yönünde fayda sağlamaktadır (Metin, 2010).

Selçuklu dönemi Malatya kenti, surlarla çevrili yerleşim alanı ile çok sayıda nüfusu barındırabilecek özellikte, geniş bir düzlükte kurulmuştur. Selçuklu döneminde yerleşim alanı, yaklaşık 55 ha yani 550.000 m² büyüklüğünde sur ile sınırlandırılmış alandan oluşmaktadır (Metin, 2013). Sur içi yerleşim alanı dikkate alınarak nüfusla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, sur içi kent yerleşimindeki mevcut bulunan yeşil alanlar, iş alanları ve kamu yapıları hariç bırakılacak şekilde kalan her 1 hektara 40 kadar hanenin düşebileceği hesap edilmiş ve yapılan alan ölçümüne göre tüm alanın 3'te 1'i kadar dönemin hane sayısının kapladığı alan büyüklüğü elde edilmiştir. Bu hesaba göre hane sayısının, yaklaşık 2,500 ile 3000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Her hanenin de ortalama 5 kişi olacak şekilde hesabı yapıldığı zaman Selçuklu dönemi ortalama nüfusun 12.000 ile 15.000 arasında olduğu düşünülebilir (Baykara, 1985; Metin, 2010).

Kentin genel nüfusunun bilinmesi için fiziki açıdan yerleşim alanların büyüklüğünün bilinmesi gerekmektedir (Metin, 2013). Ayrıca Selçuklu döneminde konumları itibariyle gelişme gösteren Konya, Kayseri, Sivas kentlerinin nüfusunun 100.000'i aşmış olabileceği, daha küçük kentlerin nüfusunun ise 4.000 civarında olduğu düşünüldüğünde, 100.000 civarı

nüfusun Malatya kenti için abartılı, 4.000 civarı nüfusun ise az olduğu görülmektedir (Metin, 2010). Selçuklu döneminde kıtlık ve salgın hastalıklardan ötürü nüfusta azalma olmuşsa da bu durum Malatya nüfusunu pek fazla etkilememiştir. Söz konusu durumda, kentin konumu ve surlarla çevrili oluşu etkili olmuştur (Koç, 2006; Metin, 2010). Ayrıca kentin ticaret yolları üzerinde bulunuyor olmasının bir sonucu olarak da ticari canlılık sebebiyle kentte nüfus artışı yaşanmıştır (Metin, 2010).

Kentte yaşayan Müslüman nüfusun sayısı kent merkezinde bulunan Ulu Camii'nin kapasitesiyle tahmin edilmektedir. Bu doğrultuda öncelikle cuma namazında caminin alacağı azami doluluk oranına göre kentteki Müslüman erkek nüfusu tahmin edilmeye çalışılmış ve Ulu Camii'nin yaklaşık 2.000 m²'lik bir alan büyüklüğüne sahip olmasıyla ortalama cemaat sayısının 2.500 kadar olduğu düşünülmüştür. Bekâr erkek nüfusunun da içinde olduğu düşünülerek hareket edildiğinde, 2.000 kadar hane sayısı ortaya çıkmaktadır (Metin, 2013). Bu durumda XIII. yüzyılın başında kentte yaklaşık 10.000 ile 12.000 arasında Müslüman nüfusunun olduğu düşünülebilir. Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinde yaşayan Gayrimüslim nüfus sayısı ise Müslüman nüfusunun %10'unu oluşturmaktadır. Buna göre Gayrimüslim nüfusunun ortalama 1.000 ile 2.000 civarı arasında olduğu tahmin edilebilir (Metin, 2010). Kent nüfusunun artış göstermesiyle birlikte yerleşim sur içine sığmayarak sur dışına taşmıştır (Metin, 2013).

4.1.1.3 Ekonomik yapı

Ekonomik yapısı başlığı altında Eski Malatya (Battalgazi), tarım ve hayvancılık, sanayi ve ticaret yapısı bakımından incelenmiştir.

Tarım ve hayvancılık

Selçuklu döneminde ekonomik hayat tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayi faaliyetlerine dayanmaktadır. Selçuklu dönemi Malatya kenti için de vakıf kayıtlarında geçen mezra ve çiftlik isimleri, arazilerin varlığı yöredeki ziraatın önemini ve ne denli geliştiğini göstermektedir (VGMA, D. No: 584; VGMA, D. No: 582/1; Metin, 2013a).

I. yüzyılda yaşamış olan coğrafyacı Strabo (M.Ö. 58- M.S. 21) Malatya kenti için, *"Melitene, Kommagene'ye benzer, çünkü her tarafında meyve ağaçları vardır ve bugün Kappodokia'da böyle olan tek ülkedir. Böylece hem zeytin üretir hem de Hellen şarabıyla rekabet eden, Monarite şarabı elde eder."* (Strabo, 2000; Kozan, 2020) şeklinde bahsetmiştir. Kentin tarımsal zenginliği ve bereketi ilk dönemlerinden itibaren kaynaklara

konu olmuştur. Öyle ki, bugün kayısı üretiminde Anadolu'da ilk sıralarda yer alan Malatya kentinin, milattan önceki dönemlerden itibaren de meyve üretimi açısından, önemli bölgelerden biri olduğu bilinmektedir (Zengin, 2015). Hitit çivi yazılı metinlerinde, kayısı ağacından bahsedilmektedir. Hitit ekonomisi açısından önemli bir yeri olan kayısının, o dönemde bol miktarda yetiştirildiği anlaşılmaktadır (Yüksel, 2018). Kentin, geçmişten bugüne kadar çok fazla değişime uğramadan gelen isminin, Hititçe de kullanılan "Maldiya" yani "meyve bahçesi-bal" anlamlarına gelmesi, kentteki meyveciliğin yaklaşık üç bin yıl öncesine dayanabileceği konusunda düşündüren öneme sahiptir. Tarım faaliyetleri kentteki Türk egemenliği neticesiyle nüfusun artması ve kentin gelişmesi sonucunda ilerlemiştir. Danişmendliler ve Selçuklular toprakların işletilmesi politikasını benimsemiş, dönemin halkı geçiminin büyük kısmını zirai ürünler ile sağlamıştır.

Selçuklulardan sonra kısa bir süre İlhanlı hâkimiyetine giren kentte Gazan Han döneminde, tarım reformu başlatılmış ve bu amaç için sulama kanalları açılarak yeni tarım arazileri oluşturulmuştur (Zengin, 2015).

Meyvecilik kültürü kentte XI. yüzyıldan itibaren gelişim göstermiş olup Selçuklu döneminde kentte kayısının yanında; üzüm, erik, zerdali, dut ve armut üretimi oldukça yaygın olduğu bilinmektedir (Yuvalı, 1988; Metin, 2013a). Meyve ağaçları ve nehirleriyle adından çokça söz edilen kentte üzüm bağları yaygın olup badem ve fındık ağaçları da yetiştirilmektedir (el-Istahrî, 1927; Metin, 2013a). Kâtip Çelebi, kenttin, üzerine yazı yazıldıktan sonra güneşte bekletilmesi sonucu yazının üzerine geçtiği "yazılı elma"sının meşhur olduğundan bahsetmiştir (K. Çelebi, 2008; Metin, 2013a). Evliya Çelebi (akt. Kuşçuoğlu, 1968),7 çeşit kayısısı ve zerdalisinin, 80 çeşit sulu armudunun, 7 çeşit ayvasının, 20 çeşit de elmasının olduğundan ayrıca kirazının ve dürbül üzümünün çok bilindiğinden söz etmiştir. Bol olan zerdalisinden pestil yapılıp satıldığından bahsetmektedir.

Malatya'nın meyve bahçelerinin çokluğuna duyulan hayranlık Strabo'nun Geographika adlı eserine de konu olmuştur. Strabo Malatya'nın meyve bahçelerinden "*Melitene Kommagene'ye benzer çünkü her tarafında meyve ağaçları vardır ve bütün Kappadokia'da böyle olan tek ülkedir*" şeklinde söz etmiştir (Strabo, 2000; Yüksel, 2018).

Kent ikliminin elverişliliği ve zengin toprak yapısı ile bağ ve bahçeciliğin yanında tahıl üretimi de gelişmiştir. Selçuklu döneminde kentte çok sayıda bulunan su değirmenleri, tahıl üretiminin (bilhassa arpa ve buğday) ilerlediğinin göstergesidir (VGMA, D. No: 582/1; Metin, 2013a).

Evliya Çelebi (akt. Kuşçuoğlu, 1968), kentin 7 türlü iri taneli buğdayının olduğundan ve herkes tarafından aranılan arpa ve pamuk üretildiğinden, bakla ve nohudun meşhurluğundan bahsetmektedir. Meşe ve pelit (palamut) ağacının yapraklarında Kerengüv (gerengu) olarak bilinen kudret helvasının bulunduğunu söylemektedir. Dağlarında mazı, kırlarında ise pazı, lahana, ıspanak gibi sebzelerinin bolluğundan söz etmektedir.

Kentteki hayvancılık, tarımın gelişim gösterdiği kesimlerde bir bütün halinde yürütülmektedir. Kent halkı ağırlıkta küçükbaş hayvancılık (özellikle koyun, keçi) ile uğraşmakta olup büyükbaş hayvancılıkla da görülmektedir (Metin, 2013a). Kentte ve çevresinde arıcılığın geçmişi çok eski dönemlere dayanmakta olup kent adı Hititçede bal anlamına gelmektedir. Abû'l Farac, 1224 yılında Moğol komutanı Yasavur Noyan'ın kentteki bağları, ekinleri ve arıları imha ettiğinden bahsetmiştir (Abû'l Farac, 1987; Metin, 2013a). Evliya Çelebi (1986) de kentin dünyanın hiçbir yerinde eşi benzeri görülmeyen Aydos Balı'na benzettiği ve İstanbul'un ileri gelenlerine hediye olarak 100 bin kavanoz beyaz süzme bal götürüldüğünden bahsetmektedir. Bu bal ile yapılan bal şerbetinin ve ayva perverdesi (marmelat) şerbetinin çok tatlı olduğunu anlatmıştır (Metin, 2013a; Kuşçuoğlu, 1968).

Zirai üretimden sonra kentteki dokumacılık, önemli ekonomik faaliyetlerin başında gelmiştir. Zengin (2015), XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu ve Mısır pazarlarında Malatya dokumaları, çok fazla talep gördüğünü ve Malatya'ya ait saf dokumanın marka haline geldiğini aktarmaktadır.

Sanayi

Arslantepe Höyüğü'nde Hitit döneminde ait olduğu tespit edilen, "Malatya kolosu" denilen kalın dokuma bir giysinin bulunması sonucu kentteki dokumacılığın ilk çağlardan itibaren mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Başbay, 1987; Metin, 2013a). Sonraki dönemlerde farklı din ve devletlerin hakimiyetine giren kentte dokumacılık gelişerek devamlılık sağlamış, yün ve kıl kullanımıyla düz dokuma yaygılar üretilmeye başlanmıştır (el-Kirmânî, 1865; Metin, 2013a).

Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus döneminde komutan olan Ali Bahadır ve hizmetindeki Ağaçeriler, kente girmek istemiş, kent kapılarını dokumacıların (çulhalar) ve ayak takımının açması sonucunda girebilmişlerdir (Abû'l Farac, 1987; Metin, 2013a). Kaynaklardan elde edilen bu veriler Selçuklu döneminde de dokumacılık ile uğraşan kesimin

mevcut olduğunu göstermektedir. Selçuklu hâkimiyetinin son dönemlerinde kentteki sanayi ve ticaret gelişmiş bu sayede kent zenginliğe kavuşmuştur.

Osman Turan (1998), bu dönem için kentte 12.000-19.000 arasında abartılı sayıda dokuma tezgahının var olduğunu ifade etmiştir (Metin, 2013a). Bölgede XIV. yüzyıla ait olduğu tespit edilen, dokumacılıkta ip eğirmek için kullanılan çıkrık adı verilen bir alet de bulunmuştur (Başbay, 1987; Metin, 2013a). Evliya Çelebi de kent halkının çoğunun bahçıvan olduğunu fakat bir kesimin pamuk ipliği eğirdiğini bir kesimin de çulha (dokumacı) olduğunu ve beyaz pamuk bezi dokuduğunu söylemektedir (Kuşçuoğlu, 1968). Kentte ilk çağlardan itibaren var olduğu anlaşılan, sonraki dönemlerde de devam eden dokumacılık sanatının erken cumhuriyet dönemine kadar uzandığı bilinmektedir.

Ticaret

Bizans döneminde ticaret açısından kötü vaziyette olan Anadolu kentlerine kıyasla değerli madenler ve kıymetli kumaşlarla dolu olan Malatya kenti, Anadolu'nun en zengin kentlerinden biri olmuştur (Köymen, 1961; Metin, 2013a). Bu durum, Türklerin kenti fethetme nedenlerinden biri olarak da gösterilmektedir (Grousset, 2005; Metin, 2013a).

Selçuklu döneminde önemli ticaret merkezlerinden biri olan Malatya kenti, milletlerarası ticaret güzergâhları üzerinde bulunmakta olup IX. yüzyıl Bizans döneminde, Bağdat'tan Trabzon'a ulaşımı sağlayan ticaret yolu Malatya üzerinden geçmektedir (Özergin, 1959; Metin, 2013a). Selçuklular döneminde bu yol önemini yitirmemekle birlikte Karadeniz'deki durağı Trabzon yerine Sinop olacak şekilde değişiklik göstermiştir (Sümer, 1985; Metin, 2013a). Selçuklu döneminde farklı ticaret yolları bulunmaktadır. Bu ticaret yollarından ikisi Anadolu-İran arasında doğu-batı paralelinde uzanmakta olup yollardan güneyde kalanı Malatya üzerinden geçmektedir (Cahen, 2000; Metin, 2013a). Bunlardan ayrı olarak Basra'dan başlayıp Samsun'da biten Malatya-Sivas-Tokat üzerinden devam eden kuzey-güney ticaret yolu ve Malatya-Sivas-Ankara üzerinden devam edip İstanbul'a ulaşan doğu-batı ticaret yolu bulunmaktadır (Özergin, 1959; Metin, 2013a). Söz konusu ticaret yolları döneminde devamlı bir kullanıma sahip olan kervanların aralıksız eşya taşımak adına kullandığı güzergahlardır (Akdağ, 1979; Metin, 2013a). XV. yüzyılda Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ı ziyaret için yola çıkan Josaphat Barbaro, seyehati esnasında Malatya'dan da geçmiş ve Malatya'ya yönelik seyehatnemesinde bu ifadeleri kullanmıştır; *"... Uzun Hasan Bey ve oğullarından izin alarak Erzincan'a gelmiştim. Bir ay orada durdum ve Haleb'e gitmek için Haleb kervanım bekledim. Erzincan'dan yola koyulduktan sonra*

Cymis ve Arapgirden geçtim. Bunlar küçük şehirlerdi. Daha sonra Malathea [Malatya] adlı ticaret merkezi durumunda ve Mısır Sultanının ülkesinin sınırında olan güzel bir şehre vardık. Erzincan'dan bu şehre kadar çok fazla dağlar ve dereler vardır. Yolları bütünüyle taşlıktır. Yolda çok fazla halkı olmayan beldelere ve evlere rastladık. Malatya'ya vardığımızda gümrük memuru benim de içinde bulunduğum kervanın arasında aşağı yukarı dolaşıyor ve vergi vermesi gereken kişileri dikkatlice teftiş ediyordu. Bu esnada ben bir köşeye oturmuş ve kervanın hareket etmesini bekliyordum. Kervancılardan bir yanıma geldi ve senin mesleğin nedir? Senin Kudüs'e gittiğini söyledikleri için gümrük memuru senden beş duka isteyecek. Şimdi onun yanında git kendini muaf eyle." (Barbaro, 2005; Zengin, 2017). Josaphat Barbaro'nun anlattıklarına da bakıldığı zaman Malatya'nın ticaret açısından ne denli öneme sahip bir kent olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, Malatya kentinin, Anadolu ve Suriye'yi birbirine bağlayan stratejik konuma sahip önemli bir ticaret merkezi olduğu söylenebilir (Sümer, 1985; Metin, 2013a). Dolayısıyla Malatya'nın komşu kentlerle olan ulaşımını sağlayan yollar üzerinde pek çok kervansaray ve han yapıldığı görülmektedir (Şekil 4.1). Metin (2013), Malatya'ya gelen kervanların, Selçuklu döneminde kentte üretiminin fazlaca yapıldığı tarım ve sanayi ürünleri ile pamuktan yapılan dokuma bezlerinin kent dışına satışını gerçekleştirdiklerini aktarmaktadır.

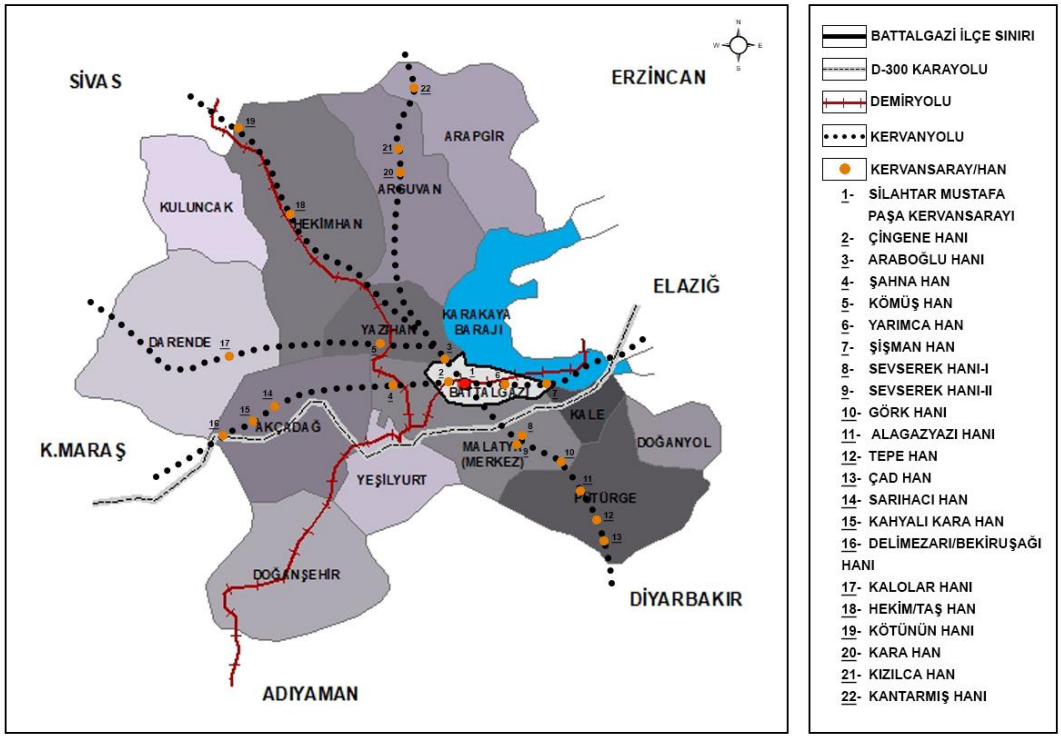

Şekil 4.1: Malatya kervan yolları ve hanlar/kervansaraylar (Malatya kervan yolları ve kervansarayları haritasından üretilmiştir).

4.1.1.4 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin kentsel ögeleri

Bu bölümde Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde yer alan tescilli askeri, dini ve sivil mimari yapılara yer verilmiştir. Bugün mevcut olmayan ancak kaynaklarda adı geçen yapılara ise çizelge üzerinden kısaca değinilmiştir.

Askeri mimari yapılar

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mevcut olan askeri mimari yapıları bu başlık altında incelenmiştir.

- **Eski Malatya kent surları**

Surlar, Derme Nehri'nin batısında kalacak şekilde nehrin hemen kenarında, etrafına göre hafif yükseltili bir alan üzerinde kurulmuştur. Kent yerleşiminin bulunduğu surların, Fırat Havzası üzerinde, her yönden açık ve alçak alanda konumlanması, tehlikelere karşı savunmasız durumda olduğunun göstergesidir. Fakat yerleşim, ilk aşamada askeri karargâh olarak kurulmuş ve zamanla nüfus artışı yaşanmasına rağmen daha güvenli bir alana taşınmak yerine, bölge terk edilmeyerek kentleşmeye gidilmiştir. Böylece kent, su dolu hendekler ve çifte surlarla çevrilmiş, dış tehditlere karşı güçlü bir duruma getirilmiştir (Metin, 2010).

Surların üzerinde yapılış tarihini net olarak belirleyebilecek herhangi bir yazıt yoktur. Nitekim surların tarihinin, kent kuruluşunun uzandığı Roma döneminde, M.S. 79-81 yılları arasında İmparator Titus Livius devrinde olduğu bilinmektedir (Hacıgökmen, 2011). Söz konusu dönemlerde Anadolu'da kurulmuş olan Roma lejyonlarından biri, Malatya'ya yerleştirilmiş ve surların temeli bu zamanda atılmıştır. Bizans dönemi İmparator I. Justinianus devrinde kent, çifte sur ile çevrilerek savunma hattı genişletilmiştir. Surların çevresine güvenliği artırmak amaçlı hendekler kazılmıştır (Darkot, 1988; Sevgen, 1959; Eskici, 2013). 532 yılında inşası tamamlanan kent surları (S.Mihail, 1944; Metin, 2010), 575 yılında Sasani Hükümdarı I. Hüsrev döneminde tahrip edilmiş, 757 yılında Abbasiler döneminde İmam Abd-el-Vahhâb tarafından onarımı gerçekleştirilmiştir. İkinci büyük tahribat da Bizanslılar tarafından 934 yılında gerçekleştirilmiştir. Sonrasında 1057-1067 yıllarında Bizans İmparatoru Constantinus X. Dukas, surların onarımını yaptırıp, hendeklerini temizletmiştir. Stratejik konumu itibariyle devamlı el değiştiren kentte, sıklıkla yaşanan savaşlar sebebiyle surlar pek çok defa yıkılmış ve sorasında onarım görmüştür (Sevgen, 1959; Eskici, 2013). Bu sebeple çok fazla onarımdan geçen surların hangi

kısımlarının Roma-Bizans, hangi kısımlarının ise Türk dönemlerine ait olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Eskici, 2013).

Selçuklu döneminde de kent, çift sur ile kuşatılmış, bunlardan dış surun yüksekliği 20 m olup su dolu hendekler ile çevrili şekilde; iç sur ise dış surdan 15 m mesafede olup 20 m yüksekliğinde inşa edilmiştir (Sevgen, 1959; E. Çelebi, 1986; Metin, 2010). Son olarak 1181 yılında Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından yeniden yaptırılmış ve I. Alâeddin Keykubad tarafından da son kez tamirden geçirilerek sağlamlaştırılmıştır (S.Mihail, 1944; Metin, 2010; Hacıgökmen, 2011). Kent, XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına dâhil edildikten sonra kent surları pek fazla değişikliğe uğramamış, kendi haline bırakılmıştır. XVI. yüzyılda, Osmanlı kaynaklarında da kentin sağlam surlara ve demir kapılara sahip olduğundan bahsedilmiştir (Göğebakan, 2002; Metin, 2010).

XVII. yüzyılda kente gelen Simeon (1964), kentin surlarla kuşatıldığını ve gece bekçileri dışında kimsenin kette bulunmadığını anlatmıştır (Simeon, 1964; Metin, 2010). Kâtip Çelebi Cihannüması'nda ise, kentin eşsiz bağ bahçelerinin olduğundan, cami, çarşı ve hamamından bahsedilmiş ve ancak kent surlarının bu dönemde yıkılmaya başladığı anlatılmıştır (K. Çelebi, 2008; Metin, 2010). XVII. yüzyılda yıkılmaya yüz tutan surlar, XIX. yüzyılda Eski Malatya'nın yavaş yavaş terk edilmeye başlamasıyla (Moltke, 1960; Metin, 2010) tam anlamıyla yıkılmaya yüz tutmuş, üstü çimlerle kaplı yıkıntı haline gelmiştir. Çevresindeki hendeklerin de içi doldurularak bahçelere dönüştürülmüştür (Eskici, 2006; Metin, 2010).

Bugün kent surlarının çok büyük bir kısmı yıkılmış olup bugüne yalnızca temel kalıntıları ve kısmen sağlam kalan kuleleri ulaşabilmiştir (Şekil 4.2). Bugünkü temel kalıntılarının hemen çoğu dış sur duvarlarına (KAİP Raporu, 2010) aittir ve bu kalıntılarla, dış sur hattını takip ederek görebilmek mümkündür (Şekil 4.3). Doğuya doğru iç sur duvarına bitişik inşa edilen yapılardan dolayı sur duvarı 4-5 m kadar yıkılmamış, korunarak bugüne ulaşmıştır. Kalıntıların yanı sıra bugün, yalnızca batı surları üzerinde bulunan restorasyonu yapılan kapı mevcuttur (Şekil 4.4).

Şekil 4.2: Eski Malatya kent surları-kapı girişi (Sıbdırıs Kapısı) (Celal Yalvaç arşivi).

Şekil 4.3: Eski Malatya sur duvarı kalıntıları (Orijinal, 2019).

Şekil 4.4: Eski Malatya kent surları-restorasyonu yapılan kısım (Sol: sur içinden; Sağ: sur dışından) (Orijinal, 2019).

Genel hatlarıyla dış surlar, dikdörtgene yakın yamuk bir planda inşa edilmiştir. Evliya Çelebi (1986), sur yüksekliğini 26 arşın (1 arşın 0.75m olarak alındığında sur yüksekliği yaklaşık 20 metre olmaktadır), çevresinin uzunluğunu ise 5100 adım (2900 m) olarak belirtmiştir.

Güney sur duvarlarıyla dik bir açı yapan batı ve doğu surları, kırılarak kuzey sur duvarlarına uzanmakta ve dar bir cephe ile birleşmektedirler. Doğu surunun kırılmasındaki en büyük etkenin Derme Nehri'nin hemen sur kenarından geçmesi sonucu oluşan arazi şartlarından kaynaklandığı düşünülmektedir (Eskici, 2013). Kalıntılar incelendiğinde iç ve dış surların moloz dolgu üzerine kaba yonu kesme taş kullanılarak, örgü oluşturacak şekilde yatay sıralar halinde inşa edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Surlar, dörtgen ve beşgen şeklinde sık yerleştirilen kulelerle desteklenmiştir. Beşgen şeklindeki kuleler, batı sur duvarlarında daha çok kullanılmış olup dış kaplama taşlarının büyük çoğunluğu sökülmüş ve kulelerin üst kısımları tamamıyla yıkılmıştır (Eskici, 2013).

Metin (2010), Selçuklu döneminde 8 kapısı olduğu bilinen surların, sonraki dönemlerde kent halkının bağ-bahçelere gidebilmesi için ve kent güvenliğini sağlayabilmek amacıyla tek bir kapısının açık bırakıldığını aktarırken, Eskici (2013), toplamda 11 kapıya sahip olduğunu ifade etmektedir. Sevgen (1959), surların güneyde 4, kuzeyde 1, doğuda 5 ve batıda 1 kapısı olduğu belirtmiş olup (Eskici, 2013) söz konusu kapılar bugüne surların yıkılması sonucu sağlam ulaşamamıştır. Alaca Kapı, Meşak Kapısı, Süserkem Kapısı ve Pazar Kapısı, Evliya Çelebi tarafından büyük ve işlek yolların geçtiği kapılar olarak belirtilmiştir (Kuşçuoğlu, 1968; Eskici, 2013) Alaca Kapısı'nın bugün Alacakapı Mahallesi'nde, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı yakınlarında olduğu bilinmektedir. Bugün, biri batı surunun kuzey tarafında, diğeri batı ile güney sur duvarlarının birleştiği köşede olmak üzere ismi bilinmeyen iki ayrı sur kapı kalıntısı bulunmaktadır (Eskici, 2013). Diğer kapıların yerleri de kalıntı izlerine bakarak belli belirsiz tespit edilebilmiştir (EK C.23, C.24).

Dini mimari yapılar

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mevcut olan dini mimari yapıları bu başlık altında incelenmiştir.

- **Ulu Camii**

Kent surları içinde Alacakapı Mahallesinde yer alan Ulu Camii, farklı zamanlarda geçirdiği onarım ve eklemelerle bugünkü halini almıştır. İki ayrı bölümden oluşan yapı, iç avlusu ve eyvanının mevcut olduğu asıl kısım ile cami işlevi gören ek bir kısımdan oluşmaktadır. Öncesinde düz toprak dama sahip olan caminin toprak damı, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kaldırılmış ve yerine sac kaplama çatı yapılmıştır. Caminin beden duvarlarında moloz taş, iç duvarlarında kesme taş, kubbe ve tonozları ile minaresi ise tuğla malzeme

kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının tüm cepheleri, sonraki dönemlerde geçirdiği onarımlarda payandalar ile desteklenmiştir (Şekil 4.5). Kuzey cephesinde ek bölüme açılan 3 adet küçük dikdörtgen pencere, batı ve doğu cephesinde ise küçük birer pencere bulunmaktadır. Şerefeden itibaren üst kısmı yıkılmış olan minaresi ise, batı cephesinin kuzey ucunda duvara bitişik olarak inşa edilmiştir. Minarenin kaidesi, kuzey cephesindeki ek bölümün içinde kalmıştır. Yapının bugünkü mevcut halinde, batı, doğu ve güney cephelerinde 3 portal bulunmakta olup bunlardan güney portalı tamamıyla moloz taş ile örülü halde, batı portalı ile doğu portalı mevcut halini korumakta olup cuma namazları dışında giriş çıkış için yalnızca doğu portalı kullanılmaktadır. (Şekil 4.6-4.8) (Eskici, 2013).

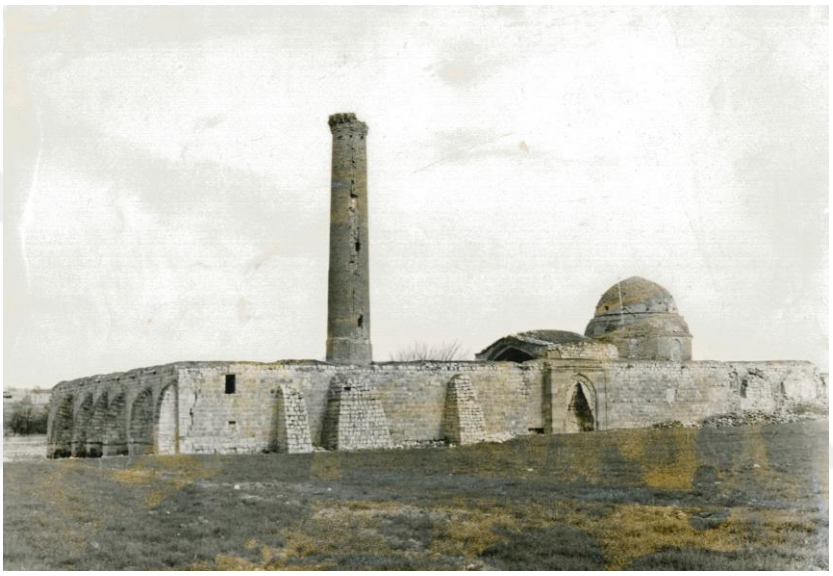

Şekil 4.5: Ulu Camii kuzeybatı köşesi, batı portalı ve payandalar-restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

Şekil 4.6: Ulu Camii güney cephesi (güney portalı) ve Şahabiyye-i Kübra Medresesi kalıntıları-restorasyon öncesi (Celal Yalvaç arşivi).

Şekil 4.7: Ulu Camii güneydoğu köşesi, doğu ve güney portalı-restorasyon sonrası (Orijinal, 2019).

Şekil 4.8: Ulu Camii Güney Cephesi-Restorasyon Sonrası (Orijinal, 2019).

Batı portalı, cephenin hemen orta kısımlarında yer almaktadır. Diğer kapılara göre daha iyi korunabilmiş olan batı portalının zaman içerisinde maruz kaldığı sarsıntılardan ötürü taşlarıyla oynanmıştır. Kapının asıl zemini bugünkü toprak seviyesinin altında kalmıştır. Güney portalı, cephenin doğu kısmına yakındır ve bugüne portalın yalnızca 1 m kadar yüksekte bulunan alt kısmı ulaşmıştır. 6 m genişlikte olan portal ana duvardan çıkıntı şeklindedir. Diğer iki portala kıyasla anıtsal ölçülere sahiptir fakat kapı açıklığı bulunan bu

portal sonradan moloz taş ile örülmüştür. Doğu portalı ise cephenin güney ucunda yer almakta ve cami girişi bu kapı aracılığıyla sağlanmaktadır (Şekil 4.9) (Eskici, 2013).

Şekil 4.9: Ulu Camii doğu portalı-restorasyon sonrası (URL-1).

Camide farklı dönemlere ait onarımlar ve kitabeler bulunmasına karşın ilk inşa tarihinin yazılı olduğu herhangi bir kitabe mevcut değildir. İlk inşa tarihi hakkında pek çok görüş ileri sürülmüşse dahi bu yönde ağır basan tahmini inşa tarihleri; 1211-1220 yılları arasında I. İzzeddin Keykavus dönemi (Eskici, 2013) veya 1224 yılı I. Alaeddin Keykubad dönemi (MKE, 2014) olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca caminin orijinal halinde minarenin olmadığı ve 1247 yılında batı cephesi daraltıldığı sırada minarenin de şu an ki yerine inşa edildiği düşünülmektedir (EK C.11-C.19).

- **Ak Minare Camii**

Kent surları dışında KAİP Alanı içinde kalan yapı, Meydanbaşı Mahallesinde Derme Nehri'nin kenarında yer almaktadır. Cami, kare plan üzerinde inşa edilmiş, tek kubbeden oluşmaktadır. Minare yapıdan ayrı inşa edilmiş olup avludaki şadırvan, orijinal haliyle kalmamıştır. Kubbe sekizgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Yapının inşa malzemesi olarak kuzey cephesinde ve minaresinde düzgün kesme taş kullanılmışken, diğer cephelerde ve sekizgen kasnakta sonraki onarımlarla birlikte moloz taş kullanılmış, kubbesinde de sonradan beton malzeme kullanılmıştır. Caminin kuzey cephesinde, yerden 20-30 cm yükseklikte son cemaat yeri bulunmaktadır. Üst örtüsü yıkılmış olan bu alanın bulunduğu cephedeki hatıl yuvalarına bakıldığında, buranın önceden ahşap destekli sundurma çatı ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Cami minaresi yapının kuzeyinde 13 m uzaklıkta, yapıdan ayrı olacak şekilde inşa edilmiştir. Kare kaide üzerine oturtulmuş minare, sekizgen pabuçlu,

silindirik gövdeye sahip tek şerefeli, tamamıyla düzgün kesme taş ile örülmüştür. Yapı üzerinde yer alan kitabeye göre 1572 yılında Osmanlı dönemi eseri olan yapının, Yavuz Sultan Selim döneminde Zaim Yusuf oğlu Himmet Bey tarafından yaptırılmış olduğu yazılıdır (Şekil 4.10) (Eskici, 2013).

Şekil 4.10: Ak Minare Camii-restorasyon öncesi (sol), restorasyon sonrası (sağ) (Sol: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Sağ: URL-1).

- **Sütlü Minare Camii**

Kent surları dışında KAİP Alanı içinde Meydanbaşı Mahallesinde bulunan cami, Meydanbaşı Caddesinde bir evin bahçesi içinde yer almaktadır. Harabe durumda olan caminin son cemaat yerinden yol geçmektedir. Bugüne yalnızca minaresi, kuzey duvarı ve doğu duvarının bir kısmı ulaşan yapının üst örtüsü ve büyük bir kısmı tamamıyla yıkılmıştır. Yapının inşasında düzenli sıralar oluşturacak biçimde kesme taş ile moloz taş kullanılmıştır. Yapının kuzey duvarı sağır olup doğu duvarı ise kısmen ayakta kalabilmiştir. Doğu duvarı üzerinde mevcut bir açıklık bulunmaktadır ve bu açıklığın, pencere veya giriş kapısı olabileceği ihtimali verilmektedir. Kuzey ve doğu duvarlarının birleşim köşesinde, duvar üzerinde, silindirik özellikte tek şerefeli minare bulunmaktadır. Caminin 1530 tarihli vakıf defterinde isminin geçmesi, yapım tarihinin 1530'dan önce olduğunun anlaşılmasını sağlamaktadır. İnşa tekniği ve plan tipine bakıldığında, caminin Ak Minare Camii ile benzer özelliklere sahip olması sebebiyle XVI. yüzyıla tarihlenen bir Osmanlı eseri olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.11) (Eskici, 2013).

Şekil 4.11: Sütlü Minare Camii-restorasyon öncesi (sol) ve sonrası (sağ) (Sol: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Sağ: Orijinal, 2019).

- **Melik Sunullah (Vaiz Ocağı/Vaiz Baba Türbesi) Camii Minaresi**

Kent surları içinde bulunan minare, halk arasında Vaiz Ocağı/Vaiz Baba olarak bilinmektedir (MKE, 2014). Yapı, Ulu Camii'nin 500 m kadar batısında, Meydanbaşı Mahallesinde yer almaktadır (Eskici, 2013). Yapıda, biri türbe girişinde, biri kuzey duvarı üzerinde, biri de minare kaidesinde olmak üzere 3 ayrı kitabe bulunmaktadır. Minare kaidesinde yer alan kitabeye göre yapı, 1393 tarihli olup Memlük Sultanı Melik-ül Zahir Berkuk döneminde inşa ettirilmiştir (MKE, 2014).

Mescit ve türbe tamamıyla yenilendiği için ilk tarih net olarak bilinmemektedir. Türbe içinde 3 ayrı kabir bulunmaktadır. Yapı, birbirine bitişik kare planlı, tek kubbeli mescit ve türbe kısımları ile minareden oluşmaktadır. Minare, orijinal halini koruyarak bugüne ulaşabilmiştir. Sekizgen bir yapıya sahip olan kaide ve silindirik bir gövdeden oluşan minare, tuğla malzeme ile örülmüştür. Gövdesi yukarı doğru daralarak uzanmaktadır. Şerefeden itibaren üst kısmı yıkılmıştır (Şekil 4.12). Ulu Camii ve Halfetih minareleri ile benzerlik gösteren minarenin onlarla aynı tarihlerde XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yapılmış olabileceği, Selçuklu yapı özelliğinin devamı olduğu düşünülmektedir (Eskici, 2013). Bazı kaynaklarda Karaköy Camii olarak da geçen Melik Sunullah Camii, Gabriel'in çiziminde Adile Camii olarak isimlendirilmiştir. Bugün söz konusu yapının restorasyonu için kazı çalışmaları yürütülmektedir (Şekil 4.13, 4.14).

Şekil 4.12: Melik Sunullah Camii Minaresi ve Türbesi-eski hali (Celal Yalvaç arşivi).

Şekil 4.13: Melik Sunullah Camii Minaresi ve Türbesi. Restorasyon öncesi (sol) ve restorasyon sırasında (sağ) (Sol: URL-1; Sağ: Orijinal, 2021).

Şekil 4.14: Melik Sunullah Camii'nin restorasyonu yapılırken arka avlusunda kazı sırasında ortaya çıkan bölüm (Orijinal, 2021).

- **Halfetih Minaresi**

Kent surlarının içinde, Meydanbaşı Mahallesinde yer alan minare, Ulu Camii yakınında bulunan Şahabiyye-i Kübrâ Medresesi'nin 50 m kadar güneyinde yer almaktadır. Bugüne yalnızca minare olarak ulaşmış olan yapının diğer kısımları yıkılmıştır. Minarenin yapım tarihini belirten bir yazıt bulunmamaktaysa da Ulu Camii minaresi yapım tekniğine olan benzerliği sebebiyle XIII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir (Şekil 4.15) (Eskici, 2013). Sinclair (1989)'de minareden bahsederken XII. veya XIII. yüzyıla ait olabileceğini, yapının devamının ağaçlar altında kaldığını, minarenin uzun, sekiz kenarlı bir tabanı olduğunu, yuvarlak ve sivrilen bir şaft üzerinde herhangi bir ara düzenleme olmaksızın yükseldiğini belirtmektedir.

Büyüklüğü ve çevresindeki temel kalıntıları sebebiyle minarenin, medresenin devamı niteliğindeki yapıların bir bölümüne ait olabileceği de düşünülmektedir (BKE, 2008; BKE, 2012). Minarenin kaidesi, Ulu Camii minaresinin kaidesiyle benzer sekizgen prizma şeklindedir. Kaidesi moloz taştan, gövdesi ise tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Kaidenin büyük bir kısmı toprak altında kalmış, silindir şeklinde yukarıya doğru gittikçe daralan gövdeden sonraki şerefe kısmı ve devamı yıkılmıştır (Eskici, 2013). Minarenin hemen dibinde Üç Kardeşler Türbesi bulunmaktadır (Şekil 4.16).

Şekil 4.15: Halfetih Minaresi ve hemen altında bulunan Üç Kardeşler Türbesi (Celal Yalvaç arşivi).

Şekil 4.16: Halfetih Minaresi ve Üç Kardeşler Türbesinin Bugünkü Hali (Orijinal, 2019).

- **Hötüm Dede Türbesi**

Halfetih Minaresinin hemen yakınındadır. Bu sebeple Halfetih Minaresinden bahsedilen kaynaklarda yapı "Hötüm Dede Minaresi" olarak ifade edilmekteyse de "Hötüm Dede" ismi minareye ait değildir (Şekil 4.17). Söz konusu türbede Nezir Gazi isminde mezar bulunmaktadır. Nezir Gazi'nin, Seyyid Battal Gazi'nin soyundan geldiği düşünülmektedir

(Şekil 4.18) (BKE, 2008; BKE, 2012). Türbe sonradan beton sıva ile sıvanmış olup sıva altında kesme taşlı orijinal hali bulunmaktadır.

Şekil 4.17: Halfetih Minaresi, Üç Kardeşler Türbesi ve Hötüm Dede Türbesi (URL-1).

Şekil 4.18: Hötüm Dede Türbesi (Orijinal, 2019).

- **Şahabiyye-i Kübra Medresesi**

Kent surlarının içinde Meydanbaşı Mahallesinde Ulu Camii'nin hemen güneyinde bulunan medreseden bugüne eyvan kısmı ve giriş kapısının batısında yer alan bir odası ulaşmış olup diğer kısımları yıkılmıştır (Zengin, 2017).

Mevcut kalıntılara göre yapının dış duvarları ve eyvan tonozunda biraz düzeltilmiş kesme taş, iç duvarlarında ve portalında ise düzgün kesme taş kullanılmıştır. Kalıntılardan, yapının

planına dair net bir sonuç çıkarılamamakla birlikte tahminlere göre kareye yakın plan üzerine oturtulmuş, kapalı kare bir avluya sahip olabileceği düşünülmektedir (Şekil 4.19) (Eskici, 2013). Taç kapısı kuzeyde bulunmaktadır. Taç kapısının batısında bulunan bir odada 4 lahit bulunmakta olup (Beş Kardeşler Türbesi) bunların Şahabeddîn Mezâmîr'in ailesine ait olabileceği düşünülse de sonradan getirilmiş olma ihtimali de vardır. Bu bölümün derslik olarak mı türbe amaçlı mı yapılmış olduğu net olarak bilinmemektedir. Medresenin girişin hemen karşısında bulunan eyvanının ise yazlık dershane ve mescit olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Kuran, 1969; Zengin, 2017).

Harabe halindeki yapının inşa tarihini belirten kitabe bulunmamaktadır. Yapının yapım tarihi hakkındaki bilgi Malatya'yı gezmiş olan Fernand Grenard (1901)'ın notlarında bulunan iki kitabeden elde edilmektedir. Yapının tarihi net olarak bilinmese de söz konusu kitabelerden yola çıkılarak 1363-1376 yılları arasında tamir edildiği düşünülmektedir. Medrese, Selçuklu dönemi kapalı medresesi özelliğine sahip olup Gülsoy ve Mehmet Taştemir'in çalışmalarında yer alan *"Medrese-i Şahabiyye-i Kübrâ der bâtın-ı Malatya ki Şahabeddîn Hızır Mirzâ Mîrâ binâ itmiştir ki Câmî-i Kebîr'in Cânib-i kıblesindedir."* ifadesinden (Gülsoy ve Taştemir, 2007; Zengin, 2017) ve 1530 tarihli Malatya tahrir defteri kayıtlarında *"Mir-i Umerâ lakabıyla bilinen Şahabeddin Hızır bina etmiştir"* şeklindeki ifadeden 1350-1380 yıllarında hayatta olduğu bilinen Şahabeddin Hızır isimli emir tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. Dönemi kesin olarak bilinmese de yapının Selçuklu dönemi eseri olarak kabul edildiği söylenebilir (Şekil 4.20) (Eskici, 2013). Bugün medresenin ve türbenin bulunduğu alanda restorasyon için kazı çalışmaları yürütülmektedir (Şekil 4.21).

Şekil 4.19: Şahabiyye-i Kübra Medresesi-2010 yılı kazı sonrası (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2010).

Şekil 4.20: Şahabiyye-i Kübra Medresesi kazı öncesi (Orijinal, 2019).

Şekil 4.21: Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin kazı çalışmaları sırasında toprak altından çıkan bölümleri (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

- **Emir Ömer Mescidi**

Mescit, kent surları içinde Alacakapı Mahallesinde, Metin Sözen Sanat sokağının güney girişinde yer almaktadır. Orijinal halini büyük oranda kaybetmiş olan mescit, yakın zamanda avlu içinde alınarak duvarlarla çevrelenmiştir (Şekil 4.22) (Eskici, 2013). Yapı, mescit özelliğinden daha çok türbe yönüyle ön plana çıkmaktadır (MKE, 2014). Kareye yakın dikdörtgen plan üzerine inşa edilmiş olan yapının duvarları kaba yonu kesme taş ile düzenli sıralar oluşturacak biçimde yapılmıştır. Pencere ve portal kısımlarında ise düzgün kesme taş kullanılan yapının çatısı, ahşap gergilerin üzerine düz tavan ile örtülüdür. Kuzey cephesine, cepheden öne doğru çıkıntılı olacak şekilde, yapı yüksekliğiyle aynı yüksekliğe sahip, anıtsal bir portal yerleştirilmiştir. Yapının kitabesinde yer alan tarih 1563 yılı olup Emir Ömer Bey tarafından yaptırılmış olduğu yazılıdır (Şekil 4.23) (Eskici, 2013).

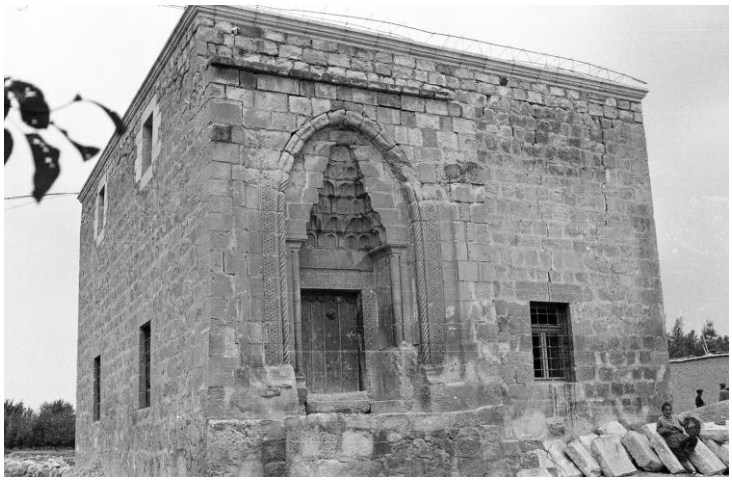

Şekil 4.22: Emir Ömer Mescidi kuzey cephesi portal girişi-restorasyondan önce (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

Şekil 4.23: Emir Ömer Mescidi kuzey cephesi portal girişi-restorasyondan sonra (Orijinal, 2019).

- **Alacakapı Mescidi (Şah Ali Bey Camii)**

Kent surları içinde yer alan mescit, adından da anlaşıldığı üzere Alacakapı Mahallesinde, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayının karşısında yer almaktadır. Osmanlı dönemi eserlerinden olan mescit, bugüne gelene kadar geçirmiş olduğu onarımlar sonucunda tamamıyla yenilenmiş olup orijinal halini koruyamamıştır. Yapı, harim kısmı, son cemaat yeri ve küçük bir avlusu ile minareden oluşmaktadır. Kare plan üzerine inşa edilen harim kısmı, düz ahşap tavanlı olup dıştan kiremit kaplamalı kırma çatı ile örtülüdür. Mescit duvarlarının alt kısmı kesme taş ile örülmüşse de üst kısımları sonradan yenilenmiş ve kireçle sıvanmıştır. Avlu kısmı ve son cemaat yeri bugünün eklemesi olup son cemaat yeri ahşap sundurma çatı ile örtülüdür. Minare avlunun doğu ucunda bulunmakta olup dikdörtgen kaidesinde kaba yonu kesme taş, silindirik gövdesinde ise tuğla malzeme kullanılarak oluşturulmuştur (Şekil 4.24). Minare kapısında yer alan kitabeye göre mescit, 1591 yılında

inşa edilmiştir. Ayrıca kitabede yer alan isimlere göre Şah Ali Bey (Şah Ali Bey-i Miralay) Mescidi adıyla Malatya tahrir defterlerinde yer edinmiştir (Eskici, 2013). Bugün caminin minaresi dışında orijinal halini yansıtmayan diğer bölümleri yıkılmıştır.

Şekil 4.24: Alacakapı Mescidi (Şah Ali Bey Camii) (Sol: Orijinal, 2019; Sağ: URL-1).

- **Ahmed Duran Türbesi**

Kent surları dışında olup KAİP Alanı içinde kalan mescit, kent merkeziyle ilçe merkezi arasındaki Malatya-Battalgazi Caddesinin batısında, Meydanbaşı Mahallesinde yer almaktadır. Mescit bugüne büyük oranda yenilenmiş olarak ulaşmıştır. Kareye yakın dikdörtgen plan üzerine inşa edilmiş olan yapı, kuzey-güney doğrultulu, basık kuruluşa sahip basit bir yapıdır. Moloz taş ile örülmüş duvarları içten ahşap düz tavanlı olup önceden mescit kısmı tek kubbeliyken sonradan düz dam haline getirilmiştir. Kuzeydoğu köşesinde yapıya bitişik küçük bir türbe yer almaktadır. Doğu ve batı cephelerinde, yuvarlak kemerli birer pencere bulunuyorken kuzey ve doğu duvarları sağırdır. Türbe kısmı ise sivri sayılabilecek küçük bir kubbe ile örtülüdür (Şekil 4.25). Mescidin inşası üzerinde yer alan kitabeye göre yapı, 1793 yılına tarihlenmekte ve kitabede Diyarbakır Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın oğlu Muhammed Sabit Bek ismi yer almaktadır (Eskici, 2013).

Şekil 4.25: Ahmed Duran Türbesi (Orijinal, 2019).

- **Zeynel Bey Mescidi**

Kent surları içinde bulunan Zeynel Bey Mescidi, batı sur duvarlarının güney ucunda yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan mescit, iç sur duvarına bitişik vaziyette dikdörtgen plan üzerine, beşik tonoz çatı kullanılarak inşa edilmiştir. Yapının tonoz örtüsü ve duvarlarında kaba yonu kesme taş malzeme kullanılmışken, pencere ve kapı çerçevelerinde ise düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. 3,5-4 m yüksekliğinde, sade bir görünüşe sahip olan yapının güney cephesinde, eşit boylarda iki adet penceresi, kuzey cephesinin orta kısmında ise sivri kemerli bir niş içinde kapı açıklığı bulunmaktadır. Doğu cephesinde de önceden dikdörtgen bir pencere mevcutken, sonrasında bu pencere molozla kapatılmıştır. Batı cephesi sur duvarlarıyla bitişik olup harabe halindedir (Şekil 4.26). İç duvarlarında herhangi bir süslemenin bulunmadığı yapı, yakın döneme kadar depo olarak kullanılmıştır. İnşa tarihi bilinmeyen yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamasının yanı sıra oldukça sade bir görünüme sahip oluşu da tarihlendirme konusunda tahminde fırsat vermemektedir. Battalgazi İlçesi Alacakapı Mahallesinde yer alan mescidin surlara bitişik oluşu, yapının kale mescidi olarak inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Yapım tekniği ve kullanılan malzemesine bakıldığı zaman yapının, Selçuklular ve Danişmendlilerin onarımını yaptığı sur kalıntılarına benzediği görülmekte bu sebeple Türklerin Malatya'yı fethettikleri yıllarda acil ibadet ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri şekilde böyle küçük ve basit bir mescit inşa ettirmiş olabilecekleri düşünülmektedir (Eskici, 2013).

Şekil 4.26: Zeynel Bey Mescidi-Soldaki görsel kuzeydoğu köşesine; sağdaki görsel güney cephesi ile surlarla bitişik olan batı cephesine ait (Orijinal, 2021).

- **Namazgâh (Meydanbaşı Namazgâhı)**

Kent surları dışında, KAİP Alanı içinde bulunan Namazgâh, Malatya-Battalgazi Caddesinin hemen doğusunda yer almaktadır. Mihrap duvarları ve ön kısmında yer alan açık ibadet alanından oluşan yapı doğu-batı doğrultusunda uzanmakta olup dikdörtgen planlı kaide üzerine inşa edilmiştir. Tamamı düzgün kesme taştan inşa edilmiş olan yapının arka cephesinde, neredeyse tüm duvara yayılmış vaziyette payanda duvarı bulunarak çıkıntı oluşturmaktadır. Yapının ön cephesinin orta kısımda ise sivri kemerli mihrap nişi bulunmaktadır. Ön cephede yer alan açık ibadet alanı, sonradan 3 yönden alçak kuşatma duvarı ile çevrelenmiş, zemini kesme kayrak taşlarıyla döşenmiştir. Ayrıca mihrabın hemen sağ tarafında 8 basamaktan oluşan, taştan yapılmış basit bir minber bulunmakta ve yapıda 2 ayrı kitabe yer almaktadır. İnşa tarihinin yazılı olduğu kitabeye göre yapı, 1242 yılında II. Keyhüsrev döneminde Selçuklu kumandanı Kemaleddin Kamyar adına yaptırılmıştır (Şekil 4.27) (Eskici, 2013).

Şekil 4.27: Namazgah-Ön cephesi (sol), arka cephesinde bulunan çeşme (Sağ) (URL-1).

- **Üç Kardeşler Türbesi**

Kent surları içinde, Meydanbaşı Mahallesinde, Halfetih Minaresinin yanında yer alan türbe, harap durumdadır. İçerisinde 3 ayrı mezarın yer alması sebebiyle halk arasında bu isimle bilinmektedir. Kuzey-güney doğrultusunda konumlanmış olan türbe dikdörtgen bir plana sahiptir. İçten beşik tonoz örtü ile kapatılmış olan türbenin dıştan görünümü düz toprak dam şeklindedir. Cephelerinde ve tonozda yapı malzemesi olarak moloz taş kullanılmışken, kapı lentosunda düzgün kesme taş kullanılmıştır. Türbeye güney cephesinde yer alan kapı ile girilirken, batı cephesinde bulunan pencere açıklığı moloz örgüyle kapatılmıştır (Eskici, 2013). Bulunduğu zeminin zamanla toprak dolgu ile çevrelenmiş olması sebebiyle yere gömülü vaziyettedir (Şekil 4.28) (BKE, 2008; BKE, 2012). Herhangi bir kitabesi bulunmayan türbenin sade görünümünden ötürü hangi döneme ait olduğu anlaşılamamış olsa da Zeynel Bey Mescidine yapım tekniği yönüyle benzerliği veya yanında yer alan Halfetih Minaresiyle aynı yapıya ait olabilecekleri düşünüldüğünde, XIII. yüzyıla tarihlendirildiği söylenebilir (Eskici, 2013).

Şekil 4.28: Halfetih Minaresinin yanındaki Üç Kardeşler Türbesine ait kalıntılar (Orijinal, 2021).

- **Kanlı Türbe (Kümbet)**

Kent surları dışında kalan yapı KAİP Alanı'nda olup Meydanbaşı Mahallesinde, eski mezarlığın içinde yer almaktadır. Harap vaziyette olan kümbet, 2007 yılında restorasyondan geçirilerek iyi duruma getirilmiştir. Osmanlının son dönemlerinde ceza ve infaz yeri olarak kullanılması sebebiyle cellathane olarak tanınan yapının kripta odası (alt kat odası) bulunmaktadır. (Şekil 4.29) (MKE, 2014). Kripta odası ve gövde kısmı bulunan iki katlı

yapının, gövde bölmesi kare plan üzerine inşa edilmiş kubbeli baldaken tarzındadır. Mezar kısmı ise kare planlı beşik tonozla örtülü olup kubbeyle örtülü olan sütunlu kısım (baldaken) türbe olarak halkın ziyaret ettiği kısımdır. Yapının mezar kısmında inşa malzemesi olarak kesme taş, kubbe ve kemerlerde tuğla, ayakları oluşturan sütunlu kısımda ise üçer ve birer sıra oluşturacak şekilde taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Restorasyon sonrası kubbe, altıgen kasnak üzerine oturtulmuştur. Herhangi bir kitabesi bulunmayan türbenin Selçuklu ya da Osmanlı dönemi eseri olduğu tartışma konusudur. Kripta bölmesi, daha eski dönemlere ait olduğu kanısı uyandırsa dahi tuğla ve taş malzemelerin almaşık dizilimde uygulaması yapının Osmanlı dönemine ait olduğunu düşündürmekte ve bu sebeple XVI. yüzyıl Osmanlı eseri olarak kabul edilmektedir (Şekil 4.30) (Eskici, 2013).

Şekil 4.29: Kanlı Türbe (Kümbet)-Restorasyon öncesi (Celal Yalvaç arşivi).

Şekil 4.30: Kanlı Türbe (Kümbet)-Restorasyon öncesi ve sonrası (Sol: Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi; Sağ: Orijinal, 2019).

- **Hacı Nefise Hatun Kümbeti**

KAİP Alanı dışında, Meydanbaşı Mahallesinde bulunan kümbet, Kanlı Kümbetin 100-150 m kadar güneyinde yer almaktadır. Baldaken tarzı, kare plan üzerine inşa edilen türbe, iç kısımda yarım daire olarak, dıştan altıgen kasnak üzerine konik çatı ile örtülüdür (Şekil 4.31). Kasnağın ayaklar ile birleştiği kısımda ayakların köşeleri pahlıdır. Kripta bölmesi bulunmayan türbede mezar mevcuttur. Yapının inşa malzemesi olarak, kubbe ve kemerlerin iç yüzeyinde tuğla, diğer kısımlarda kesme taş kullanılmıştır. Bu sebeple Kanlı Kümbetle olan benzerliğine bakıldığında XV. veya XVI. yüzyıl eseri olarak düşünülmüşse de yapım tekniği ile birlikte 1753 tarihli Evkaf Defterinde, Hacı Nefise adına düzenlenmiş olan vakıf kaydının varlığıyla, XVIII. yüzyıl eseri olduğu yönünde ağırlık kazanmaktadır (Şekil 4.32) (Eskici, 2013).

Şekil 4.31: Hacı Nefise Hatun Kümbeti-Restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

Şekil 4.32: Hacı Nefise Hatun Kümbeti-Restorasyon sonrası (Orijinal, 2019).

Sivil mimari yapılar

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mevcut olan sivil mimari yapıları bu başlık altında incelenmiştir.

- **Hanlar/kervansaraylar**

Tarihi kervan yolları üzerinde kurulmuş olan kentte Selçuklu dönemi ve Osmanlı döneminde birçok han/kervansaray inşa edilmiştir. Kentte, batı-doğu ve kuzey-güney istikametinde farklı yol güzergâhları bulunduğundan çok sayıda han yer almaktadır. Batı istikametinde iki kervan yolu olup doğuya bir kervan yolu olarak devam etmektedir. Kuzeye de aynı şekilde iki kervan yolu devam etmekte olup güney istikametine bir kervan yolu gitmektedir. Buna göre bu yollara bakıldığı zaman batıya uzanan Malatya-Darende-Kayseri kervan yolu üzerinde, kent merkezinden itibaren sırasıyla Silahtar Mustafa Paşa Hanı, Araboğlu Hanı, Kömüş Han ve Kalolar Hanı bulunmaktadır. İkinci bir yol ise Bağdat ve Halep'ten gelen kervanların, Malatya-Elbistan yolu üzerinden Orta Anadolu'ya ulaşmalarını sağlamaktadır. Silahtar Mustafa Paşa Hanı ile başlayan bu kervan yolu üzerinde Çingene Hanı, Şahna Han, Sarı Hacı Hanı, Hanönü mevkiinde bulunan Han, Kahyalı Kara Han, Delimezarı/Bekiruşağı Hanı bulunmaktadır. Kuzeye giden Malatya-Sivas kervan yolu ise Çingene Hanı ile başlamakta olup sonrasında Araboğlu Hanı'ndan sonra ikiye ayrılmakta olup biri Yazı Han, Hekim Han (Taş Han) ve Kötünün Hanı üzerinden olarak devam etmekte, diğeri ismi bilinmeyen bir Han, Kara Han, Kızılca Han ve Kantarmış Han ile devam etmektedir. Doğu İstikametindeki kervan yolu üzerinde Kara Han, Yarımca Han ve Şişman Han bulunmakta olup güney istikametinde ise Sevserek Han I-II (Çifte Han), Görk Hanı (Han-ı Kürk), Alagazyazı Hanı, Tepe Han, Çad Han ve Taşkale Hanı bulunmaktadır (Metin, 2010; Kazancıoğlu 2001).

- **Su kanalları**

Malatya'da oluşturulan su kanallarının tarihi, İlhanlı hükümdarı Gazan Han döneminde (1295-1304) vezirlik yapan Reşidüddin'in yazdığı mektuplardan öğrenilmektedir. Reşidüddin, devlet memurlarına ve oğullarına devlet işleriyle ilgili yazdığı mektuplarda kent civarında yerleşim birimleri ile birlikte su kanallarının varlığından söz etmiştir (Metin, 2013a). Sivas ili ve çevresinin valisi olan oğlu Hoca Celâleddin'e yazdığı 39 numaralı mektubunda (Şekil 4.33), Malatya yakınında Fırat Nehri'nin geçtiği mevkide, Gazan Han adına açılacak su kanallarına yönelik ayrıntılı bilgi vermiş olup iskân sahanının planlarını da

eklemiştir (Togan, 1954; Metin, 2013a). Mektuba göre, Malatya'nın yanında Fırat Nehri'nden "Nehr-i Mustecidde-i Gazanî" adının verileceği bir kol şeklinde ayrılarak büyük bir nehir oluşturulacak ve bu nehirden geniş su kanalları çıkarılacaktır. Kanalların aralarına da aynı ismi taşıyan 10 farklı köy kurulacaktır. Buna göre nehrin iki tarafına 8 köy, aşağı tarafına 2 köy olacak şekilde köylerin konumları belirtilmiştir. Mektuba eklenmiş olan plana bakıldığında ise nehrin batısında 5, doğusunda 3, güneyinde 2 köy olmak üzere 10 köy ile köylerin aralarından geçen kanalların planları ve isimleri görülmektedir. Yeni oluşturulacak olan nehrin batısında, Şahâbad, Sultanâbad, Gazanâbad, Mübarekâbad ve Mahmudâbad; doğusunda, Devletâbad, Saadetâbad ve Zaferâbad; güneyinde ise kendisi ve oğlunun adına "*Reşidiye*" ve "*Celaliye*" köyleri kurulacak ve köylerin aralarında aynı ismi taşıyan kanallar açılacaktır. Mektubun devamında ova, mezra ve nehirlerin altından/üstünden geçen kanalların fazlasının Fırat Nehri'ne katılacağı yazılı olup plan üzerinde de belirtilmiştir. Plan üzerinde kanalların bulunduğu arazi, Sahra-i Malatya yani Malatya Ovası olarak işaretlenmiştir (Reşidüddin Fazullah, 1947; Togan, 1954; Metin, 2013a).

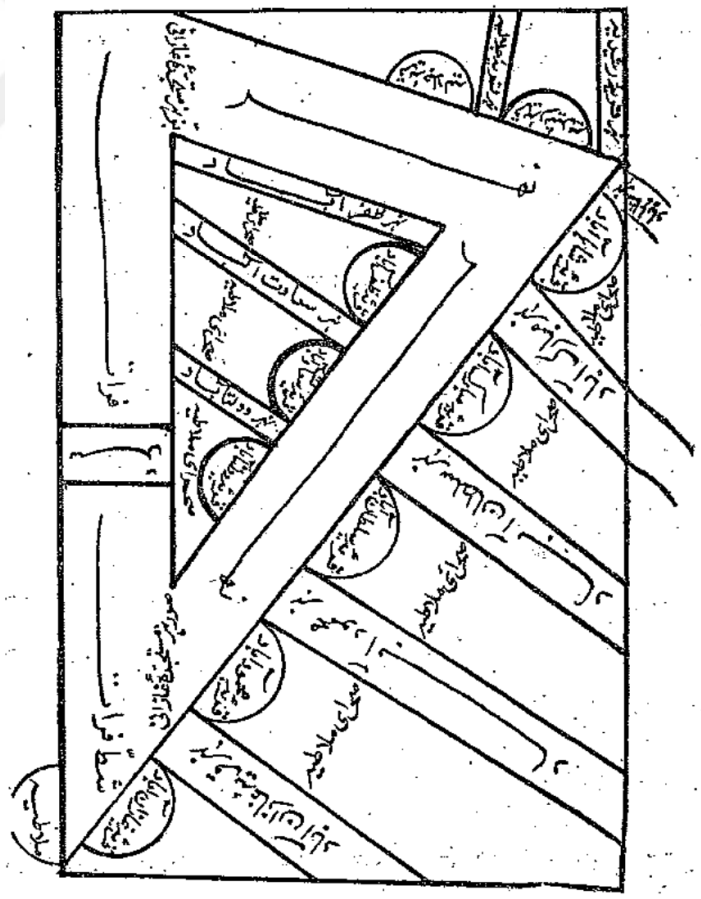

Şekil 4.33: Reşidüddin tarafından çizilen Malatya su kanalları planı (Reşidüddin Fazullah, 1947; Metin, 2013a).

Olcaytu Han zamanında (1304-1316) yazılmış olan bir vasiyetnâmeden, ağabeyi Gazan Han zamanında yapılması söz konusu olan su kanallarına dair imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu vasiyetnâmeye göre, Reşidüddin'in Malatya'da kendisine ait 100 feddan (Orta Çağ'da 1 feddan 6368 m^2'ye denk düşmekteyken 1830'dan sonra Mısır'da 4200.833 m^2'ye indirilmiştir.) genişliğinde çiftliği (*Reşidiye* köyü) mevcuttur (Reşidüddin Fazullah, 1947; Metin, 2013a). Bölgede bulunan bazı köy isimleri de Reşidüddin'nin planında belirtmiş olduğu köy isimleri olup bahsedilen köylerin kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Malatya civarında Aşağı Mahmudiye ve Yukarı Mahmudiye isimli köylerin mevcut oluşu planlanan köylerin bir kısmının kurulmuş olduğunun kesin kanıtı olarak gösterilmektedir (Togan, 1954; Metin, 2013a). Bakıldığı zaman Reşidüddin tarafından yaptırılmış olan su kanallarının, Anadolu'nun ilk modern sulama sistemi olduğu söylenmektedir (Metin, 2013a).

Memlûk kaynaklarında ise, Malatya'dan bahsedilirken, kent üzerinde inşa edilen sağlam bir surdan ve surun etrafında kış mevsiminde suyu donan bir kanalın dolaştığından bahsedilmektedir (el-Kâlkaşandî, 1963; Halil b. Şahin, 1993; Metin, 2013a). Sokaklara ve evlere kadar ulaştığı anlaşılan (Ebû'l Fidâ, 1971; Metin, 2013a) su kanallarının temelleri Selçuklular döneminde atılmış olup İlhanlılar döneminde geliştirilmiş ve devam etmiştir (Şekil 4.34).

Şekil 4.34: Battalgazi ilçesinde bulunan su kanallarına bir örnek (Arslan, 2006).

- **Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı**

Kent surları içinde yer alan yapı, Alacakapı Mahallesinde, Alaca Kapı girişine çok yakın bir konumdadır. Kuzeyinden Derme Nehri geçen yapı, doğu-batı ticaret yolu üzerinde menzil hanı olarak, Silahtar Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (K. Çelebi, 2008; Eskici, 2013). Yapı, revaklı açık avlu ve kapalı iç han olacak şekilde iki ana bölümden oluşmaktadır. Malatya Şer'iyye Sicili kayıtlarında yazılı kervansaraydan, "*Hân-ı Cedid*" olarak bahsedilmektedir (Karagöz, 2009; Eskici, 2013). Kervansarayın kapalı bölümü, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup uzun kenarları avlu duvar uzunluğundan daha uzun tutulmuştur. Avlu kısmı ise, kareye yakın bir plana sahiptir. Bugüne yalnızca kapalı kısmı özgün haliyle ulaşabilmiştir (Şekil 4.35, 4.36).

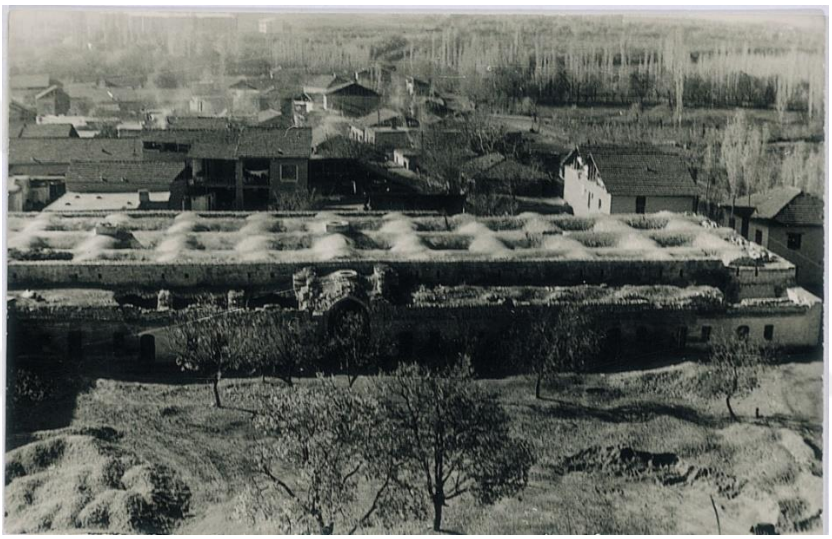

Şekil 4.35: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı-Eski hali (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

Yapının orijinal halinde var olduğu saptanan avlunun ortasındaki havuz, giriş kısmında yer alan dükkânlar, avluyu çevreleyen revaklar ve giriş cephesi üzerinde yer alan mescit (Göyünç, 1970; Eskici, 2013) bugüne ulaşamamış olmakla birlikte 2009 yılında avlu revakları ile diğer bazı bölümler aslına uygun olacak şekilde yenilenmiştir (Şekil 4.37). Yapının tüm cephelerinde, iç mekân duvarlarında ve kemerlerinde düzgün kesme taş, tonozlarda ise moloz taş kullanılmıştır. Avlu kapısı, batı cephesinde yer almakta olup bu cephede kemerli giriş açıklığı ile sağlı sollu olacak şekilde basık kemerli altışar yolcu odası bulunmaktadır. Giriş holünün her iki yanında bekçi odaları olduğu düşünülen birer oda vardır. Aynı zamanda giriş kapısının hemen üstünde duvar içinden merdivenle başka bir odaya (mescit olduğu düşünülmektedir) (MKE, 2014) çıkılmaktadır. Yıkık vaziyetten, onarım sonrası aslına uygun duruma getirilen avlu revakları, kuzey ve güneyde 10, batı kısmında giriş revağı ile birlikte 11 adettir. Yapının inşa tarihinin yazılı olduğu iki ayrı

kitabesi mevcuttur. Bu kitabelere göre kervansaray, 1637 yılında IV. Murat'ın veziri olan Silahtar Mustafa Paşa tarafından doğu seferi sırasında yaptırılmıştır (Eskici, 2013).

Şekil 4.36: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı-Restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2007).

Şekil 4.37: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı-Restorasyon sonrası (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi, 2011). (EK C.3-C.10).

- **Erturan Evi (Poyraz Konağı)**

Kent surları dışında, KAİP Alanı içinde kalan, Meydanbaşı Mahallesinde yer alan konak, iki katlı olup kerpiç, ahşap ve taş malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plan üzerine kurulu olan yapının sokağa bakan batı cephesinde nişler bulunmaktadır (Şekil 4.38, 4.39). Yapıya, kuzey ve güney cephelerinde bulunan iki ayrı kapı ile giriş sağlanmaktadır. İki kattan oluşan yapı, avlu içinde yer almakta ve alt katında samanlık, kiler, mutfak gibi bölümler bulunmaktadır. Ayrıca avlusunda küçük bir süs havuzu (Şekil 4.40) bulunan yapının sokağa bakan batı cephesinde, Yedigözönü Çeşmesi (Şekil 4.42) yer almaktadır.

Şekil 4.38: Erturan Evi (Poyraz Konağı)'nin genel görünümü-restorasyon öncesi (Birol Bayram Güngör arşivi).

Şekil 4.39: Erturan Evi (Poyraz Konağı)'nin genel görünümü-restorasyon sonrası (URL-1)

Yapım yılı 1890 olarak tahmin edilse de bazı kaynaklara göre 1919 yılına tarihlenen konak, son Osmanlı dönemi sivil mimari yapısıdır (MKE, 2014). Dönemindeki diğer binalarla kıyaslandığında, yaşam ve kullanım standardı bakımından ileri bir yapı farklılığına sahiptir (Şekil 4.41). Cumhuriyetin ilk yıllarında okul olarak kullanılan yapı Battalgazi İlçesindeki ilk mektep olarak bilinmektedir. Bugün Mahalle Yaşam Müzesi olarak hizmet veren konak, ilçeye gelen ziyaretçilerin ilgi odağı durumundadır.

Şekil 4.40: Erturan Evi (Poyraz Konağı) avlu içinde bulunan havuz (Birol Bayram Güngör arşivi).

Şekil 4.41: Erturan Evi (Poyraz Konağı) avlu içinden görünüm-restorasyon öncesi (sol) ve sonrası (sağ) (Sol: Birol Bayram Güngör arşivi; Sağ: URL-1).

- **Yedigözönü Çeşmesi**

Kent surları dışında kalan çeşme, KAİP Alanı içinde, Derme Nehri yakınında olup Poyraz Konağı avlusunun dış batı cephesinde yer almaktadır. Sivri kemerli niş ile çevrili olan çeşmenin inşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır (Şekil 4.42). Bugün kullanılmayan çeşmede, bir eve ait kitabe bulunmaktadır. Kitabeye göre 1577 yılında yaptırılmış olan evin çeşme ile aynı tarihlere ait olduğu düşünülmektedir (Eskici, 2013).

Şekil 4.42: Yedigözönü Çeşmesi (URL-1).

- **Konutlar**

Selçuklu dönemi Malatya kentinde, bağ, bahçe ve tarla tarımı gibi tarımsal faaliyetlere ağırlık verildiği için kentte çok sayıda tarım alanlarının olduğu bilinmektedir. Bu sebeple konutların birbirinden uzakta ve yerleşim itibariyle seyrek olmasından kaynaklı olarak, kent içerisinde fazla yapılaşma olmadığı düşünülmektedir (Özcan, 2006).

Selçuklu döneminde konutlar; tek veya iki katlı olup ahşap veya kerpiç malzemeli, düz dam yapılıdır. Üst kat, ev sahiplerinin kullanımına tahsis edilmiş, bir sofa etrafında düzenlenmiş odalardan oluşmakta olup alt kat, çalışanlara ait odaların, mutfağın, ambarın ve ahırın bulunduğu veya ticarethane, imalathane olarak kullanılabilen bölümdür (Özcan, 2006). Damlı bir yapıya sahip olan evlere girişte bir avludan geçilmekte ve genellikle tahta bir merdiven ile katlara çıkılmaktadır (Arslan, 2006). Ayrıca Selçuklu dönemi konutlarının, yaklaşık olarak 120 m² kullanım alanının olduğu, bahçe alanı dâhil edildiğinde ise konut alanının toplamda 200 m² olabileceği düşünülmektedir (Özcan, 2005).

1838 yılında Malatya'ya gelen Van Moltke kentte, 5.000 civarında kerpiçten yapılı düz damlı ve toprak duvarlarla çevrelenmiş avlulu evlerin bulunduğunu ve camilerle hamamların kubbelerinin bile balçık ile sıvalı olduğunu söylemiştir (Arslan, 2006) (Şekil 4.43).

Şekil 4.43: Battalgazi İlçe Merkezi KAİP Alanı'ndan 1940 yılında çekilmiş bir fotoğraf. Konutlar ile kayısı bahçelerinin sayısı bugüne oranla oldukça azdır (ön tarafta Ak Minare Camii görünmektedir. Görsel Ulu Camii'den Ak Minare'ye doğru çekilmiştir) (Göğebakan, 2004; Arslan, 2006).

Battalgazi İlçesi KAİP Alanı'nda yer aldığı literatür araştırmaları sonucunda tespit edilen ancak mevcut arazide gözlenemeyen yapılar Çizelge 4.1'de ele alınmıştır.

Çizelge 4.1: Bugün mevcut olmayan ancak kaynaklarda adı geçen yapılar (Eskici, 2013; Ünal, 1983; Kazancıoğlu, 2001; Gülsoy ve Taştemir, 2007; Zengin, 2017; BOA. TTd. 323).

Yapı Adı	Camii, Mescit, Medreseler	Tekke ve Zaviyeler	Hamam, Türbe ve Çeşmeler	Han
Dârü's Saade Camii	XIV. yüzyıl Memlûk dönemi eseridir. Varlığından yalnızca tahrir defterleri ve arşiv belgeleri sayesinde haberdar olunan camii, Kent surları içinde tespit edildiği üzere bulunan Ahmedek Kalesi'nde yer almaktadır. Osmanlı Tahrir kayıtlarında cami ile ilgili *"Cami- i Darüssade Vagi-i Ahmedek'e, Paşa Muhammed vesilesi ile Merhum Hazret-i Emir-e bina etmiş"* şeklinde ifade yer almaktadır. Ayrıca Ersin Gülsoy ve Mehmet Taştemir'in "Vakıf ve Mülk Defteri" isimli çalışmasında Osmanlı kaynaklarından elde edilen *"Evkâf-ı Câmî-i Dârü's-saâde ki şehrin Ahmedek'i içindedir. Paşa Mehmed bin merhûm Hızır Mirzâ Mirâ binâ etmiştir."* İfadesi yer almaktadır. Buradan hareketle caminin, 1324 yılı sonrasında Şahabeddin Mezâmîr'in oğlu Paşa Mehmed tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Memlûkler dönemi eseridir. Camiye ait bir diğer bilgi ise arşiv belgelerinden elde edilmektedir. 1799 tarihli bir			

	arza göre caminin mütevelliliğinin iki şahsa verilmiş olması, yapının ne denli önemli bir yeri olduğunun göstergesidir. Bugün caminin hangi sebeple tahrip edildiği bilinmemekle birlikte bir hayır sahibi tarafından aynı isimle (Saray Camii) inşa edilen başka bir camii mevcuttur (EK C.30).			
Pulluca Mehmed Camii (Kadı Şafi Mescidi)	Sur içinde olup çevresinde evkafından 16 dükkân bulunmakta olan yapı bugün mevcut değildir.			
Çarşu Camii (Divrikli Mescidi)	Sur dışında olup evkafı arasında 20 dükkân bulunan yapı bugün mevut değildir.			
Çekmeci Camii	1530'da önce harap olmuştur.			
Hankâh-ı Pervane Camii	Pervane Hatun'un aynı isme sahip zaviye ile birlikte inşa ettirdiği camidir. Halkın Aspuzu'ya göç etmesinden sonra aynı isimle 1844 yılında Malatya'nın Akpınar Mahallesinde yeni bir cami inşa ettirilmiştir.			
Şeyh Hasan Bey Camii	Ahi Ali-Karan Camii olarak da bilinmekte olan cami Memlûkler döneminde yaşamış olan Şeyh Hasan Bey isimli biri tarafından aynı isime sahip mahallede inşa edilmiştir. Halkın Eski Malatya'dan Aspuzu'ya göç etmesiyle bakımsız kalan camiden bugüne kalıntısı dahi ulaşamamıştır.			
Gazi Sinan Paşa Camii	Eski Malatya'da bulunan caminin Yemen Fatihi Vezîriâzam Gazi Sinan Paşa tarafından inşa edilmiştir. Yapım tarihi bilinmemekle birlikte XVI. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Cami bugün mevcut değildir.			
Atabey Mescidi	1530 tarihli tahrir defterinde Atabey tarafından inşa ettirildiği yazmaktadır.			
Hasan Beg/Bey Mescidi	Bugün mevcut olmayan mescidin 1560 tarihli tahrir kaydında olması sebebiyle Memlûk dönemine ait olduğu düşünülmektedir.			
Şahabiyye-i Suğra Medresesi	Sur içinde Ulu Camii'nin batısında yer alan küçük Şahabiyye-i Suğra medresesi, büyük Şahabiyye-i Kübra Medresesini de yaptıran ve 1350-1380 yıllarında yaşadığı düşünülen Şahabbeddin Hızır tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.			
Hankâh Medresesi	Ulu Camii'nin yakınında olduğu tahmin edilmektedir. İlk başta hankâh (zaviye) iken daha sonradan medreseye dönüştürülmüştür. Şahabeddîn Mezâmîr tarafından yaptırıldığı bilinmekte olup yapım tarihi XIV. yüzyılın başlarına dayanmaktadır.			

Muciriyye Medresesi	Tarihi bilinmemektedir. Mütevellisinin, görevini yerine getirmemesi sebebiyle değiştirilmesine dair olan 1638 tarihli bir belge ile varlığı anlaşılmaktadır.			
Kübra Zaviyesi		İsminden de anlaşıldığı gibi Eski Malatya'nın en büyük zaviyesi olan yapı bugün mevcut değildir. Zaviyeye ait bilgiler arşiv belgeleri, evkaf ve tahrir defterleri ile sınırlıdır. Diğer ismi Mansur Baba olarak bilinmektedir. Zaviyenin 1530 tarihli tahrir kaydında Memlûkler dönemindeki durumundan bahsedilmektedir. 1313 tarihli vakfiyesi bulunan yapının Malatya Valisi Cemaleddin Hızır ya da onun yakınları tarafından inşa ettirildiği düşünülmektedir.		
Uluca Hatun Zaviyesi		XV. yüzyıl Şahabeddîn Mezâmîr'in kızı olan Uluca Hatun (1418'de hayatta idi) tarafından Malatya dışında inşa edilmiştir.		
Pervane Hatun Zaviyesi (Hangâh-ı Pervane)		XIV. yüzyıl Hanikâhtan medreseye çevrilmiştir. Şahabeddîn Mezâmîr'in soyundan olan Pervane Hatun adına yaptırılmıştır. Yapım tarihi 1391-1392'dir.		
Hâtuniye Zâviyesi		Bugün mevcut olmayan zaviyenin Eski Malatya'nın Çukurdere Mahallesi yakınlarında inşa edildiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde inşa edildiği düşünülmektedir.		
Helf Lüle Zaviyesi		Sur dışında olan yapı Celaleddin Karatay tarafından		

		XIII. yüzyılın ortalarında inşa ettirilmiştir.		
Şeyh Tâcüddîn bin Kasım Zâviyesi		Eski Malatya'da inşa edilmiş olan yapı Güllük/Küllük olarak da bilinmektedir. 1530 tarihli tahrir defterinde zaviyenin Selçuklu döneminde de var olduğu anlaşılmaktadır. 1556 tarihli vakfiyesi mevcuttur. Bu sebeple zaviyenin Selçuklu ya da daha önceki dönemlerde yapılmış olduğu düşünülmektedir.		
Şeyh Tâcüddîn bin İbrahim Zâviyesi		Eski Malatya'da Şeyh Tâcüddîn bin İbrahim tarafından inşa edilmiş olan zaviyeye Baba Şaban Zaviyesi de denilmektedir. Şeyh Tâcüddîn bin İbrahim yörede Ahî Cüneyd olarak tanınmakta olması sebebiyle zaviyenin de ahî zaviyesi olabileceği düşünülmektedir. 153 tarihli tahrir defterinden Memlûk döneminde var olduğu bilinmektedir.		
Ahî Şemsüddîn Zâviyesi		Eski Malatya'nın yakınlarında olan 1530 tarihli tahrir defterinde geçmekte olan zaviyenin Memlûk döneminde varlığı bilinmektedir.		
Ahî Yusuf Zâviyesi		Eski Malatya'nın içinde olan 1530 tarihli tahrir defterinde geçmekte olan zaviyenin Memlûk döneminde varlığı bilinmektedir. 1530 yılında harap durumdadır.		
Hakkında Bilgi Bulunmayan Zâviye		Kemahlu Baba Zaviyesi		
Altun-aba Hamamı			I. Keykubad dönemine ait olduğu düşünülen hamamın surların	

			dışında Meydanbaşı Camii'nin hemen yakınında olduğu tahmin edilmektedir. XIII. yüzyıl	
Silahtar Mustafa Paşa Hamamı			1639-1640 yıllarına ait olan hamam Kervansarayın kuzeydoğusunda Yer alsa da bugün mevcut değildir.	
Behram Paşa Hamamı			Sur dışında Karahan Mahallesinde bulunmaktadır. Yakın zamana kadar kalıntıları bulunan hamam bugüne ulaşmamıştır.	
Hakkında Bilgi Bulunmayan Hamamlar			Yeni Hamam Bey Hamamı Kumacık Hamamı Ali Mısri Hamamı Cuma hamamı	
Argunşah Hatun Türbesi			XV. yüzyılda hayatta olduğu düşünülen Şahabeddîn Mezâmîr'in oğlu Emîr Nûreddîn Mehmed'in kızı Argunşah Hatun'a aittir. Eski Malatya'nın merkezinde olduğu düşünülmekte olan türbe XVI. yüzyılda zaviyeye çevrilmiştir.	
Hakkında Bilgi Bulunmayan Türbe			Hasan Ağa Türbesi	
Çeşmeler			Evliya Çelebi kentte 7 tane çeşme olduğunu ve bunlardan birinin Silahtar Mustafa Paşa'nın olduğunu söylemiştir.	
Çingene Hanı				Bugün tamamen ortadan kalkmış olan Selçuklu dönemine ait olan han, surların dışında kalacak şekilde 1 km kadar kuzeybatısında yer almaktadır. 1951 yılı ortofoto haritasında tespit edilen hanın 1971 yılında arazi sahipleri tarafından tamamen ortadan kaldırıldığı ve yerine sulama havuzu yapıldığı bilinmektedir. Hanın son

				kalıntıları da yok edilmeden önce Celal Yalvaç tarafından yapının planı çıkarılmıştır (EK C.1, C.2). Avlu ve kapalı kısım olmak üzere iki ana bölümden oluşan yapıya güney duvarındaki taç kapı ile giriş sağlanmaktadır. Hanın bulunduğu yerden 30 m mesafe bulunan türbede hana ait bir kitabe bulunmakta olup Mansur bin Yakub ismi geçmektedir. Alibey (Saray) Camii duvarına gömülü bulunan Ulu Camii'ye ait olduğu düşünülen başka bir kitabede de aynı ismin geçiyor oluşu sayesinde söz konusu han da XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.
Hakkında Bilgi Bulunmayan Üç Kervansaray				1530 tarihli "Malatya Vakıf ve Mülk Defteri"nde geçen XVI. yüzyıla ulaşamayan 3 kervansaray yer almaktadır. XIII. yüzyıla tarihlendirilen kervansarayların net olarak bilinmese de I. Alaeddin Keykubad döneminde yapılmış olma ihtimalleri bulunmaktadır.

KAİP Alanı dışında Battalgazi ilçe sınırları içinde bulunan diğer tescilli yapılara ilişkin tablo Ek A.3'de sunulmuştur.

4.1.2 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonu

Tez kapsamında çalışma alanı olarak belirlenen Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonu kapsamında elde edilen veriler, Malatya Valiliği tarafından hazırlanan Kültür Envanterinde yer alan ve arazide somut olarak izleri/kalıntıları bulunan yapılarla sınırlıdır. Bugüne kadar birkaç kurtarma kazısı dışında sistematik kazı çalışması ya da yüzey araştırması yapılmadığından tarihi kent dokusunun ait kent planı ile ilgili bilgiler oldukça kısıtlıdır. Tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içinde değişiminin saptanması amacını taşıyan tez çalışmasında, kentin mekânsal organizasyonunun tanımlanmaması önemli bir eksikliği gündeme getirmiştir. Bu kapsamda kente ait diğer bileşenlerin tanımlanabilmesi ve kent planının çözümlenebilmesi amacıyla tarihi kaynaklar, dönemsel ve kimlik yönünden benzerlik taşıyan diğer Selçuklu kent modelleri ile mevcut çalışma alanına ait yükseklik verilerinden üretilen eğim ve kabartma arazi modeli haritaları kullanılmıştır.

4.1.2.1 Tarihi kaynaklar ışığında Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin tanımlanması

Çalışma alanının mekânsal organizasyonu ile ilgili en ayrıntılı bilgi, mimar tarihçi Albert-Louis Gabriel'in 1940 yılında yayınlanan "*Voyages Archeologıques Dans La Turquıe Orıentale-I"*adlı eserinde yer alan "XIX. Yüzyılda Malatya Şehri" başlıklı Malatya kent planına bakıldığında kent surlarına ve içindeki birkaç yapıya yer verdiği görülmektedir (Şekil 4.44). Söz konusu harita ölçekli olarak çizilmiş olsa da yapıların konumları mevcut durumla kıyaslandığında konumsal hataların olduğu görülmektedir. Sur içinde yer alan ve numaralandırılmadığı için tanımlanamayan birkaç alan/yapı ile birlikte Ulu Camii, Medrese (Şahabiyye-i Kübra Medresesi olmalı), Adile Camii (Melik Sunullah Camii olmalı), Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve Minare (Halfetih Minaresi olmalı) gösterilmiştir. Ayrıca haritada, güney sur duvarının hemen yakınında Antik Yapı Kalıntısı olarak tanımladığı bir alan görülmektedir. Söz konusu yapının hemen batısında da Ziyaret olarak belirttiği bugün tanımlanamayan başka bir alan/yapı mevcuttur. Surların hemen doğusundan geçen Derme Nehri de haritada belirtilmiştir. Ek olarak, sur duvarı üzerinde 10 ayrı kapı açıklığı gösterilmiş olup kapı isimleri belirtilmemiştir.

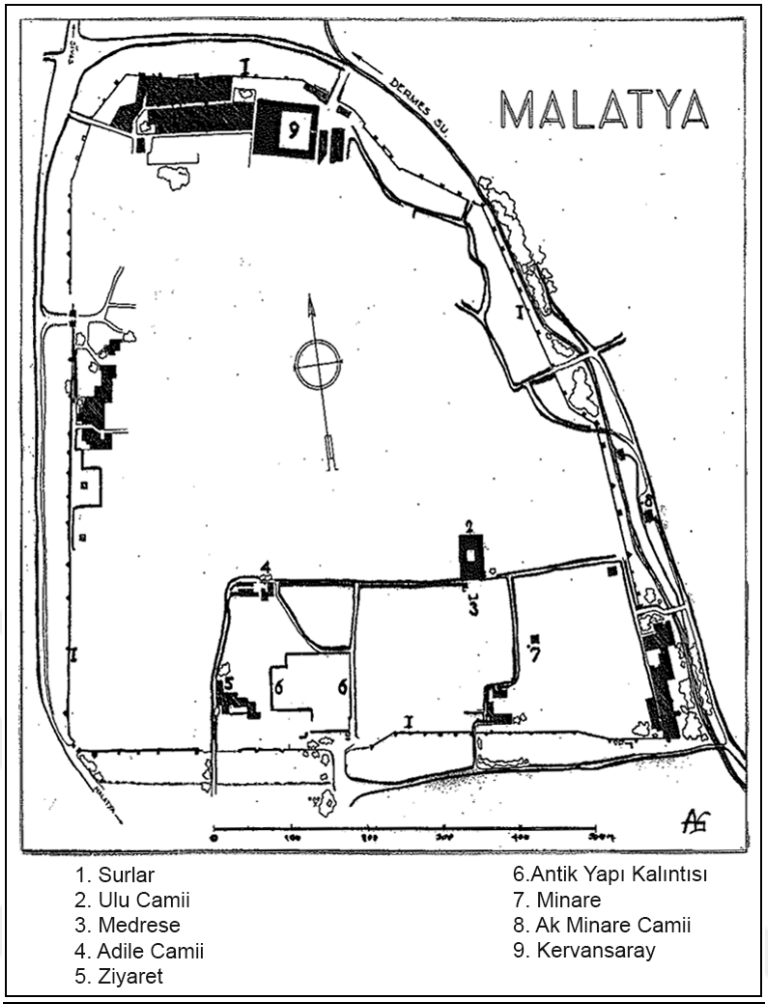

Şekil 4.44: Albert Gabriel (1940)'in "XIX. Yüzyılda Malatya Şehri" başlıklı haritası (Metin, 2010).

Gabriel'in çizimi, T.A.Sinclair tarafından 1989 yılında revize edilmiştir. Sinclair (1989)'in revize ettiği çizimde, kent merkezi içindeki yapıların birçoğunda konum ve boyutlar değişiklik gösterdiğinden sur içindeki iç sokak örüntüsü ve yerleşim alanlarının belirtilmediği görülmektedir (Şekil 4.45).

Sinclair (1989), Eski Malatya surlarını, uzun doğu kısmı nehrin yanından geçen kaba bir dikdörtgene benzetmektedir. Bugünkü küçük kasabanın içinde çoğunlukla iki katlı kerpiçten yapılı evler bulunduğunu, depolama için açık cepheli eğimli çatıya sahip evlerin yerleşimin kuzey ucunda gruplandığını güneye doğru da giderek yayıldığını belirtmiştir. Surlarla çevrili alanın geri kalanının güneye doğru bahçelerle kaplandığını ayrıca bahçeler arasında Ulu Camii ve modern evlerin dağınıklığını içeren bir grup Orta Çağ binasının olduğunu söylemiştir. Surların güneybatı köşesinden batı ve güney duvarlarının sırasıyla 500 ve 300 m olacak şekilde düz olarak uzandığını belirtilmekte olup söz konusu alan büyüklüğünün, Roma lejyon kampının boyutlarını gösterdiğini ve inşa edilen alanın kamptan kuzeye doğru büyüdüğü ihtimalini dile getirmiştir. Ulu Camii dahil olmak üzere diğer tüm Orta Çağ

binalarının, Orta Çağ'da neredeyse tüm duvarlı alanların üzerine inşa edildiğini, ayrıca Hristiyan nüfusun kuzey mahallerinde yaşamaya meyilli olduğunu aktarmaktadır. Müslümanların hakimiyet sağladığı dönemde söz konusu Hristiyan nüfusun Ermeni ve Suriyelilerden oluştuğu, Suriyelilerin 934'teki Bizans fethinden sonra Bizans İmparatorluğu tarafından kente ve çevresine taşınmaya ikna edilmesiyle nüfusunun arttığı anlatılmaktadır.

Sinclair, 1989 yılındaki surların mevcut yerleşim düzeninin, VI. yüzyıldaki yerleşim alanının duvar örülmesinden kalma olasılığı olduğunu belirtmiştir. Ancak bahsettiği dönemdeki sur yapısının (1989 yılı), VI. yüzyıldaki kent surlarından tek farkının, 1989 yılında mevcut olan tek sur duvarının, VI. yüzyıldaki dış sur çizgisini takip etmesi haricinde her tarafta iki duvar (çift sur) olduğunu söylemiştir. Sur kulelerinin (burçların) yerlerinin ve şekillerinin VIII. ya da IX. yüzyıllarında Arap otoriteler tarafından yeniden yapılandırılması sırasında belirlendiği belirtilmektedir. Batı ve bir kısma kadar güney tarafındaki kulelerin pruva şeklinde olduğu belirtilmekle birlikte, doğu tarafında bulunan dikdörtgen şeklindeki kulelerin de aynı dönemde yapılmış olma ihtimali olduğu dile getirilmiştir.

Sinclair (1989), surların yapım şekillerinde farklı tarihlendirmeler söz konusu olduğunu ancak mevcut standart duvarcılığının (küçük ve kaba bloklar halinde), 1160 yılı ve en son 1178 yılında kentin Selçuklu hakimiyetine girmesinden sonra yapılan restorasyon ile aynı stile sahip duvar işçiliği olduğunu belirtmektedir. Bazı onarımların Memlûkler tarafından ve bazı işlerin de Osmanlı döneminde yapıldığı anlatılmaktadır.

Güneybatı köşesinde (1 numara) bulunan büyük kulenin/burcun (7 numara) yan duvarları yaklaşık 3 m olacak bir çıkıntıya sahip olduğunu bunun sebebinin de burcun sahip olduğu kalkık burunlu görünümünden kaynaklandığını belirtmektedir. İç kısımda bulunan mazgallı duvarın harap halde olduğunu ve burç üzerinde bulunan kabartmaların, Osmanlı hakimiyetinden hemen sonra yapıldığını ve buna dayanarak burcun Osmanlı döneminde yeniden inşa edilmiş olduğunu dile getirmektedir.

İki kuleden/burçtan oluşan giriş kapısı (Ana Kapı-6 numara) dikdörtgenden ziyade beşgen şeklinde olup her iki burç da kat yüksekliğine kadar ayakta kaldığı belirtilmiştir. Aynı şekilde batı duvarı üzerinde bulunan burun şeklindeki tüm burçların da duvar tabanından yaklaşık bir kat yüksekliğe kadar ayakta kaldığı aktarılmaktadır. Batı duvarı (2 numara) üzerinde bulunan büyük kule/burç (7 numara), ardından gelen yaklaşık olarak aynı boylara sahip 4 küçük burç, devamındaki 3 burç ve hemen ardından gelen daha küçük olan burcun

hala pruva şekline sahip olduğu belirtilmektedir. 6 numaralı ana kapının hala sağlam ve ortasından oyulmuş uzun bir geçişe sahip tek taş kütlesi olduğunu belirtmiştir.

Sinclair (1989), güney sur duvarı için (3 numara), duvar tabanıyla aynı yüksekliğe sahip yoldan evlerle desteklenerek devam eden geniş bir hendeğin geçtiğini ancak otobüs durağından itibaren sur duvarının yıkıldığını belirtmektedir. Doğu duvarının (4 numara), meydandan güneye doğru inen sokak boyunca (8 numara) devam eden evlerin arasına bakılarak görülebildiğini ve 10 numaralı alanda belirtilen iki kulenin 1930'a kadar ayakta kaldığını söylemektedir.

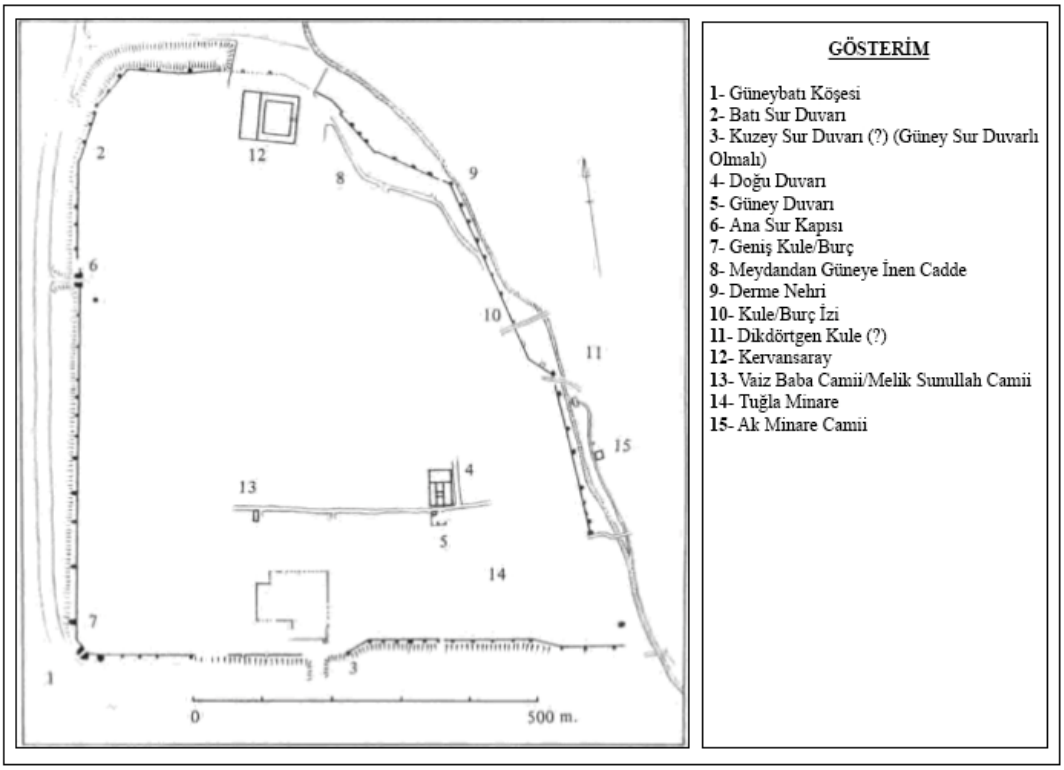

Şekil 4.45: T.A.Sinclair tarafından 1989 yılında revize edilen Gabriel'in çizimi (Sinclair, 1989).

Eskici (2002)'nin, *"Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ve Yapıları"* isimli bildirisinde yer alan "Eski Malatya Şehir Planı" başlıklı haritası incelendiğinde (Şekil 4.46), kent surları ile birlikte Ulu Camii, Şahabiyye-i Kübra Medresesi, Melik Sunullah Camii, Zeynel Bey Mescidi, Emir Ömer Mescidi, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı, Alacakapı Mescidi, Ak Minare Camii, Toptaş Camii, Yedigözönü Çeşmesi, Siddi Zeynep Kümbeti, Karahan Camii, Sütlü Minare Camii, Kanlı Kümbet, Hacı Nefise Hatun Kümbeti, Ahmed Duran Türbesi, Kırklar Mezarlığı İçindeki Sekizgen Türbe Kalıntısı, Anonim Mezar Hücresi ve Çingene Hanı görülmektedir. Halfetih Minaresi'ne minarenin yakınında bulunan Hötüm Dede Türbesinin ismi verilerek Hötüm Dede Minaresi olarak belirtilmiştir. Hötüm Dede Türbesi konumunda ise minarenin hemen altında yer alan Üç Kardeşler isimli türbenin gösterimi

yapılmıştır. Söz konusu yapılar Selçuklu ve Osmanlı Dönemi olarak sınıflandırılmıştır. Sur duvarı üzerinde 13 ayrı kapı gösterilerek bunlardan yalnızca kuzeydeki ve kuzeybatıdaki kapıların isimleri belirtilmiştir. Kuzeydeki kapı Alaca Kapı, kuzeybatıdaki kapı ise Sıbdırıs Kapısı olarak adlandırılmıştır.

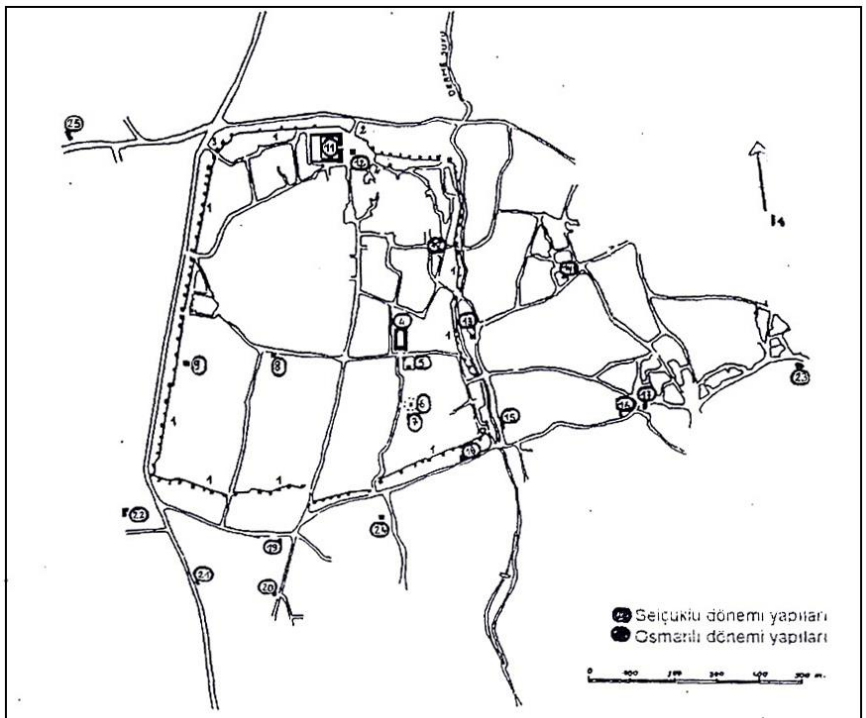

Şekil 1: Eski Malatya Şehir Planı

1- Şehir Surları
2- Alacakapı
3- Sıbdırıs kapısı
4- Ulu Cami
5- Şahabiyye-i Kübra Medresesi
6- Hötüm Dede Minaresi
7- Üç Kardeşler Türbesi
8- Melik Sunullah Camisi
9- Zeynel Bey Mescidi
10- Emir Ömer Mescidi
11- Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı
12- Alacakapı Mescidi
13- Ak Minareli Cami
14- Toptaş Camisi
15- Yedigözönü Çeşmesi
16- Siddi Zeynep Kümbedi
17- Karahan Camisi
18- Sütlü Minareli Cami
19- Kanlı Türbe
20- Hacı Nefise Hatun Türbesi
21- Namazgah
22- Ahmet Duran Mescidi ve Türbesi
23- Kırklar Mezarlığı İçindeki Sekizgen Türbe Kalıntısı
24- Anonim Mezar Hücresi
25- Çingene Hanı (Mevcut değil)

Şekil 4.46: Eskici (2002)'nin Eski Malatya Şehir Planı.

Metin (2010), "*Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya*" isimli doktara tez çalışmasında Yıldız Keskin tarafından çizimi yapılmış olan Bekir Eskici'nin ele aldığı aynı haritayı "Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Planı" başlığı altında geliştirmiştir (Şekil 4.47). Haritaya bakıldığı zaman Osmanlı dönemine ait olan bazı yapılar/alanlar dönemlerine göre sınıflandırmadan Selçuklu dönemi olarak tarihlendirilmiştir. Halfetih Minaresi, Hötüm Dede

Minaresi olarak değerlendirilmiştir. Eskici (2002)'nin haritasından farklı olarak söz konusu haritada Ulu Camii'nin batısında yer aldığı düşünülen Şahabiyye-i Suğra Medresesi görülmektedir. Ayrıca Ulu Camii'nin hemen doğusunda diğer haritalarda bulunmayan bir hastanenin varlığı dikkat çekmektedir. Surların dışında kalacak şekilde hemen güneyinde ise Altun-aba Hamamı yer almaktadır. Osmanlı dönemi "Sultani Çarşısı" temel alınarak pazar yeri sur dışında belirtilmiştir. Buna dayanarak pazar alanının yakınında yer alan sur kapısı, ismi bilinen kapılardan biri olan "Pazar Kapısı" olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu kapı dışında harita üzerinde 11 kapı açıklığı gösterilmiş olup güneyde yer alan kapıya "Meşak Kapısı", kuzeydeki kapıya "Alaca Kapı", batıda yer alan "Sıbdırıs Kapısı" da "Süsürkem Kapısı" olarak belirtilmiştir.

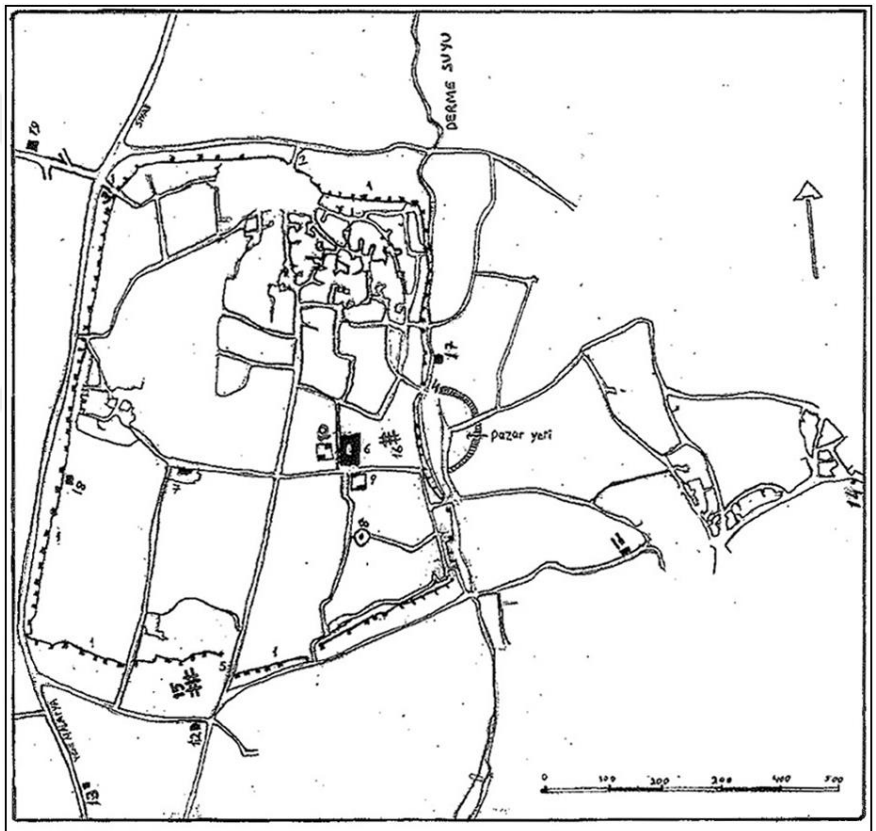

Mimarî Yapılar

1. Şehir Surları
2. Alacakapı
3. Süsürkem (vaya Sıbdırıs) Kapısı
4. Pazar Kapısı
5. Meşak Kapısı
6. Ulu Cami
7. Melik Sunullah Camii
8. Hötüm Dede (Hal Fetih) Minaresi
9. Şehabiyye-i Kübra Medresesi
10. Şehabiyye-i Sugra Medresesi
11. Sitti Zeynep Kümbeti
12. Kanlı Kümbet
13. Namazgah
14. Kırkkardeşler Şehitliği
15. Altun-aba Hamamı
16. Hastane
17. Ak Minare
18. Zeynel Bey Mescidi
19. Çingene Hanı

##Yerleri yaklaşık olarak tespit edilen mekânlar

Şekil 4.47: Yıldız Keskin (1992)'in ele aldığı çizimin, "Selçuklular Devrinde Malatya Şehir Planı" başlığıyla Metin (2010) tarafından geliştirilmiş hali.

4.1.2.2 Selçuklu dönemi diğer Anadolu-Türk kent modelleri ile karşılaştırma

Özcan (2005)'ın "Anadolu'da Selçuklu dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i" isimli doktora tez çalışmasında Selçuklu dönemi Türk-İslam yerleşim süreci kapsamında örgütlendiği görülen Anadolu-Türk kentlerinin mekânsal ve demografik çözümlemelerinden hareketle, yerleşim tipolojileri ve modeli ile mekânsal organizasyonunu biçimlendiren unsurlar ele alınmıştır. Yapılan çalışma sonucunda Konya, Kayseri ve Sivas Selçuklu kent modelleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur (bkz. Bölüm 2.5). İncelenen bu modeller kapsamında Malatya kent yerleşiminin, Roma döneminde ilk kurulduğu bölge olan Eski Malatya sur içi yerleşim bölgesinde kaldığı, Türk hâkimiyetinden sonra kentin yalnızca Türk-İslam kent yapısına göre yeniden kurulup geliştiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla Selçuklu döneminde Malatya kenti, B Tipi Kale Kent Modeline sahip bir yerleşim özelliği göstermektedir. Malatya kale kent yerleşimi, geniş düz bir arazi üzerinde kurulduğu için fazla sayıda nüfusu barındırabilecek niteliğe sahip olmuş, böylece kent yerleşiminde sur dışına taşmaların uzun süre görülmemesinin nedeni açıklanmıştır.

Özcan (2005) aynı çalışmasında "Selçuklu Devrinde Malatya (XII.-XIII. yüzyıllar)" başlığı altında Malatya kent planına yer vermiştir (Şekil 4.48). Söz konusu plan incelendiğinde, Selçuklu dönemi yerleşiminin bahsedildiği gibi yalnızca kent surları içinde kaldığı ve sur dışına taşmadığı görülmektedir. Haritada Derme Nehri'nin kenarına yer aldığı gösterilen sur içi kent yerleşiminde K1, K3 ve K4 olacak şekilde 3 sur kapısı belirtilmiş olup sur dışında yalnızca mezarlık alanı gösterilmiştir. Sur içinde ise doğu sur duvarına yakın konumda bulunan Ulu Camii ile birlikte caminin hemen güneyinde yer alan Şahabiyye-i Kübra Medresesi belirtilmiş olup, caminin doğusunda bir pazar alanının bulunduğuna dair gösterim yapılmıştır. Ayrıca sur içinde olacak şekilde güney sur duvarına yakın mesafede konumlanan bir Ahmedek Kalesi ile kalenin içinde yer alan bir sarayın varlığına işaret etmiştir.

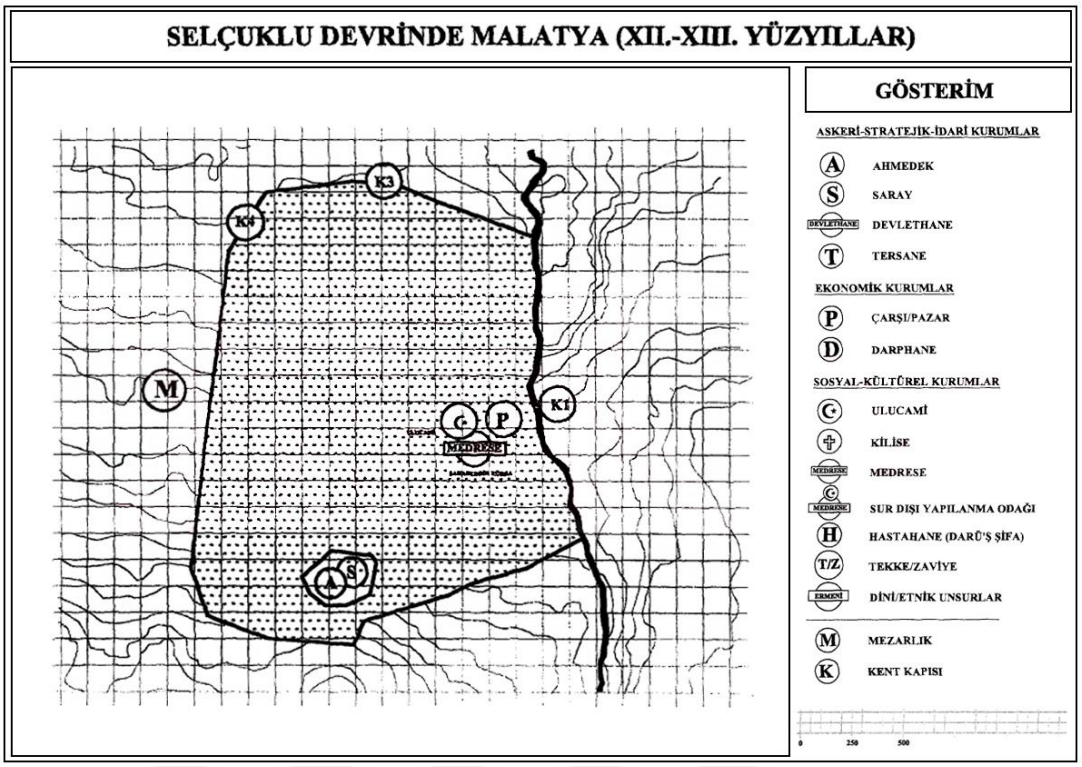

Şekil 4.48: Selçuklu döneminde Malatya Kenti (XII.-XIII. yüzyıllar) (Özcan, 2005).

4.1.2.3 Hava fotoğrafları ile Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin tanımlanması

Hava fotoğrafları son dönemlerde arkeolojik alanlar konusunda bilgi toplama araçlarından en çok kullanılan materyaller olarak gündeme gelmektedir. Çıplak gözle bakıldığında, algılanması çok zor ya da imkânsız olan birçok sit alanı içindeki oluşumlar, havadan bakıldığında çok daha belirgin hale gelmektedir. Bu fotoğraflar optik olarak gün ışığında, açık hava şartlarında uçaktan ya da havalanabilen bir araçtan çekilebilir (Erbay, 2018).

İnsansız hava araçları ile çekilen fotoğraflardan geliştirilen sayısal yükseklik modelleri aracılığı ile yüzey araştırması ya da kazı faaliyetlerinin yapılmadığı sit alanlarında, alanın genel karakterinin tanımlanması anlamında bu veriler önemli bilgiler sunmaktadır. Yüksek hassasiyet oranına sahip yükseklik verilerinden elde edilen sayısal model (DEM) kullanılarak yeryüzü şekillerinin belirli bir ölçekte kabartılmasıyla elde edilen kabartma (hillshade) topografik haritaları arazi yüzeyini 3 boyutlu olarak tanımlanmasına olanak vermektedir (Yoeli, 1967). Kabartma haritalarında sabit bir ışık kaynağından oluşan gölgeler, doğal tepeleri ve insan yapımı özellikleri yükseklik farklılıkları ile vurgulamaktadır (White, 2013).

Çalışma alanına ait kabartma arazi modelinin oluşturulması amacıyla Coğrafi Bilgi Sistemler Genel Müdürlüğü'nün ATLAS Uygulamasından 10 cm. çözünürlüğünde yükseklik verisi temin edilmiştir. Sayısal hava kamerasına sahip uçak ile üretilen veri ile çalışma alanının eğim ve kabartma (hillshade) haritası oluşturulmuştur (Şekil 4.49).

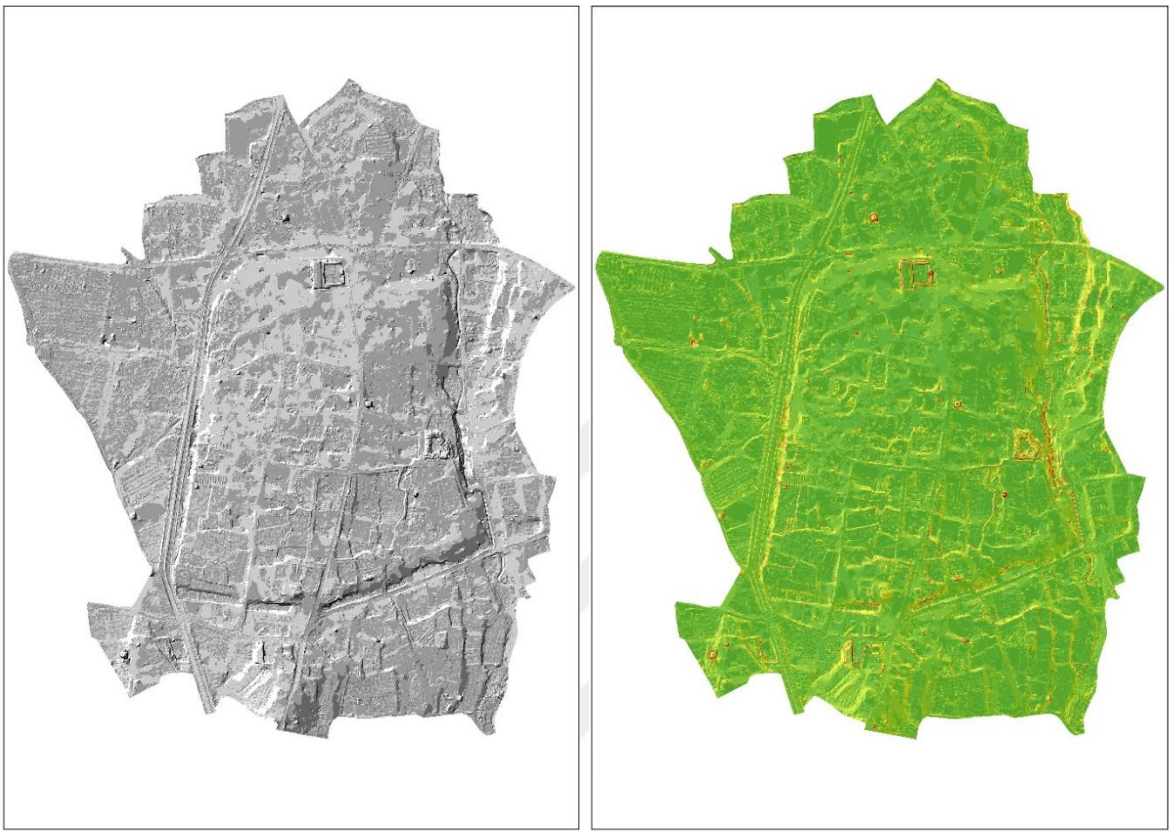

Şekil 4.49: KAİP çalışma alanı kabartma (hillshade) (sol) ve eğim haritası (sağ) (Orijinal, 2021).

4.1.2.4 Bulgular kapsamında Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mekânsal organizasyonu ve kentsel bileşenleri

Çalışma alanına ait tarihi kaynaklar, alanla ilgili yapılan çalışmalar, benzer kent modelleri ve hava fotoğraflarından üretilen haritalar sonucunda Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin kent bileşenleri ve mekânsal organizasyonu tanımlanmıştır. Bulgular kapsamında çalışma alanına ait Ahmedek Kalesi, İç Kale, sarayın bulunduğu bölge, sur kapıları, bimarhâne, bedesten, hamamlar gibi yapısal ve mekânsal tespitlerde bulunulmuştur.

4.1.2.4.1 Ahmedek Kalesi

Yapılan araştırmalar sonucunda kent surlarının içinde yer alan ahmedek kalesinin net bir tanımı yapılmadığı ancak bazı araştırmacılar tarafından iç kale ve ahmedek kalesinin tek bir yapı olarak düşünüldüğü bilgisine ulaşılmıştır. Ahmedeklerin Bizans döneminden kalan akropoller olduğu ve Selçuklu döneminde bu yapıların ahmedek ismini aldığı

düşünülmektedir. Akropol, genellikle bir tepe üzerinde yer alan içerisinde saray ve farklı önemli yapıların bulunduğu sur duvarları ile çevrili kaleler olarak ifade edilmektedir. Bu tanım ahmedek kalesinin bugünkü durumuyla da uyum sağlamaktadır. Eravşar (2002), kentlerin savunma yapılarından bahsederken "*…Bu unsurların en başında ise iç kale, ahmedek, mahpeshane, surlar ve burçlar geliyordu. Anadolu'da kalesi bulunan hemen her kentte bir iç kale ve ahmedek de yer almaktaydı…*" diyerek her iki ifadenin farklı yapılar olduğunu belirtmiştir. Tanyeli (1987)'nin tanımladığı kapalı kent modelinde ise, ahmedekler; sur içinde, surdan bağımsız ve sur ile bitişik durumda olan kalelere denilmektedir.

Özcan (2005)'nın geliştirdiği plana bakıldığında kentte Ahmedek Kalesi olarak belirtilen bir kalenin varlığı görülmektedir. Özcan'ın Ahmedek Kalesi'nin varlığına dair dikkate aldığı kaynak olan *Bezm-u Rezm*'de Malatya'dan bahsedilirken "*…Doğrusu odur ki, güvenilir bir adam gönder de Ahmedek'i sana teslim edeyim…"* ve "*…Şartlara göre Ahmedek'in gönderdiğim mutemede teslim edilmiş ve verilen sözün tutulmuş olması gerekir…*" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Özcan'ın, Selçuklu dönemi kent modelleri üzerinde yapmış olduğu çalışma incelendiği zaman ahmedek kalesi ve iç kalenin ayrı yapılar olarak değerlendirildiği görülmektedir. Yanı sıra Metin (2020), "*Selçuklular Zamanında Malatya*" isimli çalışmasında ahmedek kalesini iç kale ile tek bir yapı olarak değerlendirmiş ve söz konusu yapıya dair net bir bilgi olmadığını ancak yine de kentte, yöneticiler ile sivil ve askeri maiyetin ikamet edeceği bir müstahkem bir mevkiinin olması gerektiğini ifade etmiştir.

Osmanlı tahrir defterinde Ahmedek Kalesi'ne yönelik *"Cami-i Darüssade Vagi-i Ahmedek'e, Paşa Muhammed vesilesi ile Merhum Hazret-i Emir-e bina etmiş"* (BOA, TTd. 323) ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Göyünç (1985) de bir çalışmasında Osmanlı Tahrir Defteri'nde Ahmedek Kalesi'nden; "*Evkâf-ı câmî-i Darü's-saâde ki şehrin Ahmedek'i içindedir. Baba Mehmed b. Merhum Hızır Mizâmirâ binâ etmiştir.*" şeklinde bahsetmektedir. Zengin (2017) söz konusu ibarede geçen Ahmedek Kalesi'ni, İç Kale olarak değerlendirmiştir. Gülsoy (2020) da ahmedek kalesini ve iç kaleyi tek bir yapı olarak ele almıştır. Dönem kaynaklarında ahmedek kalesinden tek bir yapı olarak bahsedilmiş olup bugünkü çalışmalara bakıldığında söz konusu kalenin net bir tanımının yapılamadığı ve birçok araştırmacı tarafından iç kale olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Kabartma (hillshade) arazi modeli incelendiğinde çalışma alanının güneyinde iç sur duvarıyla bitişik vaziyette bir alan dikkat çekmektedir (Şekil 4.49). Bu alanın, Bizans

akropollerinde olduğu gibi dış tehditleri görebilmek amacıyla sur içerisinde kot farkı en yüksek alan üzerinde yer aldığı görülmektedir.

2008 yılında KAİP Alanı üzerinde havadan çekilmiş görüntüler (Şekil 4.50) incelenip kabartma haritası ile karşılaştırıldığında, güney duvarının iç sur duvarı ile bitişik vaziyette (Şekil 4.51) olduğu belli bir alanı çevreleyen duvar kalıntılarının varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu duvar kalıntılarının bir bahçe içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Şekil 4.50: 2008 yılında KAİP Alanından çekilmiş hava fotoğrafı üzerinden Ahmedek Kalesine ait kalıntıların yer gösterimi (Orijinal, 2021).

Şekil 4.51: Ahmedek Kalesi-Küçük olan bölümün Osman Ateş Caddesinden güneydoğu köşesine doğru çıkan patika yol ve kaleye ait kalıntının batıya doğru görünümü (sol), aynı kalıntının iç sur duvarı üzerinden doğuya doğru görünümü (sağ) (küçük bölümün güney duvarı, iç sur duvarı ile bitişiktir) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

2008 yılı hava fotoğraflarında dikkati çeken alanın Gabriel'in (1940) planındaki antik yapı kalıntılarıyla da hem konum olarak hem de plan açısından benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir (Şekil 4.44).

Arazide yapılan tespit ve gözlemler sonucu söz konusu alanda Ahmedek Kalesi'ne ait olduğu düşünülen kalıntılar bulunmakta olup bu kalıntıların kot farkının sur içindeki diğer alanlara kıyasla daha fazla olduğu bir alanı çevrelemekte olduğu görülmektedir. Kalıntıların bulunduğu arazinin mülk sahibi ile yapılan sözlü görüşmeler Ahmedek kalesinin varlığını desteklemektedir. Mülk sahibi, Ahmedek Kalesi olduğu öngörülen kalıntılar için halk arasında geçmişten bugüne kadar kale ifadesi yerine "saray" kelimesinin kullanıldığını ve bir kimsenin söz konusu araziye bahçe işi için gittiğinde bulunduğu yeri "saray bahçesine gidiyorum" ya da "sarayın bahçesindeyim" gibi tanımlamalar kullanılarak ifade ettiğini belirtmiştir. Bu sebeple surların dışında yer alan Meydanbaşı Camii'nin, Saray Camii olarak da isimlendirildiğini belirtmektedir. Belli bir kot farkına sahip kalıntıların çevresinde bugün üzeri kapanmış vaziyette bir hendek (Şekil 4.52-4.54) olduğunu söyleyen mülk sahibi, geçmişte kalıntıların bulunduğu duvar diplerinde yapılan kaçak kazılarda cephaneliklere rastlanıldığını dile getirmektedir. Arazi sahibi kendi yaptığı tarımsal faaliyetler sırasında da arazide "ambarbaşı" diye ifade ettiği zahireleri saklamak için kullanılan 4 büyük küp bulduğunu anlatmaktadır. Geçmiş dönemlerde saray diye belirttiği yapının içerisinde "yoksullar kahvesi" denilen ihtiyaç sahibi kimseler için oluşturulmuş bir yapının olduğunu

da söylemektedir. Yanı sıra, saray olarak ifade ettiği kalıntıların (Ahmedek Kalesi) güneydoğu kısmında (Osman Ateş Caddesinin geçtiği tarafta) yakın zamana kadar kendisinin de tanıklık ettiği ve "ters çizme" diyerek benzetme yaptığı bir burç (Şekil 4.55) olduğunu fakat söz konusu burcun bugüne ulaşamadan yıkıldığını anlatmaktadır.

Şekil 4.52: Ahmedek Kalesi-Kot farkına sahip hendek ile çevrili kuzeydeki doğu-batı doğrultulu kısa duvar (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Şekil 4.53: Ahmedek Kalesi-Kuzeydeki doğu-batı doğrultulu toprak altında kalan uzun duvar (Sol: Karşıdan görünüşü; Sağ: Üstten görünüşü) (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Şekil 4.54: Ahmedek Kalesi-Kalenin kırıklı devam eden hendek ile çevrili batıya düşen kuzey-güney doğrultulu kısa duvarı (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

(Merdivenin olduğu kısım **Şekil 4.52**'deki kuzey duvarı ile batı duvarının birleştiği kuzeybatı köşesi. Fotoğrafın sağ tarafında **Şekil 4.56**'daki zemininde duvar kalıntılarının tespit edildiği ev görünmektedir.)

Kabartma (hillshade) arazi (Şekil 4.49) modeli incelendiğinde, kalenin doğu duvarının bugün mevcut olan Osman Ateş Caddesine (Şekil 4.55), batı duvarının Kırmızıgül Sokağına kuzey-güney doğrultuda uzandığı ve kalenin yaklaşık 12.000 m^2'lik bir alanı kapsadığı düşünülmekteyken, arazide yapılan gözlemler ve arazi sahibi ile yapılan görüşmeler sonucunda kalenin doğu duvarına ait kalıntının harita ile uyumluluk sağladığı ancak batı duvarı olabilecek kalıntının sokak ile sınır olmak yerine arazinin ortasından geçtiği ve kalıntıların çevrelediği arazi büyüklüğünün yaklaşık 10.000 m^2'lik bir alana sahip olduğu görülmektedir. Ancak arazide tespit edilen kale kalıntılarının kuzeybatı köşesinden başlayıp bir konutun zemininde kalacak şekilde Kırmızıgül Sokağına doğru doğu-batı doğrultusunda uzanan, kale duvarının devamı niteliğinde başka bir kalıntının mevcut olduğu saptanmıştır (Şekil 4.56). Bu kalıntı, öngörülen kale konumunun kabartma haritasında tespit edilen planla ve arazi büyüklüğü ile örtüşmektedir.

Şekil 4.55: Ahmedek Kalesi-Osman Ateş Caddesi boyunca kuzey-güney doğrultulu uzanan doğu duvarı ve diğer kalıntılar (büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

(Mülk sahibi, doğu duvarına ait taşları seki yapmak amacıyla 2m kadar asfalt yola doğru (kale dışına) taşıdıklarını ifade etmiştir. Yani görselde mevcut olan kaleye ait taşlar 2m kadar içerde olmalıdır. Ayrıca mülk sahibinin "ters çizme" benzetiminde bulunduğu yakın zamana kadar da sağlam olduğuna tanıklık ettiği Ahmedek Kalesi'ne ait burç her iki görsellerde görünen yıkılmış durumdaki kalıntılar olmalıdır).

Şekil 4.56: Ahmedek Kalesi, **Şekil 4.54**'deki batıya bakan kuzey-güney doğrultulu kısa duvar ile evin zemininde kalan doğu-batı doğrultulu duvarın birleştiği köşe (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Arazide tespit edilen kalıntılara bakıldığı zaman kalenin, biri büyük bir diğeri küçük olacak şekilde iç içe geçmiş dikdörtgene yakın iki ayrı bölümden oluşan bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Küçük olan bölüm iç surlarla bitişik vaziyettedir. Büyük ve kırıklı olan bölümün kuzey duvarı ile mevcut konutun su basman kotunda kalan diğer duvarın olduğu kısım ise kot farkının ve duvar yüksekliğinin en fazla fark edildiği kısım olup, üzeri kapanan hendek ile çevrilidir (Şekil 4.57). Kalenin, içeriden ayrı duvarlarla bölünüyor oluşu içinde yer alan farklı yapılarla sahip olduğunu ve taşıdığı işlev doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir.

Şekil 4.57: Ahmedek Kalesi, **Şekil 4.54**'deki batıya bakan kuzey-güney doğrultulu kısa duvar ile **Şekil 4.56**'daki evin zemininde kalan doğu-batı doğrultulu duvar (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

(Yapılan sözlü görüşmelerde hendek ile çevrili oldukları söylenmiştir).

(Ahmedek Kalesi'yle ilgili diğer görseller EK B'de sunulmuştur).

Yapılan tespitler ve sözlü görüşmelerden de anlaşılacağı üzere, kalıntılara halk arasında saray denilmekteyse de kalenin yer aldığı arazide bulunan cephanelik ve ambar depoları, bugüne ulaşamayan bir burcun varlığı ve kalıntıların etrafının hendekle çevrili oluşu alanda açıkça bir Ahmedek Kalesi'nin varlığına işaret etmektedir. Nitekim "sur, kale, hendek gibi yapılarla güçlendirilmiş olup yöneticinin veya komutanın ikamet ettiği, kale askerlerinin konutlarının yer aldığı, cami gibi dini yapıların bulunduğu, gelen elçiler için misafirhanelerin olduğu, su depoları gibi yaşamsal kullanımlarıyla birlikte, cephane, hapishane gibi sığınma amaçlı kullanılan, askeri işleve sahip kaleler" olarak tanımlanan Ahmedek Kalesi ile arazi, ofis çalışmaları ve sözlü görüşmelerden elde edilen bulguların örtüştüğü görülmektedir. B Tipi Kale Kent Modeli özelliği gösteren Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde, Ahmedek Kalesi'nin olduğu öngörülmektedir (Şekil 4.58).

Türk hâkimiyetinden sonra Selçukluların diğer Anadolu kentlerinde görüldüğü gibi Malatya'da da kente yerleştikleri ilk yıllarda söz konusu kaleyi yıkmak yerine kullanmaya devam etmiş olma ihtimali yüksektir. Ayrıca Osmanlı arşivlerinde (BOA., C.SM./80-4007; BOA., AE.SMST.III/95-7181; BOA., AE.SSLM.III/121-7372; BOA., AE.SMST.II./138-15274; BOA., AE.SSLM.III/382-22016; BOA., TS.MA.e/622-15; BOA., İE.TZ./7-768; BOA., AE.SMST.II./56-5733), Eski Malatya için yazılmış olan dilekçelerde "Saray-ı Atik"

(Eski Saray) ve "Saray-ı Cedid" (Yeni Saray) ifadelerinin kullanılması ve Ahmedek Kalesi'ne "Kale-i Atik" (Eski Kale), İç Kale'ye ise "Kale-i Cedid" (Yeni Kale) denilmesinden de anlaşılacağı üzere kentte bir eski ve bir de yeni kale olması ihtimali gündeme gelmektedir. Nitekim kent Osmanlı hakimiyetine geçtiği dönemde yüksek oranda zarar gördüğü için onarım ve bakımına önceki yıllara kıyasla dikkat edilmemesi sebebiyle zaman içerisinde yıkılmaya yüz tutmuş ve bugüne kalıntı halinde ulaşmıştır. Bu nedenle bu dönemde sur içinde yeni bir kale yapılmış olma ihtimali düşüktür. Bu ihtimal dahilinde Kale-i Cedid'in, Osmanlılardan önce uzun yıllar hakimiyet sürmüş olan Selçuklu döneminde inşa edilmiş olması fikri güçlenmektedir. Buna dayanarak Ahmedek Kalesi'nin (Kale-i Atik/Eski Kale) Selçuklu hakimiyetinden daha eski bir döneme yani Roma ya da Bizans dönemlerine ait olma ihtimali güçlenmektedir (EK C.25-C.28).

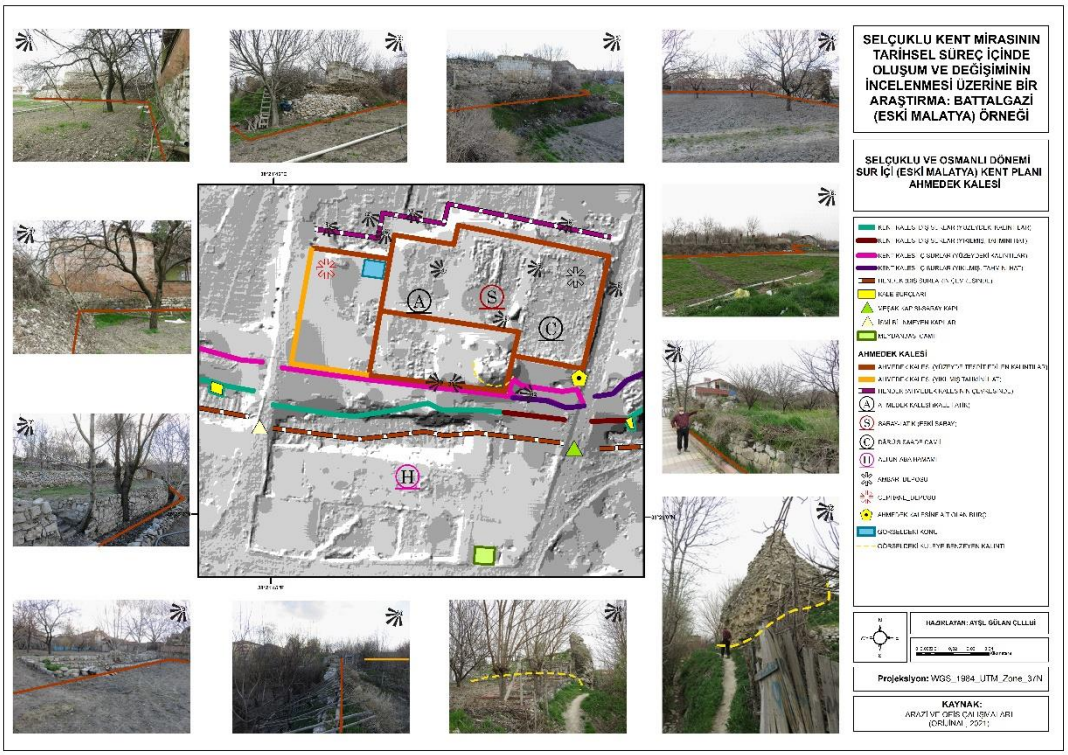

Şekil 4.58: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı-Ahmedek Kalesi (Orijinal, 2021). (EK B.1).

4.1.2.4.2 İç Kale

Dış surun içinde, ayrı bir sur duvarıyla çevrelenmiş olan iç kaleler, Orta Çağ Batı, İslam ve İran Türk-İslam kentlerinde görüldüğü gibi Selçuklu kentlerinde de görülmektedir. İç kaleler dış surun içinde merkezi bir konumda yer alan ahmedek kalesinden ayrı kalelerdir. Selçuklu döneminde meliklik merkezi olan kente dair Osmanlı arşivinde (BOA., C.SM./80-4007; BOA., AE.SMST.III/95-7181; BOA., AE.SSLM.III/121-7372; BOA., AE.SMST.II./138-

15274; BOA., AE.SSLM.III/382-22016; BOA., TS.MA.e/622-15; BOA., İE.TZ./7-768; BOA., AE.SMST.II./56-5733), "Saray-i Atik" (Eski Saray) ve "Saray-i Cedid" (Yeni Saray) ifadeleri yer almaktadır. Bu durum Selçuklu döneminde sur içinde, iki ayrı kalenin var olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.

Selçuklu döneminde Malatya'da yaşamış olan Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1944)'nde, 1175 yılında Malatya hükümdarı Feridun'un, kardeşi Muhammed tarafından öldürülüşü konu edilmiştir. Vakayinamede bahsedilen olay, Nureddin Mahmud tarafından Birecik'te hapsedilmiş olan Muhammed'in, Nureddin'in ölümüyle hapisten kaçması sonucu gelişmektedir. Yaşanan hadise vakayinamede;

> *"Nureddin öldükten sonra O da hapisten çıktı. Kardeşinin karısının, kendisinin kocasına beslediği kinden dolayı Malatya'dan çıkmış ve Hısnıziad'da akrabasının yanına gelmiş olduğunu duyunca oraya doğru yola çıktı. Onlardan cesaret alıp, gizlice gitti. Kendisinin bilahare şahsen söylediği veçhile, O, Mar Bar Çauma'ya güvenerek, Malatya'ya tekrar hâkim olursa, manastırı vergiden muaf tutacağına yemin etmiştir. Şehrin kapısına geldiği vakit, bir fakir kıyafeti ile akşamleyin gizlice içeri girdi. Bundan yalnız kendisi ile beraber olan iki adamın haberi vardı. Bunlar onu, eski bir dostu olan bir Türk'ün evine götürdüler. Orada iki gün saklı kaldı. Sonda söylediğimiz pazar gecesi, hayatını istihfaf etti. Onlar, saraylara gidip, muhafızlara görünmeden bahçelere girdiler. Orada buldukları bir merdiveni duvara dayadılar. Çıkıp sarayın içine indiler ve dadası olan ihtiyar bir kadının yanında uyumakta olan bedbaht emirin odasına girdiler. Genç adamla ihtiyar dadası, titreyerek derhal uyandılar. Diğeri (yani mütecaviz) onu vurup öldürdü. Sonra, şehir ve kale kapılarının anahtarlarını alıp, kardeşinin başı elinde olduğu halde, derhal ileri gelenlerin yanına koştu. Önce bunlardan kendisine taraftar bildiği ve gelmesini arzu eden kimselerin yanına gitti. Bu adamlar, uyandırılıp her biri emirin kesilmiş başını görünce, titreyerek derhal ona taraftar olduğunu söylüyordu. O, bu suretle, takriben on beş kişiye yemin ettirdikten sonra ışık getirtti ve beraberinde yüz kişi kadar adam olduğu halde iç kaleye çıktı. Sabahleyin, gürültü çıktı. Bu adam yeni emir olarak ilan edildi ve herkes dehşet içine düştü. Hıristiyanlar evlerine gizlendiler. Türkler zırhlarını giyip atlarına bindiler ver kale kapısının önünde toplandılar. Kesilmiş baş kaleden aşağı atılınca, onlar ondan ümitlerini kestiler. Mecburen hepsi Muhammed'e sadakat yemini ettiler, O da bilmukabele onlara yemin etti."* şeklinde anlatılmıştır.

Vakayinamede geçen hadise, tarihi kent merkezi sur içi yerleşiminde, bir İç Kale ve sarayın/sarayların varlığını gündeme getirmektedir.

Roma döneminde karargâh olarak kurulmuş olan Malatya kent planının, Özcan (2005)'nın tespit ettiği B Tipi Kale Kent Modeli özelliği gösteren Sivas Kenti ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. "Selçuklu döneminde Sivas Kenti (XII.-XIII. yüzyıllar)" başlıklı Sivas kent modeline bakıldığı zaman (Şekil 2.13) kentin, sur içi yerleşime sahip olduğu ve sur içinde dış surla bitişik durumda bir Ahmedek Kalesi ve dış surdan bağımsız bir İç Kale'nin yer aldığı görülmektedir. Kentin İç Kalesi'nin, kentteki birinci derece öneme sahip yönetim merkezi işlevindeki sarayı ve dönemin eğitim kurumu niteliğinde olan medreseleri çevrelediği görülmektedir. Ayrıca kalenin içinde bir cami ile duvarla bitişik durumda bir darü'ş şifa bulunmakta olup pazar alanı ve Ulu Camii, İç Kale'nin dışında yer almaktadır. Buradan yola çıkarak Malatya kenti, mekânsal organizasyonu kapsamında önemli benzerlik taşıyan Sivas kent modeli ile kıyaslandığında Malatya İç Kalesi'nin, Ulu Camii'nin yakınında aranması fikri ortaya çıkmaktadır. Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin mevcut durumunda Ulu Camii çevresinde bulunan iki medrese ve bir bedestenin varlığı ile söz konusu bölgenin, sur içi Selçuklu dönemi kent yerleşiminde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Selçuklu döneminde yerleşim, ilk olarak Ulu Camii ve çevresinde başlamış olup ilerleyen yıllarda nüfusun artmasıyla birlikte sur içindeki diğer bölgelere yayılmıştır. Sivas kentinde İç Kale'nin, medreselerin yoğun olduğu bölgede konumlandırılmış olması, Malatya'da Ulu Camii ve medreselerin bulunduğu kentin nüvesini oluşturan alana yakın bir bölgede İç Kale olabileceği öngörüsünü güçlendirmektedir.

Kabartma arazi modelinde Ulu Camii'nin güneyinden, Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin hemen batısından başlayan ve güneye doğru yaklaşık 220 m kadar kırıklı devam eden sur hattı tespit edilmiştir. Aynı hat takip edildiğinde güneydoğu köşesinden yuvarlak bir dönüş yaparak doğu-batı doğrultusunda Osman Ateş Caddesine doğru yaklaşık 140 m kadar uzandığı, bulunduğu noktadan Osman Ateş Caddesi boyunca 215 m kadar kuzeye doğru uzandığı ve son olarak Ulucami Caddesi boyunca 130 m kadar doğu-batı doğrultusunda uzanarak başladığı nokta olan Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin batısında sonlandığı görülmektedir (Şekil 4.49). Söz konusu hat, 1909 yılında Malatya'ya gelen Gertrude Bell'in fotoğrafında da görülmektedir. Halfetih Minaresine doğru çekilmiş olan bu fotoğrafta yerden belli bir yüksekliğe sahip devamlılığı olan duvar kalıntıları vardır. Söz konusu kalıntıların, bugün aynı noktadan araziye (Halfetih Minaresi'ne doğru) bakıldığında mevcutta kullanılan patika yol olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 4.59-4.60).

Şekil 4.59: Gertrude Bell'in, Halfetih Minaresine doğru çektiği fotoğrafta arazideki duvarlar (sol) ve bugünkü mevcut durumda patika yol olarak kullanılan söz konusu duvarlar (sağ) (Sol: New Castle Üniversitesi Arkeoloji Bölümü arşivi, 1909; Sağ: Orijinal, 2021).

Şekil 4.60: Ulu Camii'nin güneyinden çekilmiş olan yılı bilinmeyen görselde İç Kale'ye ait olduğu öngörülen sur kalıntıları görülmektedir. Görselin sağ kısmında görünen kalıntılar Şahabiyye-i Kübra Medresesi'ne ait kalıntılardır (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

Arazi gözlemleri ile kabartma ve eğim haritası karşılaştırıldığında, doğu hattı üzerinde, devamlılığı olan yaklaşık 1.5 m'lik bir yüksekliğe sahip yer yer toprakla kapanmış sur benzeri kalıntılar mevcuttur (Şekil 4.61). Bu kalıntılar, bugün Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin batısından, Halfetih Minaresine doğru uzanan patika yol durumuna gelmiş olup yoldan toprak zemine inildiğinde net olarak algılanmaktadır (Şekil 4.62). Güney duvarı olarak düşünülen hattın bulunduğu yer ise hala toprak zemine sahip olduğu için doğu hattı kadar olmasa bile net olarak algılanmaktadır. Ancak aynı durum kuzey ve batı duvarına ait kısımlarda yapılan asfalt yol ve arazi üzerinde bulunan okul bahçesi sebebiyle mümkün değildir. Ayrıca güney hattı üzerinde, depo/kömürlük olarak kullanılan kerpiç bir yapının ve konuta ait bahçe duvarının temeli sur taşları ile örülüdür (Şekil 4.63-4.64). Aynı zamanda

doğu ve güney hattına sınır olan konutların bahçe duvarlarında da benzer taşlar görülmektedir. Bu konutlardan birinin cephe duvarında da tarihi yapılara ait olduğu anlaşılan desenli taşların kullanıldığı tespit edilmiştir (Şekil 4.65).

Şekil 4.61: Halfetih Minaresinin yanından geçen patika yolun zemininde görünen ve İç Kale'ye ait olduğu öngörülen doğu duvar hattının toprak altında kalan uzantısı. Sol kısımda Hötüm Dede Türbesine ait olan kubbe ve orta kısımda tarihi bir yapıya ait desenli taşların cephe duvarına döşemiş olduğu pembe renkli konut (Orijinal, 2021).

Şekil 4.62: Halfetih Minaresinin yanından geçen patika yolun yan kısmından görünen ve İç Kale'ye ait olduğu öngörülen duvar kalıntıları (Orijinal, 2021).

Şekil 4.63: Sağ tarafta uzanan çit İç Kale'nin güney duvarı boyunca devam etmektedir. Yine sağ taraftaki depo/kömürlüğün zemininde İç Kale'ye ait olduğu öngörülen taşlar (Orijinal, 2021).

Şekil 4.64: İç Kale'ye ait olduğu öngörülen güney duvarları üzerindeki depo/kömürlük. Kaleye ait olduğu düşünülen taşların depo/kömürlük ve bahçe duvarının zemininde kullanılması (Orijinal, 2021).

Şekil 4.65: İç Kale'ye ait olduğu öngörülen toprak altında kalmış doğu duvarına ait kalıntılar (sol) ve tarihi yapıya ait desenli taşların, cephesine döşenmiş olduğu pembe renkli konut (sağ) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Elde edilen veriler kapsamında tarihi kent merkezindeki öngörülen İç Kale'nin bulunduğu alan Şekil 4.66'da belirtilmiştir. İç Kale olarak öngörülen arazi yaklaşık 28.000 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır. Ahmedek Kalesi Osman Ateş Caddesi'nin batısında yer alırken İç Kale olduğu öngörülen alan Ahmedek Kalesi'nin bitiminden yaklaşık 20 m kadar mesafede caddenin hemen doğusunda yer almaktadır. Osman Ateş Caddesi, Ahmedek Kalesi'nin doğusu, İç Kale'nin batısı olacak şekilde her iki kalenin de sınırını belirlemektedir.

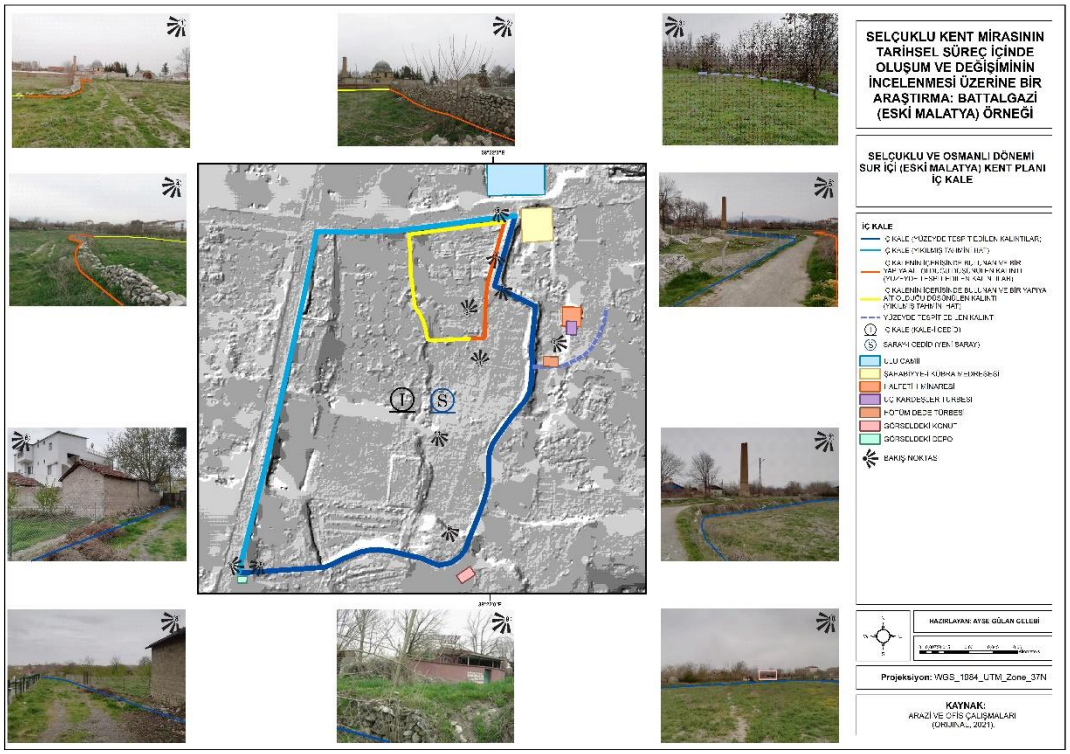

Şekil 4.66: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı-İç Kale (Orijinal, 2021). (EK B.2).

Öngörülen İç Kale'nin içinde kale taşlarından daha küçük taşlara sahip ve sur duvar kalınlığından daha ince başka bir kalıntı da dikkat çekmektedir. Bu kalıntı, İç Kale doğu

duvarını oluşturan kalıntılara ait patika yola bitişik vaziyette olup yaklaşık 70 m kadar güneye devam ettikten sonra batıya doğru dönmekte ve yüzeyde kaybolmaktadır (Şekil 4.67). Ancak kalıntıların toprak zemin üzerindeki devamlılığı gözlemlenebilmektedir. Bu kalıntıların, İç Kale'nin içinde yer alan bir yapıya ait olabileceği düşünülmekte ve yaklaşık 3.250 m^2'lik bir alanı kapsamaktadır (Şekil 4.68). Bir yapıya ait olduğu düşünülen söz konusu kalıntı gibi İç Kale içerisinde başka kalıntıların izleri de kabartma haritası ve arazi gözlemlerinden tespit edilebilmektedir. Bu durum İç Kale'nin yapılma amacı olan başta saray olmak üzere devlethane gibi siyasi, askeri ve idari kurumlara ait yapı kalıntılarından biri olabileceği fikrini gündeme getirmektedir. Bu kalıntılara ilişkin verilere tarihi kaynaklarda rastlanılmadığından herhangi bir öngörüde bulunulmamıştır.

Şekil 4.67:İç Kale'nin içinde yer aldığı düşünülen bir yapıya ait duvar kalıntısı (Sol: Orijinal, 2021; Sağ: Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Şekil 4.68: İç Kale'nin içinde yer aldığı düşünülen bir yapıya ait duvar kalıntısı. Ulu Camii ve Şahabiyye-i Kübra Medresesinin güneyinden bir görünüm (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

4.1.2.4.3 Saraylar

Roma döneminde askeri karargâh olarak kurulmuş olan Malatya kenti, Selçuklu döneminde de milletlerarası ticaret yollarının üzerinde bulunması ve sınır kenti olması sebebiyle stratejik öneme sahip olan aynı zamanda şehzadelerin eğitimini tamamlaması adına gönderildiği Anadolu'daki eğitim kenti ve meliklik merkezidir. Bu sebeple Malatya da diğer meliklik merkezi özelliğine sahip kentlerde (Konya, Kayseri, Sivas gibi) olduğu gibi meliklerin ve yöneticilerin ikamet edebileceği konutlarının yani saraylarının olması gerekmektedir.

Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi'nde (1944) daha önce de bahsedildiği gibi 1175 yılında yaşanan bir hadiseden bahsedilirken *"...Onlar, saraylara gidip, muhafızlara görünmeden bahçeler girdiler. Orada buldukları bir merdiveni duvara dayadılar. Çıkıp sarayın içine indiler ve dadası olan ihtiyar bir kadının yanında uyumakta olan bedbaht emirin odasına girdiler."* ifadesinde de görüldüğü gibi saray kelimesi iki yerde kullanılmıştır. İlk cümlede geçen "*saraylar*" kelimesi ile sarayı kuşatan kalenin kastedilmiş olma ihtimali vardır. Ancak sonraki cümlede kullanılan saray kelimesi ile Feridun'un ikamet ettiği sarayın kastedildiği aşikârdır.

Selçuklu ve İlhanlı döneminde yaşamış olan Abû'l Farac (1987)'in kitabının bir bölümünde Malatya'dan bahsedilirken *"Sultanın mağlubiyet haberi Malatya'ya vardıktan sonra subaşı Reşidüddin ile saraydaki diğer zabitler geceleyin hükümdarın hazinesine girdiler ve burada buldukları altın ve gümüşü aralarında paylaşarak kapıları açık bıraktılar ve Halep'e kaçtılar."* şeklinde bir cümle kullanmıştır. Bu cümlede de görüldüğü üzere kentte sur içinde bulunan bir sarayın varlığından bahsedilmektedir.

Osmanlı arşivinde Malatya ile ilgili birçok belgede (BOA., C.SM./80-4007; BOA., AE.SMST.III/95-7181; BOA., AE.SSLM.III/121-7372; BOA., AE.SMST.II./138-15274; BOA., AE.SSLM.III/382-22016; BOA., TS.MA.e/622-15; BOA., İE.TZ./7-768; BOA., AE.SMST.II./56-5733), "Saray-ı Atik" (Eski Saray) ve "Saray'ı Cedid" (Yeni Saray) kelimeleri yer almaktadır. Bu belgelerde sarayın konumuna dair herhangi bir bilgi bulunmamasına karşın belge tarihleri ile isimleri doğrultusunda Eski Malatya'dan bahsedildiği ve sur içinde eski-yeni olacak şekilde iki ayrı sarayın bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sur içinde, Ahmedek Kalesi (Eski Kale) ve İç Kale (Yeni Kale) gibi savunma yapılarının bulunması, tehditlere açık bir kentte korunması gereken önemli yapılar olduğunun göstergesidir.

Ahmedek Kalesi'nin bulunduğu mülk sahibinin, yöre halkı tarafından kalenin bulunduğu bahçeye ve kalıntıların bulunduğu alana "saray" denildiği yönündeki ifadesi de sur içinde bulunan sarayın varlığını destekler niteliktedir.

Bugün kaynaklarda varlığından bahsedildiği halde Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi'nde tespit edilmiş herhangi bir saray kalıntısı mevcut değildir. Ancak mevcut kalıntılar detaylı incelenirse bu yönde açığa çıkacak daha somut bilgilerin olma ihtimali de yüksektir. Çünkü İç Kale ve Ahmedek Kalesi olarak belirtilen alanlarda kale duvar kalıntıları haricinde birçok kalıntının olduğu saptanmıştır (Şekil 4.69).

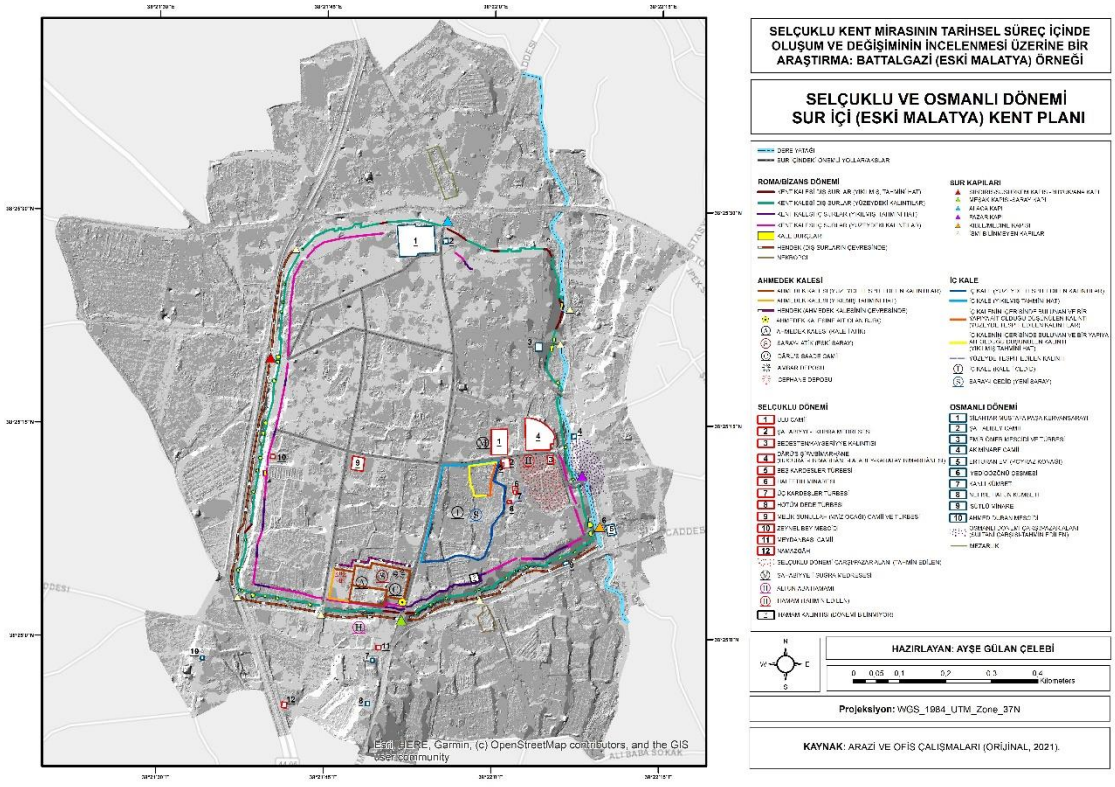

Şekil 4.69: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı (Orijinal, 2021). (EK B.3).

4.1.2.4.4 Sur Kapıları

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde geçmiş yıllarda yapılan çalışmalar sonucu kent surlarının 11 ayrı kapısı olduğu tespit edilmişse de Selçuklu döneminde kentin 8 kapısının olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu kapılardan 7'sinin, kent İlhanlıların hâkimiyetindeyken Memlûklerin saldırıları sırasında kapatıldığı ve yalnızca bir kapısının halkın tarlalara gidebilmesi ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesi amacıyla açık bırakıldığı bilinmektedir (Birzâlî, 2005; Zengin, 2014). 8 kapısı dışında diğer 3 kapısı sonraki dönemlerde açılmıştır (Şekil 4.70-4.71).

Şekil 4.70: İsmi bilinmeyen kapılardan güneybatı sur kapısı (Birol Bayram Güngör arşivi).

Şekil 4.71: I. Derece Arkeolojik Sit Alanını oluşturan Bizans Nekropol'üne açılan güney sur kapısı (Birol Bayram Güngör arşivi).

Abû'l Farac (1987) Büyük Kapı, Saray Kapısı ve Böridiye isminde kenttin 3 sur kapısından bahsetmekte olup bu kapıların yerine dair herhangi bir bilgiye değinmemiştir. Evliya Çelebi, büyük ve işlek sur kapıların; Alaca Kapı, Süsürkem (Sıbdırıs) Kapısı, Meşak Kapı ve Pazar Kapısı olduğunu belirtmiştir (Kuşçuoğlu, 1968). Ayrıca Zengin (2014), kentteki Memlûk seferinden bahsederken "bâb el-Kıbelî" ve "bâb el-Medine" olarak iki ayrı kapı ismine değinmiştir. Ancak kapıların hangisi olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat kıble kapısının kıble yönünde olduğu düşünülebilir.

Alaca Kapı, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ile direkt erişimi sağlayan, kuzey sur duvarları üzerinde bulunan kapıdır. Kapıya ait bir kitabe bulunmakla birlikte kitabede kapının 1512 yılında kentte yaşanan bir depremde yıkıldığı ve sonrasında tamir ettirildiği yazılıdır (Metin, 2010). Eskici (2002) ise kent haritasında, Meşak Kapısını güneyde, Sıbdırıs/Süsürkem Kapısını ise kuzeybatıdaki kapı olarak belirtmiştir. Ancak bugün restore edilen tek kapı, Sıbdırıs Kapısı olarak bilinmekle birlikte bu kapı kuzeybatıda değil batı sur duvarının ortasına yakın bir konumda yer almaktadır. Restore edilen bu kapı, Sinclair (1989) tarafından revize edilen Gabriel'in çiziminde "Ana Kapı" olarak isimlendirilmiştir. Ana Kapı olarak belirtilen Sıbdırıs/Süsürkem Kapısının, Abû'l Farac'ın "Büyük Kapı" olarak bahsettiği kapı olma ihtimali yüksektir (Şekil 4.72-4.73). Meşak Kapısı olarak belirtilen güneyde bulunan kapının, "Saray-ı Atik" ve "Saray-ı Cedid"in yer aldığı düşünülen Ahmedek Kalesi ve İç Kale ile direkt bağlantıyı sağlayan tek yol üzerinde bulunuyor olması ve Ahmedek Kalesi'nin olduğu bölgeyi halkın "Saray" olarak tanımlaması, söz konusu kapının Abû'l Farac'ın belirttiği "Saray Kapı" olma ihtimalini güçlendirmektedir. Diğer bir kapı olan ve dönemin çarşı/pazarının bulunması sebebiyle "Pazar Kapısı" ismini aldığı düşünülen kapı ise, doğu sur duvarı üzerinde bulunan kapı olarak tahmin edilmektedir. Metin (2010), bu kapıyı doğu sur duvarı üzerindeki kapılardan biri olan ve Ak Minare Camii'nin kuzeyinde kalan kapı olarak belirtmiştir. Ancak Pazar Kapısı, Ulucami Caddesi üzerinde bulunan Bedesten kalıntısı sebebiyle Akminare Caddesi ile Ulucami Caddesi arasındaki bağlantıyı sağlayan yolun geçtiği, Ak Minare Camii'nin güneyinde kalan kapı olarak öngörülmektedir.

Şekil 4.72: Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı restorasyon öncesi (Birol Bayram Güngör arşivi).

Şekil 4.73: Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı restorasyon sonrası (Birol Bayram Güngör arşivi).

4.1.2.4.5 Bedesten

Kent ticaretinin yürütüldüğü, kentlerin en önemli ve yoğun alanları çarşı/pazar alanlarından oluşmaktadır. Selçuklu dönemi Anadolu kentleri incelendiğinde temeli İslam kentlerine dayanan, Ulucami çevresinde konumlanan çarşı/pazar alanlarının varlığı dikkat çekmektedir. Buradan hareketle bir Selçuklu kenti olan Malatya'da da döneminde, Ulu Camii'ye yakın mesafede bir çarşı/pazar alanının olması ihtimalini güçlü kılmaktadır. Metin (2010), çalışmasında geçen; *"...nefs-i Malatya'nın çevre hisarı muhkem ve demürlü kapuları müstahkem olub ve içinde mirî bedesten dahi olub..."* cümlesinden de söz konusu bedestenin sur içerisinde yer aldığı netlik kazanmaktadır. Bedesten ile ilgili önemli bir kanıt ise, Memlük kaynaklarından gelmektedir. el-Makrizi (1958), kentte 40 dükkân kapasitesine sahip bir kayseriyyenin varlığından bahsetmektedir. Ayrıca bugün Malatya Etnografya Müzesi'nde kitabeyi bulan uzmanlar tarafından bedestene ait olduğu düşünülen bir kitabe mevcuttur. Ancak söz konusu kitabe bulunduğu alandan alınıp müzeye götürüldüğünden bugüne henüz okunmamış olup, müzenin deposunda bulunmaktadır. Kitabe, Ulu Camii'nin 110 m güneydoğusunda, Şahabiyye-i Kübra Medresesi'nin 100 m güneydoğusunda bulunan bir evin bahçesinden çıkartılmıştır (EK C.29). Bugün kitabenin bulunduğu özel mülke ait bahçedeki konuta bitişik vaziyette ahır/depo olarak kullanıldığı anlaşılan bedestene ait olabilecek bir yapı kalıntısı mevcuttur. Yapının yola bakan cephesinde giriş kapısı olduğu düşünülen kemer açıklığı bulunmakta olup, bu açıklık tuğla ile örülü vaziyettedir (Şekil 4.74). Bahçeye bakan cephesinde ise, duvarın yıkılması sonucu oluşan açıklık kerpiç kalıplarla örülerek kapatılmıştır (Şekil 4.75). Nitekim bugün alanda Selçuklu dönemine ait çarşı olarak kullanılan herhangi bir kalıntıya rastlanmamış olması söz konusu dönemde

çarşı/pazar olgusunun, bir yapı ile beraber düşünülmesinin yerine alana yayılmış vaziyete açık bir çarşı/pazar alanı olarak işlev göstermiş olması da olasıdır. Osmanlı döneminde kentteki çarşı/pazar alanının, yerleşimin sur dışına taşması sebebiyle sur dışında yer aldığı Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden öğrenilmektedir. Evliya Çelebi (1986), kent çarşısını *"Sultanî çarşısı kaleden dışarıdadır.", "Bakımlı ve güzel Sultânî Çarşısı vardır. Fakat Şam ve Halep'inki gibi kâgir, kurşunlu dükkânlar değildir. Her çeşit kıymetli eşya bulunur."* şeklinde betimlemiştir. Osmanlı dönemine ait olan bu çarşının yeri, Metin (2010) tarafından, sur kapılarından biri olan ancak yeri net olarak bilinmeyen Pazar Kapısı yakınında olduğu düşünülmektedir (Şekil 4.69).

Şekil 4.74: Ulucami sokağında bugün pazar alanı olarak kullanılan alanın karşısında bir eve bitişik halde bulunan ve bugün depo olarak kullanılan, bedesten olduğu öngörülen kalıntı (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Şekil 4.75: Bedestene ait olduğu öngörülen, bir eve bitişik durumda olan yapı kalıntısının geçmiş yıllara ve bugüne ait görseli (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

4.1.2.4.6 Hamamlar

Selçuklu dönemi Anadolu kentlerinde yerleşimin Ulucami, pazar ve hamam üçlüsü etrafında geliştiği görülmektedir. Sur içinde bulunan Ulu Camii'nin bulunduğu alanda bugün hamama dair herhangi bir kalıntı bulunmamakta olup Şahabiyye-i Kübra Medresesi ile Bedesten kalıntısının arasında kalan arazide hamamın olduğuna dair sözlü anlatımlar bulunmaktadır. Bu alanda mevcut bir hamama dair herhangi yazılı bir kaynağa ve kalıntıya ulaşılamamış olsa dahi Ulu Camii'nin ve çarşının bulunduğu Selçuklu dönemi kentinin en işlek noktasını oluşturan alanda bir hamam olduğu düşünülmektedir.

Osmanlı tahrir defteri kaydında Malatya'da Altun-aba Hamamı isminde bir hamamın bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynakta hamama dair; *"Hamam-ı Altunaba der hâric-i Malatya", "Hamam-ı Altunaba der hâric-i Şehr der kurb-ı Bâb-ı Meşak" ve "Sümün hamam Altunaba Hamamı dimekle marufdur der hâric-i Malatya der kurb-i Bâb-ı Meşak"* (BOA, TTd. 156; BOA TTd. 323; Gülsoy ve Taştemir, 2007; Metin, 2010) cümleleri geçmektedir. Bu doğrultuda Altun-aba Hamamının (Sümün Hamamı) surların dışında kalacak şekilde Meşak Kapısının yakınında olduğu anlaşılmaktadır. Eskici'nin (2002) ele aldığı "Eski Malatya Şehir Planı" haritasında Meşak Kapısı, Ahmedek Kalesi'nin bulunduğu ve bugün üzerinden Osman Ateş Caddesinin geçtiği güney sur kapısı olarak belirtilmiştir. Buradan hareketle Metin (2010), aynı haritada üzerinde Meşak Kapısı olarak gösterilen sur kapısını dikkate alarak, Altun-aba Hamamı'nı Meydanbaşı Camii ile güney sur duvarının arasında kalan alan üzerinde göstermiştir. Söz konusu hamamı, I. Alaeddin Keykubad'ın emirlerinden olan Atabey Şemseddin Altun Aba'nın yaptırdığı düşünülmektedir (Metin, 2010).

Güneydeki bir diğer sur kapısı olan ve bugün I. Derece Arkeolojik Sit Alanını oluşturan Bizans dönemi Nekropol'üne (mezarlık) açılan kapıdan sur içine girildiğinde iç sur duvarı ile bitişik vaziyette arazi sahipleri tarafından hamam olduğu söylenilen başka bir kalıntı daha bulunmaktadır (Şekil 4.76-4.78). Arazinin sahipleriyle yapılan sözlü görüşmelerde söz konusu kalıntı için geçmişten beri büyükleri tarafından hamam dendiği ve kendilerinin de bugüne kadar bu kalıntıyı hamam olarak bildikleri dile getirilmiştir. Aynı zamanda hamama çok yakın mesafede bir Taş Camii'nin bulunduğu ancak bugün bu camiye dair bir kalıntının kalmadığı da belirtilmiştir.

Şekil 4.76: İç sur duvarı ile bitişik vaziyetteki hamam olduğu düşünülen kalıntının ön kısmı (Sol: geçmiş yıllara ait hali; Sağ: mevcut hali. Nekropol'e açılan ismi bilinmeyen sur kapısı da görünmektedir) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Şekil 4.77: İç sur duvarı ile bitişik vaziyetteki hamam olduğu düşünülen kalıntının bahçe içerisindeki arka kısmı ve açıkta bulunan iki tonozu (Sol: geçmiş yıllara ait hali; Sağ: mevcut hali) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

Şekil 4.78: Hamam olduğunu düşünülen kalıntının bahçe içinden genel görünümü (Sol tarafta **Şekil 4.33**'deki, Sağ tarafta **Şekil 4.34**'deki kısmı görünmektedir) (Birol Bayram Güngör arşivi).

Evliya Çelebi (1986), kentte 7 adet havası ve suyu güzel hamam olduğunu aktarmıştır. Bunlardan huzur ve ferahlık vermesi sebebiyle ilk sırada Alaca Hamam ve Silahtar Mustafa Paşa hamamları gelmekle birlikte Yeni Hamam, Kumacık Hamamı ve Bey Hamamından da

bahsetmektedir. Ayrıca Ali Mısri isimli başka bir hamamın, bir evliya tarafından yapıldığı ve bu sebeple yapının hamam dışında ziyaretgah olarak da görüldüğünü söylemiştir. Kentte söz konusu hamamlardan başka Cuma Hamamı ve varoşta Behram Paşa Hamamı bulunduğu aktarılmıştır.

4.1.2.4.7 Darü'ş Şifa/Bimârhâne

Celaleddin Karatay tarafından XIII. yüzyılın ortalarında kentte inşa edilmiş bir hastanenin varlığı bilinmektedir. Yapıya ait herhangi bir kitabe mevcut olmayıp, Kanuni Sultan Süleyman dönemine tarihlenen Osmanlı kayıtlarında yapının "Hücürât-ı Bimarhâne-i Atabey" ismine sahip olduğu ve yine isminden ötürü Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülmektedir. 1249 yılında Anadolu Atabeyliğine getirilmiş olan Celaleddin Karatay tarafından yaptırıldığı tahmin edilen hastaneye dair dokuz odasının olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Metin, 2013a). Özcan (2005)'in çalışmasında, kentteki sağlık merkezinin adı "Karatay Bimârhânesi" olarak belirtilmiştir. Ulu Camii Mahallesi'nde olduğu bilinen bimârhânenin, yapılan kazı çalışmaları doğrultusunda Ulu Camii'nin hemen doğusunda bulunan ve bugün pazar alanı olarak kullanılan, kilit parke taşı ile döşeli olan geniş düz alanda bulunduğu düşünülmektedir. Kabartma haritasına bakıldığı zaman söz konusu alanda ciddi yüksekliğe sahip, girişe benzer açıklık ile bir avluyu oluşturan, yapı olarak nitelendirilebilecek dikkat çekici bir farklılık görülmektedir. Alandaki söz konusu farklılığın adı geçen bimarhâne olma ihtimali bulunmaktadır. Aynı alanda 2013 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında uzmanlar tarafından bimarhâneye ait olduğu düşünülen, boru hattının geçtiği yapı kalıntıları da tespit edilmiştir (Şekil 4.79). Ancak alan bugün parke taşı ile döşeli durumdadır (Şekil 4.80).

Şekil 4.79: Kazı sırasında tespit edilen bimarhâneye ait olduğu düşünülen kalıntılar (Malatya Arkeoloji Müzesi, 2013).

Şekil 4.80: Bimarhâne'ye ait olan kalıntıların bulunduğu arazinin eski ve mevcut hali (Sol: Malatya Arkeoloji Müzesi, 2013; Sağ: Orijinal, 2021).

4.1.3 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin XX. yüzyılın ikinci yarısından bugüne değişimi

Çalışmanın bu kısmında Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezine dair, TÜBİTAK 3501 projesi kapsamında temin edilen 1951, 1975 ve 1999 yıllarına ait üç ayrı tarihi ortofotolar üzerinden KAİP Alanının bu yıllardan bugüne kadar olan değişiminin iyi analiz edilebilmesi amacıyla, KAİP Alan Sınırı dışında kalan yerleşim alanları ve tarım arazileri, söz konusu yıllara yönelik analiz kapsamında değerlendirilmiştir. Tanoğlu (1943)'nun 1938 yılına ait "*Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler*" isimli gezi notlarından edinilen veriler ortofotoların değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır.

Tanoğlu (1943), 1938 yılında Eski Malatya'ya giden yolun her iki tarafının ağaçlarla kaplı ve çitlerle örülü olduğundan, su yollarının eşlik ettiği bahçelerden oluştuğundan söz etmektedir. Söz konusu yol, bugünkü Battalgazi İlçe Merkezine ulaşmak için kullanılan Malatya-Battalgazi Caddesi olup bugün bakıldığında kısmen de olsa bu özelliğini koruyabilmiştir. 1938 yılında Malatya-Battalgazi yolunun her iki tarafının, kayısı ağaçları başta olmak üzere çeşitli ağaç ve çitlerle çevrili durumda olduğu, tütün tarlalarının bulunduğu bahçelerden oluştuğu anlatılmıştır. Kent merkezi ve çalışma alanı arasındaki ana ulaşım hattı Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca sağlı sollu uzanan parsellerin yıllara göre geçirmiş olduğu değişimleri incelemek, Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi'ndeki değişimleri daha büyük ölçekte görebilmek için önem taşımaktadır.

4.1.3.1 1951 yılı tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve tescilli yapılardaki değişim

1951 yılı sur içi bölgesinin mekânsal organizasyonunun ve bugüne kadar geçirdiği değişimlerin net bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla yapı-parsel ilişkisi üzerinden tespitler

yapılmıştır. Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen tarihi ortofoto haritası, QGIS programında sayısallaştırılarak alan ve yapı bazında analizleri yapılmıştır. Bunun için yalnızca KAİP Alanı üzerinden değerlendirmeye gidilmemiş, alan dışında kalan parseller de dikkate alınmıştır. Alan dışı değerlendirme yapılırken, 1951 yılının daha doğru değerlendirilebilmesi amacıyla Tanoğlu (1943)'nun makalesinde bahsettiği 1938 yılı Malatya-Battalgazi Caddesi üzerinde durulmuştur. Bağ-bahçeleriyle adından hemen her dönemde söz edilen alan (Eski Malatya ve çevresi) 1951 yılı ortofoto haritası üzerinden incelendiğinde, 1938 yılında bahsedildiği haliyle kalmadığı, bu özelliğini büyük oranda yitirmeye başladığı görülebilmektedir. 1951 yılı Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca devam eden parsellere bakıldığında, ağaçların yoğunluğundan içi görülmeyen bahçelerden çok "ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parseller" ile "boş parsellerden" oluştuğu net olarak görülebilmektedir (Şekil 4.81). 1951 yılında bu parseller imara açılmadığı için henüz bir yapılaşma söz konusu değildir.

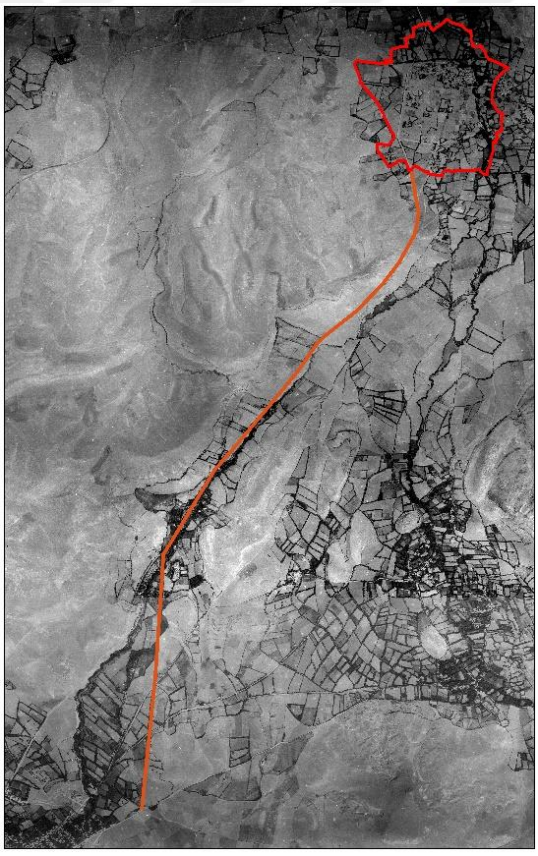

Şekil 4.81: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 1951 yılı ortofoto haritası (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi) (HGM, 1951).

Bu doğrultuda çalışma alanı 1951 yılı yapı-parsel ilişkisi analiz edilmiş ve yapılan analiz; ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi), ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, tarla (ekili alan), ağaçlık alan, imara açılmış parsel ve boş parsel olarak 6 kategoride

sınıflandırılmıştır (Şekil 4.82). Alan dışında görüldüğü gibi alan içinde de %49'lik oranıyla büyük paya sahip olan boş parseller olmuştur. İkinci sırada %34,03'lük oranla, ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parseller gelmektedir. Bu oranları sırasıyla %7,21 ile imara açılmış parsel, %4,83 ile tarla (ekili alan), %4,15 ile ağaçlık alan ve %0,78 ile ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi) takip etmektedir (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2: 1951 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021).

1951 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parsel (Kayısı Bahçesi)	1,15	0,78
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Ekili Olmayan Parsel	50,37	34,03
Tarla (Ekili Alan)	7,15	4,83
Ağaçlık Alan	6,15	4,15
İmara Açılmış Parsel	10,68	7,21
Boş Parsel	72,5	49
Toplam	148	100

Milattan önceki dönemlerde dahi meyve üretimiyle (kayısı) Anadolu'daki önemli bölgelerden biri olan kente 1951 yılı yapı-parsel ilişkisi üzerinden bakıldığında, kayısı bahçelerinin analizdeki en az paya sahip olduğu görülmektedir. Bugün Malatya Ovası'nın karakteristik tarım ürünü olan ve aynı zamanda ilçenin en önemli ekonomik gelir kaynağını oluşturan kayısı yetiştiriciliğinde, tarihi çok eskilere dayansa bile zaman zaman farklılıklar yaşandığı anlaşılmaktadır. Analiz sonucuna bakıldığı zaman 1951 yılında kayısı ağaçlarının, üretimden çok tarla arazilerinin çevresini sınırlandırmak amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1951 yılı KAİP Alanı tescilli yapılar kapsamında değerlendirildiğinde, öncelikle alanı çevreleyen kent surlarının bugüne kıyasla çok büyük bir kısmı harita üzerinden tespit edilebilmektedir. 1951 yılı ortofoto haritasına bakıldığı zaman; batı dış sur duvarlarının ve burçlarının tamamına yakınının ayakta olduğu görülebilmektedir. Kuzey, güney ve doğu dış sur duvarlarının da belli kısımları tespit edilebilir durumdadır. Batı iç surlarının kuzey kısmı ile güney iç sur duvarlarının orta ve doğu kısmının kalıntıları/izleri de seçilebilir durumdadır. Ayrıca alan içerisinde yer alan tescilli sivil mimari ve dini mimari yapıların da harita üzerinden tespiti yapılabilmektedir (Şekil 4.83).

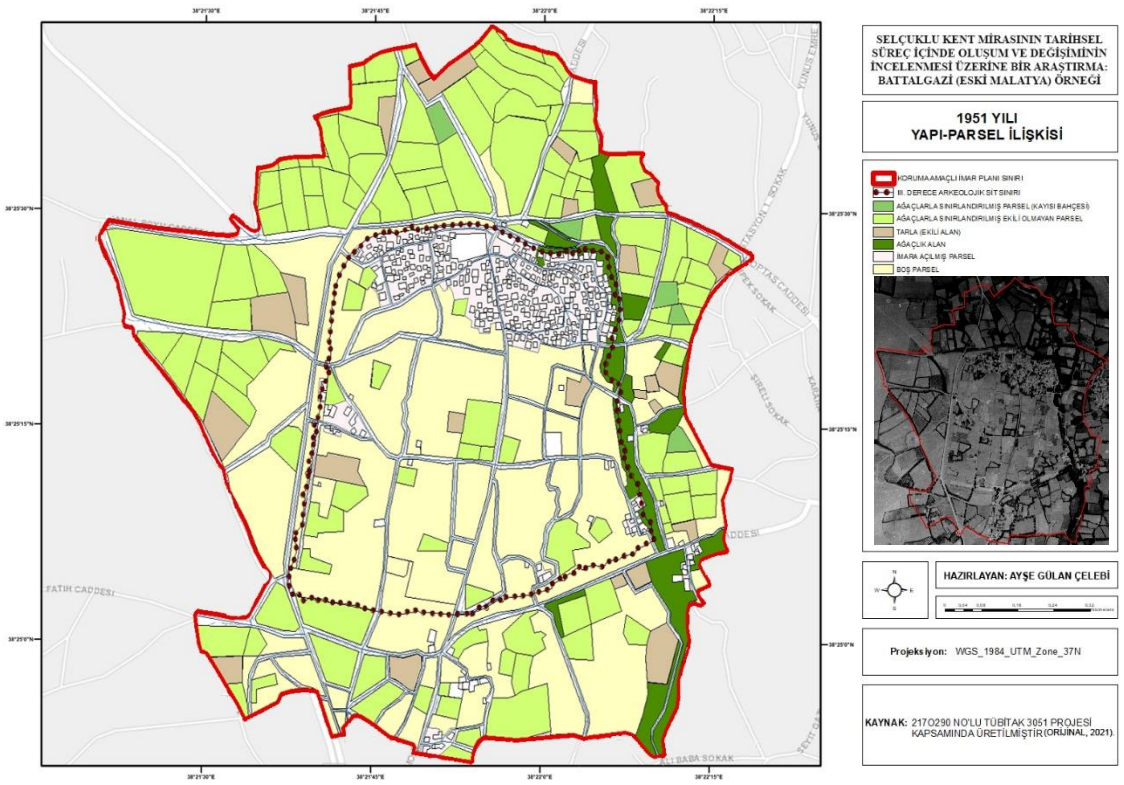

Şekil 4.82: 1951 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.4).

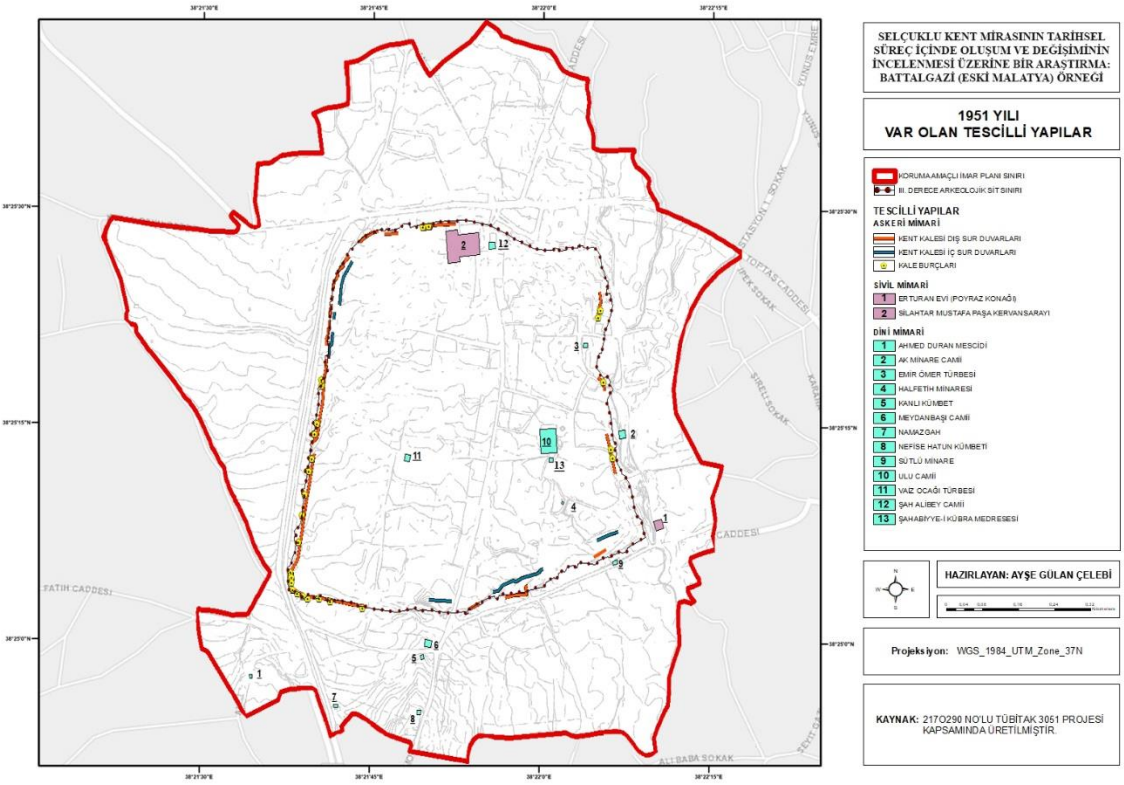

Şekil 4.83: 1951 yılında mevcut olan tescilli yapılar (Orijinal, 2021). (EK B.5).

4.1.3.2 1975 yılı tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve tescilli yapılardaki değişim

1975 yılı kent organizasyonu ve değişim analizi için Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca devam eden parseller üzerinde durulmuş, daha sonra çalışma alanındaki değişiklikler tespit edilmiştir. 1975 yılı yapı-parsel analizindeki değişimlerin fark edilmesi ve anlaşılabilmesi için 1951 yılı yapı-parsel analizi ile kıyaslamalara gidilmiştir. 1975 yılı Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca devam eden parsellere bakıldığında, 1951 yılına göre bu parsellerde yeşil alan varlığında ciddi bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. 1951 yılında yol boyunca devam eden parseller, ağırlıkta "boş parsel" ve "ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsellerden" oluşmaktayken, 1975 yılında bu parsellerin yerini, büyük oranda kayısı bahçelerinin ve tarlaların aldığı görülmektedir (Şekil 4.84). Ayrıca ilçedeki tarım parsellerinin 1961 yılında imara açılması sebebi ile 1975 yılı haritasına bakıldığında bu parsellerde yer yer yapılaşmalar görülmektedir. Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca yapı-parsel ilişkisinde görülen değişim, çalışma alanı olan sur içinde de aynı şekilde devam etmektedir.

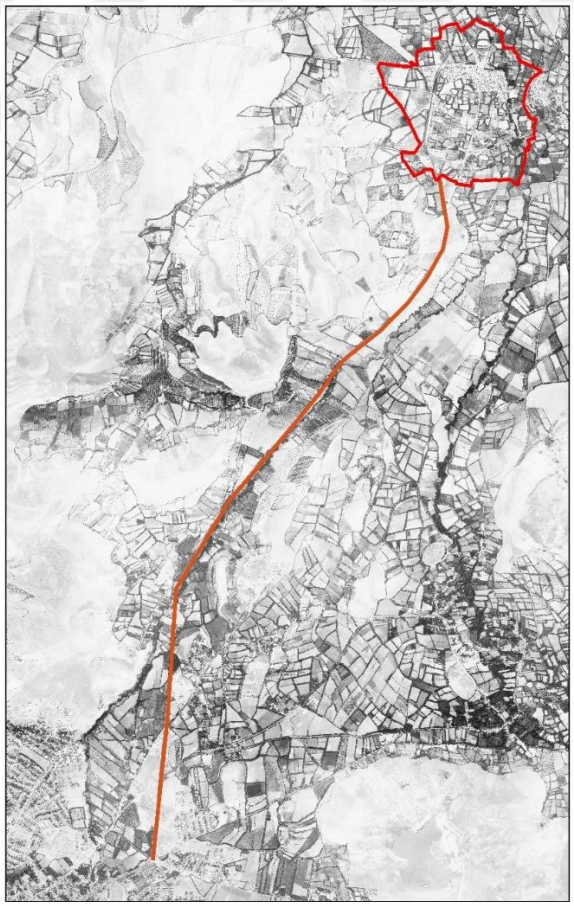

Şekil 4.84: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 1975 yılı ortofoto haritası (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi) (HGM, 1975).

1975 yılı incelendiğinde, 1951 yılı KAİP Alanı'nda boş parseller yönünden büyük değişim yaşandığı tespit edilmiştir. 1951 yılında boş parsel oranı %49 iken 1975 yılında bu oran büyük bir farkla %16,97'ye düşmüştür. Söz konusu orandaki azalmanın alan üzerinde, olumlu ve olumsuz olacak şekilde iki yönlü yansıması olmuştur. Boş parsel oranındaki azalmanın olumlu yansıması, "tarla (ekili alan)"lar üzerinde görülüyorken; olumsuz yansıması, "imara açılan parseller"in artışı şeklinde olmuştur (Şekil 4.85). 1975 yılında imara açılan parsel oranındaki artışın olumsuz olarak değerlendirilmesinin sebebi, bu oranın ilerleyen yıllarda da artarak devam etmesi dolayısıyladır. 1975 yılında tarihi kent merkezinde; %27,53 ile ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, %21,29 ile imara açılmış parsel, %21,13 ile tarla (ekili parsel), %16,97 ile boş parsel, %7,12 ile ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi) ve %5,96 ile ağaçlık olarak 6 kategori belirlenmiştir (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3: 1975 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021).

1975 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parsel (Kayısı Bahçesi)	10,54	7,12
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Ekili Olmayan Parsel	40,75	27,53
Tarla (Ekili Alan)	31,27	21,13
Ağaçlık Alan	8,85	5,96
İmara Açılmış Parsel	31,51	21,29
Boş Parsel	25,08	16,97
Toplam	148	100

1975 yılı KAİP Alanı tescilli yapılar kapsamında değerlendirildiğine; kent surlarının 1951 yılına kıyasla kayba uğradığı görülmektedir. Ortofoto haritaları üzerinden yapılan incelemelere göre; 1951 yılında görülen kuzey dış sur duvar kalıntısı, doğu dış sur duvar kalıntısının bir kısmı ve batı iç sur duvar kalıntıları 1975 yılı ortofoto haritasında algılanamamaktadır. 1975 yılı haritasına göre yalnızca batı sur duvarlarının büyük bir kısmı, güney dış ve iç sur duvar kalıntıları/izleri ve doğu dış sur duvar kalıntısının/izinin küçük bir kısmı ve burçların bir kısmı belirlenebilmiştir. Diğer tescilli yapılara bakıldığı zaman ise bu yapıların ortofoto haritası üzerinden net olarak ayırt edilebildiği söylenebilir (Şekil 4.86).

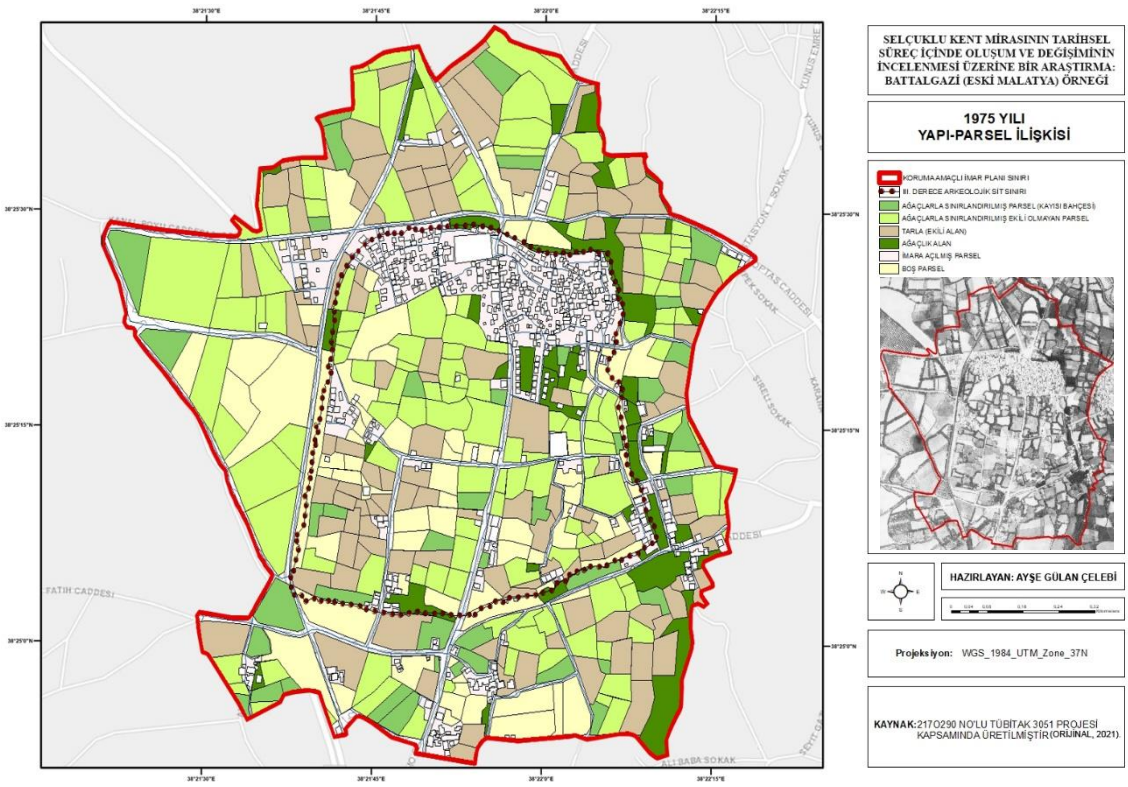

Şekil 4.85: 1975 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.6).

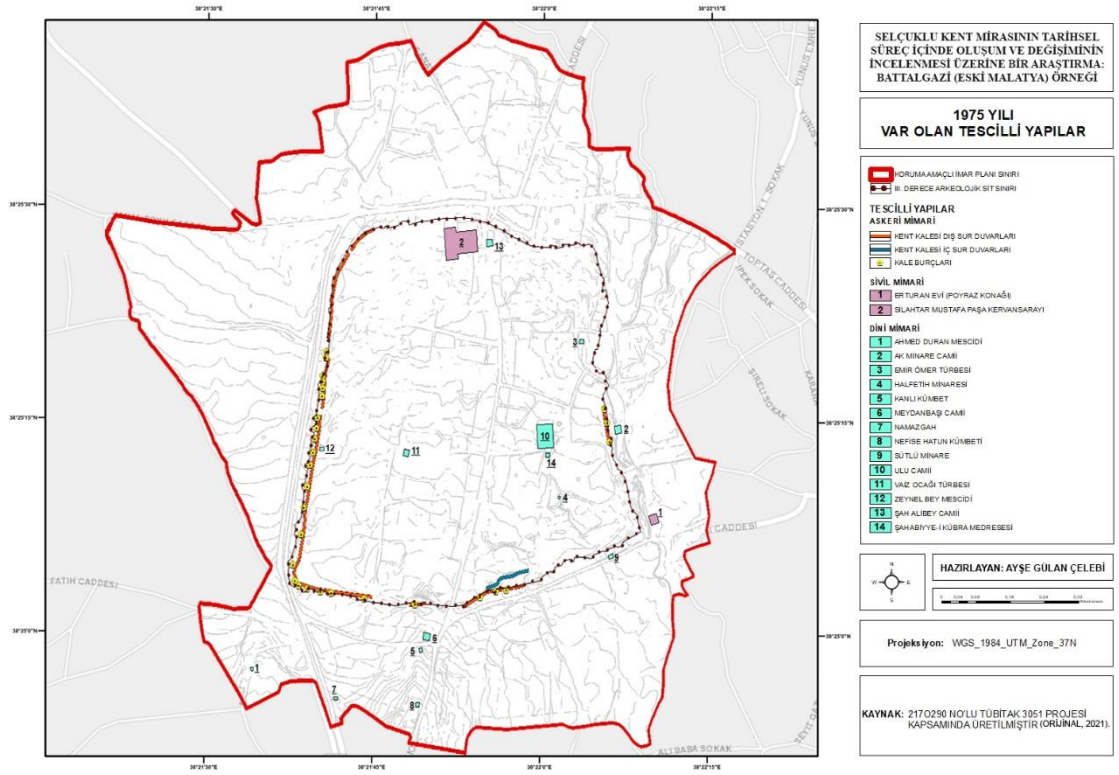

Şekil 4.86: 1975 yılında mevcut olan tescilli yapılar (Orijinal, 2021). (EK B.7).

4.1.3.3 1999 yılı tarihi kent merkezi mekânsal organizasyonu ve tescilli yapılardaki değişim

1999 yılı ortofoto haritasına yönelik analiz yapılırken, önceki yıllarla kıyaslama yapılmış ve bu şekilde 1999 yılı yapı-parsel ilişki analizi oluşturulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca devam eden parseller incelenmiştir. 1938 yılından 1999 yılına dek uzanan süreç dikkate alındığında, 1999 yılında söz konusu parsellerde büyük değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Güzergâh üzerindeki parseller incelendiğinde, "imara açılmış parsel"lerin alandaki hâkimiyeti net bir şekilde görülmektedir. Malatya-Battalgazi Caddesi 1999 yılı değerlendirildiğinde, 1951 ve 1975 yıllarına kıyasla yeşil alan varlığı yönünden artış olduğu görülmektedir. Ancak yine geçmiş yıllara kıyasla imara açılan parsel sayısında da ciddi bir artış yaşanmış ve tarım parselleri yerini plansız yapılaşmaya bırakmıştır. Söz konusu artış, tarih boyunca hemen her dönemde ekonomik gelirini büyük ölçüde tarım ile sağlayan bir kent için ciddi bir tehdit oluşturmakta ve tarım parsellerinin, zaman içerisinde nasıl ve ne denli yok edildiğinin önemli bir göstergesi olmaktadır (Şekil 4.87).

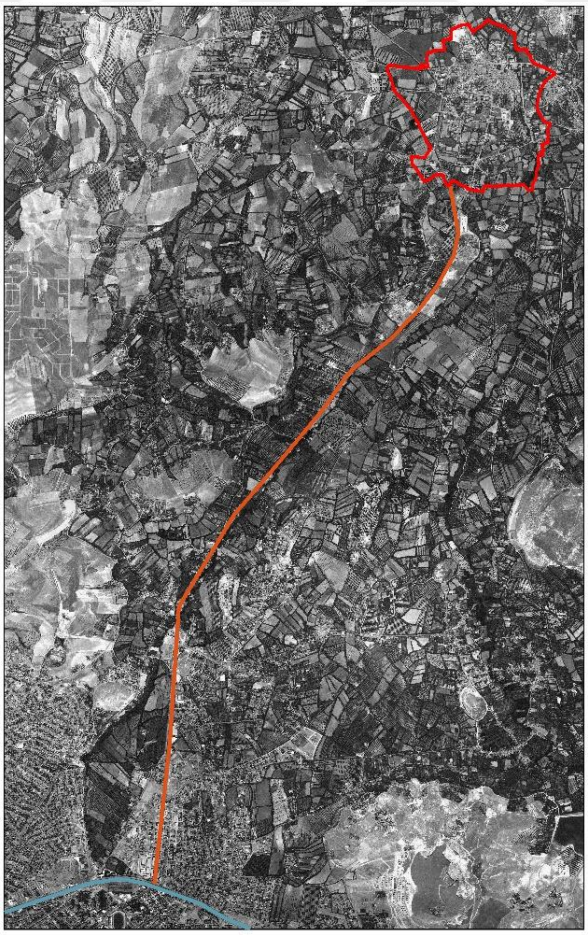

Şekil 4.87: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 1999 yılı ortofoto haritası. (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi; Mavi çizgi: D-300 Karayolu) (HGM, 1999).

Çalışma alanının 1999 yılındaki genel durumu değerlendirildiğinde, alan içerisinde de önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Çalışma alanı; ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi), ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, tarla (ekili alan), ağaçlık alan, imara açılmış parsel, park ve boş parsel olacak şekilde 7 kategoride ele alınmıştır (Şekil 4.88). Malatya-Battalgazi Caddesi boyunca devam eden parsellerde olduğu gibi çalışma alanında da %31,52 ile en büyük paya "imara açılmış parsel"ler sahiptir. Daha sonra bu oranı; %19,74 ile ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, %17,62 ile boş parsel, %13,18 ile ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi), %10,42 ile tarla (ekili alan), %7,41 ile ağaçlık alan ve %0,11 ile park izlemektedir (Çizelge 4.4). Yapılan analizlere göre, ilk sırada "imara açılmış parseller" daha sonra "ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi)"ler ile "tarla (ekili alan)"ların geldiği net bir şekilde tespit edilirken, "imara açılmış parsel"leri sırasıyla, "ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel"ler ve "boş parseller" takip ettiği görülmektedir.

Çizelge 4.4: 1999 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021).

1999 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parsel (Kayısı Bahçesi)	19,51	13,18
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Ekili Olmayan Parsel	29,22	19,74
Tarla (Ekili Alan)	15,43	10,42
Ağaçlık Alan	10,98	7,41
İmara Açılmış Parsel	46,65	31,52
Boş Parsel	26,04	17,62
Park	0,17	0,11
Toplam	148	100

Çalışma alanında yapılan analiz sıralamasını, "ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi)"ler ile "tarla (ekili alan)"ların izlememesindeki en büyük etken, çalışma alanını ilçe merkezinin oluşturmasıdır. Bu durum zaman içerisinde çalışma alanını/ilçe merkezini, nüfusun en çok yoğunlaştığı bölge durumuna getirmiş ve burada yer alan tarım parsellerinin yerini ciddi oranda imar parsellerine bırakmasına sebep olmuştur. Analiz sonucundaki farklılık, KAİP Alanı yapı-parsel ilişkisinin yıllara göre analizi yapılırken, alan dışının da analiz kapsamında dikkate alınması gerektiğini açıkça göstermektedir.

KAİP Alanı tescilli yapılar kapsamında değerlendirildiğine; alandaki kent surlarının 1951'den 1999'a kadar ciddi oranda kayba uğradığı söylenebilir. 1999 yılı ortofoto üzerinden yapılan incelemede, kent surlarının yalnızca batı dış sur duvarlarının güney

kısmına ait kalıntılar ve/veya izler görülmektedir. Diğer tescilli yapılara bakıldığında ise bu yapıların ortofoto haritası üzerinden fark edilebilirliği (Ulu Camii hariç tutularak) önceki yıllara kıyasla çok daha fazla zorlaşmıştır. Bu durum, tescilli yapıların restorasyon öncesinde yıkılmaya yüz tuttuğunun veya harap durumda olduğunun bir başka göstergesi olarak da kabul edilebilir (Şekil 4.89).

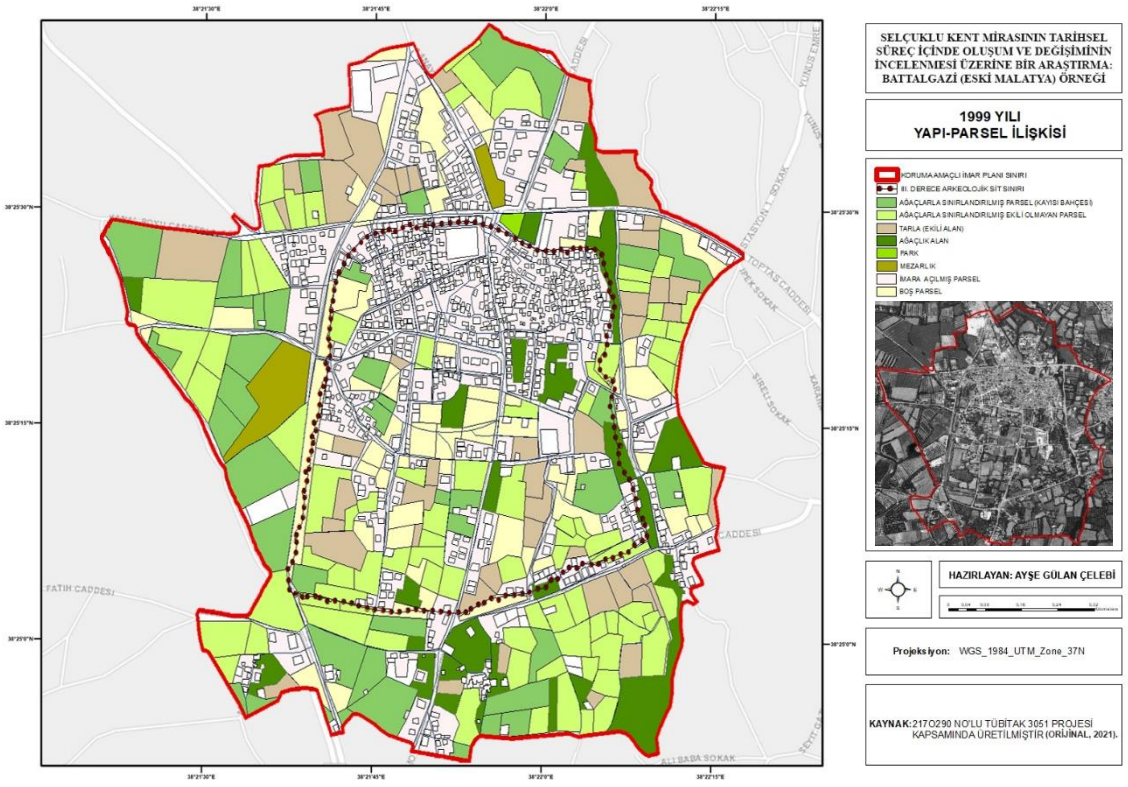

Şekil 4.88: 1999 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.8).

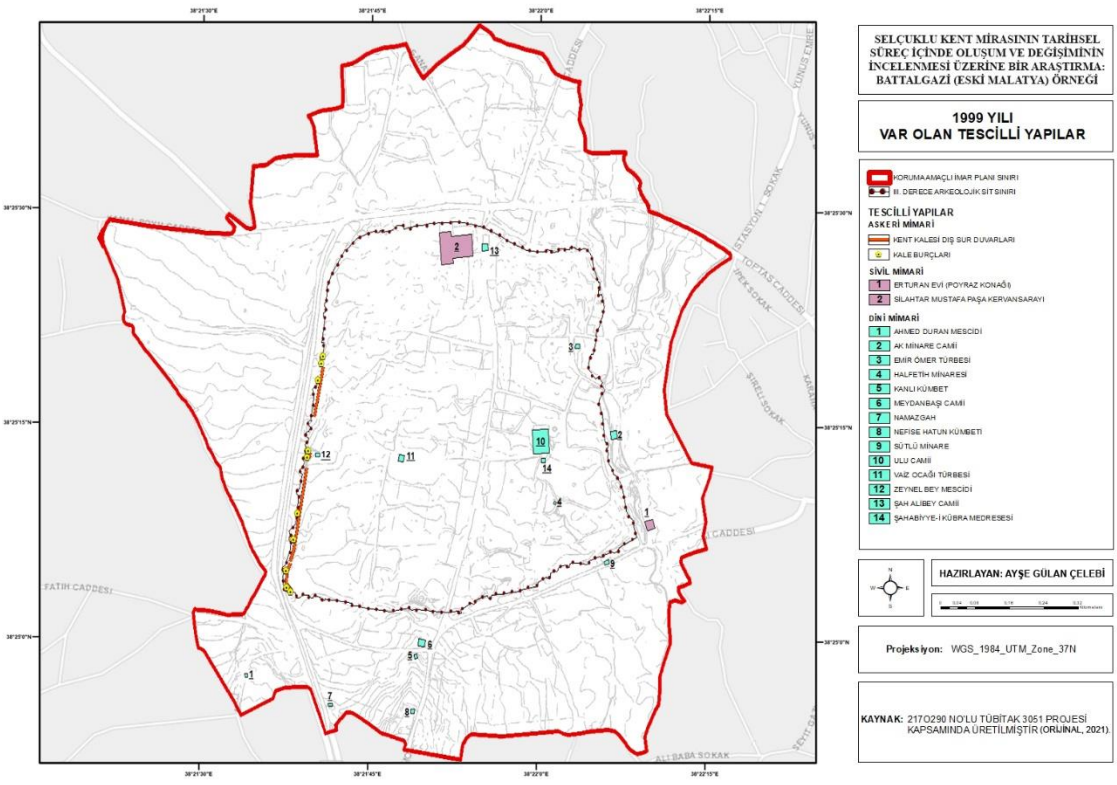

Şekil 4.89: 1999 yılında mevcut olan tescilli yapılar (Orijinal, 2021). (EK B.9).

4.1.3.4 Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin bugünkü mekânsal organizasyonu

Bugünün Koruma Amaçlı İmar Planı Sınırı olan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde yerinde yapılan tespit-gözlem çalışmaları ile alanın mevcut durumu saptanmıştır. Yapılan analizde öncelikle (1951, 1975 ve 1999 yılı yapı-parsel ilişki analizlerinde olduğu gibi) Malatya-Battalgazi Caddesi'nin 1938 yılındaki durumu üzerinden gidilerek değerlendirme yapılmıştır. Malatya-Battalgazi Caddesi üzerinden yapılan değerlendirmede 2019 yılı Google Earth uydu görüntüsünden yararlanılmıştır (Şekil 4.90). Söz konusu bölge incelendiğinde, geçmiş yıllara kıyasla yapılaşmanın her geçen yıl daha fazla arttığı, yalnızca D-300 Karayolundan başlayan ilk bölgenin değil, KAİP Alanı'na kadar devam eden yolun tamamının kayısı bahçeleriyle iç içe girmiş imar parsellerinden oluştuğu görülmektedir. Bu değerlendirme ile birlikte KAİP Alanı'nda yapılan yerinde tespit-gözlem çalışmaları doğrultusunda, yapılaşmanın alanın tamamına yayıldığı belirlenmiştir.

Şekil 4.90: Malatya-Battalgazi Caddesi ve Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi. 2019 yılı haritası (Turuncu çizgi: Malatya-Battalgazi Caddesi; Mavi çizgi: D-300 Karayolu) (Google Earth Uydu Görüntüsü, 2019).

Arazi çalışmaları ile 2019 yılı yapı-parsel ilişki analizi; "ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi)", "ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel", "tarla (ekili alan)", "ağaçlık alan", "imara açılmış parsel", "mezarlık", "park", "otopark" ve "boş parsel" olacak şekilde 9 kategoride ele alınmıştır (Şekil 4.91). Buna göre alandaki en büyük oranın %37,15 ile imara açılan parsellere ait olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra bu oranı sırasıyla; %24,57 ile boş parsel, %15,13 ile ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi), %13,25 ile ağaçlarla sınırlandırılmış ekili olmayan parsel, %5,16 ile tarla (ekili alan), %2,39 ile ağaçlık alan, %1,5 ile mezarlık, %0,51 ile park ve %0,34 ile otopark alanları takip etmektedir (Çizelge 4.5). Yapılan analiz sonuçlarına göre KAİP Alanı'nda, "imara açılan parsel"lerden hemen sonra "boş parsel"ler ve daha sonra "ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi)"lerin geldiği görülmektedir. Bu sıralama 1999 yılı yapı-parsel ilişki analizinde olduğu gibi alan dışındaki parsel durumu ile farklılık göstermektedir. Alan dışındaki parsellere bakıldığı zaman, "imara açılmış parsel"lerden

hemen sonra “ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi)”ler gelmekte iken, alan içindeki sıralamada ikinci sırayı “boş parsel”lerin aldığı tespit edilmiştir.

Çizelge 4.5: 2019 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021).

2019 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parsel (Kayısı Bahçesi)	22,39	15,13
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Ekili Olmayan Parsel	19,61	13,25
Tarla (Ekili Alan)	7,64	5,16
Ağaçlık Alan	3,54	2,39
İmara Açılmış Parsel	54,99	37,15
Boş Parsel	36,36	24,57
Park	0,75	0,51
Mezarlık	2,22	1,5
Otopark	0,50	0,34
Toplam	148	100

Çizelge 4.14’daki “konut bahçeleri” söz konusu çizelgede imara açılmış parsel kategorisinde değerlendirilmiştir.

Analiz sonuçlarının çalışma alanı dışında görünen parsel sıralamasıyla aynı sonucu vermemesinin en büyük sebebi çalışma alanının ilçe merkezi oluşudur. Çünkü ilerleyen yıllarla birlikte ilçe merkezindeki nüfus da artmış ve alan içerisinde yer alan sınırlı tarım parselinin büyük bir kısmı imara açılmıştır. Bu sebeple yapı-parsel ilişki analizi yalnızca alan içerisindeki parseller üzerinden değerlendirilmeyerek alanın yakın çevresiyle de ilişkilendirilmelidir. Buna göre 2019 yılı yapı-parsel ilişki analizine bakıldığı zaman alanın 1938 yılındaki durumu ile aynı kalmadığı; yeşil alan varlığının (alan içi ve alan dışındaki değerlendirmeye göre sıralaması değişse bile) 1951, 1975, 1999 yılları ile aynı yüzdeliğe sahip olmadığı; alandaki kayısı yetiştiriciliğinin tarihi çok eskilere dayansa bile bu durumun zaman zaman azaldığı ve 1951 yılında Battalgazi İlçe Merkezi için yeniden önem kazandığı, ancak tarım parsellerinin her geçen gün imar parseline dönüşmesi sebebi ile yeşil alan varlığının büyük tehdit altında olduğu söylenebilir.

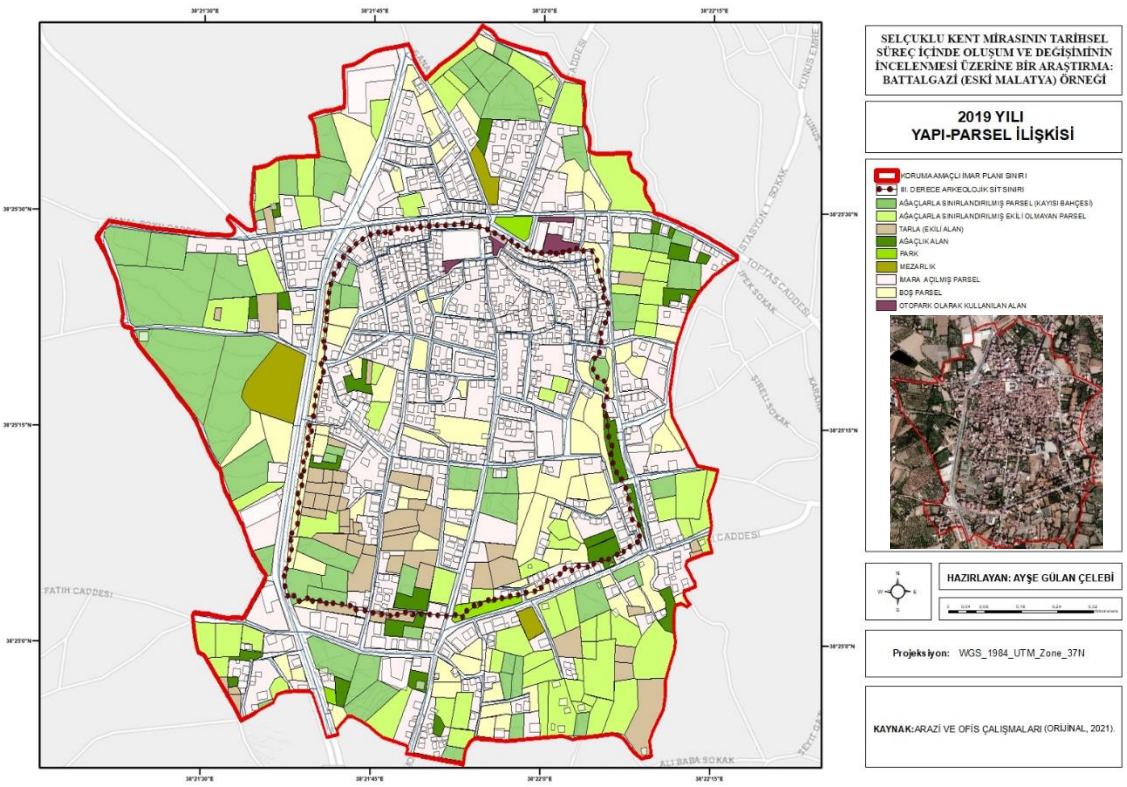

Şekil 4.91: 2019 yılı yapı-parsel ilişkisi (Orijinal, 2021). (EK B.10).

KAİP Alanı, tescilli yapılar kapsamında değerlendirildiğine; bugün çalışma alanında yer alan kent surlarının tamamı yıkılmış olup surların yalnızca açıkta kalan kısımlarda görünen temel kalıntılarından ibaret olduğu söylenebilir. Ayrıca batı dış sur duvarlarının bir kısmı, 2011 yılında restore edilerek aslına uygun şekilde yükseltilmiştir. Alanda bulunan 18 tescilli sivil mimari ve dini mimari yapılardan da 9'unun, farklı zamanlarda restorasyonu yapılarak aslına uygun hale getirilmiştir. (Restorasyonu tamamlanan yapılar; Ulu Camii, Ak Minare Camii, Sütlü (Çermik) Camii Minaresi, Emir Ömer Mescidi ve Türbesi, Ahmed Duran Türbesi, Kanlı Kümbet, Nefise Hatun Kümbeti, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı, Namazgâh şeklindedir).

Çalışma alanı ve yakın çevresi mekân organizasyonu bakımından, 1951, 1975, 1999 yılları ortofotoları ve 2019 yılı uydu görüntüsü üzerinden sayısallaştırmaya gidilmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda söz konusu alan yapı-parsel ilişkisi üzerinden değerlendirilmiştir. 1961 yılı öncesinde tarım parsellerinin henüz imara açılmamış olması sebebiyle yapılan analizlerde 1951 yılı yapılaşma oranının %7,21 de olduğu ancak tarım parsellerinin 1961 yılında imara açılması ile birlikte her geçen yıl söz konusu alanda yapılaşma bakımından artış gözlendiği ve bugün bu oranın %37,15 olduğu tespit edilmiştir. Bu artış, boş parsel

oranının değişmesinin yanı sıra ekili-dikili tarım arazilerinin de olumsuz yönde etkilendiğinin ve bu oranlarda her geçen gün devam eden bir azalış yaşandığının göstergesidir. Yapılan analizler doğrultusunda söz konusu alanda yaşanan değişimin genel değerlendirmesi Çizelge 4.6'da görülmektedir.

Çizelge 4.6: Analizleri yapılmış tüm yılların genel değerlendirme yapı-parsel ilişki tablosu

	1951 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi		**1975 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi**		**1999 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi**		**2019 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi**	
	Alan (ha)	**Yüzde (%)**	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parsel (Kayısı Bahçesi)	1,15	0,78	10,54	7,12	19,51	13,18	22,39	15,13
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Ekili Olmayan Parsel	50,37	34,03	40,75	27,53	29,22	19,74	19,61	13,25
Tarla (Ekili Alan)	7,15	4,83	31,27	21,13	15,43	10,42	7,64	5,16
Ağaçlık Alan	6,15	4,15	8,85	5,96	10,98	7,41	3,54	2,39
İmara Açılmış Parsel	10,68	7,21	31,51	21,29	46,65	31,52	54,99	37,15
Boş Parsel	72,5	49	25,08	16,97	26,04	17,62	36,36	24,57
Park	-	-	-	-	0,17	0,11	0,75	0,51
Mezarlık	-	-	-	-	-	-	2,22	1,5
Otopark	-	-	-	-	-	-	0,50	0,34
Toplam	148	100	148	100	148	100	148	100

4.2 Planlama Süreci

KAİP sınırları içinde yer alan çalışma alanını oluşturan "Battalgazi III. Derece Arkeolojik Sit Alanı ile Etkileşim ve Geçiş Alanı"; 2863/3386/5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu ile bu kanunlara dayalı mevzuata tabi olarak, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ilke kararları ve Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararları doğrultusunda 2010 yılında belirlenmiştir. Plan hükümleri ile söz konusu alanın korunması, düzenlenmesi ve çevre ile uyumlu olarak geliştirilmesi amaçlanmıştır. Battalgazi (Malatya) III. Derece Arkeolojik Sit Alanı KAİP III. Derece Arkeolojik Sit Alanı ile Etkileşim Alanı içinde bulunan tescilli anıtsal ve tescilli/tescilsiz sivil mimarlık örnekleri ile yeni yapılacak yapıları kapsamaktadır.

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi-KAİP Alanı; Arslantepe Höyüğü ve Malatya kent merkezine olan yakınlığı, surlara ve diğer kültür varlıklarına ev sahipliği yapması ve söz konusu yapıların onarımı konusundaki çabaların özendiriciliği gibi nedenler ile potansiyel bir araştırma alanı olması bakımından önem taşıyan bir alandır. İlçede bulunan, geçmişten bugüne ulaşan başta kent surları olmak üzere çok sayıda yapının tescil edilmesi ile KAİP Alanı'nın sınırları doğal olarak ortaya çıkmıştır.

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi'nde (KAİP Alanı), III. Derece Arkeolojik Sit Alanını oluşturan kent surları başta olmak üzere, I. Derece Arkeolojik Sit Alanını oluşturan Nekropol alanı ve 20 tescilli taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır. Tescilli yapıların; 17'si dini mimari yapı, 2'si sivil mimari yapı, 1'i askeri mimari yapıdan oluşmaktadır. Ayrıca KAİP Alanı'nda Ahmedek Kalesi ve İç Kale yapısına ait olduğu öngörülen sur kalıntıları ile farklı yapı kalıntıları tespit edilmiş olup bu yönüyle ve diğer tescilli kültür varlıklarını barındırması sebebiyle çalışma alanı, Selçuklu dönemi mekânsal organizasyonu bakımından büyük öneme sahip bir yönetim merkezidir.

4.3 Mekânsal Çözümlemeler

Araştırmanın bu bölümünde çalışma alanına yönelik arazi çalışmaları sırasında yapılan yerinde tespit-gözlemler, arazide çekilen fotoğraflar ve sözlü görüşmelerden elde edilen veriler sayısallaştırılarak arazi kullanım analizi, yapı analizleri, açık-yeşil alan analizi, dolu-boş analizi, doku analizi, kentsel mobilyalar analizi ve ulaşım-erişilebilirlik analizi yapılmış ve ilgili haritalar oluşturulmuştur.

4.3.1 Arazi kullanım analizi

Yaklaşık 148 ha'lık büyüklüğe sahip KAİP Alanı, arazi kullanımı açısından değerlendirildiğinde; alanın %5,5'inin ticaret/zanaat alanından, %31,65'inin konut alanından, %24,69'unun açık yeşil alanlardan (bahçe, park, tarla, mezarlık), %0,34'ünün otopark alanından, %37,82'lik bölümünün ise diğer alanlardan oluştuğu görülmüştür (Çizelge 4.7). Alanda 3 ayrı kayısı işletme fabrikası, 1 tane tuğla kiremit fabrikası ve küçük sanayi sitesi bulunmakta olup bunlar ticaret/zanaat alanının %1,95'lik dilimini oluşturmaktadırlar (Şekil 4.92).

Çizelge 4.7: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) arazi kullanım analizi (Orijinal, 2021).

Arazi Kullanımı	Alan (ha)	Yüzde (%)
Ticaret/Zanaat	8,14	5,5
Konut	46,85	31,65
Açık Yeşil Alan (Park, Bahçe, Tarla, Mezarlık)	56,2	24,69
Otopark	0,51	0,34
Diğer Alanlar	36,3	37,82
Toplam	148	100

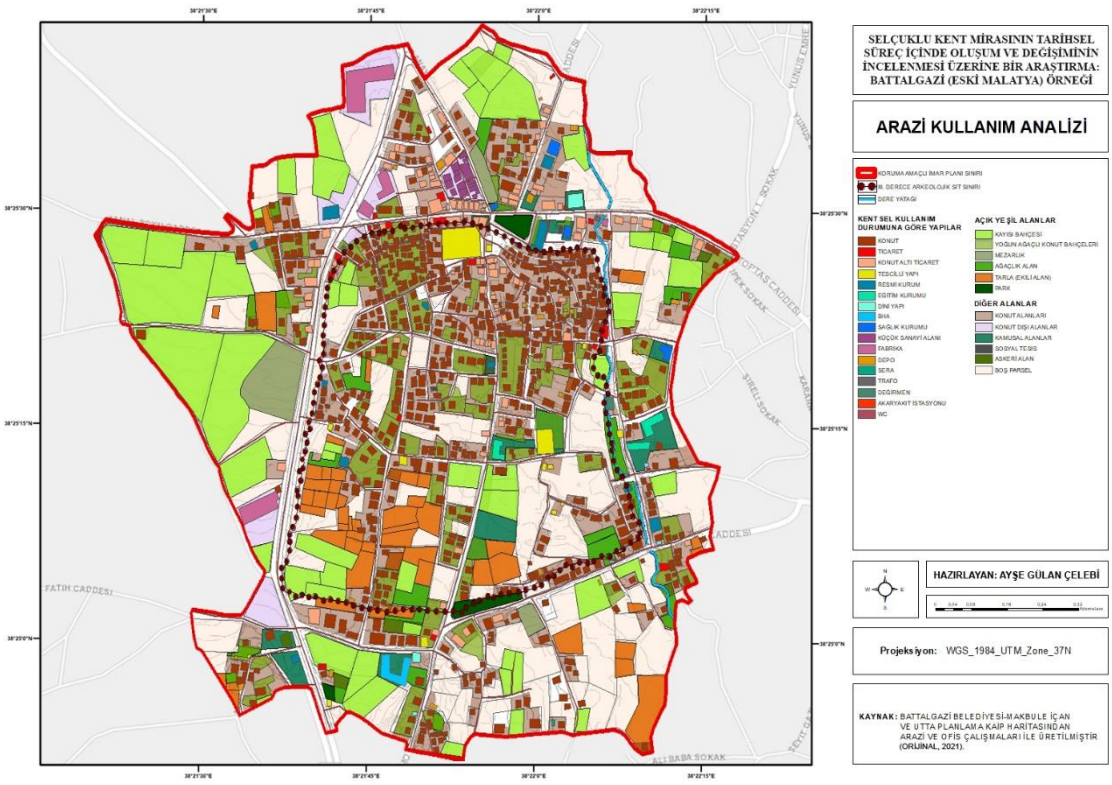

Şekil 4.92: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) arazi kullanım analizi (Orijinal, 2021). (EK B.11).

4.3.2 Yapı analizleri

Bölge halkının ağırlıkta tarım ile uğraşması ve netice itibariyle sosyo-ekonomik durumlarının el verdiği ölçüde bir yaşantılarının olması konut tiplerine de yansımıştır. Dolayısıyla ailedeki kişi sayısının çokluğu, ekonomik şartların elverişliliği gibi etkenler konutların tiplerini de etkilemiştir. Bu kapsamda çalışma alanındaki yapıların, yapısal sistemi, niteliği ve kat adedi ile kullanım durumuna, planına-dış cephesine-eklemelerine ve örtü malzemesi-çatı eğimine göre yapı tipoloji analizleri yapılmıştır.

4.3.2.1 Yapısal sistem analizi

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde bulunan yapıların yapısal sistem analizi, yerinde tespit-gözlemler sonucu değerlendirilerek elde edilmiştir. Konutlar, bulundukları ortamın fiziki şartları doğrultusunda şekil almaktadır (Kırımhan, 1990). Bu doğrultuda çalışma alanında yer alan konutlar incelendiğinde, bu yapıların bulundukları ortamın fiziki çevre şartlarıyla uyum içinde olduğu görülmektedir. Bölge toprağının alüvyal yapıya sahip olması, yer yer killi ve ağır bünyeli oluşu (Kırımhan, 1990), konutların yapı malzemesinde kullanılması için uygun özelliktedir. Ot ve samanın toprakla karıştırıldıktan sonra güneşte

kurutulmasıyla elde edilen kerpiç, ilçede geleneksel yapı tipine sahip konutlarda ağırlıkta kullanılan yapı malzemesidir. Bu sebeple çalışma alanında kerpiç yapılı binaların daha büyük bir orana sahip olduğu söylenebilir. Kerpiç malzemeye yardımcı olacak şekilde ağaç ve taş malzemelerin de konutlarda kullanıldığı görülmektedir. Fakat kerpiç yapılı konutlar, yöre halkı tarafından bugünün şartlarında tercih dışı kalmakta ve yerini betonarme yapılara bıraktığı görülmektedir.

Çalışma alanındaki kerpiç yapılı konutlara bakıldığında, öncesinde ekonomik şartlardan kaynaklı tek katlı inşa edilmiş olan çoğu konuta sonradan kat çıkılmış ve çıkılan bu katlara betonarme iskelet sistemiyle devam edilmiş tuğla malzeme ile doldurulmuştur. Ancak kerpiç+betonarme yapılı konutların dış cephelerinin sıva ile kapatılması bu tip binalarının tespitinin yapılmasını mümkün kılmamıştır. Yapılan görüşmelerde de halkın kerpiç yapılı binalar yerine temizliği ve kullanım kolaylığı gibi sebeplerden ötürü betonarme yapılı konutları tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Arazi çalışmaları, çalışma alanında yer alan konutları, resmî kurumları, sanayi tesislerini, dini yapıları, tarihi yapıları ele alacak şekilde yapı malzemesi üzerinden yürütülmüştür. Yapılan analize göre çalışma alanında; %53,24 oranında betonarme, %41,93 oranında yığma kerpiç, %3,25 oranında yığma tuğla, %1,4 oranında yığma taş, %0,18 oranında prefabrik yapı yer almaktadır. Buna göre betonarme yapıların yoğun olduğu yığma kerpiç yapıların ise ikinci sırada geldiği görülmektedir (Çizelge 4.8).

Çizelge 4.8: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapısal sistem analizi (Orijinal, 2021).

Yapısal Sistem	Adet	Yüzde (%)
Betonarme	574	53,24
Yığma Kerpiç	452	41,93
Yığma Tuğla	35	3,25
Yığma Taş	15	1,4
Prefabrik	2	0,18
Toplam	1078	100

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde, eski tarihli yapıların yerini bugün betonarme yapılara bıraktığı yapılan analizler sonucu tespit edilmiştir. Söz konusu durum yakın tarihte inşa edilmiş yapılar ile inşaat halindeki yapıların tamamının betonarme olmasından anlaşılmaktadır. Bu durum alandaki gelenekselliğin korunmadığının ve gittikçe azaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Şekil 4.93).

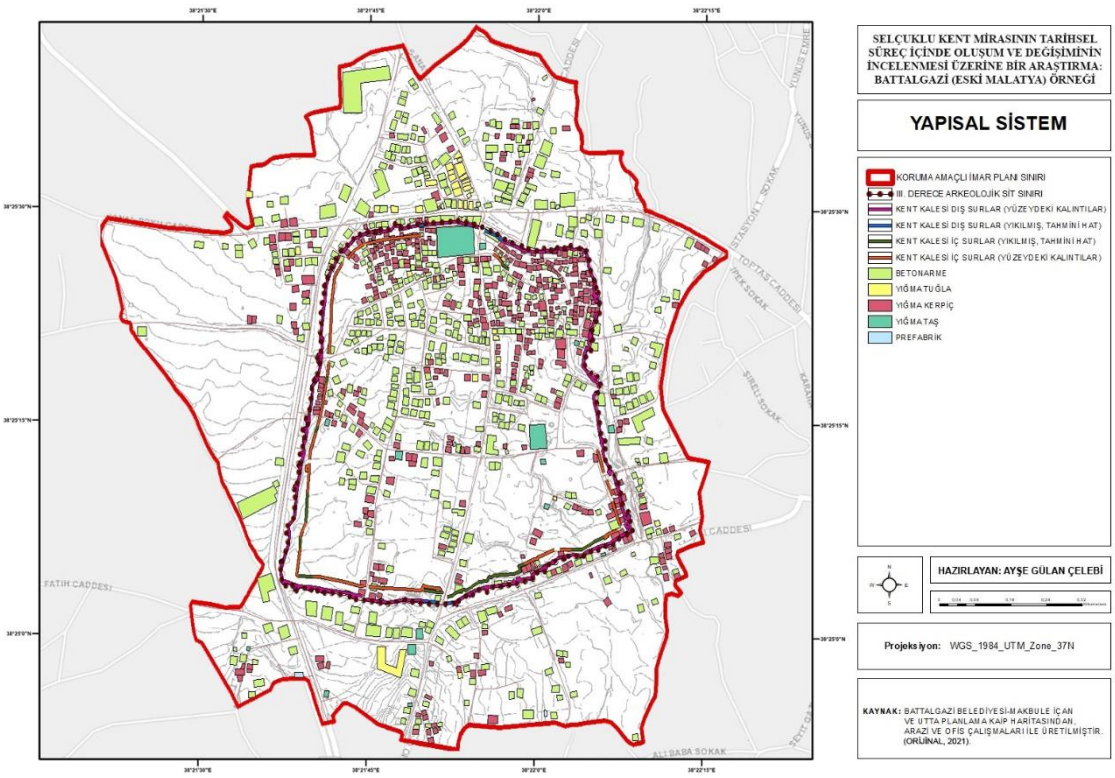

Şekil 4.93: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapısal sistem analizi (Orijinal, 2021). (EK B.12).

4.3.2.2 Yapı niteliği analizi

Çalışma alanında gerçekleştirilen yerinde tespit-gözlemler doğrultusunda yapılar; cephede meydana gelen hasarlar, binaların yıkılmaya eğilimi, sıva, kapı, pencere ve çatılarının mevcut durumu, duvar çatlakları, kullanılan malzemenin vaziyeti, bina cephelerinde gözle görülecek durumda olan zedelenmeler gibi fiziksel özellikleri analiz edilerek, iyi/orta/kötü/harabe/inşaat halinde olacak şekilde 5 ayrı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur (Şekil 4.94). Yapı kalitesi iyi, rutin bakımı gerçekleştirilmiş ve yeni olan yapılar iyi nitelikli, onarım gerektiren yapılar orta nitelikli, ağır onarımlar gerektiren ve müdahale edilmediği takdirde harabe durumuna gelebilecek olan yapılar kötü nitelikli, strüktürel açıdan ayakta duramayacak olan yapılar harabe ve temeli yeni atılmış veya bitmek üzere olan ancak henüz kullanımına geçilmemiş olan yapılar inşaat halinde olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan analize göre alanda; %34,14 oranında iyi, %43,5 oranında orta, %13,63 oranında kötü, %7,43 oranında harabe ve %1,3 oranında inşaat halinde bina tespit edilmiştir (Çizelge 4.9).

Çizelge 4.9: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı niteliği analizi (Orijinal, 2021).

Yapı Niteliği	Adet	Yüzde (%)
İyi	368	34,14
Orta	469	43,5
Kötü	147	13,63
Harabe	80	7,43
İnşaat	14	1,3
Toplam	1078	100

Alanda yapılan tespitler sonucunda kötü durumdaki konutların hemen tamamına yakınının hala kullanılmakta olduğu ve sanat sokağı gibi sokak sağlıklaştırma çalışmasının yapıldığı alanlarda bulunan konutların, yalnızca ön cephelerinde iyileştirmeye gidildiği ve bu iyileştirmelerin, yapıların taşıyıcı strüktür, çatı gibi önemli kısımlarına varmaksızın arka cephelerine dahi uygulanmadığı dikkat çekmektedir. Kötü durumdaki binalarda, taşıyıcı strüktürün yetersizliği, duvarların yer yer yıkık oluşu ve çatlakları, çatı elemanının çökmeye yüz tutması gibi durumlar gözlemlenmiş ve söz konusu binalarda, yaşantının hala devam edildiği görülmüştür. Harabe durumdaki konutlar terk edilmişken, orta nitelikteki konutların, kötü ve harabe durumdaki konutlara göre çatılarının iyi durumda olması, pencere ve kapıların sağlamlığı, taşıyıcı strüktürün risk teşkil etmiyor oluşu gibi durumlar gözlemlenmiştir. İyi nitelikteki konutların ise her yönüyle sağlamlığı ve bakımlı oluşu, yakın zamanda onarımdan geçtiğinin veya yakın inşa tarihine sahip olduğunun göstergesidir. Fiziksel analiz tespiti yapılan yapıların iyi ve orta nitelikte olanlarının Alacakapı ve Meydanbaşı Mahallesinin geneline yayılmış olduğu, kötü nitelikli ve harabe olanların ise ağırlıkta Alacakapı Mahallesinde olduğu görülmüştür. Genel duruma bakıldığı zaman ise KAİP Alanı'nda bulunan yapılar ağırlıklı olarak %43,5 oranıyla orta nitelikli yapılar olduğu tespit edilmiştir (Çizelge 4.9). Yapılan analiz doğrultusunda kent tarihini barındıran bölge kültürel miras değerlerinin korunması bakımından değerlendirildiğinde, yapılan çalışmaların yetersiz kaldığı söylenebilir. Yöre halkı ile yapılan sözlü görüşmelerde ise halkın yaşantılarını daha iyi nitelikli konutlarda geçirmek istedikleri yönünde talepleri ve beklentilerinin olduğu görülmektedir. Söz konusu analizlere dayanarak alandaki yapılarda, öncelikle halkın yaşam kalitesini artırmak amacıyla, sonrasında tarihsel kentsel alanı bir çekim merkezine dönüştürebilmek adına atılacak adımlar için fiziksel açıdan sağlamlaştırma, yenileme ve iyileştirme (ıslah) çalışmalarının yapılması gerektiği söylenebilir.

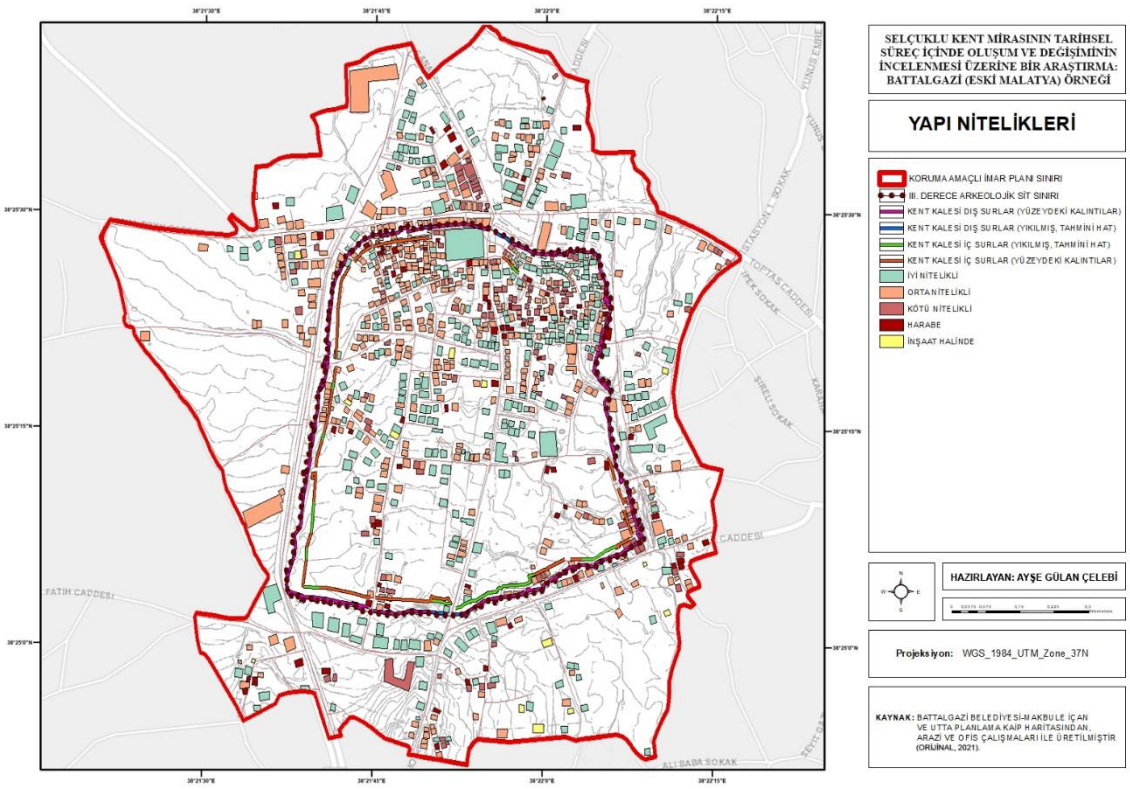

Şekil 4.94: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı niteliği analizi (Orijinal, 2021). (EK B.13).

4.3.2.3 Yapı kat adedi analizi

Yapılan analiz ile Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde bulunan yapıların kat yükseklikleri tespit edilmiştir. Koruma Amaçlı İmar Planında, çalışma alanı sınırlarında yeni yapılacak yapıların kat yüksekliğinin en fazla 2 katlı olması yönünde karar verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre KAİP Alanı'nda, toplamda 1078 adet yapının varlığı tespit edilmiş, bu yapıların %42,6'sının tek katlı, %38,5'inin 2 katlı, %12,7'sinin 3 katlı, %2,6'sının 4 katlı, %3,1'inin katlı, %0,5'inin 6 ve 7 katlı oldukları tespit edilmiştir (Çizelge 4.10). Bu oranlara bakıldığı zaman alandaki genel kat sayısının, tek katlı yapılardan oluştuğu söylenebilir. Ayrıca alandaki yapı kat sayısının, zemin katı ile birlikte en fazla 7 kata kadar çıktığı tespit edilmiştir. Ancak 3 ve üzeri kat yüksekliğine sahip yapıların Koruma Amaçlı İmar Planından öncesine ait olduğu görülmektedir. 5 ve üzeri kat sayısına sahip yapıların ise, surların dışında olacak şekilde hemen yakın çevresinde inşa edildiği görülmüştür (Şekil 4.95).

Çizelge 4.10: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı kat adedi analizi (Orijinal, 2021).

Yapı Kat Yüksekliği	Adet	Yüzde (%)
1 katlı yapı	460	42,6
2 katlı yapı	415	38,5
3 katlı yapı	137	12,7
4 katlı yapı	28	2,6
5 katlı yapı	33	3,1
6 katlı yapı	3	0,3
7 katlı yapı	2	0,2
Toplam	1078	100

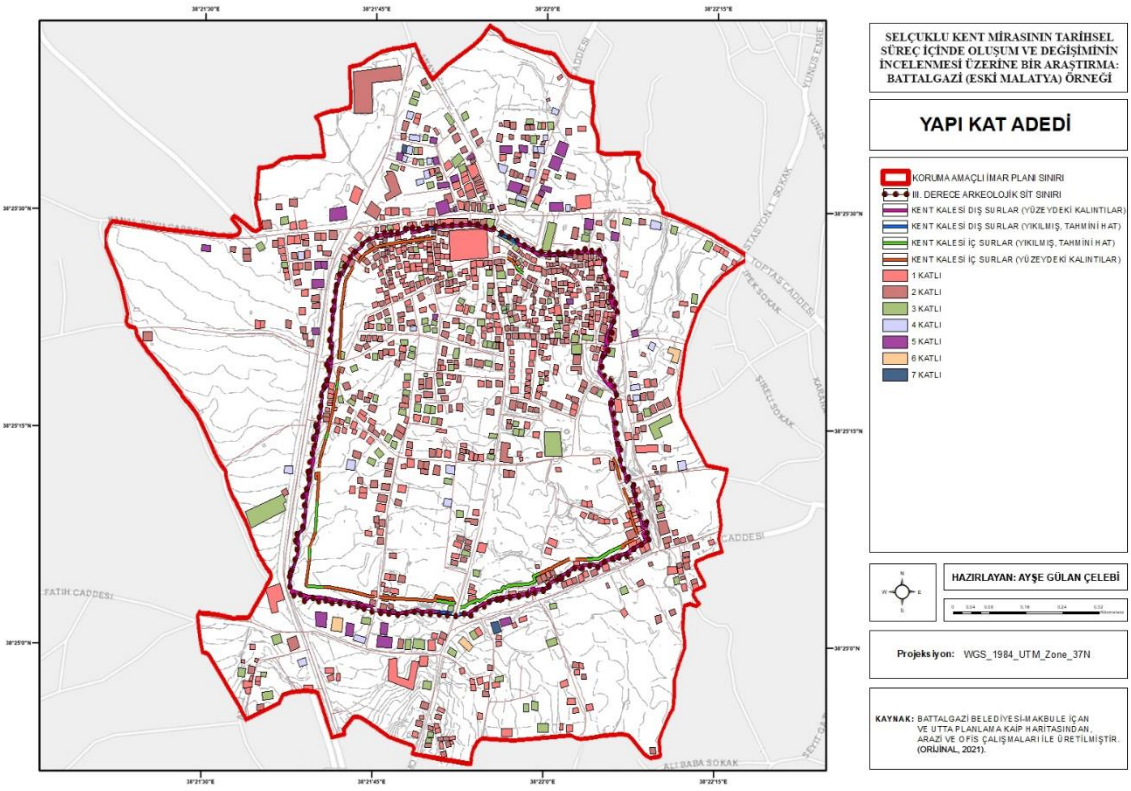

Şekil 4.95: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı kat adedi analizi (Orijinal, 2021). (EK B.14).

Çalışma alanındaki yapıların (1078 adet) %78,67'ini konut, %10,01'ini konut altı ticaret yapısı oluşturmaktadır. Alandaki geleneksel konut tipi tek veya iki katlı olup kat sayılarının ailelerin sosyo-ekonomik şartları doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür. Aile bireylerinin sayısına göre konutlar tek katlı olmakla birlikte kişi sayısı artış gösterdiğinde bitişik nizamlı veya çok katlı olacak şekilde kat çıkılmaktadır (Çizelge 4.11) (Şekil 4.96). Farklı kat yüksekliğine sahip binaların oluşturduğu çalışma alanındaki sokak siluetleri ile

yapıların cephe görünümleri, alanda estetikten uzak, düzensiz ve karmaşık bir görüntünün oluşmasına sebep olmaktadır.

Çizelge 4.11: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapılaşma durumu analizi (Orijinal, 2021).

Yapılaşma Durumu	Adet	Yüzde (%)
Bitişik Nizam	536	49,72
Ayrık Nizam	542	50,28
Toplam	1078	100

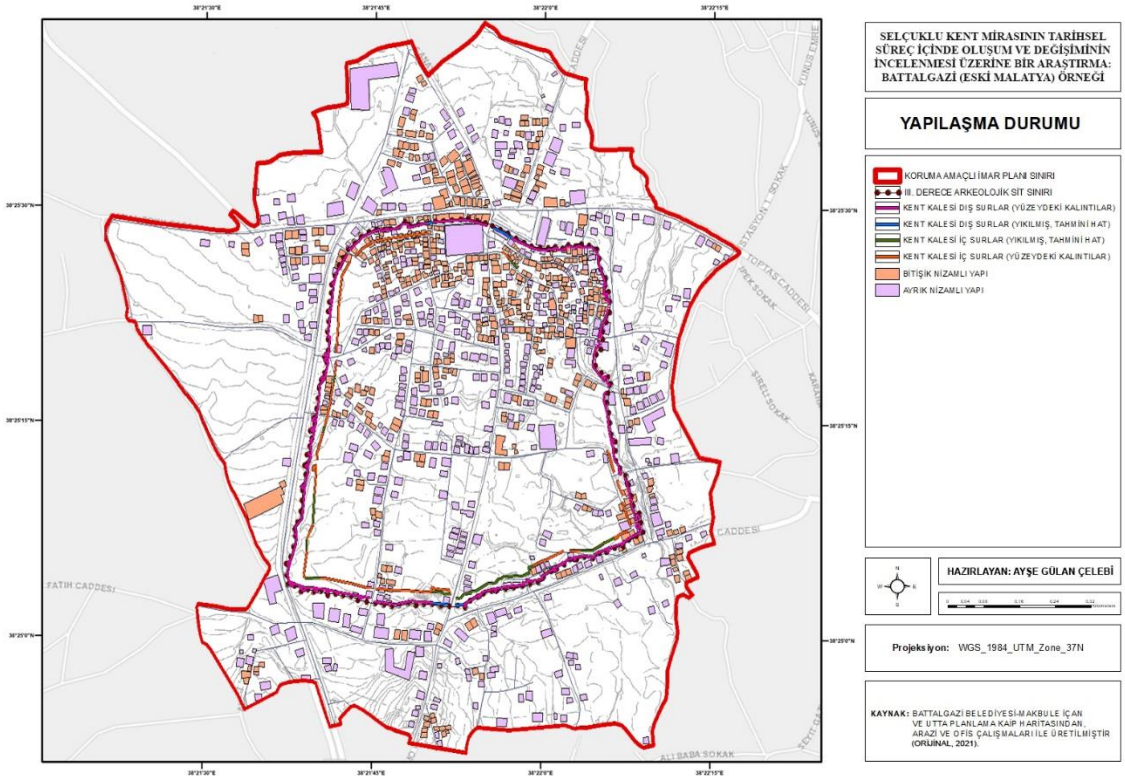

Şekil 4.96: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapılaşma durumu analizi (Orijinal, 2021). (EK B.15).

4.3.2.4 Kullanım durumuna göre yapı tipi analizi

Yapı tipi analizi, 148 ha'lık çalışma alanında imara açılmış parsellerdeki mevcut yapıların, kullanım durumu açısından değerlendirilmesiyle elde edilmiştir. Bu doğrultuda ele alınan yapı tipi analizi, alanın yalnızca %37,15'lik dilimi göstermektedir. %62,85'lik dilim ise Çizelge 4.7'de sınıflandırılmış olan açık yeşil alanlar, otopark alanları ve boş parsellerin kapsadığı yüzdeliğe aittir. Buna göre çalışma alanı içerisinde yer alan yapılar; konut, konut altı ticaret, ticaret, dini ve sivil mimari yapı, kamu yapısı, eğitim yapısı, sağlık yapısı, atölye-kurs, askeri yapı, ahır-depo, un değirmeni, servis birimi olacak şekilde kullanım durumuna

göre farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Bakıldığı zaman alandaki konutların %78,67 oranıyla büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bu oranı %10,01 ile konut altı ticaret yapısı, %4,64 ile ticaret yapısı, %2,33 ile ahır-depo, %1,95 ile dini ve sivil mimari yapı, %1,02 ile kamu yapısı, %0,47 ile eğitim yapısı, %0,37 ile sağlık yapısı, %0,37 ile atölye-kurs, %0,09 ile askeri yapı, %0,09 ile un değirmeni, %0,09 ile servis birimi takip etmektedir (Çizelge 4.12).

Çizelge 4.12: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi kullanım durumuna göre yapı tipi analizi (Orijinal, 2021).

Yapı Tipleri	Adet	Yüzde (%)
Konut	848	78,67
Konut-Ticaret	108	10,01
Ticaret	50	4,64
Dini ve Sivil Mimari Yapı	21	1,95
Kamu Yapısı	11	1,02
Eğitim Yapısı	5	0,47
Sağlık Yapısı	4	0,37
Atölye-Kurs	4	0,37
Askeri Yapı	1	0,09
Ahır-Depo	24	2,23
Un Değirmeni	1	0,09
Servis Birimi	1	0,09
Toplam	1078	100

İlçede ekonomik gelir kaynağını genel anlamda tarım alanları oluştursa da ticaret sektöründen de gelir sağlanmaktadır. Ticaret, tamamıyla bireysel işletmeler veya küçük dükkânlar üzerinden yürütülmektedir. Çalışma alanında, 1 ha üzerinde kurulu küçük sanayi sitesi yer almaktadır. Atölye tipi küçük işletmelerin yer aldığı sanayi sitesinde, oto tamirci, elektrikçi, demirci, bakırcı, tornacı gibi birçok atölye tipi iş yeri bulunmaktadır. Sanayi sitesi, ilçe merkezi ile ilçeye bağlı kırsal alanlarda ikamet edenlere hizmet vermektedir. Ticaret sektörünün ilçe merkezinde gelişememesinin ve işletmelerin büyüyememesinin temel sebebi, ilçe merkezinin kent merkezine olan yakınlığıdır. Çünkü ilçede ikamet edenler, günlük küçük ihtiyaçları dışındaki ihtiyaçlarının hemen çoğunu kent merkezinden karşılamaktadır. Bakıldığı zaman çalışma alanında yer alan işletmelerin büyük çoğunluğu konut altı ticaret alanı şeklinde olup ağırlıkta Nevzat Er Parkı çevresinde toplanmıştır (Şekil 4.92).

Alandaki dini ve sivil mimari yapıların %1,95'lik orana sahip olduğu belirlenmiştir. Alanda 19 dini mimari yapı bulunmakta olup bunların 16'sı tescilli, 3'ü tescilsizdir. Bu yapılar; 4'ü

tescilli 5 cami, 2 tescilli mescit, 4'ü tescilli 6 türbe, 2 tescilli kümbet, 1 tescilli medrese, 2 tescilli minare ve 1 tescilli namazgâh şeklindedir. Sivil mimari yapılara bakıldığında ise alanda; 1 kervansaray ve 1 konak olacak şekilde 2 tescilli sivil mimari yapı yer almaktadır. Ayrıca alandaki eğitim ve sağlık yapıları ele alındığında; %0,47'lik oranıyla 5 eğitim yapısı, %0,37'lik oranıyla 4 sağlık yapısı bulunmaktadır. Bunları; 3'ü ilköğretim, 1'i lise eğitimi, 1'i anaokulu, 3'ü sağlık ocağı, 1'i hastane olacak şekilde belirlenmiştir. Alanda konaklama için (otel, pansiyon gibi) herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Konaklama yapılarının olmamasında, ilçe merkezinin kendi içinde küçük bir yerleşim alanından ibaret oluşu ve alanın kent merkezine yakın bulunan konumu etkili olmuştur (Şekil 4.97-4.98).

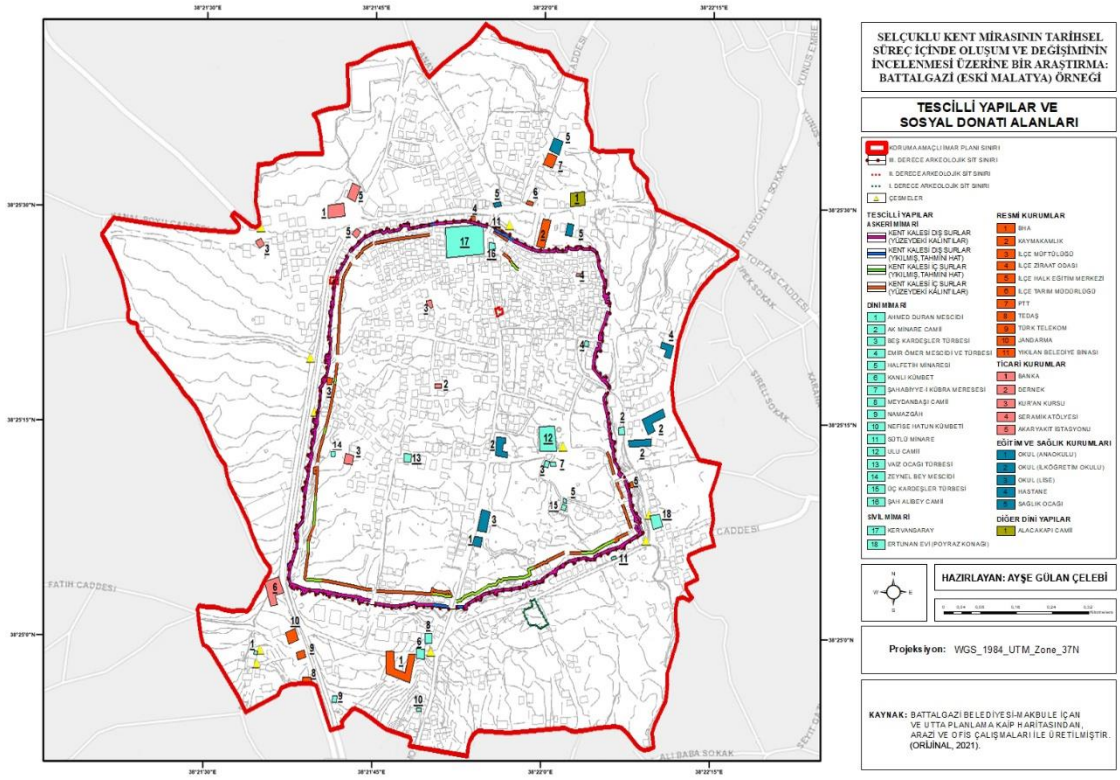

Şekil 4.97: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi tescilli yapılar ve sosyal donatı alanları analizi (Orijinal, 2021). (EK B.16).

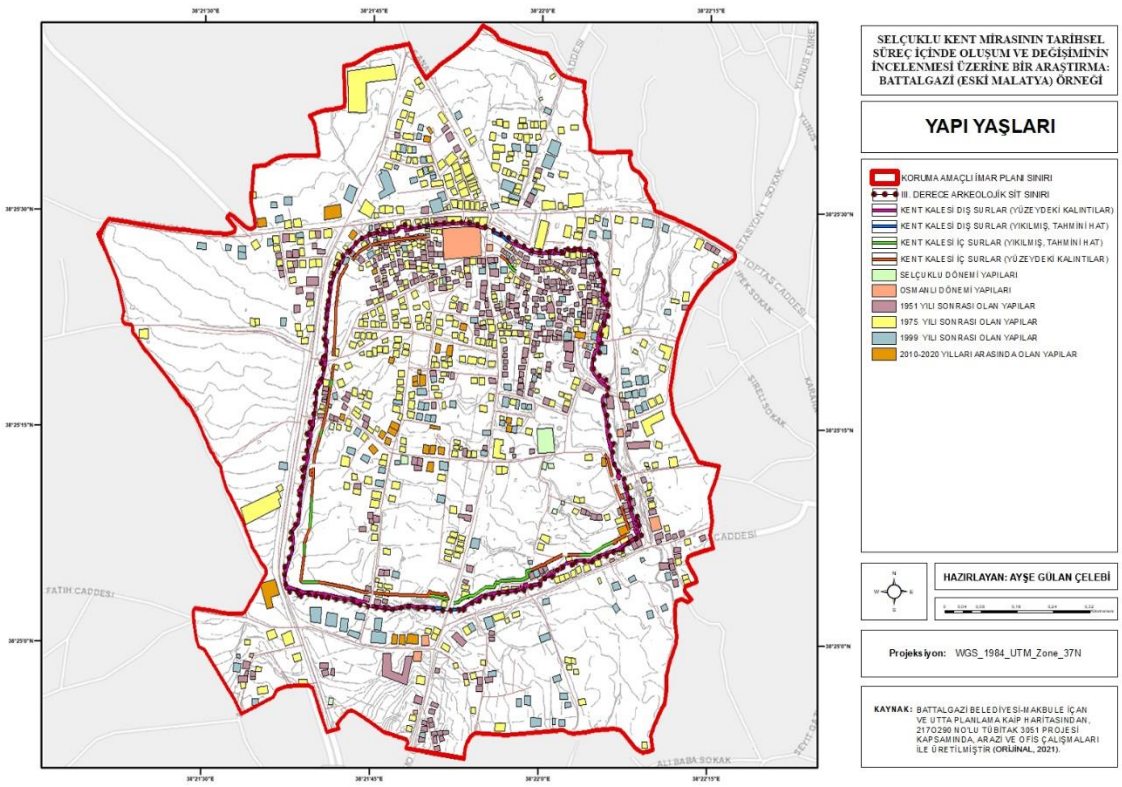

Şekil 4.98: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi yapı yaşları analizi (Orijinal, 2021). (EK B.17).

4.3.2.5 Planına, dış cephesine ve eklemelerine göre yapı tipi analizi

Bölgedeki konutların planı da yöre halkının sosyo-ekonomik durumu ve yörenin iklim şartları doğrultusunda şekil aldığı söylenebilir. Geleneksel konut tipolojileri, yöre şartlarının konutlar üzerindeki etkisini ve bölgenin morfolojik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu sebeple eski tip konutlar dikkate alınarak bir inceleme yapıldığında bu konutların farklı tip planlara sahip olduğu görülmektedir. Çalışma alanında yer alan konutlar genel olarak geleneksel tipte tek veya iki katlı olup kendine ait bahçe içinde müstakil yapılar şeklinde inşa edilmişlerdir. Bu tip konutlara bahçe kapısından sonra bir avlu ile geçilebilmektedir. Avlu ve bahçe gibi niteliklerin değişim gösterdiği konutların kimisinde avlu-bahçe ikilisi birlikte görülmekteyken kimisinde duvarlarla çevrili durumda yalnızca avluya rastlanmaktadır (Şekil 4.99). Bu durum konutun bulunduğu arazinin büyüklüğüne göre şekil almıştır. Ayrıca bazı konutlarda merdiven, konutun dışına bitişik olacak şekilde yapılmıştır (Şekil 4.100).

Şekil 4.99: Avlu-bahçe ikilisine sahip konut örneği (Orijinal, 2019).

Avludan geçilerek ulaşılan konutlarda iki farklı bölüm bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireylerin günlük yaşamlarını idame ettirecekleri, ihtiyaçlarını karşıladıkları mutfak, yemek odası, salonun bulunduğu bölümler olup ikincisi ekonomik temelli kurulan eklentilerin olduğu bölümlerdir. Bölge halkı geçimini büyük oranda tarımdan sağlandığı için tarımla uğraşan ailelerin bahçelerinde ziraat faaliyetlerinde kullanılan araç gereçlerin konulacağı eklentili bir bölüm bulunmaktadır. Bu eklentiler küçük boyutta olup konuta bitişik şekilde inşa edilmiş depo, garaj gibi bölümlerdir. Ziraat faaliyetlerinin dışında hayvancılık ile uğraşan ailelerin bahçelerinde ise daha büyük boyutlu, konuttan ayrı inşa edilmiş ahır, samanlık gibi çeşitli ihtiyaçları karşılayabilecek eklentiler görülmektedir. Ayrıca ambar, odunluk gibi ihtiyaçları karşılayacak eklentiler de konutların çoğunda görülebilmektedir (Şekil 4.101).

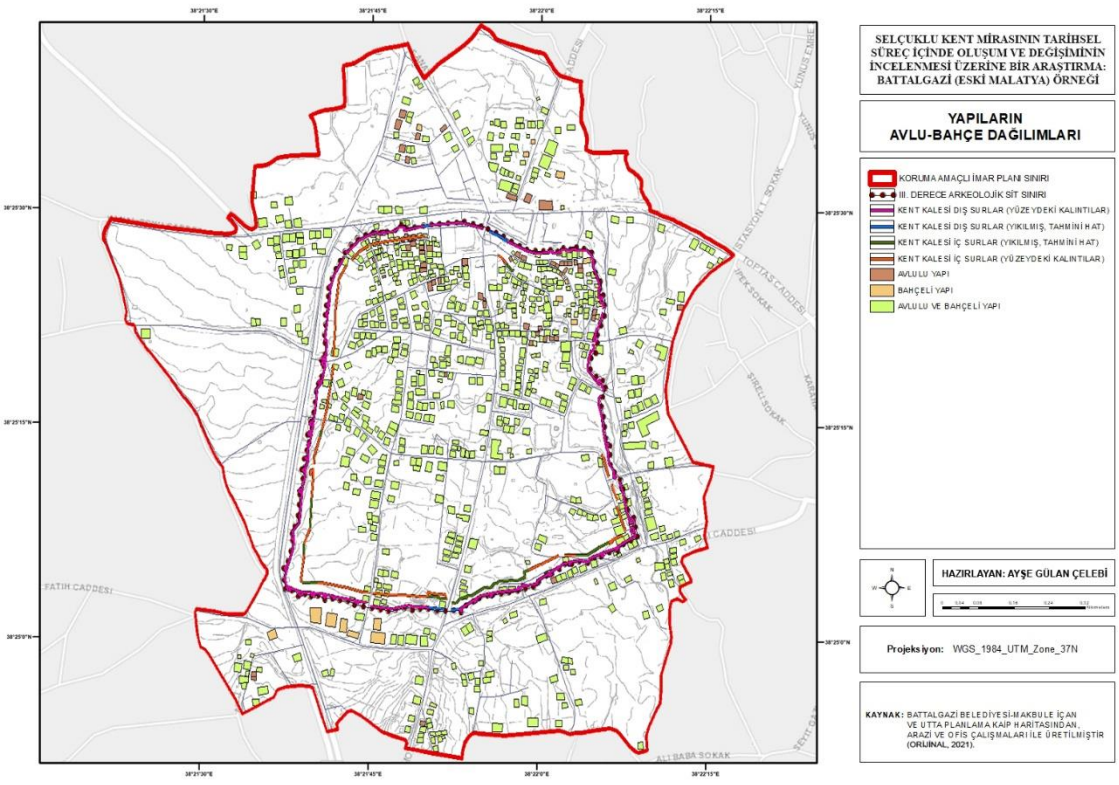

Şekil 4.100: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi avlu-bahçe dağılım analizi (Orijinal, 2021). (EK B.18).

Şekil 4.101: Konutlara bitişik inşa edilen eklentilere örnekler (Orijinal, 2019).

Çalışma alanındaki konutların çoğu tek ve iki katlı olup bunlar genellikle geleneksel tipteki konutlarda görülmektedir (Şekil 4.102-4.103). Son dönemde inşa edilmiş olan konutlar hem inşasında kullanılan malzemesi (betonarme iskelet), hem kat sayısı hem de planı yönüyle geleneksel tip konutlardan farklı olup kendi içlerinde de belli bir modele ve plana sahip değillerdir. Bu tip yapılarda alanın genel dokusuyla uyum sağlamamakta, tarihi kentsel alanın görsel-mekânsal bütünlüğünü bozmaktadır (Şekil 4.104). Geleneksel tip konutlara bakıldığında ise tek katlı konutlar düz basit özellikte olup pencere açıklığı ve bir kapı girişine sahiplerdir. İki katlı konutlar ise farklılık göstermektedir. Bunların genelinde sadece tek katlı

konutlarda olduğu gibi basit yapıya sahip olup yalnızca kat çıkılmışken, bazılarında ise konutun sokağa bakan giriş cephesinde ikinci katta olacak şekilde dışa doğru çıkıntı yapmış olan cumbalar bulunmaktadır (Şekil 4.105). Cumbalı konutların genellikle cephelerinde ahşap malzemelerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu yönüyle çalışma alanındaki konutlar değerlendirildiğinde alandaki 452 geleneksel (kerpiç) konut içerisinden yalnızca 13 cumbalı geleneksel konut olduğu görülmektedir (Şekil 4.106).

Şekil 4.102: Tek katlı geleneksel konutlara örnekler (Orijinal, 2019).

Şekil 4.103: İki katlı geleneksel konutlara örnekler (Orijinal, 2019).

Şekil 4.104: Sonradan inşa edilen çok katlı konutların geleneksel dokuyla uyumsuzluğu (Orijinal, 2019).

Şekil 4.105: Cumbalı geleneksel konutlara örnekler (Orijinal, 2019).

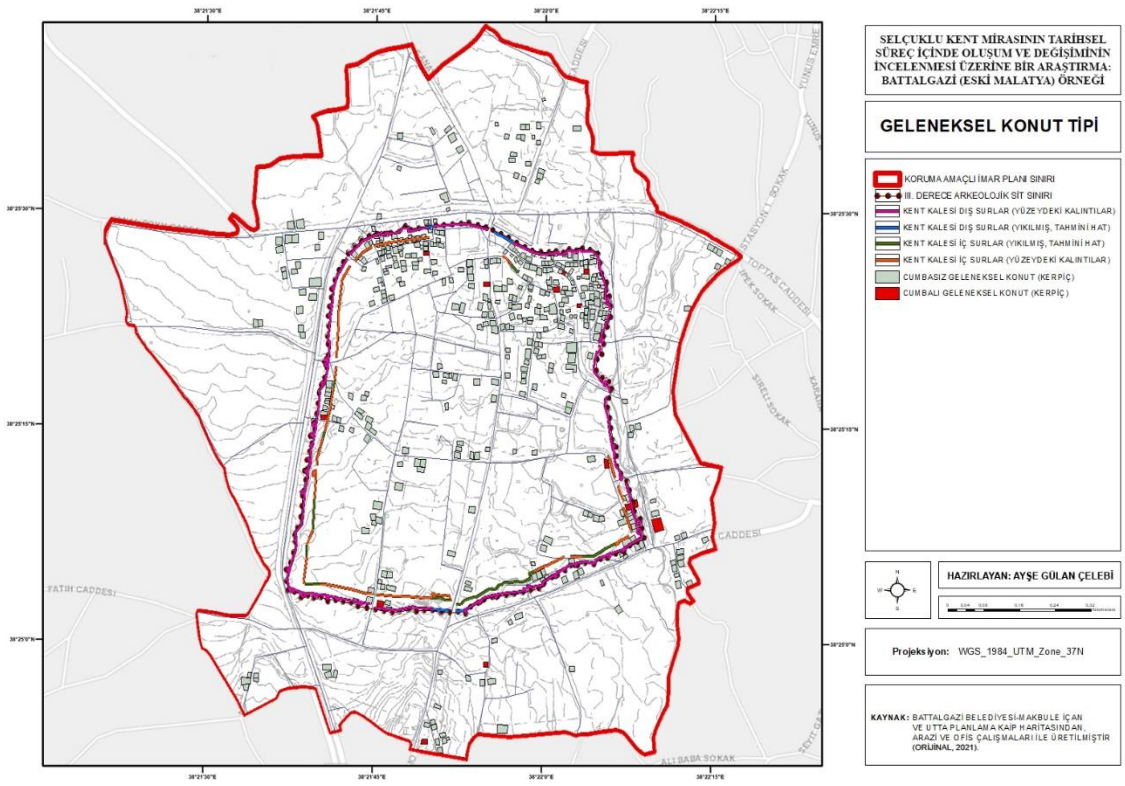

Şekil 4.106: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi Geleneksel Konut Tipi Analizi (Orijinal, 2021). (EK B.19).

4.3.2.6 Örtü malzemesi ve çatı eğimine göre yapı tipi analizi

Çalışma alanındaki yapılar, çatı örtü malzemesi ve çatı eğim şekilleri açısından değerlendirilirse bu konuda öncelikli olarak bölgenin iklim özellikleri sonrasında yöre halkının ekonomik şartları etkili olmuştur. Yapıların çatı örtü malzemesi, geleneksel tipteki kerpiç yapılı konutlarda ahşap çatı üzerine kiremit malzemesi, betonarme binalarda ise beton yapı üzerine kiremit malzemesi kullanılarak oluşturulmuştur. Çatı eğim durumları değerlendirildiğinde ise alanın genelinde, özellikle geleneksel tip konutlarda beşik çatı kullanımı görülmektedir. Geleneksel tipteki beşik çatılı konutların çatı örtüsü altında ve saçaklarda ahşap malzeme kullanılmış olup çatının açık kalan yan yüzeyleri de yine ahşap malzeme ile kapatılmıştır (Şekil 4.107).

Şekil 4.107: Konutların çatı ve saçaklarında ahşap malzeme kullanımı (Orijinal, 2019).

Alanda beşik çatının yanı sıra kırma çatılı konutlar de görülmektedir. Kırma çatı, bazı geleneksel tip konutlarda ve ekonomik açıdan iyi durumda olan ailelere ait konutlarda kullanılan çatı tipi olmuştur. Bazı geleneksel tipteki konutlardan ayrı modern yapılı konutlarda, okullarda, resmi kurum binaları ve apartmanlarda da kırma çatı tipi kullanıldığı görülmektedir. Alanda çok fazla bulunmasa da çok katlı konutların açık kalan balkon/teras gibi bölmelerinde sac malzemeli sundurma çatı tipi de kullanılmıştır. Çok katlı bazı binalarda da çatı yerine düz damların kullanıldığı görülmektedir (Şekil 4.108).

Şekil 4.108: Beşik çatılı konutlara örnekler-açık kalan kısımlarda ahşap malzeme kullanımı (Orijinal, 2019).

4.3.3 Açık-yeşil alan analizi

Çalışma alanındaki yeşil alan varlığı %35,8'lik bir alanı oluştururken, diğer alanlar %64,2'lik dilimi kapsamaktadır (Çizelge 4.13). Açık yeşil alanlar kendi içerisinde değerlendirildiğinde %35,8'lik yeşil alanın; %15,13'ünü ağaçlarla sınırlandırılmış parseller (kayısı bahçesi), %11,11'ini konut bahçeleri, %5,16'sını tarlalar (ekili alan), %2,39'unu ağaçlık alanlar, %1,5'ini mezarlıklar ve %0,51'lik alanını parklar oluşturmaktadır (Çizelge 4.14). Çalışma alanında, 3 tane park alanı bulunmakta olup bunlardan ikisi surların içinde, bir tanesi surların dışında yer almaktadır. Nevzat Er Park alanı, ilçe sakinlerinin bilhassa yaşlı kesimin gün içerisinde vakitlerini geçirdikleri, sosyalleştikleri bir alan olup iş merkezlerinin ve dükkânların ağırlıkta olduğu, hemen yanında merkez otobüs durağının yer alması sebebiyle toplanma mekânı olarak kullanıldığı söylenebilir. Diğer park alanları ise ilçe odak bölgesinden daha uzakta oldukları için kullanımının fazla görülmediği park alanlarıdır.

Çizelge 4.13: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) genel değerlendirme (Orijinal, 2021).

Çalışma Alanı	Alan (ha)	Yüzde (%)
Yeşil Alan Varlığı	52,99	35,8
Diğer Alanlar	95,01	64,2
Toplam	148	100

Bölgenin ağırlıkta ekonomik gelir kaynağının tarım olması sebebiyle çalışma alanındaki bahçe+tarla oranı (%26,24), alandaki ticaret alan varlığına (%5,5) kıyasla yüksek çıkmaktadır. Ancak yeşil alan varlığı analizine bakıldığı zaman "ağaçlarla sınırlandırılmış parsel (kayısı bahçesi)"leri takip eden bir diğer yeşil alan varlığının "konut bahçesi" olduğu görülmektedir (Çizelge 13). Bu durum, bölge halkının geleneksel yaşamında konut bahçesinin ne denli önemli olduğunun göstergesi niteliğinde olup çalışma alanı kapsamında yapılan avlu-bahçe analizinin de önemini ortaya çıkarmaktadır. Avlu-bahçe analizine bakıldığı zaman konut bahçelerinin yoğunluğu görülebilmektedir (Şekil 4.109).

Çizelge 4.14: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) yeşil alan varlığı analizi (Orijinal, 2021).

Yeşil alan varlığı	**Alan (ha)**	**Yüzde (%)**
Ağaçlarla Sınırlandırılmış Parsel (Kayısı Bahçesi)	22,4	15,13
Konut Bahçesi	16,44	11,11
Tarla (Ekili Alan)	7,65	5,16
Ağaçlık Alan	3,55	2,39
Park	0,76	0,51
Mezarlık	2,22	1,5
Diğer Alanlar	94,98	64,2
Toplam	148	100

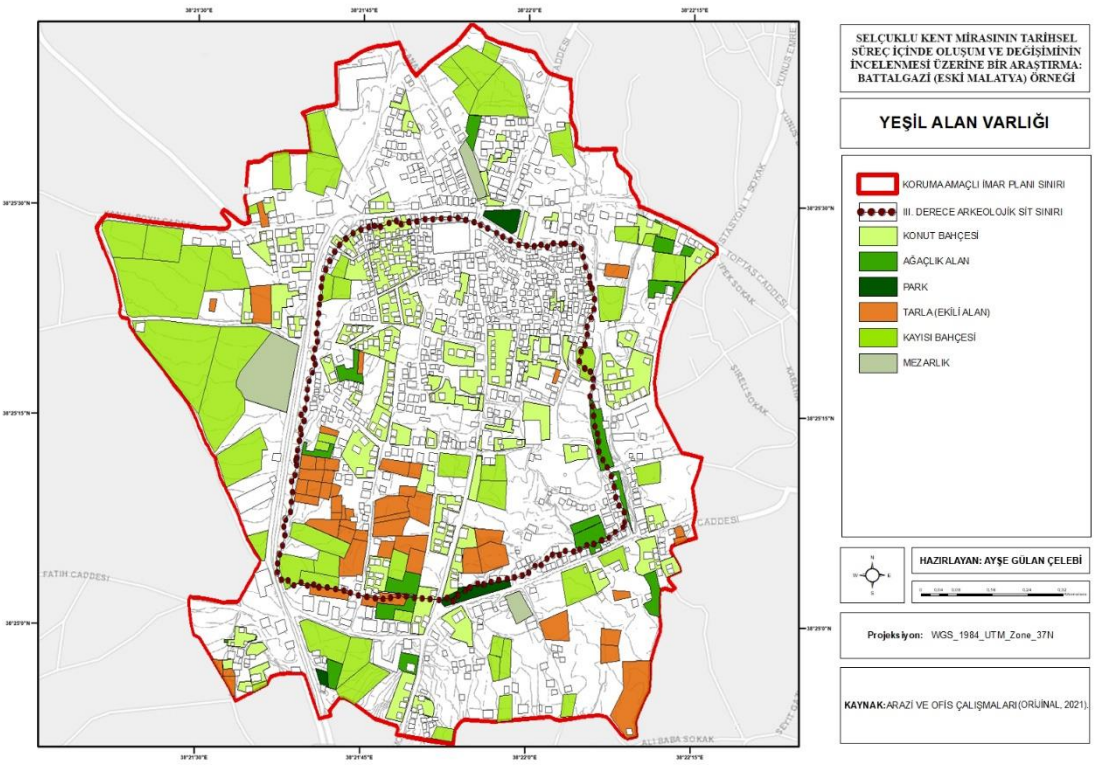

Şekil 4.109: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) yeşil alan varlığı analizi (Orijinal, 2021). (EK B.20).

Doluluk-boşluk analizi, Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin yapı-parsel ilişkisi kapsamında ele alınarak, yapı varlığının mevcut parsellerle oransal olarak karşılaştırılması sonucu elde edilmiştir. Söz konusu analiz, çalışma alanındaki parsel kullanımlarının, yapılaşma yoğunluğu ve yapı düzeni açısından nasıl bir durumda olduğunu görebilmek adına önem arz etmektedir. Yapılan arazi çalışmalarıyla elde edilen verilerin haritalara işlenmesiyle ortaya çıkan analize göre alanda; %37,15 oranında imara açılmış parsel bulunmakta olup mevcut yapılaşma bu analizin dolu kategorisini oluşturmakta iken, %62,85'lik parsel analizin boş kategorisini oluşturmaktadır (Çizelge 4.14). İmara açılmış parsellerdeki yapılara bakıldığı zaman bunların belli bir plana sahip olmayan, organik gelişen düzensiz yerleşim alanlarından oluştuğu görülmektedir. Düzensiz yapılaşmaya, binaların kat sayısı ve konutların birçoğunun bitişik nizamda oluşu büyük etken olmakla birlikte çalışma alanındaki yapılaşmanın çok eski tarihli olması, alanın belli bir plan dâhilinde kurulamamasına ve yerleşim alanlarının dar ve çıkmaz sokaklarla tamamlanmasına sebep olmuştur. İlçe merkezindeki dolu parsel alanlarının belli bir plan üzerine kurulu olmayışı söz konusu alanda, yöre halkının ve dışarıdan turistik amaçlı gelen ziyaretçilerin kullanımına yönelik yeterli sayıda ve düzeyde dinlenme mekânlarının, park alanlarının, otoparkların, çok amaçlı meydanlar gibi kullanım alanlarının bulunmasına

imkân sağlamamaktadır (Şekil 4.92). Bitişik nizamlı yapıların, dar ve çıkmaz sokakların varlığı kullanıcıların açık ve yeşil mekân gereksinimlerinin karşılanabilmesi açısından büyük engel teşkil etmekte, bu durum tarihi kent merkezinin yeterli ilgiyi ve değeri görmesi konusunda engel oluşturmaktadır. Çalışma alanındaki tarım parselleri hariç tutularak değerlendirme yapıldığında, alandaki işlevsel tek açık alanın Nevzat Er Parkı olduğu görülmektedir (Şekil 4.109). Söz konusu park, ilçe merkezinde yaşayan halkın (çoğunlukta yaşlı kesimin) sosyalleşmek adına vakit geçirdiği bir alana dönüşmüştür. Bu yönüyle park cinsiyet ve yaş grubu açısından her kesime hitap etme konusunda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca alanda park alanı olarak değerlendirilen iki ayrı alan daha bulunmakta fakat işlevsel yeterliliğe sahip olmadıkları için kullanılmamaktadır. Otopark yetersizliği de alandaki sorunlardan biri olmaktadır. Bu sebeple alandaki dar sokaklarda dahi pek çok aracın park edilmiş olduğu görülmekte ve bu durum yaya ve araç hareketliliğini olumsuz anlamda etkilemektedir. Sonuç olarak alandaki doluluk-boşluk dengesi nitelikli olarak sağlanamamış, birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir.

Çizelge 4.15: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) doluluk-boşluk analizi (Orijinal, 2021).

Dolu-Boş Alanlar	Alan (ha)	Yüzde (%)
Dolu Arazi	54,99	37,15
Boş Arazi	93,01	62,85
Toplam	148	100

Dolu Arazi: İmara açılmış/yapılaşmanın görüldüğü parseller
Boş Arazi: İmara açılmış parseller dışında kalan tüm parseller

4.3.5 Doku (odak bölge) analizi

Çalışma alanı, kentin Roma dönemine kadar uzanan tarihi kent merkezi ve tipik bir Selçuklu kenti olması sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Farklı medeniyetlere ait yapılar çevresinde gelişerek yerleşim göstermiş olan alanlar, tarihi kent merkezini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu analiz çalışmasında, arazide yapılan tespit ve gözlemler doğrultusunda Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde farklı niteliklere sahip 4 ayrı odak bölge belirlenmiş ve bu bölgelerin yakın çevresi ile ilişkisi incelenmiştir. Buna göre söz konusu odak bölgeler; Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve yakın çevresi, Ulu Camii ve yakın çevresi, Eski Malatya Kent Sur Kapısı (Sıbdırıs/Süsürkem) ve çevresi, Metin Sözen Sanat Sokağı olacak şekilde belirlenmiştir (Şekil 4.110).

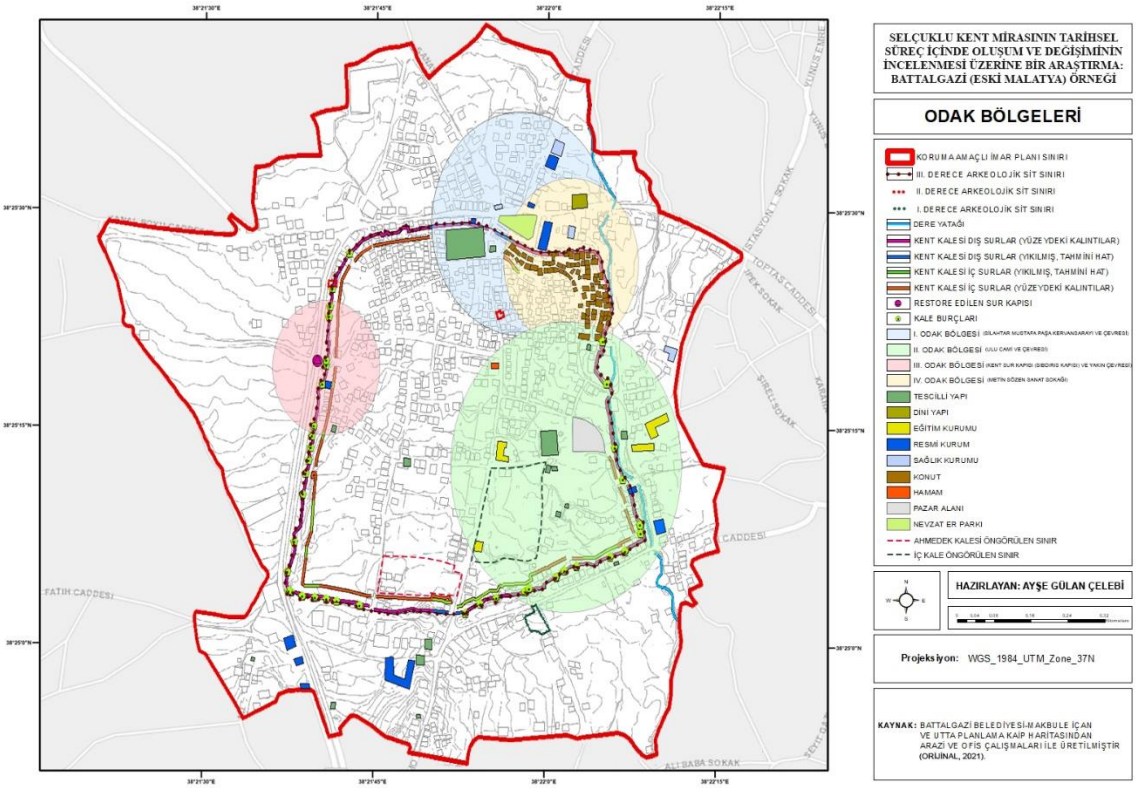

Şekil 4.110: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi doku/odak bölge analizi (Orijinal, 2021). (EK B.21).

Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve Çevresi: Söz konusu I. odak bölgesinin öncelikli olarak seçilme nedeni, tescilli yapı kapsamındaki XVII. yüzyıla tarihlenen Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ile XVI. yüzyıla tarihlendiği düşünülen Şah Ali Bey Mescidine ait minarenin varlığı dolayısıyladır. Ayrıca bu alanda, Nevzat Er Parkı ve çevresinde yer alan İlçe Tarım Müdürlüğü, İlçe Emniyet Müdürlüğü, İlçe Ziraat Odası ve belediye düğün salonu kamu kurum binalarının bulunması, ana toplu taşıma durağının bu alanda olması gibi sebeplerle meydan niteliği taşıdığı için Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezindeki en yoğun ve işlek bölgedir. Sur kalıntılarının üzerine inşa edilmiş olması ve yeni binaya geçilmesi dolayısıyla 2019 yılında yıkımı gerçekleştirilen Battalgazi Belediye binası da bu alanda bulunmaktaydı. Küçük sanayi sitesinin varlığı ve küçük esnaf işletmelerinin ağırlıkta burada yer alması, alana etki eden diğer unsurlardır. 2017 yılında inşası başlatılan Alacakapı Camii (ilçe merkez camisi) de bu bölgede yer almaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bahsedilen, 11 adet kapısı olan kent surlarının kuzey kapısının (Alaca Kapı), kervansaray ile park arasında bulunan ve yıkımı gerçekleştirilen eski belediye binasının kuzeybatı cephesinde olduğu düşünülmektedir. Söz konusu alan, tescilli yapıları, meydan niteliği taşıyan parkı, otobüs durakları, kamu ve ticaret binalarının bu bölgede bulunması ile yaya

ve taşıt hareketliliği bakımından ilçe merkezinin en yoğun, işlek ve turistik özelliğine sahip alanı olmasından dolayı I. odak bölgesi olarak belirlenmiştir.

Ulu Camii ve Çevresi: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde yer alan Selçuklu dönemine ait bugüne ulaşan tescilli en eski yapı olan Ulu Camii ve yakın çevresi, Selçuklu döneminde kent merkezinin nüvesini oluşturma özelliğine sahip bir alandır. Selçuklu döneminde kent yerleşimin en küçük birimi olan mahalle olgusu, bu bölgede başlamıştır. Zamanla yaşanan nüfus artışıyla birlikte mahalle sayısı da artınca, sur içindeki kent yerleşimi batıya doğru genişleyerek büyümüştür. Orta Çağ İslam kentlerinin bariz özelliği olan Ulucami, pazar alanı, hamam üçlüsünün varlığı, II. odak bölgesi olarak seçilen "Ulu Camii ve Çevresi"nde de görülebilmektedir. Bu bölge, döneminde Şahabiyye-i Kübra Medresesi, Şahabiyye-i Suğra Medresesi, Bimarhâne ve Bedesteni barındırmış olması sebebiyle külliye özelliği taşımaktadır. Ayrıca II. odak bölgesinde, Halfetih minaresi, Üç Kardeşler Türbesi, Beş Kardeşler Türbesi olacak şekilde diğer tescilli yapılar da yer almaktadır. Yürütülen tez çalışması kapsamında tespit edilen İç Kale yapısına ait olduğu öngörülen kalıntılar da bölge kapsamındadır. Ulu Camii'nin doğusunda yer alan bir diğer kültür varlığı da surların dışında kalan Osmanlı dönemi eseri olan Ak Minare Camii'dir. Söz konusu bölge İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, İlçe Halk Eğitim Merkezi olacak şekilde kamu kurumlarının; üç ayrı ilköğretim okulu olacak şekilde eğitim kurumlarının bulunduğu bir bölge olması sebebiyle de ayrı önem taşımaktadır. Aynı zamanda doğu surların hemen dışında Ak Minare Camii'nin yanından Derme Nehri geçmektedir. Söz konusu II. odak bölgesi, Selçuklu döneminde kent odağı özelliği göstermekteyken bugün bu önemini yitirmiş ve kent odağı I. odak bölgesini oluşturan Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve yakın çevresine kaymıştır. Söz konusu bölgenin I. odak bölgesiyle bağlantısı, güneyden kuzeye olacak şekilde doğu-batı surlarıyla paralel uzanan, III. Derece Arkeolojik Sit Alnını iki ayrı parçaya ayıran Osman Ateş Caddesi ile sağlanmaktadır. Bugün konutlarla çevrili olup eski cazibesini ve önemini yitirmiş olan II. odak bölgesi, Selçuklu dönemi Malatya kentinde yerleşim ilk kurulduğu alanı olmasının yanı sıra kültür varlıkları, kamu binaları ile eğitim kurumlarının bulunması sebebiyle odak bölgesi olarak belirlenmiştir.

Eski Malatya Kent Sur Kapısı (Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı) ve Çevresi: Söz konusu bölge, batı sur duvarları üzerinde bulunan kapı kalıntılarının bugüne ulaşması ve aslına uygun şekilde restore edilmesiyle eski görünümüne ulaşmış sur duvarlarını ve çevresini kapsamaktadır. Restore edilen kapı batı sur duvarı üzerinde bulunan tek kapı olup güneyinde, Zeynel Bey Mescidi, Melik Sunullah Camii Minaresi ve Türbesi (Vaiz Ocağı

Türbesi) ile İlçe Müftülüğü yer almaktadır. Ayrıca kapının bulunduğu alan kuzeydoğuya doğru Hanardı 3. Sokak ile direkt kervansaraya bağlanmaktadır. Bugün, restorasyonu yapılan batı sur duvarlarına çok yakın mesafede inşa edilmiş konutlar bulunmaktadır. Koruma Amaçlı İmar Planında alınan kararlarla söz konusu konutlar yıkılarak sur çevresinin boşaltılması, bölgenin açık alan haline getirilmesi ve böylece surların belirginleştirilerek eski önemini kazandırılması amaçlanmıştır. Bir kısmı restore edilen batı sur duvarları, sur kapısı, yakın çevresinde bulunan tescilli yapıları ve I. odak bölgesine olan yakınlığı sebebiyle ayrı öneme sahip olan bölge, III. odak bölgesi olarak belirlenmiştir.

Metin Sözen Sanat Sokağı: IV. odak bölgesi, Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde yer alan Çukurpınar Sokakta gerçekleştirilen sokak sağlıklaştırma uygulama alanını kapsamaktadır. Metin Sözen Sanat Sokağı ismini alan bölge, uygulanan sokak sağlıklaştırma çalışmasını değerlendirme kapsamına ele alınmış ve odak bölgesi olarak belirlenmiştir. Sokağın kuzeybatı girişi, eski belediye binasına açılıyorken binanın yıkılmasıyla birlikte sokak direkt kervansarayla erişim sağlamaktadır. Sokağın güney girişi, XVI. yüzyıl Osmanlı dönemi eseri diğer bir tescilli yapı olan Emir Ömer Mescidi'ne açılmaktadır. Geleneksel mimari özellik taşıyan konutların yer aldığı sokakta 2010 yılında sokak sağlıklaştırma çalışması yapılmıştır. Sokak, kuzeybatı girişinden 100 m kadar sonra iki ayrı kola ayrılmakta ve güney girişine 40 m mesafede yeniden birleşmektedir. Sokağın kuzeyi ve doğusu, kent surlarının kuzeydoğu köşesini oluşturan surlarla çevriliyken, surların yıkılması sonucu bugün açık vaziyettedir. Sokağın doğusundan Derme Nehri geçmektedir. Metin Sözen Sanat Sokağı, bulunduğu konum itibariyle I. odak bölgesiyle erişim sağlaması ve tarihi kentsel doku ile iç içe bulunması sebebiyle önemli bir bölgedir. Tescilli herhangi bir yapının yer almadığı sokakta 84 adet sivil mimari özellik taşıyan yapı bulunmaktadır. Sokak sağlıklaştırma uygulaması kapsamında toplamda 125 adet konutun sokak dokusunu oluşturan cephe ve avlu duvarlarında iyileştirme yapılmıştır. 500 m uzunluğuna sahip olan sokak Sivas Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nca Battalgazi İlçe Merkezi Koruma Amaçlı İmar Planı kararları doğrultusunda yörenin geleneksel ürünlerinin satışı ve sergisinin yapılacağı bir "Kültür Sokağı" olarak tasarlanmıştır. Sokağa dair öncelikli amaç, kendine has özgün dokunun korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bu doğrultuda yapılan çalışmayla sokağın doğal-kültürel, tarihi, mimari, görsel, estetik ve ekonomik değerleri ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Bakıldığı zaman sokakta, konut alanları haricinde yöreyi tanıtmak adına yöresel yemeklerin yapıldığı bir kahvaltı salonu, bir gözleme evi, bir seramik atölyesi ve ayrıca ayakkabı tamiri yapan küçük bir dükkân

bulunmaktadır. IV. odak bölge olarak belirlenen Metin Sözen Sanat Sokağı, Malatya Valiliği İl Özel İdaresi Koruma ve Uygulama Denetim Birimi (KUDEB) tarafından Türkiye'de gerçekleştirilmiş "En Uzun Sokak Sağlıklaştırması" unvanını almıştır. 2010 yılında ise Tarihi ve Kültürel Mirası Koruma Proje Uygulamalarını Özendirme Yarışması sonucunda gerçekleştirilen, sokak sağlıklaştırması Tarihi Kentler Birliği (TKB) Prof. Dr. Metin Sözen Büyük Ödülü ve Anadolu Yerel Yönetimler tarafından "Yılın Başarı Ödülü"ne layık görülmüştür. Sonuç olarak söz konusu sanat sokağı, bahsedilen özellikleri taşıması nedeniyle odak bölgesi olabilecek nitelikte görülmektedir.

4.3.6 Kentsel mobilyalar analizi

Bir kentin görsel imajını olumlu yönde etkileyen ve bu yönde katkı sağlayan fiziksel materyaller olarak görülen kent mobilyalarının, nitelikli, özgün ve kaliteli tasarım ürünleri olarak kent içinde yer bulmaları, kentlerin mekânsal karakteri bakımından önemli bir unsurdur (Başdere, 2018). Bu yönüyle bakıldığında Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinde yapılan arazi çalışmaları sırasında alandaki kentsel mobilyalar analiz kapsamında ele alınmıştır.

Çalışma alanı, oturma birimleri bakımından değerlendirildiğinde, I. odak bölgesinde bulunan Nevzat Er Parkı'nda, farklı modele sahip ahşap bankların kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu park, çalışma alanında yoğunluğun en fazla görüldüğü merkezi bir bölgedir. Ancak bu alanda ahşap banklar haricinde başka oturma birimlerinin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Kullanılan bankların ise farklı modellere sahip oluşu alanın görsel bütünlüğünü bozan etmenler arasındadır. Ayrıca park içinde bulunan taksi/çay ocağı işletmesinin, mevcut ağaç gölgeliklerinde sandalye ve taburelerin kullanıldığı küçük oturma alanları oluşturması sebebiyle parka ait oturma birimleri gün içerisinde kullanım için fazla tercih edilmemektedir. Oturma birimlerinin bir başka tercih edilmeme nedeni ise bu birimlerin ağaçlarla desteklenmesi yerine ağaçsız açık alanlara yerleştirilmiş olmasıdır. Bu sebeple söz konusu alanda kullanılmış olan oturma birimleri işlevsel değildir.

Oturma birimlerinin görüldüğü bir diğer alan surların dışında kalan, Namazgâh'ın hemen kuzeyinde bulunan park alanıdır. Alanda söz konusu park alanının isminin yazılı olduğu herhangi bir tabela mevcut değildir. Bu park alanında kullanılan oturma birimleri model olarak tek tiptir. Ancak oturma birimleri, adet olarak çok fazla kullandığı ve belli bir düzende yerleştirilmediği için alanda görüntü kirliliği oluşturmaktadır. Ayrıca parkta herhangi bir ağaçlandırma yapılmamış olup park, mevcut konumundan dolayı yöre halkı veya gelen

ziyaretçiler tarafından kullanılmamaktadır. Çalışma alanındaki analizler sonucunda, kentsel oturma birimlerinin kullanıldığı alanlar yalnızca Namazgâh'ın yakınında bulunan park alanı ile tarihi kent merkezindeki Nevzat Er Parkı'dır. Bu alanlarda kullanılan banklar haricinde çalışma alanında halkın ve ziyaretçilerin kullanımı için düzenlenmiş herhangi bir oturma alanı/ünitesi/bölümü mevcut değildir.

Çalışma alanı, aydınlatma elemanları açısından değerlendirildiğinde, I. odak bölgesinin kapsadığı Mustafa Yılmaz ve Toptaş Caddeleri ile Osman Ateş Caddesinde, tek başlıklı siyah aydınlatma elemanının kullanıldığı görülmektedir. Aynı aydınlatma modelinin daha kısa boylu olanları, Metin Sözen Sanat Sokağında kullanılmış olup bu aydınlatmalar, düzenli aralıklarla yerleştirilmemiş ve yeterli sayıda değildir.

Malatya-Battalgazi Caddesindeki refüjlerde, daha uzun boylu çift başlıklı, gri renk aydınlatma direklerinin kullanıldığı görülmektedir. Aynı aydınlatma direklerinin tek başlıklı olanlarının Belediye Garaj Caddesi ve Meydanbaşı Caddesi ile çalışma alanındaki bazı sokaklarda yer yer kullanıldığı görülmektedir. Namazgâh'ın yakınında bulunan parkta ise farklı model ferforje aydınlatmaları kullanılmıştır. Ancak buradaki aydınlatma elemanları da belli bir düzende olmayıp sık aralıklarla yerleştirilmiştir.

Tespit edilen aydınlatma elemanları haricinde, konutların arasındaki dar sokaklarda, özel bir aydınlatma elemanının kullanılmadığı, sokak aydınlatmasının elektrik direklerine monte edilen tek başlıklı aydınlatma armatürleri aracılığıyla sağlandığı görülmüştür. Bu sokaklardan bazılarında ise herhangi bir aydınlatma armatürüne dahi yer verilmediği tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma alanında bulunan aydınlatma direkleri/elemanları ihtiyaca cevap verebilecek sayıda ve düzende kullanılmamıştır. Kullanılan aydınlatma elemanlarının da ortak tasarım diline sahip olmayışı çalışma alanının, mekânsal görsel bütünlüğü yakalaması yönündeki olumsuz etmenlerdir.

Çalışma alanı içinde toplamda 10 adet çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerden biri, Osmanlı dönemine ait Yedigözönü Çeşmesidir. Diğer 9 çeşme bugünün yapısı olmakla birlikte yapımında kullanılan malzemeler bakımından bir bütünlük söz konusu değildir. Osmanlı dönemi çeşmesi ve bugüne ait olan iki çeşmede, düzgün kesme taş kullanılmışken, diğer çeşmelerde mermer ve beton malzemeler kullanılmıştır. Kullanılan malzeme haricinde iki çeşme, kent gelenekselliğiyle uyum sağlayan aynı tasarıma sahipken diğer çeşmelerin tasarımları birbirinden farklılık göstermekte ve ortak bir tasarım dili bulunmamaktadır. Ayrıca Osmanlı dönemi eseri olan çeşme dâhil olmak üzere alandaki 3 çeşmenin

kullanılamadığı görülmüştür. Mevcut çeşmelerin, malzeme kullanımı ve tasarımsal nitelikleri değerlendirildiğinde, tarihi kent merkezinin gelenekselliğine yönelik mekânsal bütünlüğe sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Çalışma alanı çöp kutuları açısından incelendiğinde, alanın hemen her yerinde metal çöp konteynerlerine rastlanmaktadır. Ayrıca Nevzat Er Parkı ve Metin Sözen Sanat Sokağı ve Namazgâh yakınında bulunan parkta, küçük ahşap çöp kutularının kullanıldığı görülmüş ancak bu ahşap çöp kutularının kullanımı yalnızca bu alanlarla sınırlı kalmıştır. Alan içerisindeki diğer yerlerde ise çöp atabilmek için yalnızca büyük çöp konteynerleri bulunmaktadır. Nitekim alanda geri dönüşüme yönelik herhangi bir çalışma yapılmadığı ve buna hizmet edecek çöp ünitelerinin kullanılmadığı görülmektedir.

Çalışma alanı kentsel sanat objeleri bakımından incelendiğinde, Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı'nın giriş kapısı önünde sağlı sollu olacak şekilde ağaçtan yapılmış iki Selçuklu asker heykeli bulunmaktadır. Kervansarayın ön cephesi ve girişinde bulunan sağlı sollu odalar, açık hava müzesi olarak değerlendirilmiş ve buralarda geleneksel kent kültürünü gelecek nesillere aktarabilmek adına eski meslekleri (kalaycılık, marangozluk, yemenicilik, semercilik, nalbantlık, kervancılık gibi) canlandıran balmumundan yapılı hareketli heykellere yer verilmiştir (Şekil 4.111). Açık hava müzesinin yanı sıra Metin Sözen Sanat Sokağı'nda, sokak dokusunu oluşturan konutlar ile konutlara ait bahçe cephelerinde, çağdaş seramik sanatı örneklerine yer verilerek seramik sanatına ilgisi olanlar için ilham kaynağı olması ve yörenin bu yöndeki gelişimi için farkındalık oluşturulması istenmiştir (Şekil 4.112). Kentsel obje olarak değerlendirilen seramiklerin, sanat sokağını ziyaret etmeye yönelik alanı daha ilgi çekici hale getirmiş olduğu gözlenmiş ve görsel anlamda alandaki mekânsal bütünlüğe katkı sağlamıştır. Sözü edilen çalışmalar haricinde Nevzat Er Parkı'nda beton malzemeden yapılmış kaskatlı büyük bir süs havuzu bulunmakta ve oturma birimleri bu havuz etrafında yer almaktadır. Ayrıca park içinde siyah mermerden yapılı Atatürk heykeli de bulunmaktadır.

Şekil 4.111: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayının ön cephesinde bulunan açık hava müzesine ait balmumu heykeller (Orijinal, 2021).

Şekil 4.112: Metin Sözen Sanat Sokağı'ndaki çağdaş seramik sanatı örneklerinden bazıları (Orijinal, 2021).

Çalışma alanında özellikle esnaf dükkânlarının yoğun olarak bulunduğu I. odak bölgesinde, dükkân üstlerinde gölge sağlamak amaçlı farklı renk, model ve boyutta tentelerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca tenteler haricinde dükkân girişlerinde yer alan isim tabelalarında da bir bütünlük görülmemektedir. Bu durum alan içerisinde, ortak tasarım

dilinin oluşmasını engellemekte ve alanda düzensiz, kalabalık ve kötü bir mekân algısı oluşturarak, görsel kirliliğe sebep olmaktadır.

Çalışma alanında yaya kaldırımlarına, cadde ve bazı sokaklarda yer verilmişse dahi hemen tüm sokaklarda yaya kaldırımının bulunmaması ve görülen yaya kaldırımlarının da aynı mekânda dahi standart bir yüksekliğe sahip olmayışı kötü bir mekân algısına, mekândaki tasarım bütünlüğünün bozulmasına yol açmaktadır. Metin Sözen Sanat Sokağında, bitki kaplarının kullanılması, sokak bütünlüğünün sağlanması, estetik ve görsel açıdan olumlu etki oluşturması adına katkı sağlanmıştır. Ayrıca alandaki mevcut ağaçların zemininde, koruyucu ızgaralara kullanımlarına da yer verilmemiştir.

Çalışma alanında en önemli sorunlardan biri de otopark eksikliğidir. I. odak bölgesi başta olmak üzere hemen her cadde ve sokakta araçların yol kenarlarına park ettiği görülmektedir. I. odak bölgesi, bu açıdan araç kirliliğine maruz kalan en önemli bölgedir. Dar ve çıkmaz sokaklara sahip olan çalışma alanında, park halinde bulunan araçlar, yaya kaldırımlarına dahi yer verilecek genişliğe sahip olmayan sokakları daha da problemli hale getirmektedir. Çalışma alanı içinde görsel ve mekânsal bütünlüğün sağlanamamasında ve görsel kirliliğin oluşmasındaki en önemli nedenlerden biri muhakkak ki otopark yetersizliğinden kaynaklanan, hemen her yerde görülen park halindeki araçlardır.

4.3.7 Ulaşım ve erişilebilirlik analizi

Bu analiz, Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin ulaşım/erişim yönünden incelenmesi sonucu elde edilmiştir. Bakıldığı zaman neredeyse kare bir plana sahip diyebileceğimiz kent surlarıyla çevrili III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nın batısından, kent merkezi ile ilçe merkezi arasındaki erişimi sağlayan, 1. derece yol hattı olan Malatya-Battalgazi Caddesi geçmektedir. Bu cadde, KAİP Etkileşim Saha Sınırına ulaşmadan Mormaş Mobilya fabrikasının bulunduğu noktadan ayrı bir kol olacak Osman Ateş Caddesi'ne ayrılmaktadır. Osman Ateş Caddesi, çalışma alanına güneyden bağlantı sağlayan 2. derece yol hattı olup III. Derece Arkeolojik Sit Alanını, güney surlarından kuzey surlarına kadar dikey olacak şekilde kesmektedir. Bu cadde, kabartma haritasında tespit edildiği üzere geçmiş yıllarda da büyük ve işlek bir yol olup sur içinde bulunan 1. derece yol hattını oluşturmaktadır. Çalışma alanının kuzeyinden ise kuzey surlarını takip eden Mustafa Yılmaz Caddesi ve Toptaş Caddesi isimleriyle doğu-batı doğrultusunda uzanan başka bir yol geçmektedir. Kent surlarının kuzey-batı köşesi, Malatya-Battalgazi Caddesi ve Mustafa Yılmaz Caddesini birbirine bağlayan önemli bir kavşak noktasıdır. Surların doğusundan,

kuzey-güney yönünde uzanan Akminare Caddesi, güneyinden ise doğu-batı yönünde uzanan Belediye Garaj Caddesi ve Meydanbaşı Caddesi geçmektedir. Kent merkezinden ilçe merkezine ulaşım için öncelikli kullanılan ve en yoğun araç trafiğine sahip olan caddesi Malatya-Battalgazi Caddesidir (Şekil 4.113).

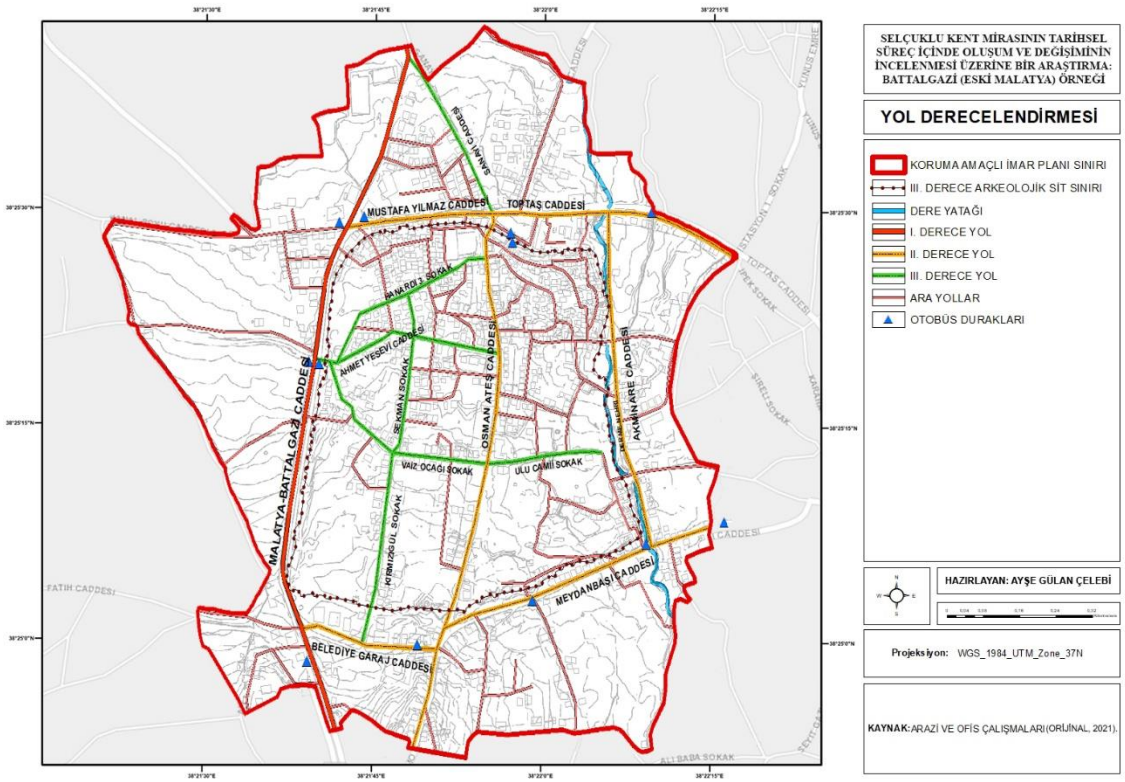

Şekil 4.113: Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi (KAİP Alanı) erişim analizi (Orijinal, 2021). (EK B.22).

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasının ana hedefi toplumların sahip olduğu kültürel yapısının yanı sıra zamanla değişen taleplerinin ve yaşam standartlarının kentsel mekân organizasyonu üzerinde oluşturdukları etkileri doğrultusunda çalışma alanını oluşturan ve tipik bir Selçuklu kenti olan Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin bugün nasıl ve ne yönde değiştiğini yapılan analizler doğrultusunda ortaya koymaktır. Ancak alanda yüzey araştırması ya da sistemli kazı faaliyetlerinin yürütülmemiş olması tarihi dokunun sahip olduğu potansiyelin ortaya konulamamasına ve dolayısıyla geçmişteki mekânsal organizasyonun yeterince tanımlanamamasına neden olmuştur. Yanı sıra söz konusu durum alanla ilgili planlama stratejilerinin sağlıklı geliştirilemeyeceğini hatta mevcut kültürel yapıya zarar verebileceği konusunu gündeme getirmiştir. Buradan yola çıkarak bu tez çalışması, değişimin tespit edilebilmesi için oluşum ve gelişimi anlamak ana kesitinde Selçuklu dönemi kentsel mekân organizasyonun tanımlanması ve kent planının çözümlenmesi amacını da taşımaktadır.

Çalışma alanında mevcut olan kentsel bileşenler yalnızca Malatya Kültür Envanteri'nde yer alan bulgular ışığında tanımlanabildiğinden kent organizasyonunun tanımlanabilmesi için arazi çalışmaları, hava fotoğrafları, tarihi belgeler ve alanla ilgili yapılmış bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır.

Yanı sıra, tarihi kent merkezinin oluşum ve gelişim sürecinin tanımlanabilmesi için bilimsel araştırmalarla ortaya konulan dönemsel ve kimlik özellikleri ile benzerlik gösteren diğer Selçuklu kent modelleri ile karşılaştırarak, kent modeli çözümlemeleri gerçekleştirilmiştir.

Bu kapsamda öncelikli olarak seçilen Selçuklu kent modeli Konya kentidir. Konya kenti, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olması ve Selçuklu dönemi kentleri arasında ilk sırada gelmesiyle örnek olabilecek bir yerleşim modeli özelliği gösterdiği için kıyaslanabilir niteliktedir. Seçilen bir diğer Selçuklu kent modeli Kayseri kentidir. Selçuklu dönemi kentleri arasında Konya kentinden sonra gelen kent, ikinci siyasal merkez olması sebebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca Kayseri kenti, Malatya kenti gibi askerî harekât üssü olarak kurulması bakımından kıyaslanabilir özelliğe sahip bir Selçuklu kentidir. Son olarak Sivas kentinin seçilme nedeni ise Selçuklu dönemi Konya ve Kayseri kentlerinden sonra gelişmişlik/büyüklük bakımından ilk sırada gelen kentlerden biri olmasının yanı sıra ülkenin milletlerarası ticaret merkezi özelliğine sahip olması sebebiyle Malatya'nın sahip olduğu stratejik konumu bakımından kıyaslanabilir niteliktedir. Ayrıca seçilen üç kent modeli de "kale-kent" modeline sahip olup Sivas kenti, Malatya kenti gibi "B Tipi Kale Kent Modeli"

özelliği göstermektedir. Söz konusu kentlerin büyüklüğüne ve nüfus sayısına göre dönemin Malatya kent nüfusuyla ilgili çıkarımlarda bulunulabilmiştir.

Dönemsel ve işlevsel benzerlik gösteren Selçuklu kent modelleriyle yapılan kıyaslamadan sonra çalışma alanına ait yükseklik verileriyle üretilen eğim ve kabartma arazi modelleri, geçmiş yıllara ait hava fotoğrafları ve bilimsel çalışmalardaki kent planları kullanılarak dönemin kentsel ögeleri belirlenmeye ve tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezi'nde, tespit ve tescili yapılan kent sur kalıntıları dışında Ahmedek Kalesi ve İç Kale olarak öngörülen yapı kalıntıları ile söz konusu kalelerin içinde mevcut olduğu öngörülen ancak yapı işlevi yönünde herhangi kanıtlanabilir niteliğe sahip olmayan kalıntılar ile kaynak araştırmaları, sözlü anlatımlar, hava fotoğrafları ve arazideki kalıntılar doğrultusunda hamam ve bedestene ait olduğu öngörülen yapı kalıntıları tespit edilmiştir. bu kalıntılardan farklı olarak alanda mevcut olan Ulu Camii, kalıntı halindeki Şahabiyye-i Kübra medresesi, yeri bilinen ancak mevcut olmayan Şahabiyye-i Suğra medresesi, 2013 yılında Malatya arkeoloji müzesi kurtarma kazısı sırasında tespit ve tescili yapılamayan ancak kazı çalışmaları sırasında çıkarılan kitabe ve su sistemine ait izler ile alana ait oluşturulan kabartma haritasındaki tespitler ile bimarhâne ve bedesten kalıntısından yola çıkılarak dönemin çarşı/pazar alanı ile Ulu Camii ve Çevresinin külliye özelliği taşıdığı yargısına ulaşılmıştır. Söz konusu yapıların/alanların varlığıyla sur kapıları da daha fazla anlam kazanmış olup Selçuklu dönemi Malatya kent planı ve kentsel mekân organizasyonu tanımlanabilir nitelikler kazanmıştır.

Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu değişimlerin tespitinden sonra alanın bugünkü mekânsal organizasyonunu belirlemek için arazide yapılan yerinde tespit-gözlemler sonucu elde edilen veriler QGIS programı üzerinden sayısallaştırılmış ve çalışma alanının mevcut durum mekânsal organizasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin, yerleşim yapısı ve kentsel alan kullanımları, açık yeşil alan sistemleri, odak bölgeleri, kent mobilyaları, erişilebilirliği ve yönetimi incelenmiş, gerekli analizler yapılarak haritalar oluşturulmuştur.

Yapılan analizler doğrultusunda çalışma alanının korunması, geliştirilmesi, binlerce yıllık birikimin ürünü olan tarihi yapılarının ve kültürel birikimlerinin gelecek kuşaklara aktarılması için tarihi kent merkezin bütününde ve kent merkezinde oluşturulan odak

bölgeler üzerinden öneriler geliştirilmiştir. Söz konusu öneriler doğrultusunda alanın sahip olduğu tarımsal verimliliğinin yanı sıra tarihi kimlik değerinin geri kazandırılması, korunması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma alanın bütününde;

- Öncelikli olarak kentin mekânsal organizasyonun tanımlanması amacıyla bilimsel araştırmaların alanda ivedilikle başlatılması,
- Bölgede gerekli peyzaj düzenlemeleri yapılarak her geçen gün artan yapılaşmanın önüne geçilmesi ve sur içindeki yıllara göre önemli azalma tespit edilen yeşil alanların arttırılması,
- Kentin yeşil alan karakterinde ağırlıklı olan tarım alanlarının korunması ve yaygınlaşmasına yönelik eylem planlarının oluşturulması, mevcut sivil inisiyatiflerle birlikte ortak çalışmaların yapılması, agroturizm faaliyetleri ile yerel için ekonomik girdi oluşturulması,
- Kontrollü araç erişiminin sağlanması ve yaya öncelikli erişim stratejilerinin geliştirilmesi,
- Kent siluetinin korunmasında bütüncül yaklaşım benimsenmesi ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nda yapısal kararlara uygunluğunun kontrolü için güçlü bir denetim mekanizmasının kurulması,
- Tarihi kültürel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılması için yereli bilinçlendirme amaçlı eğitim programlarının hazırlanması önerileri geliştirilmiştir.

Çalışma kapsamında Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve Çevresi, Ulu Camii ve Çevresi, Eski Malatya Kent Sur Kapısı (Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı) ve Çevresi, Metin Sözen Sanat Sokağı olarak belirlenen dört ayrı odak bölge özelinde;

- Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ve Çevresinde (I. Odak Bölge);
  - Sur kalıntılarının üzerine inşa edilmiş olması sebebiyle yıkılan belediye binasının bulunduğu mevcut açık alanın otopark alanı olarak kullanılmasına izin verilmemesi, sur yapısına yönelik kazı çalışmalarının başlatılması,
  - Sur yapısının önemli/büyük kapılardan (kuzey kapısı) biri olan Alaca Kapı'ya yönelik koruma ve sağlamlaştırma çalışmalarının gerçekleştirilmesi,

- Kentsel donatı elemanlarına yönelik denetlemeler yapılarak mevcut görsel kirliliğin ortadan kaldırılması ve Vandalizm'e karşı önlemlerin alınması,
- Ziyaretçiler ve ikamet edenler için sosyal donatı alanlarının oluşturulması,

- Ulu Camii ve Çevresinde (II. Odak Bölge);
  - Dönemin külliyesini oluşturan alana, Selçuklu döneminde sahip olduğu önemi ve değeri geri kazandırmak için gerekli çalışmaların yapılması,
  - Elde edilen bulgular kapsamında öngörülen İç Kale alanına ve içindeki yapı kalıntılarına yönelik kazı çalışmalarının başlatılması ve alana koruma statüsü kazandırılması,
  - Elde edilen bulgular kapsamında tespit edilen Ahmedek Kalesi için kazı çalışmaları sonucunda kale yapısı için restorasyon faaliyetlerinin başlatılması,
  - Tarihi kent merkezi için I. Odak Bölgesi olarak belirlenen alan ile bağlantısının güçlendirilmesi ve algılanabilirliğinin arttırılması,
  - Bölgedeki araç yoğunluğunun, yaya öncelikli erişim seçenekleri ile minimuma indirilmesi,
  - Peyzaj tasarım uygulamaları ile tarihi dokunun korunarak işlevlendirilmesi,
  - Bölgenin doğusundan geçen Derme Nehri'ne yönelik ıslah çalışmaları yapılarak doğal ve kültürel peyzaj bütünlüğünün sağlanması,
  - Mevcutta bulunan ve geleneksel konut dokuları için sağlıklaştırma çalışmalarının yapılması, kent siluetini bozan kontrolsüz yapılaşmanın önüne geçilmesi,
- Eski Malatya Kent Sur Kapısı (Sıbdırıs/Süsürkem Kapısı) ve Çevresinde (III. Odak Bölge)
  - Selçuklu döneminde ana giriş kapısı özelliği olan bu alanda çalışmalar gerçekleştirilmiş olsa da mevcut kapının sahip olduğu işlevi/önemi yeniden kazanması amacıyla rekonstrüksiyon faaliyetleri yerine sağlamlaştırma faaliyetlerine ağırlık verilmesi,
  - Sur duvarlarına/kalıntılarına yakın mesafede bulunan ruhsatsız yapıların kaldırılması ve restorasyon uygulamaları yapılabilecek sur kalıntıları için çalışmalarının devamlılığının sağlanması,

        - Restorasyonu yapılan sur duvarlarının ve kalıntılarının çevresinde peyzaj tasarım çalışması yapılarak açık yeşil alanlar oluşturulması, ancak tarihi dokuya zarar vermeyen, kimliği vurgulayan stratejilerin benimsenmesi,
        - Diğer odak bölgelerle bağlantının sağlanabilmesi amacıyla güzergâhların oluşturulması ve bu güzergâhlarda tarihi dokuya uygun ziyaretçiler için bilgilendirme ve yönlendirme, servis ve hizmet birimleri, kentsel donatı elemanları ile desteklenmesi,
    - Metin Sözen Sanat Sokağında (IV. Odak Bölge)
        - Mevcut sokakta yapılan cephesel iyileştirmeleri yapı bazında yürütülecek (taşıyıcı sistem, çatı vb.) restorasyon faaliyetleri ile desteklenmesi,
        - Alandaki geleneksel konutların ticari işlev dönüşümü ile ekonomik yönden geliştirilmesi,
        - Yöreye ait el sanatlarına yönelik aktif olarak faaliyet gösteren sergi ve kurs birimlerine desteğin arttırılması, ziyaretçiler için deneysel faaliyetlerce zenginleştirilmiş birimlerin oluşturulması,
        - Tarihi kent merkezinin mevcuttaki odak bölgesi olan Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı ile erişiminin sağlanması ve kentsel donatı elemanları ile desteklenmesi
        - Sokağı oluşturan konutların kuzeyinden ve doğusundan geçen sur kalıntılarıyla ve konutların yakınında yer alan Derme Nehri ile birlikte bağlantının güçlendirilmesi önerileri geliştirilmiştir.

Bugüne kadar Eski Malatya (Battalgazi) tarihi kent merkezinin iyileştirme ve turizm potansiyelini arttırmak amacı ile birçok uygulama ve fikir projelerinin üretildiği bilinmektedir. Ancak tarihsel bağı kurulmayan ve bu nedenle oluşum ve gelişim süreci tam olarak çözümlenemeyen ve yalnızca ayakta kalan yapı ya da kalıntılar üzerinden eylemlerin geliştirilmesi ve uygulamaların yapılması çoklu kültürel katmana sahip bu alanlarda geri dönüşü olmayan hasarlara sebebiyet vermesi bakımından önemli bir tehlikeyi barındırmaktadır. Söz konusu alan III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olması bakımından barındırdığı kentsel kültürel miras ile birlikte yerleşime açık bir alandır. Dolayısıyla arkeolojik miras ile gündelik yaşamın iç içe olması bakımından özel planlama-tasarım kararlarını zorunlu kılan bir alan niteliğindedir. Bu bakımdan imar süreci ve kültürel miras süreci arasındaki koruma dengesinin hassas yürütülmesi gerekmektedir. Tarihi kent merkezi bütününde öncelikli olarak yüzey araştırması ve yüzey araştırması sonucunda kazı

stratejilerinin belirlenmesi öncelikli ihtiyaçtır. Yürütülen bu çalışma bu anlamda gelecekte gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalara yön verebilecek nitelikte önemli tespit ve bulguları barındırmaktadır.

6. KAYNAKLAR

Abu'l-Farac, G. (1987). "Abû'l-Farac Tarihi" cilt:II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK Yayınları.

Acaroğlu, A.İ. (1970). "The Evolution of Urbanization in Anatolia, From the beginning of the sedentary life until the end of the Roman Empire (c. 8000 B.C. to c.400 A.D.)", Basılmamış Doktora Tezi. The Graduate Scholl of Cornell University, Cornell.

Akbulut, G. (2009). "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 35(2).

Akdağ, M. (1979). "Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi I", Ankara.

Aktaş Yasa, A. (1998). "Konya'nın Anadolu Selçuklu döneminde Fiziki Yapısı", VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (30 Nisan-02 Mayıs 1998), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Akyüz, V. (1996). "İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler", İstanbul: İlke Yayınları.

Aktüre, S. (1985). "Anadolu Kentlerinde Türkleşme-İslamlaşma Süreci ve Mekânsal Yapı Değişimi ve İslami Miras", İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı (22-27 Nisan 1985), İstanbul.

Alkan, A. (1985). "Mevlevilik ve Mevlâna Külliyesinin Konya Şehirsel Gelişmeleri İçindeki Yeri", 1. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya.

Alkan, A. (1986). "Tarihi Şehirlerin Altyapı Problemleri-Konya Örneği", Selçuk Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, sayı:1.

Altıntaş, M. (2019). "İbn Battûta'ya Göre Anadolu Şehirlerinde Siyâsî, Dinî, İlmî, İçtimâî ve İktisâdî Hayat", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Arslan, Ö. (2006). "Battalgazi İlçesinin (Malatya) Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Barbaro, J. (2005). "Anadolu'ya ve İran'a Seyahat", çev. Tufan Gündüz.

Başbay, H.C. (1987). "Malatya 'da Culfacılık ve El Dokumacılığı", I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, (Malatya/22-24 Ekim 1986), İstanbul.

Başdere, S.Ş. (2018). "Tarihi Çevrede Morfolojik Analiz "Kaleiçi, Denizli Örneği", Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Baykara, T. (1985). "Türkiye Selçukluları Devrinde Konya", Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Baykara, T. (1988). "Türkiye Selçuklularında Bazı Vergilere Dair", IX. Türk Tarih Kongresi, (21-25 Eylül 1981), Ankara: TTK Yayınları.

Baykara, T. (1996). "Ulu Cami: Selçuk Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", TTK Belleteni, LX (227), Ankara: TTK Yayınları.

Baykara, T. (1998). "Türkiye Selçukluları Devrinde Konya", Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Bayram, M. (1997). "Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-Name" Selçuk Üniversitesi, Ata Dergisi, sayı: VII.

Bayram, M. (1998). "Anadolu Selçuklu dönemi Tababeti ile İlgili Bazı Notlar", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, (4).

Birzâlî, (2005). "Âlâmeddîn Ebû Muhammed el-Kâsım bin Muhammed bin Yûsuf, el-Vefayât li'l-Birzâli", nşr. Ebû Yahya Abdullah el-Kundurî, (1426).

BKE (Battalgazi Kültür Envanteri), (2008), Battalgazi Belediyesi, Malatya.

BKE (Battalgazi Kültür Envanteri), (2012), Battalgazi Belediyesi, Malatya.

BOA, AE.SMST.II./56-5733

BOA, AE.SMST.II./138-15274;

BOA, AE.SMST.III/95-7181.

BOA, AE.SSLM.III/121-7372;

BOA, AE.SSLM.III/382-22016;

BOA, C.SM./80-4007.

BOA, İE.TZ./7-768;

BOA, TS.MA.e/622-15;

BOA, TTd. 156.

BOA, TTd. 323.

Boz, M. (2014). "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Kentleri ve Kentliler", Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.

Braudel, F. (1993). "Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm; XV.-XVIII. Yüzyıllar", çev. M. Ali Kılıçbay, cilt:1, Ankara: Gece Yayınları.

Cahen, C. (2000). "Osmanlılardan Önce Anadolu", çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Cunbur, M. (1986). "Selçuklu Devri Konya Kütüphaneleri", Selçuk Dergisi, sayı:1.

Danık, E. (2001). "Ortaçağ`da Harput", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Darkot, B. (1988). "Malatya", İslam Ansiklopedisi, cilt: VII, İstanbul: MEB Yayınları.

Demirel, Ö. (2006). "Osmanlılar Dönemi Sivas Şehri", Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Sivas 1000 Temel Eser.

Durukan, A. (2001). "Selçuklular Öncesinde Konya", Gez Dünyayı Gör Konya'yı, İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayınları.

Ebû'l-Fidâ, (1971). "Takvîmu'l-Bûldan", Farsça'ya çev. Abdulmuhammed Ayetî, Tahran.

Eflaki, A. (1986). "Menâkıbü'l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)", C.I–II, Ankara: Remzi Yayınları.

El-Kâlkâşandî, (1963). "Subhû'l- 'Aşâ fî Sınâ'ati'l-İnşâ", C. IV, Kahire: Vezaretü's-Sekafe.

El-Kirmânî, (1865). "Ahbâru'd-Dûvel ve Asâru'l-Evvel fî't-Tarih", Bağdat.

El-Makrizî, Takiyyeddîn Ahmed b. Ali (1934-1958), "Kitâbu's-Sulûk LiMarifetî Duvelu'l-Mulûk", Thk. M. Mustafa Ziyâde-Said Abdulfettah Aşûr, Cilt:4, 12. Kısım, Kahire.

Eldem, H.E. (1982). "Kayseri Şehri", haz. Kemal Göde, Ankara.

Eravşar, O. (2002) "Ortaçağ Anadolu Kentleri", Türk Tarihi Araştırmaları, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Erbay, M. (2018). "Uzaktan Algılama Teknolojilerinin Arkeoloji Alanında Kullanımı ve Müze Bilim Alanına Yaptığı Katkılar", Istanbul Commerce University Journal of Science, İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 17(33).

Erdoğan, A., Atabeyoğlu, Ö. (2016). "Tarihi yapıların kentsel dokuya etkisi: Kayseri kent merkezi örneği", Türkiye Ormancılık Dergisi, 17(1).

Eskici, B. (2002). "Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehir ve Yapıları", VI. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 08-10 Nisan 2002 Bildirileri, Kayseri.

Eskici, B. (2006). "Malatya", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Eskici, B. (2013). "Malatya Türk İslam Dönemi Mimari Eserleri I; Battalgazi (Eski Malatya)", Tarih-Sanat Tarihi Dizisi, cilt:1, Malatya: Malatya Kitaplığı Yayınları.

Esterabadi, Aziz bin Erdeşir, (1990). "Bezm-u Rezm", çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Evliya Çelebi (1986). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", çev. Mehmed Zillioğlu, III.-IV. cilt, İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Frangipane, M., (2012). "The Collapse Of The 4th Mıllennıum Centralised System At Arslantepe and the Far-Reaching Changes In 3rd Millennıum Socıetıes", Origini XXXIV.

Gabriel, A. (1940). "Voyages Archeologiques Dans La Turquie Orientale", C: I, Paris.

Gordlevski, V. (1941). "Küçük Asya Selçuklu Devleti", çev. Abdülkadir İnan, Ankara: TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercümeler.

Göğebakan, G. (2002). "XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)", Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları.

Göğebakan, G. (2004), "Fotoğraflarla Geçmişte Malatya", Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları. No:11.

Göyünç, N. (1970). "Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı", tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: I, İstanbul.

Göyünç, N. (1985). "Memlûk Devrinde (Eski) Malatya'da Bir Aile", Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler III Türk Tarihi, I, İstanbul.

Grenard, M.F. (1901). "Note sur le monuments du moyan age de Malatia, Divrighi, Siwas, Darendeh, Amasia et Tokat", *Journal Asiatique,* XVII, Mai-Juin.

Grousset, R. (2005). "Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi", çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayınları.

Gülseren, M., Şentürk. A. (1998). "Malatya", Malatya: Gülseren Kitabevi.

Gülsoy, E., Taştemir, M. (2007). "Vakıf ve Mülk Defteri", Ankara: TTK Yayınları.

Gülsoy, E. (2020). "Osmanlı Arşiv Kaynaklarında Malatya'nın Orta Çağına Dair Kayıtlar", Orta Çağ'da Malatya Makaleler; Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş II. Baskı, Malatya: Bilsam Yayınları.

Hacıgökmen, M.A. (2011). "Türkiye Selçukluları Zamanında Konya'nın Devlet Merkezi Oluşu", Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi sayı:29.

Halil b. Şahin, (1993). "Zubdetü Keşfi'l-Memâlik", nşr. Fuad Sezgin, Frankfurt.

Hellenkemper, H. (1976). Burgen Der Kreuzritterzeit in der Grafschaft Edessa und im Königreich Kleinarmenien, Bonn.

Honigmann, E. (1991). "Malatya", Encyclopedia of Islam (Second Edition), C:VI, London.

İbn Bibi. (1941). "Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (Farsça Muhtasar Selçuk–Name)", Ankara: Uzluk Yayınları

İbn Bibi. (1996). "El Evamiü'l-Ala'iye Fil Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)", çev. Mürsel Öztürk, cilt: I-II, Ankara: TTK Yayınları.

İlimli Usul, D. (2007). "Selçuklular Zamanında Kayseri'de İlmi ve Kültürel Faaliyetler", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

İpşirli, M. (1991). "Anadolu", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

KAİP Raporu, (2010). Battalgazi (Malatya) III. Derece Arkeolojik Sit ve Etkileşim Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Raporu, Malatya İl Özel İdaresi.

Karagöz, M. (2009). "Malatya'nın XVII. Asırdaki Ticari İmkânları", II. Uluslararası Katılımlı Melita'dan Battalgazi'ye Tarih-Arkeoloji Sanat ve Kültür Günleri, Bildiriler (16-25 Eylül 2006), Malatya.

Karagülle, E. (2007). "Seyahatnamelerde Malatya", Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Kâtip Çelebi, (2008). "Cihânnümâ", Ed. Bülent Özükan, İstanbul: Boyut Yayınları.

Kayaoğlu, İ. (1992). "Selçuklular Döneminde Konya'da Ticari Hayata Bir Bakış", Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:1.

Kazancıoğlu, H. (2001). "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Keskin, Y. (1992). "Malatya Ulu Camiinin Asli Hali ve Türk Mimarisindeki Yeri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kırıman, M. (1990). "Battalgazi'de (Eski Malatya) Nüfus ve Yerleşme", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Koca, S. (1995). "Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus'un Aldığı ve Kullandığı Hâkimiyet Sembolleri", TTK Belleteni, LIX (224), Ankara: TTK Yayınları.

Koca, S. (2008). "Diyâr-ı Rûm"un (Roma Ülkesi: Anadolu) "Türkiye" Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı:23.

Koç, Y. (2006). "Anadolu Selçukluları Döneminde Türkiye'de Yerleşme ve Nüfus", Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 1, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Konyalı, İ.H. (1964). "Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi", Konya: Konya Belediyesi Yayınları.

Kozan, M. (2020). "Roma İmparatorluğu Döneminde Malatya", Orta Çağ'da Malatya Makaleler; Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş II. Baskı, Malatya: Bilsam Yayınları.

Köprülü, M.F. (1984). "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar", Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, M.F. (1999). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", Ankara: TTK Yayınları.

Köymen, M.A. (1961). "Anadolu'nun Fethi", Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, II.

Kuban, D. (1994). "12.-14. Yüzyıllar Arasında Anadolu Toplumunun Yapısı ile Sanatı Arasındaki İlişkileri Nasıl Açıklayabiliriz?", 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul: Gerçek Yayınları.

Kucur, S.S. (2009). "Selçuklular, Anadolu Selçukluları (1075-1308), Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat", Diyanet İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kunter, H.B. (1947). "Sivas Darüşşifası", Ülkü Mecmuası, 1(8), Ankara: Ankara Halkevi yayınları.

Kuran, A. (1969). "Anadolu Medreseleri", cilt I, Ankara.

Kuran, A. (1994). "Anadolu Selçuklu Ulucamileri", IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (25-26 Nisan 1994), Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Kuşçuoğlu, M. (1968). "Evliya Çelebi'den Malatya", İstanbul: Mim Yayınları.

Küçükdağ, Y. (1989). "Konya Alâaddin Darüşşifası, Tıp Medresesi ve Mescidin Yeri ve Yapısı", Osmanlı Araştırmaları, sayı:9, Ankara.

Küçükdağ, Y. (2001). "Konya Kalesi'nin Ahmedek Bölümüne Dair" I. Uluslararası Selçuklu ve Medeniyeti Kongresi, 11-13 Ekim 2000 Bildirileri, cilt II, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Makbule İlçan ve Utta Planlama, (2010). Battalgazi (Malatya) Arkeolojik Sit Alanına Ait KAİP.

Metin, T. (2010). "Türkiye Selçukluları Devrinde Malatya", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Metin, T. (2013). "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Türk İskânına Dair Bir İnceleme: Malatya Örneği", Çankırı Karatesin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(2).

Metin, T. (2013a), "Selçuklular Döneminde Malatya", İstanbul: Malatya Valiliği Yayınları.

Metin, T. (2020). "Selçuklular Zamanında Malatya", Orta Çağ'da Malatya Makaleler (Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş II. Baskı), Malatya: Bilsam Yayınları.

MKE (Malatya Kültür Envanteri), (2014). T.C. Malatya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Malatya.

Moltke, H.V. (1960). "Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar", çev. Hayrullah Örs, Ankara: TTK Yayınları.

Ocak, A.Y. (1991). "Anadolu", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Ocak, A.Y. (1996). "Babailer İsyanı; Aleviliğin tarihsel Altyapısı", İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ölmez Kalender, S., Demirlioğlu, D., (2011). "Tarihi Süreç İçerisinde Sivas Kent Meydanı'nın İrdelenmesi", İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(3).

Önder, M. (1967). "Konya Ka'lası ve Figürlü Eserleri", VI. Türk Tarih Kongresi içinde, Ankara: TTK Yayınları.

Özcan, K. (2005). "Anadolu'da Selçuklu dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Özcan, K. (2006), "Anadolu-Türk Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu döneminde Anadolu-Türk Kent Model(ler)", Bilig, sayı:38, Bakü.

Özcan, K. (2007). "Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu`daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti", Sivil Toplum Dergisi, sayı:5.

Özcan, K. (2007a). "Anadolu'da Selçuklu dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", İ.T.Ü. Dergisi/A, Mimarlık-Planlama-Tasarım, 6(1).

Özcan, K. (2010). "Erken Dönem Anadolu-Türk Kenti Anadolu Selçuklu Kenti ve Mekânsal Öğeleri", Bilig, sayı:55.

Özcan, K. (2011). "Anadolu'da Erken Dönem Türk Kent Morfolojisi "Selçuklu Başkenti Konya", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(19).

Özergin, M.K. (1959). "Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ramsay, W.M. (1960). "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası", İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Reşidüddin Fazlullah, (1947). "Mukatebât-ı Reşidî", nşr. Muhammed Şefi', Lahor.

Sarre, F. (1989). "Konya Köşkü", Ankara: TTK Yayınları.

Sevgen, N. (1959). "Anadolu Kaleleri", Cilt: I, Ankara: Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası.

Sımeon, (1964). "Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi (1608-1619)", çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Baha Matbaası.

Sinclair, T.A. (1989). "E Stern Turkey: An Architecjtural and Archaeological Survey", Vol.III. The Pindar Press, London.

Strabo, (2000). "Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası)", XII., XIII., XIV. Kitap, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Sümer, F. (1985). "Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar", İstanbul: TDAV Yayınları.

S. Mihail (1944). "Suryani Patrik Mihailin Vakainamesi", II. Kısım, çev. Hrant Dink Andresyan, TTK'da Yayınlanmamış Nüsha.

Şentürk, Ü. (1999). "Göç ve Kentlileşme (Malatya Örneği)", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Bilim Uzmanlığı Tezi), Malatya.

Takiyyeddîn Ahmed b. Ali el-Makrizî, (1958). "Kitâbu's-Sulûk li Marifetî Duvelu'l-Mulûk", thk. M. Mustafa Ziyâde, cilt:I, K.1, Kahire.

Tanoğlu, A. (1943). "Malatya Dolaylarında Coğrafi Geziler", Türk Coğrafya Dergisi, sayı:2.

Tanyeli, U. (1987). "Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Togan, Z. (1954). Velidi, "Reşidüddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt:XV, S. 1-4'ten Ayrı Basım.

Topçu, K.D. (2011). "Kent Kimliği Üzerine Bir Araştırma: Konya Örneği", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 8(2).

Tuğlacı, P. (1985). "Osmanlı Şehirleri", İstanbul: Milliyet Yayınları.

Tuna, A. (2016). "Arkeolojik Sitlerin Sürdürülebilirliği Kapsamında Alan Yönetimi'nin Önemi: Arslantepe Höyüğü Örneği", TMD Uluslararası Hakemli Tasarım ve Mimarlık Dergisi, sayı: 07.

Turan, O. (1947). "Selçuk Devri Vakfiyeleri-I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", TTK Belleteni, XI (42), Ankara: TTK Yayınları.

Turan, O. (1951). "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 9(4).

Turan, O. (1998). "Selçuklular Zamanında Türkiye", Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Turan, O. (1998a), "Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti", Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Türkmen, K. (1998). "Selçuklu döneminde Kayseri'de İmar Faaliyetine Katkıda Bulunan Hanımlar", Yeni Türkiye, cilt:45.

Uğur, A. (2003). "Osmanlı Devleti'nin Temel Yapısı ve Tarihimizde İbret Dolu Bazı Sahifeler", Kayseri.

URL-1: Malatya Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Fotoğraf: Erol Şaşmaz (http://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=1969).

Uzluk, Ş. (1935). "Konya'nın Selçukiler Zamanı Şehir Mimarisi", Konya: Babalık Yayınevi.

Uzunçarşılı, İ.H. (1998). "Osmanlı Tarihi", Ankara: TTK Yayınları.

Ünal, R.H. (1983). "Doğu Anadolu'da Bilinmeyen Üç Selçuklu Hanı", Sanat Tarihi Dergisi, 2(2).

Ünver, A.S. (1970) "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler", Atatürk Konferansları (1964-1968), Ankara: TTK Yayınları.

VGMA, D. No: 582/1.

VGMA, D. No: 584.

Yoeli, P. (1967). "The Mechanisation of Analytical Hill Shading", Cartographic Journal 4.

Yuvalı, A. (1988). "Malatya Meyvecilik Gelenekleri Üzerine Bazı Bilgiler", II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, (Malatya/19-21 Ekim 1987), İstanbul.

Yüksel, İ. (2018). "Tarih Öncesi Dönemde Malatya", Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Zengin, M. (2014). "Memlük Türk Sultanlığının Anadolu Hâkimiyet Mücadelesi: Malatya'nın Zaptı (28 Nisan 1315)", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.33.

Zengin, M. (2015). "XIV. Yüzyıl'da Malatya", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Zengin, M. (2017). "İlhanlılar-Eretnalılar-Memlûklar Dönemi Malatya (1295-1401)", Tarih-Sanat Tarihi Dizisi 10, Malatya: Malatya Valiliği Malatya Kitaplığı.

EKLER

EK A. Dönemine ve Kent Modellerine göre Karşılaştırmalı Analizler Çizelgesi, Battalgazi İlçesinde Bulunan Diğer Tescilli Yapılar/Alanların Çizelgesi

EK B. Araştırma Bulguları Kapsamında Oluşturuluan Analitik Haritalar

EK C. Tescilli Yapılara Yönelik Tarihi ve Güncel Fotoğraflar-Planlar-Belgeler

EK A. Dönemine ve Kent Modellerine göre Karşılaştırmalı Analizler Çizelgesi, Battalgazi İlçesinde Bulunan Diğer Tescilli Yapılar/Alanların Çizelgesi

EK A.1: Battalgazi tarihi kent merkezinde dönemine ve kullanım durumuna göre yapı türleri (Orijinal, 2021).

	Askeri Yapıları	**Dini Yapılar**	**Sivil Mimari Yapılar**	**İdari Yapılar**	**Eğitim Yapıları**	**Sağlık Yapıları**	**Ticari Yapıları**	**Diğer Kamusal Yapılar**
Roma Dönemi	-Surlar	-Kilise -Mabet	-Konut	-	-	-	-	-
Selçuklu Dönemi	-Surlar -İç surlar -Ahmedek Kalesi	-Cami -Mescit -Tekke/Zaviye -Türbe	-Konut -Kervansaray -Hamam	-Saray -Devlethane	-Bimarhâne -Medrese -Kütüphane	-Bimarhane -Darü'ş Şifa	-Han -Çarşı -Dükkân	-Çeşme -Mezarlık -Pazar Alanı
Osmanlı Dönemi	-Surlar	-Cami -Mescit -Tekke -Türbe	-Konut -Kervansaray -Hamam	-Saray -Devlethane	-Medrese -Mektep -Kütüphane	-Bimarhane -Darü'ş Şifa	-Han -Çarşı -Dükkân	-Çeşme -Mezarlık -Pazar Alanı
Cumhuriyet Dönemi	-Sur kalıntıları	-Cami -Mescit -Türbe -Kur'an Kursu	-Kervansaray -Konut -Hamam	-Kaymakamlık -BHA -İlçe Müftülüğü -İlçe Tarım Müdürlüğü -İlçe Halk Eğitim Merkezi -İlçe Ziraat Odası -PTT -Türk Telekom -TEDAŞ -Jandarma	-İlkokul -Ortaokul -Lise	-Hastane -Sağlık Ocağı	-Küçük Sanayi Sitesi -Fabrika -Küçük İşletmeler -Atölye -Dernek -Akaryakıt İstasyonu	-Çeşme -Mezarlık -Pazar Alanı -Banka

EK A.2: Konya-Kayseri-Sivas-Malatya kentlerinin karşılaştırması (Orijinal, 2021).

	Konya	**Kayseri**	**Sivas**	**Malatya**
Kent Modeli	A tipi kale kent modeli (eklemli kent modeli)	A tipi kale kent modeli (eklemli kent modeli)	B tipi kale kent modeli	B tipi kale kent modeli
Sur İçi/Dışı Yerleşim	Sur içi yerleşim gösterirken zamanla sur dışına da taşmıştır	Sur içinde ve dışında yerleşim görülmüştür (sur içinde Müslüman mahalleleri sur dışında Gayrimüslim mahalleri yer almıştır)	Açık kent durumundayken, surların inşa edilmesiyle birlikte kale kent özelliği göstermiş ve yerleşim sur içinde kalmıştır	İlk kurulduğu dönemlerden Osmanlı dönemine kadar sur içi yerleşim göstermiştir
Kent Oluşum Amacı	Başkent olarak kurulmuştur (höyük üzerinde) (tarım kenti)	Ticari merkez olarak kurulmuştur (dağ eteğinde)	Askeri amaçlı (askeri üs) kurulmuştur (dağ eteğinde) (ticaret kenti)	Askeri amaçlı (karargâh) kurulmuştur. (ovada) (tarım kenti)
Kent Odağı	Birincil gelişme odak bölgesi; Alâeddin tepesinde (iç kale) Ulu Camii ve çarşı/pazar çevresi İkincil gelişme odak bölgesi; Anıtsal-Kamusal	Ulu Camii ve çarşı/pazar çevresinde (sur içinde)	Birincil odak bölgesi; Ulu Camii ve çarşı/pazar çevresi (sur içinde) İkincil odak bölgesi; Şifâiye Medresesi ve	Ulu Camii ve çarşı/pazar çevresinde (sur içinde)

		hizmet yapıları (sur dışında)		çevresi (sur içinde)	
Konumu		Milletlerarası ana ticaret yolları üzerinde	-	Milletlerarası ticaret yollarının üzerinde	Milletlerarası ticaret yollarının üzerinde
Ev Sahipliği Yaptığı Uygarlıklar		Frig, Helenistik, Roma, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet	Roma, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet	İlk Uygarlıklar, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet	Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet
Yönetim Merkezi		Sultanlık ve Meliklik Merkezi	Meliklik Merkezi	Meliklik Merkezi	Meliklik Merkezi
Mahalle Gelişimi		Sur içinde cami-tekke-zaviye etrafında	Sur içinde Müslüman mahalleleri Sur dışında gayrimüslim mahalleleri	Sur içinde	Sur içinde cami-pazar-hamam çevresinde
Sokak Dokusu		Çıkmaz sokak	-	-	Çıkmaz sokak
Bağ/Bahçeleri		Bağ/bahçelere sahiptir.	Bağ/bahçelere sahiptir.	İkliminden ötürü bağ/bahçeleri yoktur.	Bağ/bahçeleri ile meşhurdur.
Kentlerin Fiziki Unsurları	**Saltanat Sarayları**	İç kalenin merkezinde	İç kalenin bir köşesinde	İç kalenin merkezinde	İç kalenin bir köşesinde
	Devlethane (Toplantı Salonu)	İç kalede	İç kalede	İç kalede	İç kalede
	Çift Sur	Var	Var	Var	Var
	İç Kale ve Konumu	Var/merkezde	Var/herhangi bir köşesinde	Var/merkezde	Var (?)
	Ahmedek Kalesi	Sur içinde	Sur içinde	Sur içinde	Sur içinde
	Ulu Camii	Sur içinde	Sur içinde	Sur içinde	Sur içinde
	Cami	Var (4)	Var (3)	-	Var (?)
	Pazar/Çarşı	Çarşı/pazarlar sur içinde olup sur kapıları çevresinde yer almaktadır (31)	İki tane kapalı çarşısı (Kuyumcular Çarşısı ve Büyük Bedesten) ve ayrı birçok çarşısı vardır. Dükkânlar sur dışında yer almaktadır (11)	Çarşı/pazarları sur içinde Ulu Camii'nin yanındadır (19)	İç kale, idari kurumlar ve konut alanları haricinde geri kalan tüm alanın çarşı ve pazar yeri olarak kullanıldığı düşünülmektedir(?)
	Kervansaray/Han	Var	Var (sur dışında)	Var (sur içinde)	Var (sur içinde)
	Dârü'ş Şifa/Bimarhâne	Sur içinde (4)	Sur içinde (1)	Sur içinde (2)	Sur içinde (1)
	Medrese/Kütüphane	Var (30)	Var (9)	Var (13)	Var (2)
	Tekke/Zaviye	Var	Var	Var	
	Hamam		Sur içinde ve İç kalede birçok hamam vardır	Birçok hamam bulunmaktadır.	Var (sur içinde)
	Kanal		Var	Var	Var
	Hendek	Var	Var	Var	Var
	Evler	Dışa kapalı bahçe içinde	-	Bahçesiz	Bahçe içinde

EK A.3: Eski Malatya (Battalgazi)'da bulunan tescilli alanlar ve yapılar (MKE, 2014; Metin, 2013; Kazancıoğlu, 2001).

Yapı Adı		Dönemi	Konumu	Kısa Açıklaması
Arkeolojik Sit Alanları	**Arslantepe Höyüğü**	M.Ö. 5000 yıllarından M.S. XI. yüzyıla kadar yerleşim görmüştür.	Orduzu Mahallesi	Arslantepe'nin M.Ö. 5000 yıllarından Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz olarak iskân edilmesinde; yörenin su kaynakları bakımından zengin ve tarıma elverişli olması, Fırat Nehri'nin taşkın alanı dışında kalması önemli etkenlerdir. Yörenin doğal yapısından kaynaklanan gücü, yüksek tarım potansiyeli ile birleşince Arslantepe, topraklarını denetim altında tutabilen ve bölgedeki hammaddeyi işleyen ya da en azından işlenmesini organize eden egemen bir merkez konumunu kazanmıştır.
	Battalgazi'nin Evi	Onarım yılı 1646	Karahan Mahallesi	Namazgâha ait beden duvarları ve kümbetin güneyinde bir duvar kalıntısı, batısında soku taşına rastlanmıştır. Türbenin (kümbet) güneyinde kare biçimli bir mekân tespit edilmiştir. Kuzeye doğru devam ederek mescidin kuzey duvarı hizasından doğuya dönmüştür. Burada dere yatağı nedeniyle kesintiye uğramıştır. Bu bölümde su künklerine rastlanmıştır. Mescidin kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda tabanı taş döşeli mekânın izleri bulunmuştur. Bu alanda da su künkleri, sırlı seramik parçalarına rastlanmıştır.
	Cantepe Höyüğü	Tunç-III, Demir Çağı, Klasik Çağ ve Klasik Sonrası	Toygar Mahallesi	Toygar-Boran karayolu arasında, Toygar Çayı batısında yer alır. Taban çapı 100 ila 80 m., yüksekliği 20 m civarındadır. 718 m rakımlıdır. Orta büyüklükte, basık elips biçimlidir. Yüzeyde kalkolitik, daha çok ilk Tunç-III, Demir Çağı, Klasik Çağ ve Klasik Sonrası Çağlara ait çanak-çömlek parçaları, çakmaktaşı yongalar görülebilmektedir. Höyüğün stratigrafisinde izlenen katmanlarda esas dolgunun Geç kalkolitik ile İlk Tunç Çağı sonu olduğu anlaşılmaktadır. Tahribata uğrayan bölümlerde blok taş ve kayalar ile düzensiz moloz taş ve kaya parçaları görülebilmektedir. Üzerinde su deposu kulesi, evler vb. vardır.
	Galipbaba Höyüğü	Tunç ve Demir Çağı	Ağılyazı Mahallesi	Kuzey-güney akslı oval formlu bir höyüktür. Yüzeyde Tunç, Demir Çağı ve Karaz tipi çanak çömlek parçaları yoğun olarak görülmektedir. Tahrip edilen bölümlerde yapı taşı, mezar yapısı ve kapağına ait olabilecek blok taşlar görülebilmektedir.
	Hasırcılar Höyüğü-I	M.Ö. 2 bin, bin ve daha öncesi	Hasırcılar Mahallesi	Höyük, kadastral yol ile Kızboğan Deresi arasında olup Karakaya Baraj gölüne sınır oluşturmaktadır. Höyük güneydoğu-kuzeybatı eksenli, eliptiktir. Höyük aynasından (yapay şev) tabandaki doğal nehir sekisi zeminine kadar çok katmanlı görüntü sergilemektedir. Eğimde ve höyük yüzeyinde M.Ö. II. bin yıl, I. bin yıl ve daha eski çakmaktaşı malzemeler gözlemlenmektedir. Höyük bu haliyle nehir sekisinde yer almıştır.
	Hasırcılar Höyüğü-II	M.Ö. 3000'den başlayan İlk-Orta ve Son Tunç Çağları ile M.Ö. I. bin yıl	Hasırcılar Mahallesi	Yayvan tipli, doğu-batı eksenli, yer yer yükseltisi 5-10 m arasında değişmektedir. Höyüğün güneydoğu-güneybatı eteğinde beton kanal mevcuttur. Höyük alanı, bahçe ve tarımsal arazilerin arasında olup batı eteği kayalık alan üzerinden başlamaktadır. Çok yoğun tahribat vardır.
	Nekropol Alanı/Anonim Mezar Hücresi (Kripta)	Geç Bizans ve İslami dönemler	Meydanbaşı Mahallesi	Bizans Nekropolü'dür. 1976 yılında Mahir Akturan'ın başkanlığında yapılan çalışmalarla 5 adet mezar bulunmuştur. Kalıntılar Malatya Müzesine kaldırılmıştır. Osmanlı döneminde de mezarlık olarak kullanılmıştır. Halk arasında kripta ya da anonim mezar hücresi diye bilinmektdir.
	Yarımtepe Höyüğü	Orta tunç, Klasik Çağlar	Alişar Mahallesi	Kuzeyi Karakaya Baraj Gölüne, güneyi Malatya Ovasına bakmaktadır. Yerleşim geniş bir alanı kapsamakta, höyüğün bulunduğu alan yerleşime her açıdan uygun bir noktadır.
Dini Yapılar	**İki Osmanlı Mezarı**	H. 1203 (M. 1791) ve H. 1253 (M. 1836)	Karahan Mahallesi	Etrafı demir korumalıkla çevrili iki kesme taş kullanılarak yapılan mezarın alt bölümü betonla tamir edilmiştir. Baş taşlarından biri tamamen kopmuş ve yerdedir. Kuzey yönündeki mezarın Arapçasını tercümesinden hareketle mezarın "Muhammed Oğlu Mustafa Efendi'ye ait olduğu ve H. 1203 (M. 1791) tarihi düşüldüğü; Güneydeki mezarın ise oğlu İbrahim Efendi'ye ait olduğu ve H. 1253 (M. 1836) tarihi düşüldüğü tespit edilmiştir.
	Karababa Mezarlığı ve Türbesi	Osmanlı Döneminden bugüne kadar	Karabağlar Mahallesi	Karababa Mezarlığına adını veren, aynı mezarlık sahasında yer alan Karababa Türbesi kare planlı, moloz taş duvarlı ve betonarme konik külahlıdır. Türbe içerisinde iki mezar yer almaktadır. Mezarlık ilk önce Osmanlılar döneminde kullanılmış olup bugün de kullanılmaktadır. Bir taş lahde ait parçalanmış taşlar tespit edilmiştir. Halen mezarlığa defin yapılmaktadır.

	Karahan Camii	1582	Karahan Mahallesi	Orijinal şeklini yitirmiş olan yapı, harim, son cemaati yeri ve minareden ibaret olup doğu cephesi ile güney cephesinin bir kısmı meskenlerle çevrili durumdadır. Yapının farklı yerlerinde inşa tarihi ve geçirdiği onarımların tarihini gösteren 4 ayrı kitabe bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde yer alan kitabeye göre cami, 1582 yılında Malatya Miralayı Hüsrev Bey tarafından yaptırılmış Osmanlı dönemi eseridir.
	Kırkkardeşler Şehitliği	13.yy.	Karahan Mahallesi	Halk arasında Battalgazi döneminde, bu bölgede yapılan bir savaşta şehit düşen, Battalgazi'nin 40'a yakın arkadaşının mezarlığı olduğuna inanılmaktadır. Mezar taşlarının bir kısmı Malatya Müzesine götürülmüştür. 2011-2012 yıllarında yapılan temizlik kazısında Selçuklu dönemine ait Farsça ve Arapça yazılı mezar taşları tespit edilmiştir. Alana ait restorasyon projeleri tamamlanmıştır.
	Osmanlı Mezarlığı (Alacakapı Mezarlığı)	Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi	Alacakapı Mahallesi	Sanayi Caddesinin doğusuna düşen mezarlık içerisinde baş taşları sarıklı-sarıksız biçimli ve düz olan 90 adet Osmanlı dönemine ait mezar taşları bulunmaktadır.
	Saka Mezarlığı	Bilinmiyor	Meydanbaşı Mahallesi	Yüzeyinde birkaç taş izine rastlanmıştır. Alanın güneydoğu köşesinde kazı ile açığa çıkmış 1m kadar derinlikteki çukurda, kesme taştan yapılmış dikdörtgen biçimli baş ve ayak taşı izlenmiştir. Ayak taşında stilize geometrik ve kandil motifi vardır. Baş taşında dört sıra Arapça yazı yer alır.
	Sancaktar Türbesi	1774-1980 yılları arası kullanılmıştır.	Karahan Mahallesi	Mezar içine basamakla inilir. Mezarın her iki yan tarafında, Arapça yazı ve dairesel geometrik motiflerle bezeli mezar taşları bulunur. Mezarın bulunduğu orijinal mimari parçaların birinde Kuran-ı Kerim'den ayet yazılıdır. Yol kenarında bulunan eski türbe (Sancaktar Türbesi) yol seviyesinden 1m aşağıda olup basamaklarla inilmekteyken daha sonra mezarın bulunduğu kapalı kerpiç türbe kaldırılarak 2015 yılında Battalgazi Belediyesi tarafından baldaken tarzı türbe yapılmıştır. Orijinal hali toprağa gömülü haldedir.
	Selçuklu Mezarı	Bilinmiyor	Karahan Mahallesi	Mezar taşlarında Ayet-el Kûrsi yazılıdır. Kabrin mezar taşı Selçuklu mezar üslubuna benzemektedir. İsmi bilinmemektedir. Çevresi ve üzeri demir parmaklıkla çevrilidir.
	Sitti Zeynep Kümbeti	XII. yüzyıl ya da XIII. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir.	Karahan Mahallesi	Sekizgen gövde üzerine piramit çatının örtülmesiyle oluşturulmuş olan yapının doğusu bir meskene bitişiktir. Gövde kısmı giriş kapısına kadar toprak zeminin altında kalmış olan yapının giriş kapısı sivri kemerli olup batı kenarında bulunmakta ve sağır bir niş içine yerleştirilmiş durumdadır. Kümbetin içinde bir mezar bulunmaktadır. Klasik sivri külahlı Selçuklu kümbet formu görülmektedir.
	Usta ve Şegirt Kümbetleri	Bilinmiyor	Karahan Mahallesi	Usta ve Şegirt olarak adlandırılan kümbetlerden Usta Kümbetinin yolun kenarında yer aldığı, Şegirt kümbetinin ise biraz daha ilerisinde olduğu tahmin edilmektedir. Usta kümbetinin kalıntılarından bu kümbetin sekizgen planlı olduğu anlaşılmaktadır. Dört parça yazılı mezar taşı bulunmuştur. Kümbetlere ait restorasyon projeleri tamamlanmıştır.
	Hacı Nefise Hatun Kümbeti	XVIII. yüzyıl eseri olduğu yönünde ağırlık kazanmaktadır.	Meydanbaşı Mahallesi	Baldaken tarzı, kare plan üzerine inşa edilen türbe, iç kısımda yarım daire olarak, dıştan altıgen kasnak üzerine konik çatı ile örtülüdür. Kripta bölmesi bulunmayan türbede mezar mevcuttur.
	Anonim (Sekizgen) Türbe kalıntısı	Bilinmiyor	Kırklar Mezarlığı	Bugün sadece temel izleri görülebilmektedir. Türbe yapısının, görülebilen temel kalıntılarından sekizgen planlı olduğu anlaşılıyor.
	Edir-Bedir Türbesi	Bilinmiyor	Alacakapı Mahallesi	Çingene Hanı'nın 30 m kadar yakın mesafesindedir. Türbede, Çingene Hanı'na ait olduğu düşünülen bir kitabe mevcuttur (EK C.20, C.21).
Sivil Mimari Yapılar	**Şişmanhan**	1230 yılı	Şişman Köyü	Sultan Murad Han olarak da bilinir. Kesme ve moloz taştan yapılma iki katlı Şişman Han, zamana karşı yenik düşmüştür ve harap bir durumdadır. Harput'a uzanan eski bir kervan yolu üzerinde bulunmaktadır.
	Araboğlu Hanı	Osmanlı son dönem	Alacakapı Mahallesi	Osmanlı'nın son dönemine ait olan han, KAİP Alanının kuzeyinde yaklaşık 1,3 km kadar mesafede Malatya-Battalgazi Caddesinin devamı olan Kırkgöz Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Hanın sahibi, bu hanlardan Battalgazi'de üç tane olduğunu ancak diğer iki hanın bakımsızlıktan yıkıldığını anlatmıştır. Hanın inşa tarihinin 150 yıl kadar öncesine ait olduğu söylenmektedir.

				Söz konusu han yaklaşık kare planlı olup su basma seviyesinde iki sıra kesme taş, üzerinde ise yığma kerpiç ile inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda üç kapısı bulunmaktadır. Yola açılan kapı çift kanatlı olup yapının güney cephesinin batı köşesinde de küçük bir tali kapı vardır. Avlu etrafına dağılan mekanlarla haricinde samanlık ve ahır batı cephesindeki giriş kapısının iki yanındadır. Doğu cephesinde kervanların ihtiyacını karşılamak amacıyla ancak bugün kullanılmayan mağaza olarak adlandırılan bölümler vardır. Söz konusu bölümlerin yanında da kervancıların kalacağı odalar bulunmaktadır. Ayrıca kapının diğer tarafında da seyislerin kalacağı oda bulunmaktadır. Bu odalar dışarıdan içe doğru kademeli gelecek şekilde yuvarlak kemerli pençeler ile aydınlatılır.
	Kalolar Hanı	Selçuklu Dönemi	Kalolar Köyü	Eski Malatya'dan 60 km uzaklıkta, Darende İlçesi'nin 25-30 km kadar doğusunda, Tohma Suyu Vadisi'ndeki Kalolar Köyünde bulunmaktadır. 10 taş ayaklı avlusuz olan yapı kitabesiz ve harap bir haldedir.
	Şahna Han	Selçuklu Dönemi	Akçadağ yolu üzerinde	Malatya'ya 19 km mesafede, Malatya-Hekimhan asfalt yolunun 4 km batısında yer almaktadır. Yapıdan bugüne hana ait molozlardan bir kısmı tarlayı tanımlamak adına dizilmiş vaziyette ulaşmıştır.
	Sarı Hacı Hanı	XIII. yüzyılın ortaları	Akçadağ İlçesi	Malatya'ya 48 km mesafede, asfalt yolun 50 m kuzeyinde yer almaktadır. Yapının dış duvarları mevcut bulunmaktadır. XIII. Yüzyılın ortalarında inşa edildiği düşünülmektedir.
	Bekiruşağı (Delimezarı) Hanı	Bilinmiyor	Bekiruşağı Köyü	Bekiruşağı Köyünün 1 km batısında, Delimezarı mevkiine, Dipsizdere'nin 15 km kuzeyindedir. Yapının dış duvarları bugüne ulaşmıştır.
	Yazı Han	Selçuklu Dönemi	Malatya-Sivas yolu	Çingene Hanı'ndan 35 km mesafede, Yeniköy mezrasındadır. Oldukça harap vaziyette olan yapının birkaç odaya sahip olduğu yöre halkı tarafından belirtilmektedir. Hana ait olduğu düşünülen kitabe, Fırat nehri kıyısındaki Balaban köyünün şimdiki mezarlığında musalla taşı olarak kullanılmaktadır. Kitabede hanın, I. İzzeddin Keykavus döneminde (1217 yılı) inşa edildiği yazılıdır.
	Sevserek Hanı I-II	Selçuklu Dönemi	Yaygın Kasabası	Çifte Han olarak da adlandırılan bu hanlar Malatya-Kahta yolu üzerinde Eski Malatya'ya yaklaşık 17 km mesafededir. Yaygın kasabasında bulunan hanlar 80 m arayla inşa edilmiştir. 2011 yılında yapılan kazı çalışmalarıyla Selçuklu dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Restorasyon çalışmaları devam etmektedir.
	Hekim (Taş) Han	Selçuklu Dönemi	Hekimhan İlçesi	Hekimhan İlçesinde bulunmaktadır. Hana ait kitabelerden I. İzzeddin Keykavus döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. Hana ait avlunun ise I. Alâeddin Keykubad döneminde tamamlandığı bilinmektedir.

EK B: Araştırma Bulguları Kapsamında Oluşturuluan Analitik Haritalar

EK B.1: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı-Ahmedek Kalesi (Orijinal, 2021).

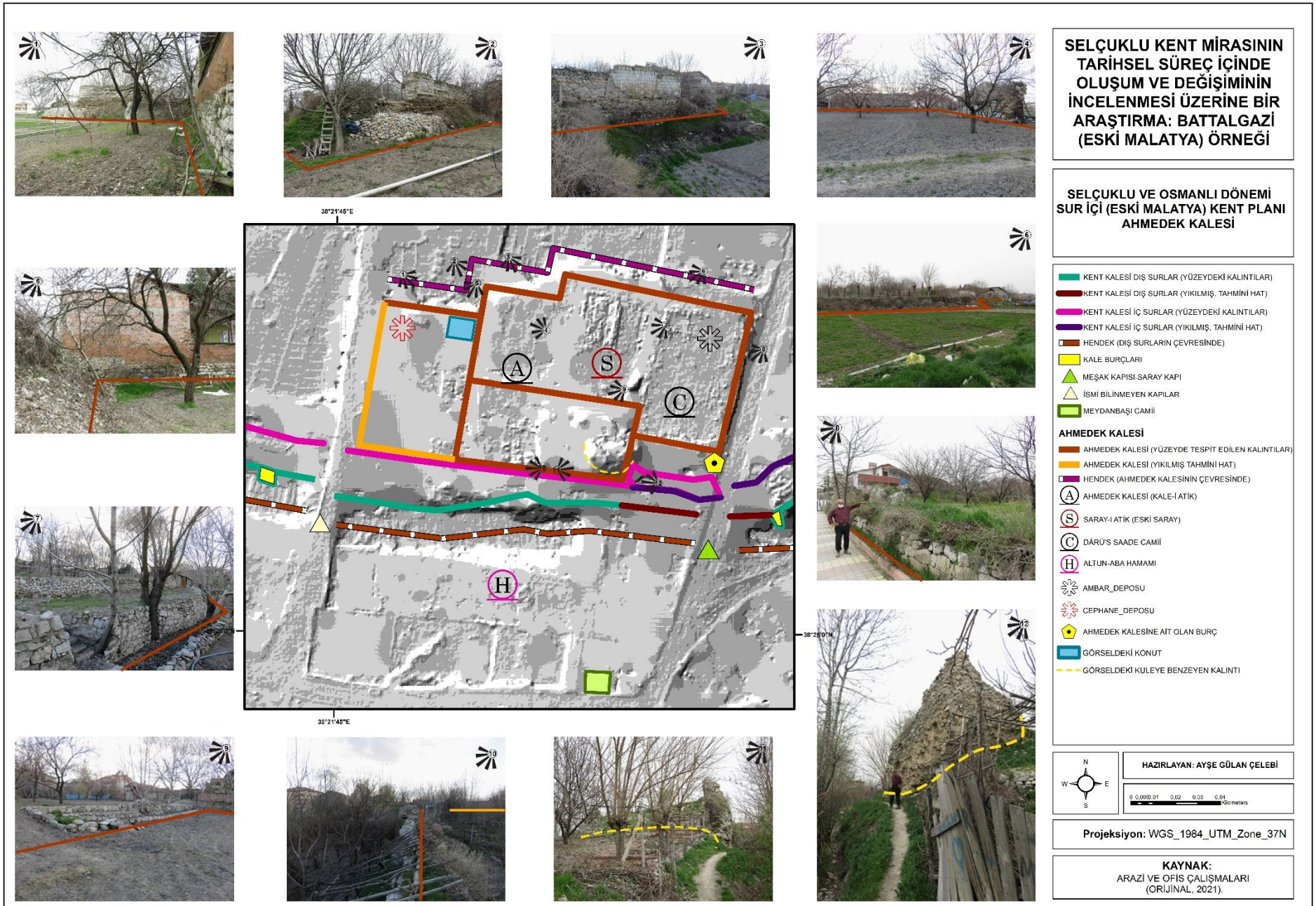

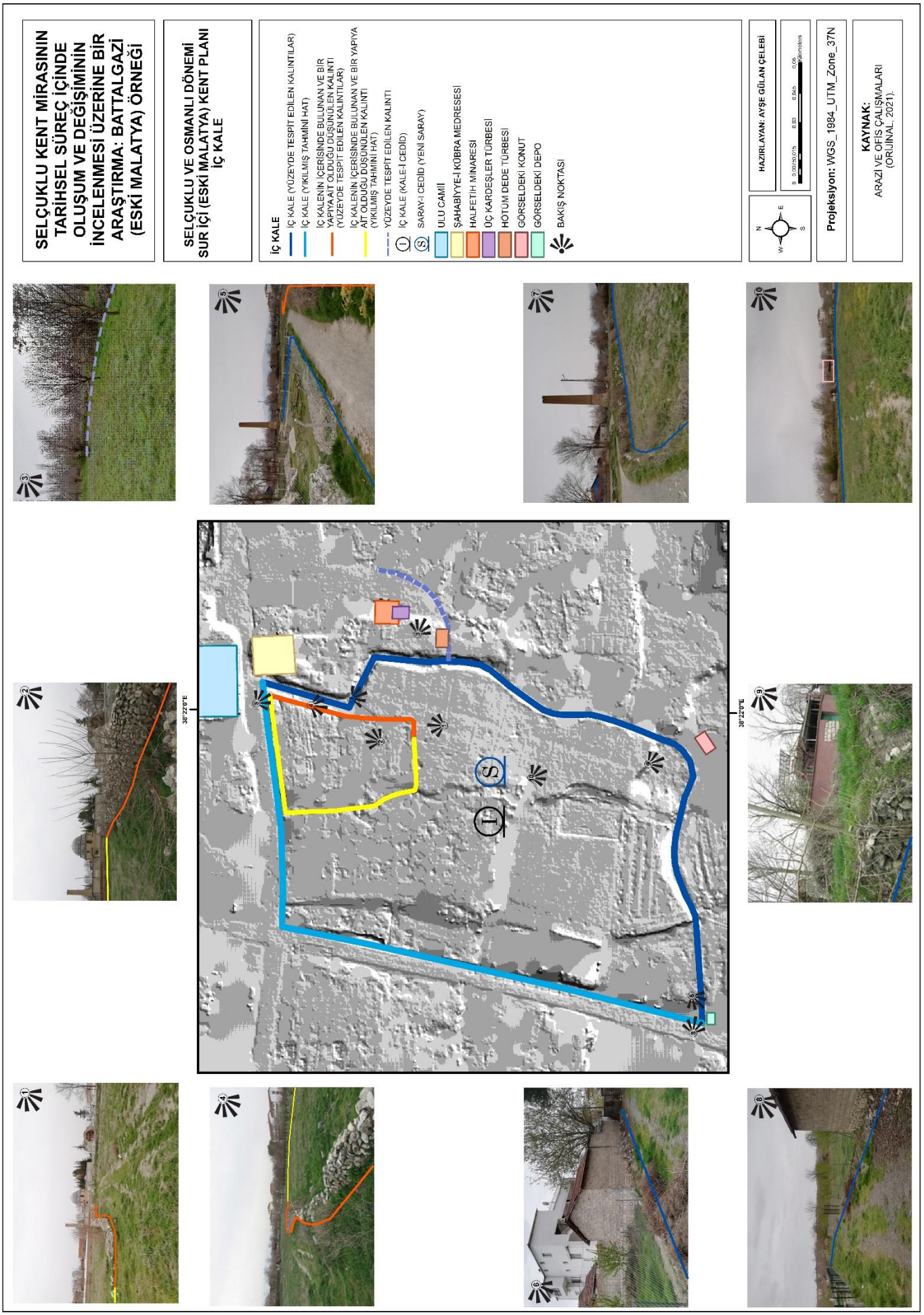

EK B.2: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı-İç Kale (Orijinal, 2021).

EK B.3: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Sur İçi (Eski Malatya) Kent Planı (Orijinal, 2021).

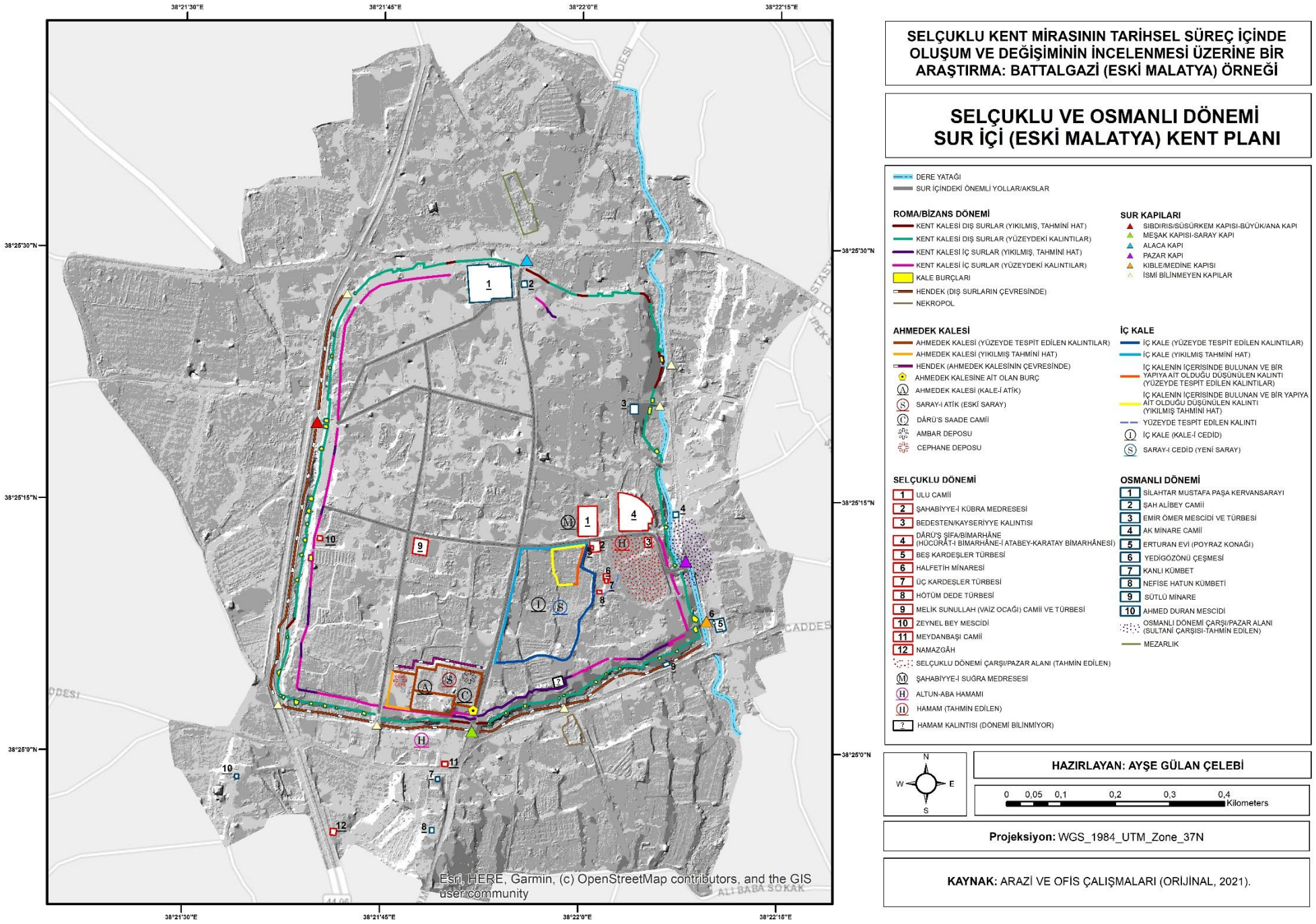

EK B.4: 1951 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi (Orijinal, 2021).

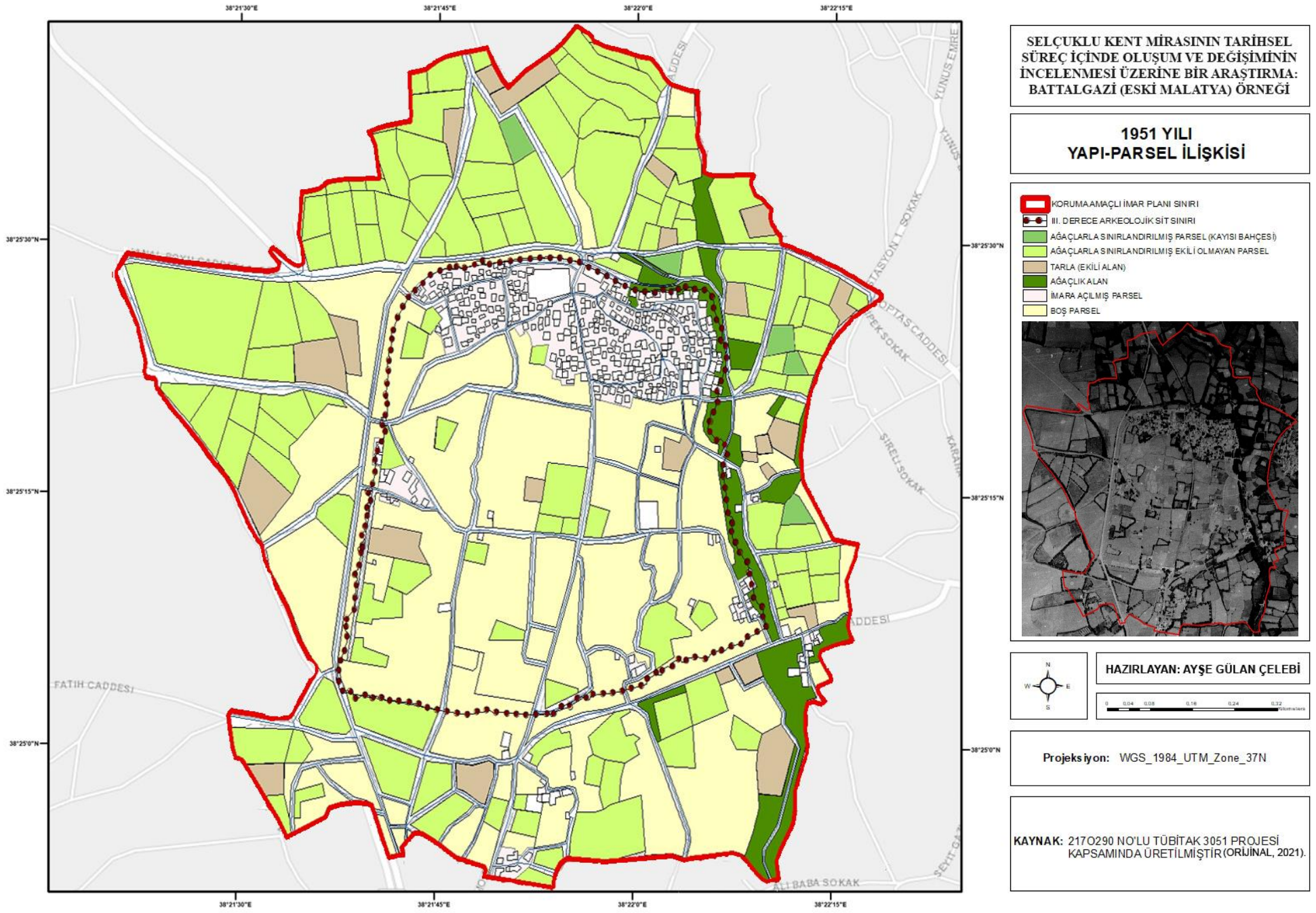

EK B.5: 1951 Yılında Mevcut Olan Tescilli Yapılar (Orijinal, 2021).

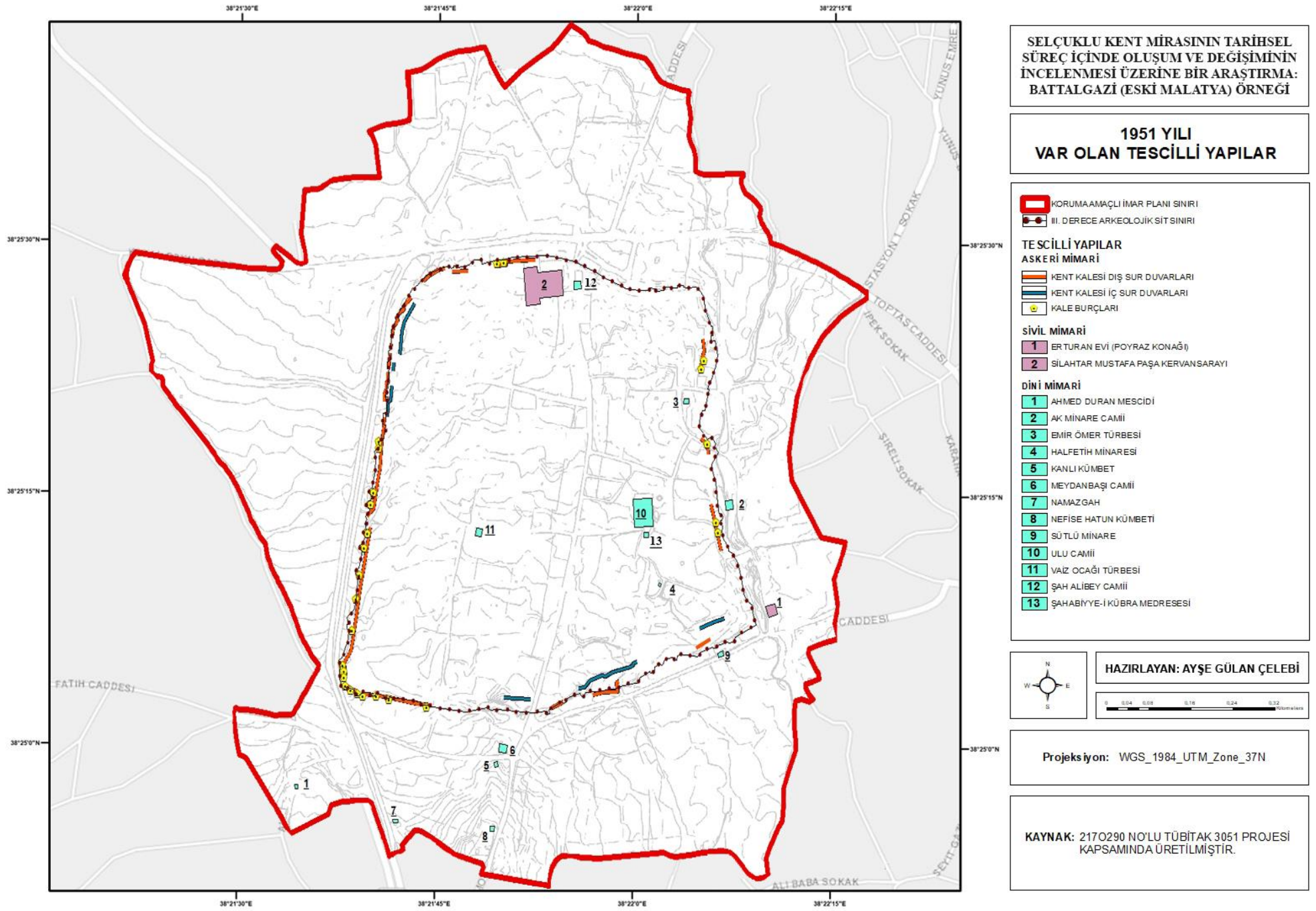

EK B.6: 1975 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi (Orijinal, 2021).

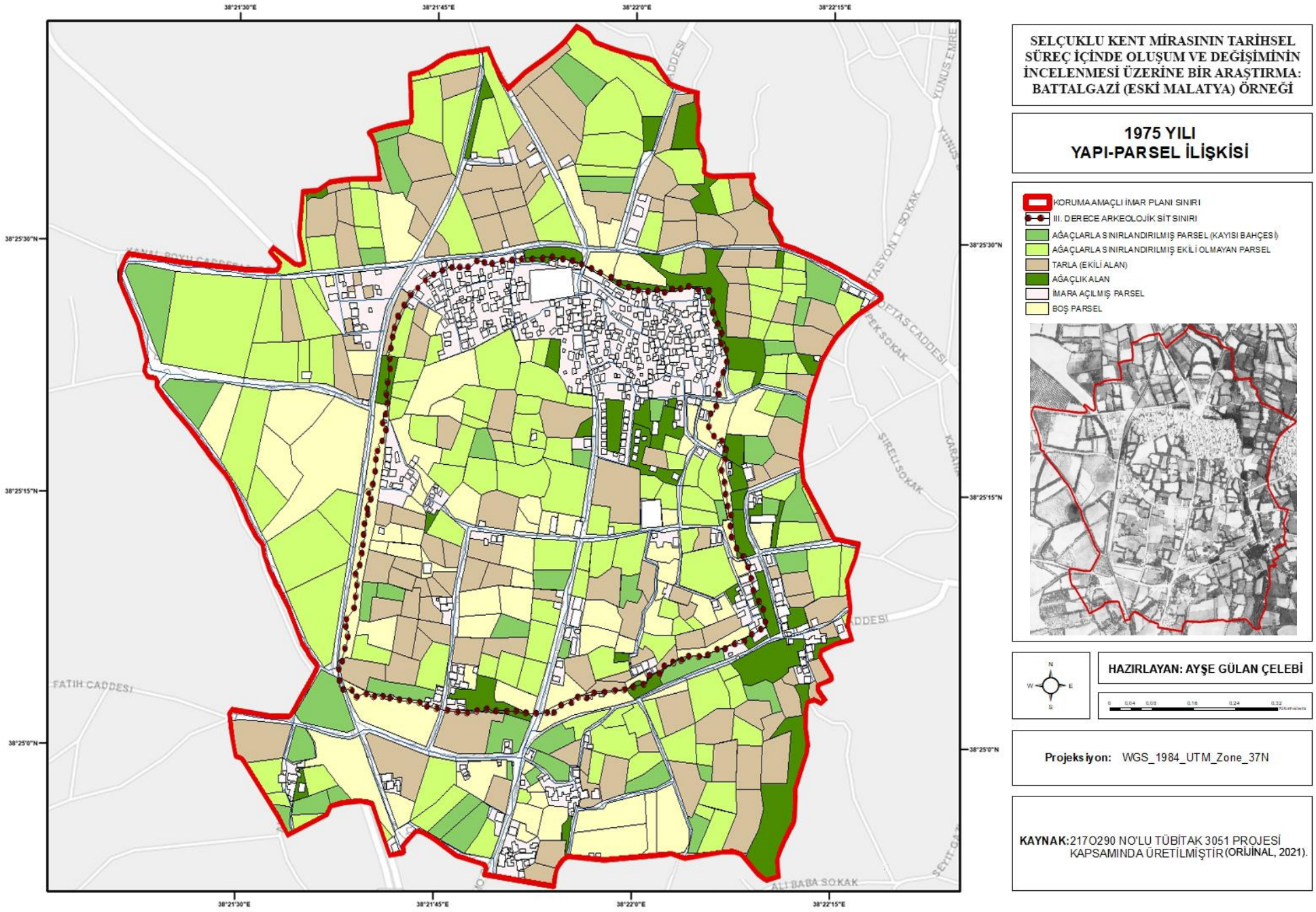

EK B.7: 1975 Yılında Mevcut Olan Tescilli Yapılar (Orijinal, 2021).

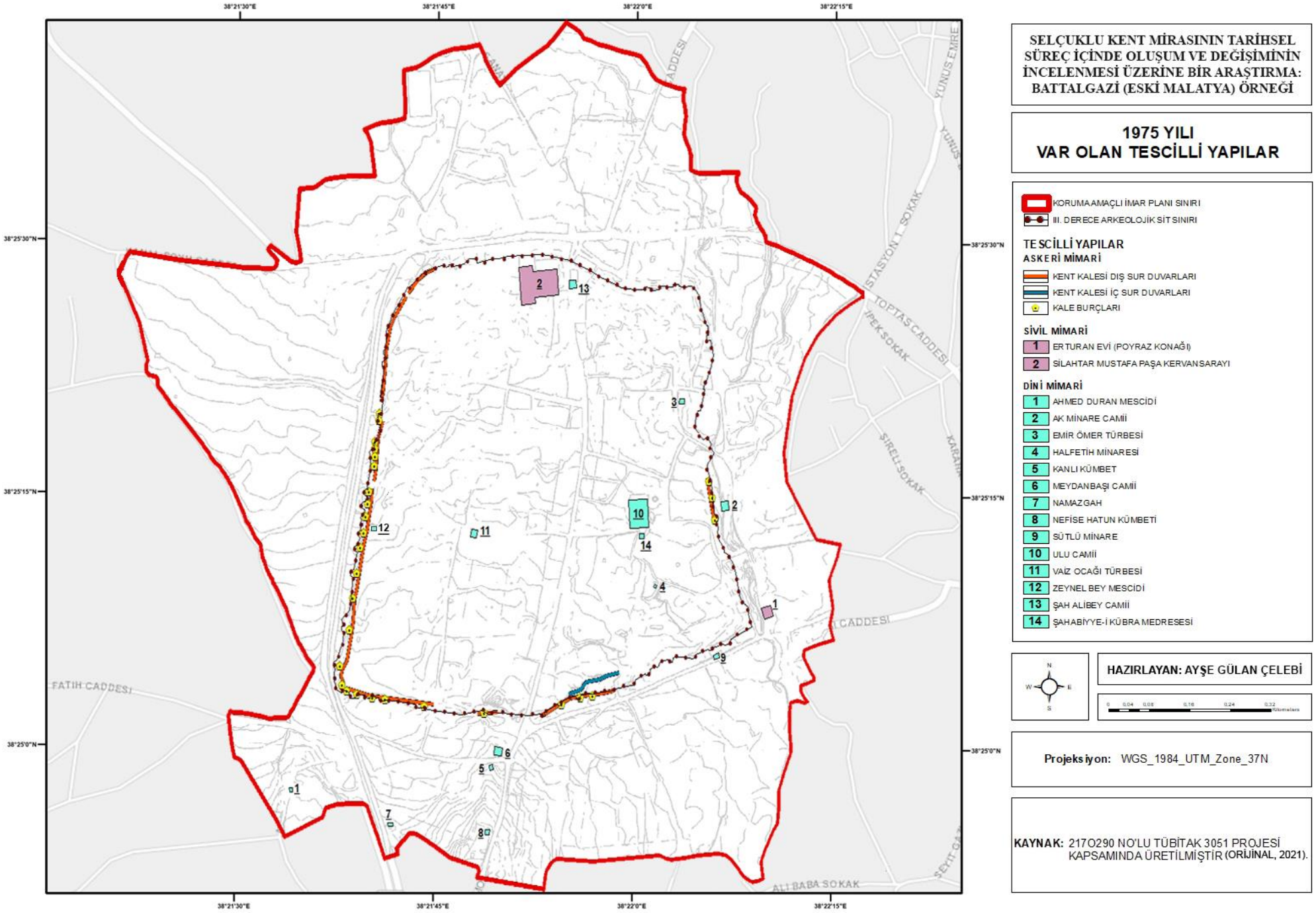

EK B.8: 1999 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi (Orijinal, 2021).

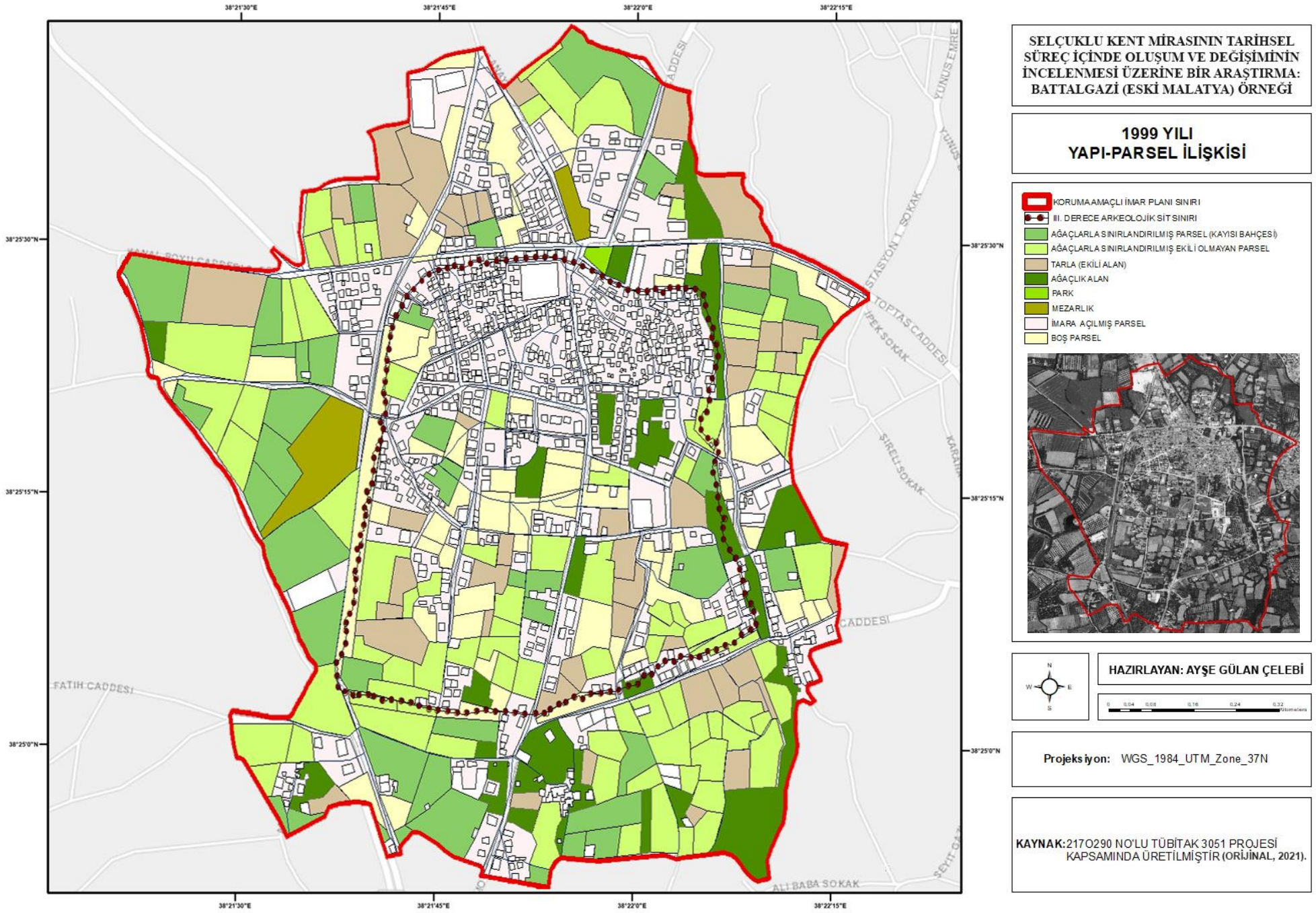

EK B.9: 1999 Yılında Mevcut Olan Tescilli Yapılar (Orijinal, 2021).

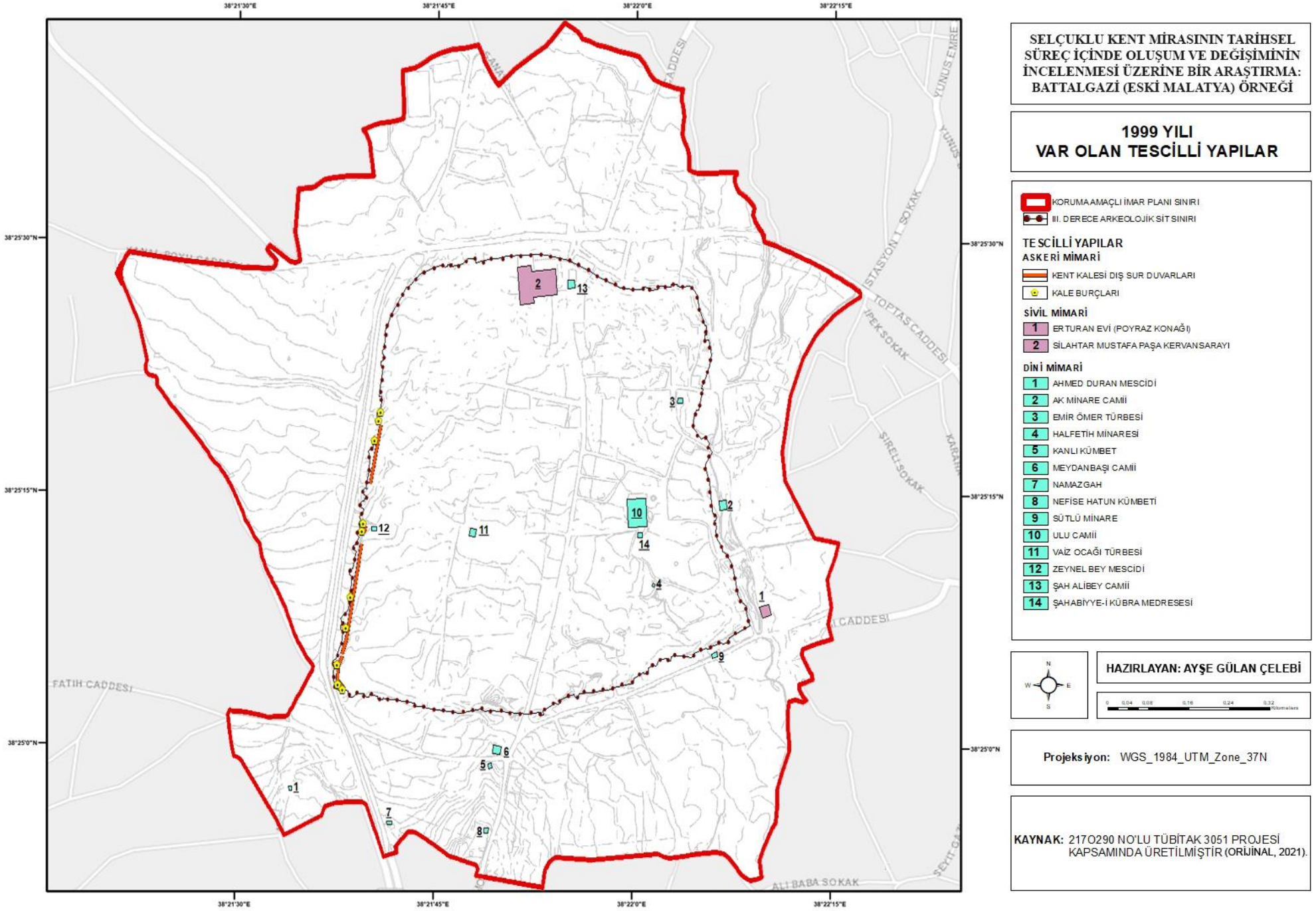

EK B.10: 2019 Yılı Yapı-Parsel İlişkisi (Orijinal, 2021).

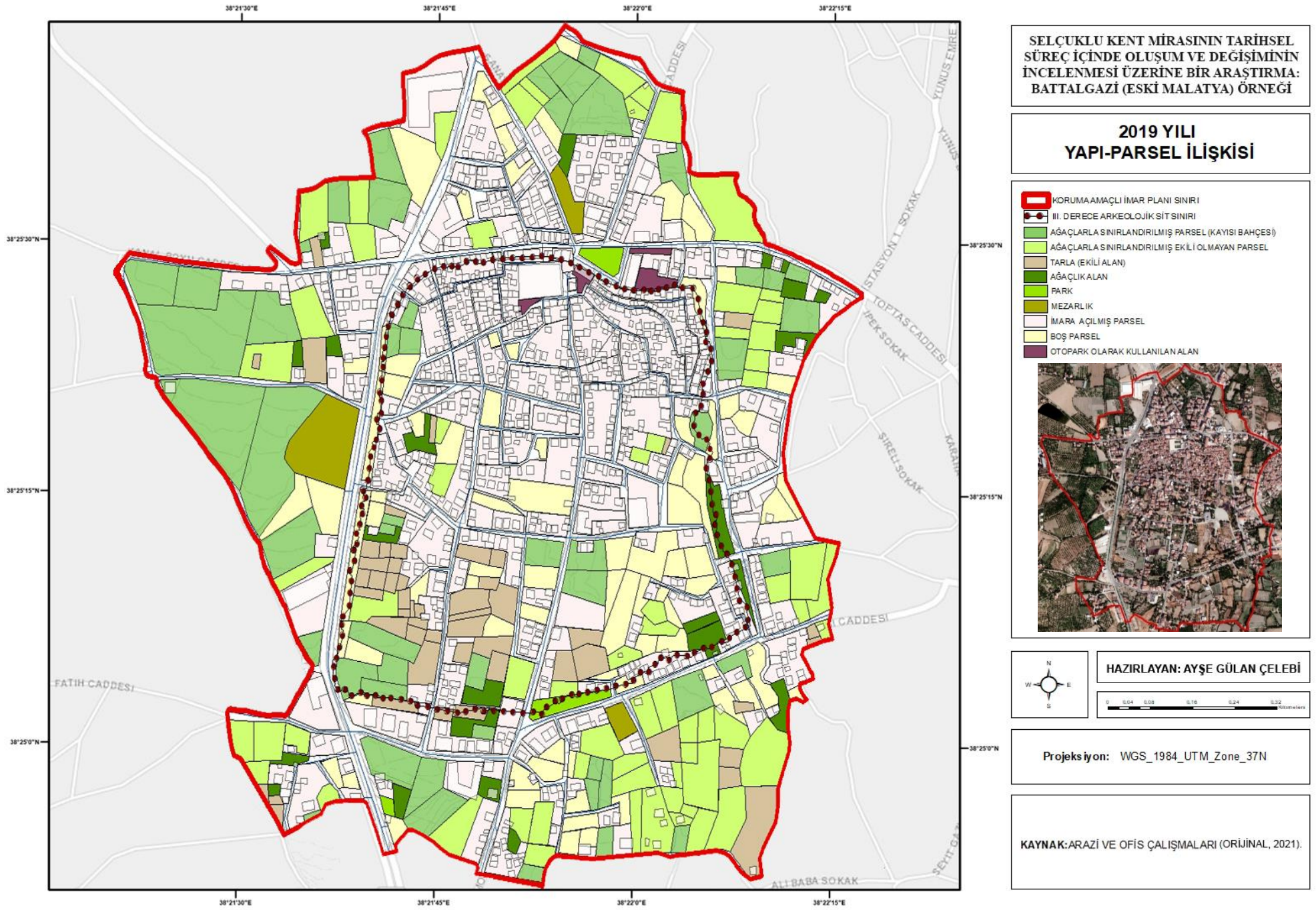

EK B.11: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi (KAİP Alanı) Arazi Kullanım Analizi (Orijinal, 2021).

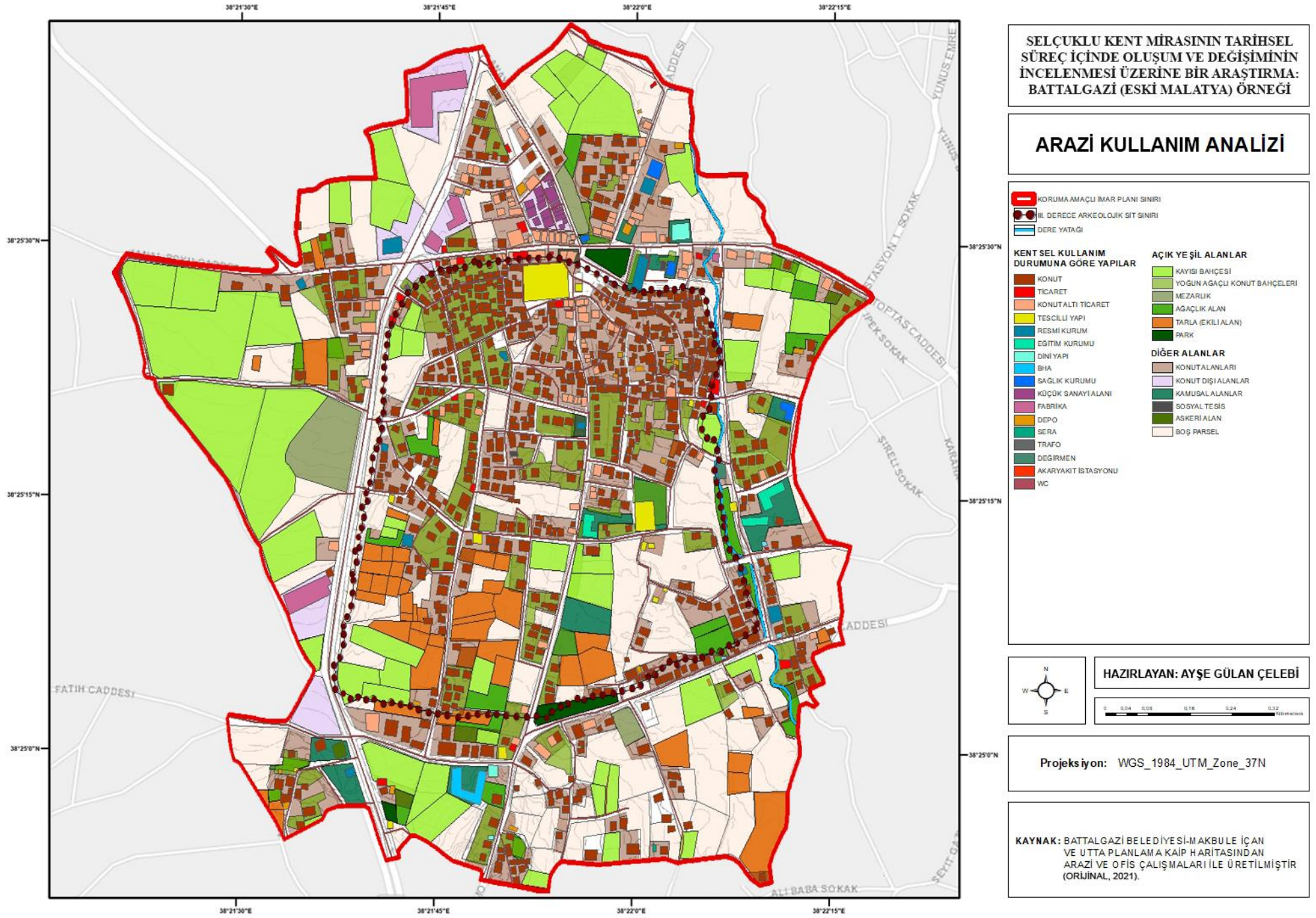

EK B.12: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Yapısal Sistem Analizi (Orijinal, 2021).

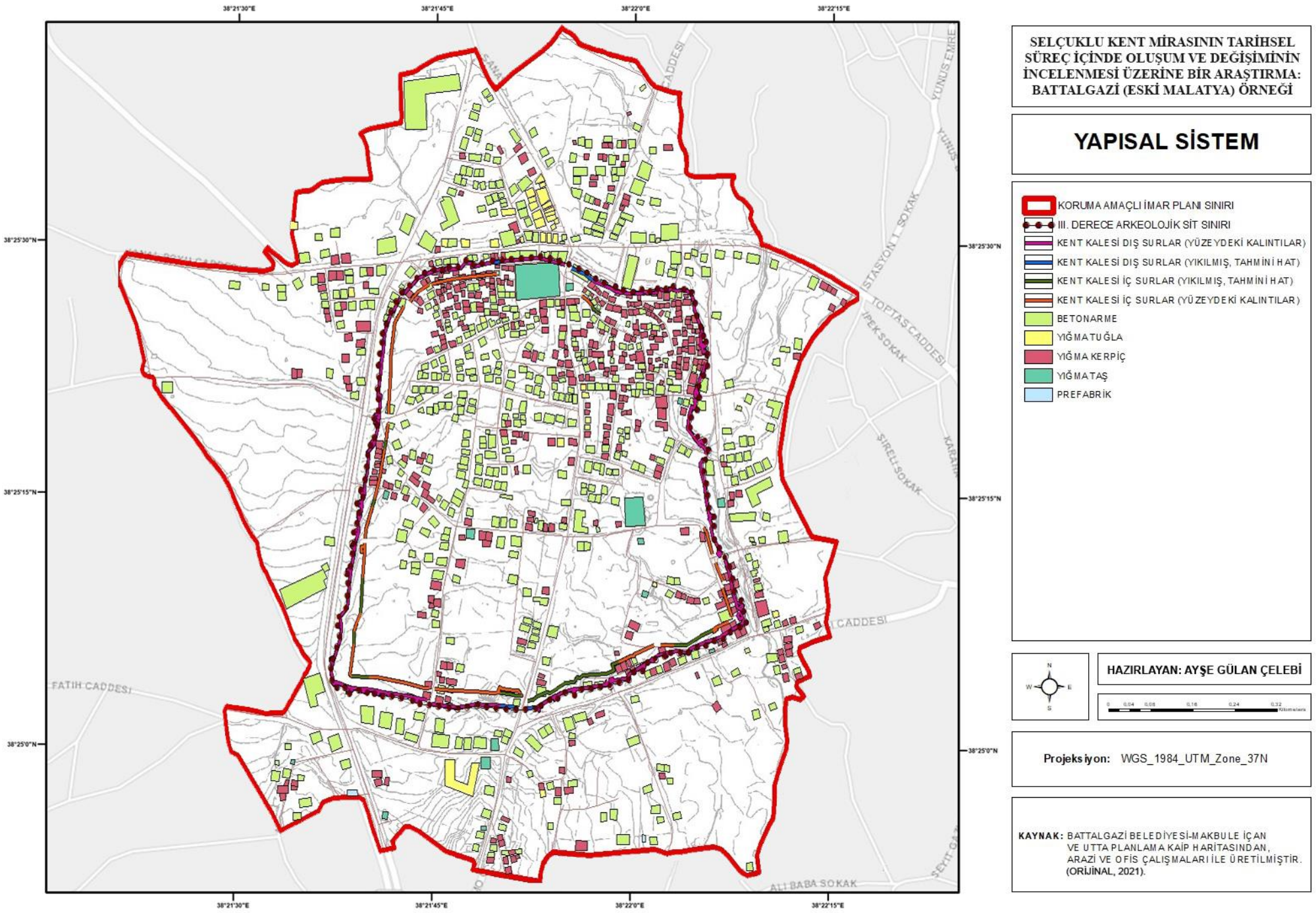

EK B.13: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Yapı Niteliği Analizi (Orijinal, 2021).

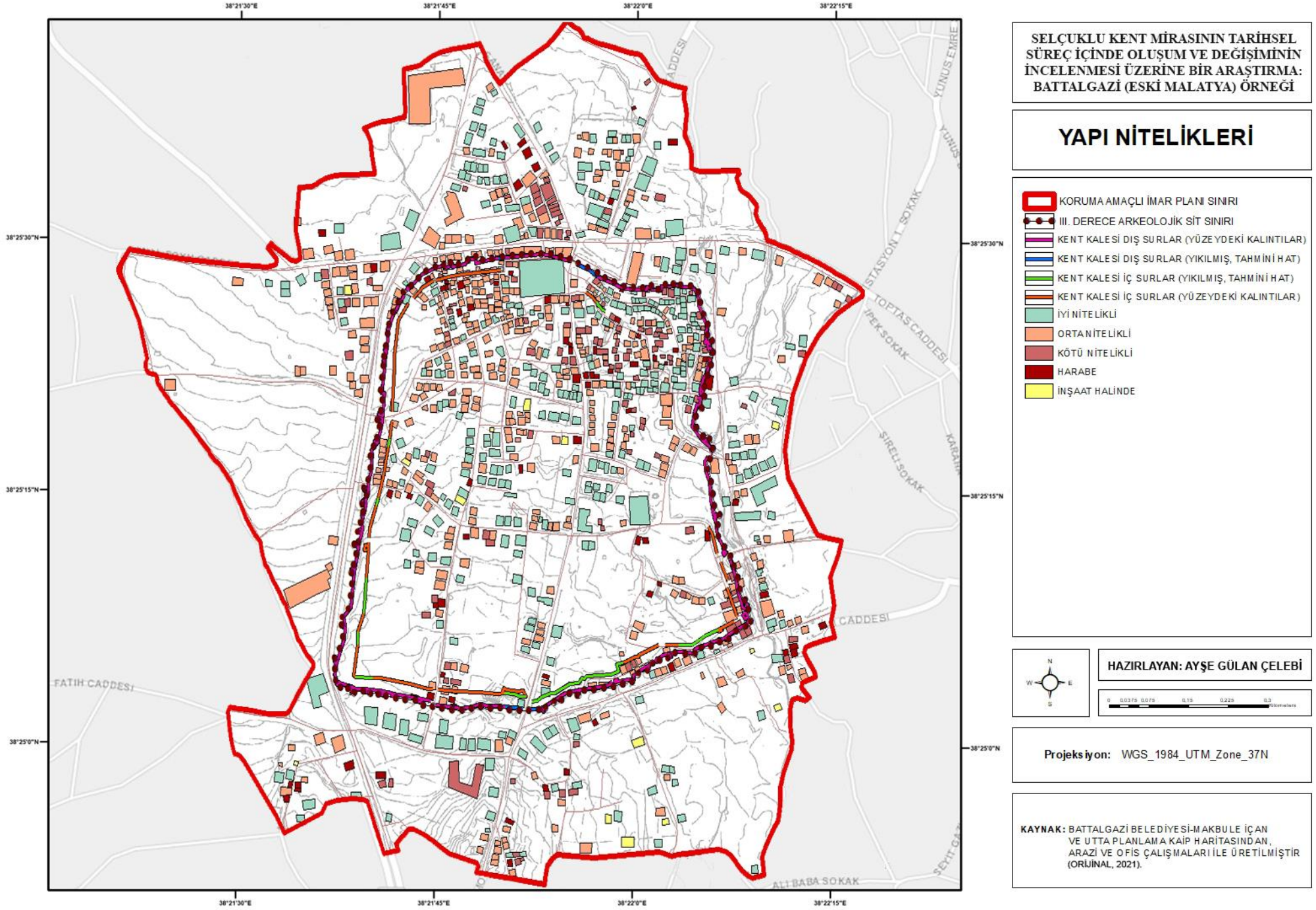

EK B.14: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Yapı Kat Adedi Analizi (Orijinal, 2021).

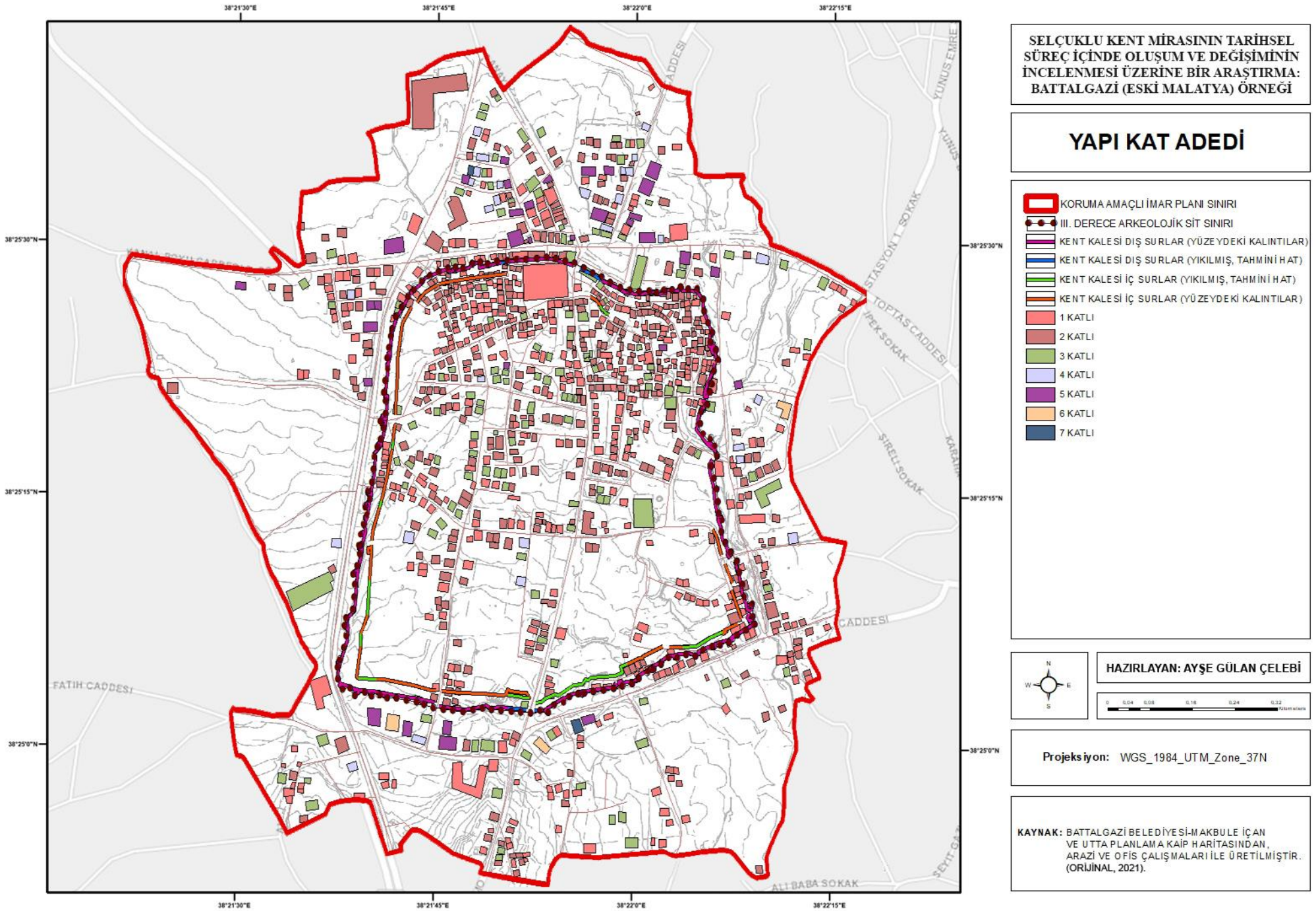

EK B.15: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Yapılaşma Durumu Analizi (Orijinal, 2021).

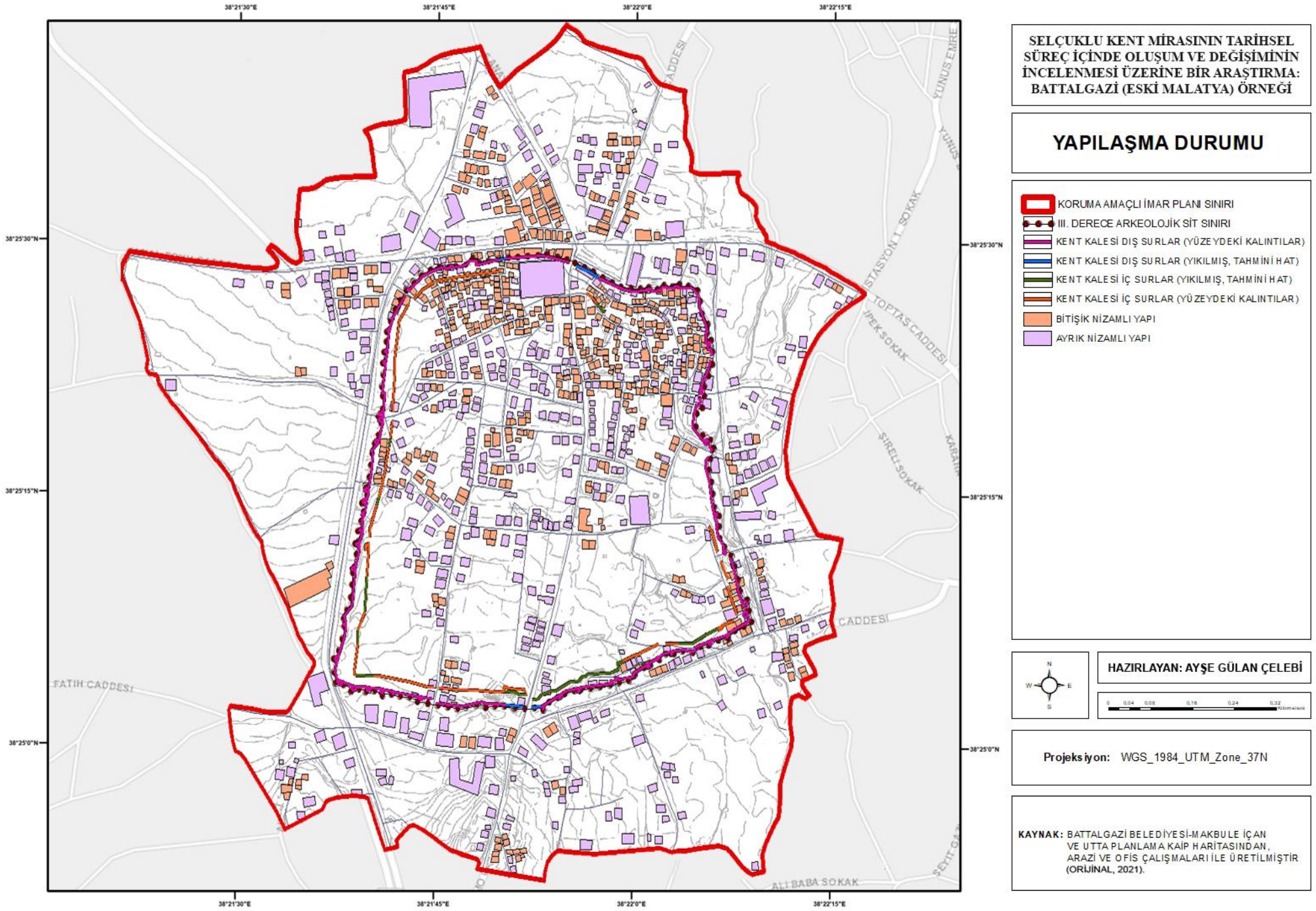

EK B.16: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Tescilli Yapılar ve Sosyal Donatı Alanları Analizi (Orijinal, 2021).

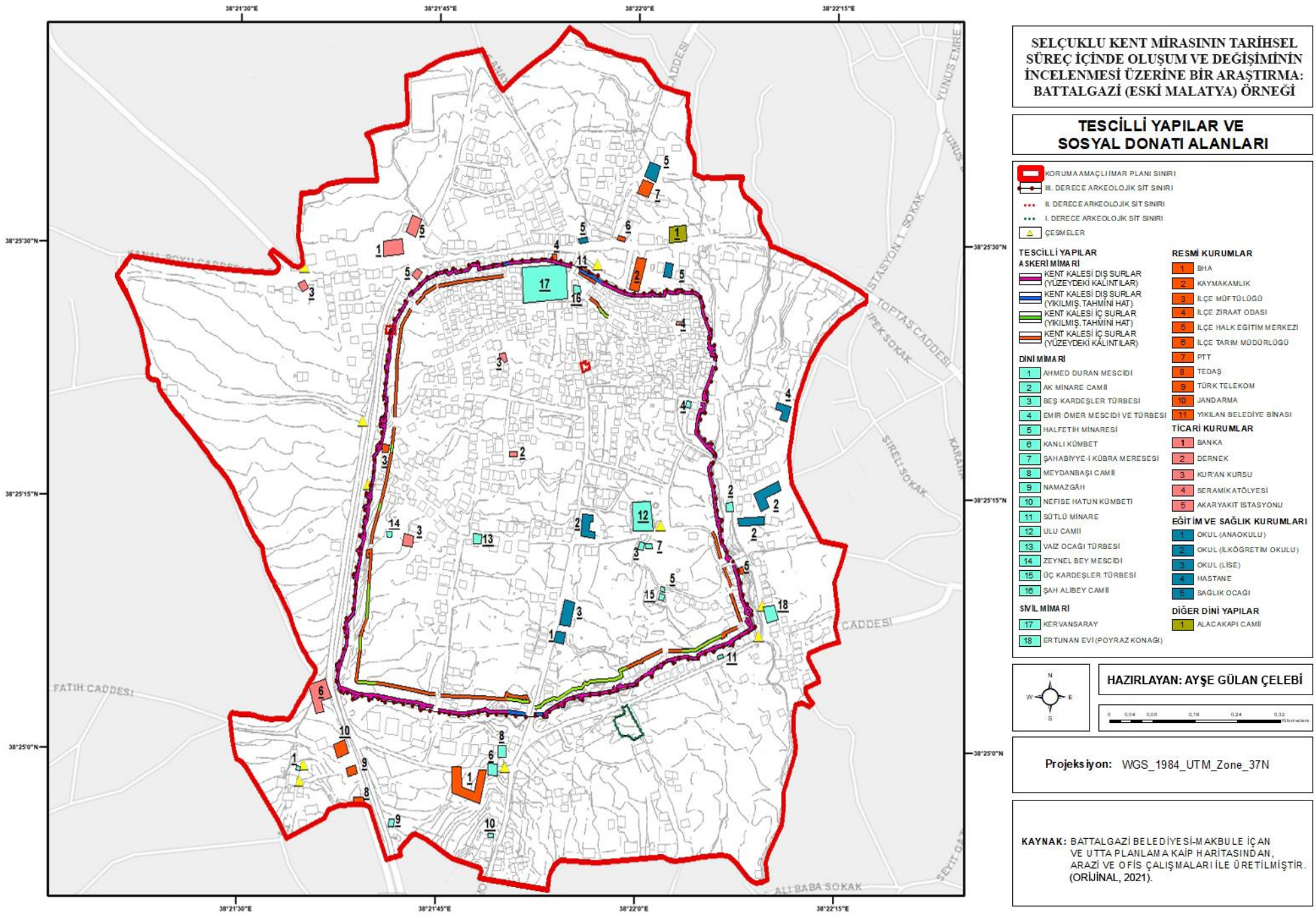

EK B.17: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Yapı Yaşları Analizi (Orijinal, 2021).

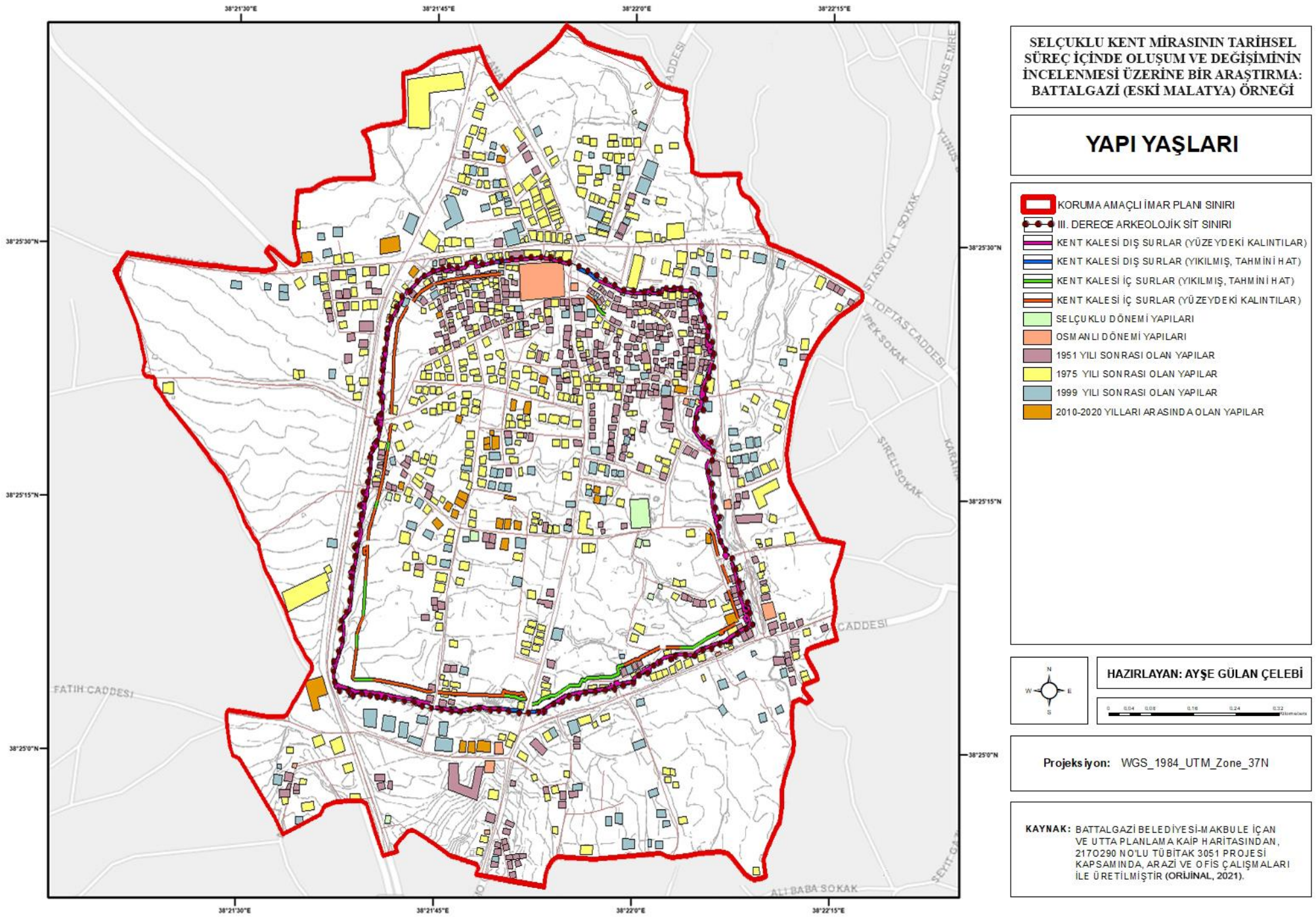

EK B.18: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Avlu-Bahçe Dağılım Analizi (Orijinal, 2021).

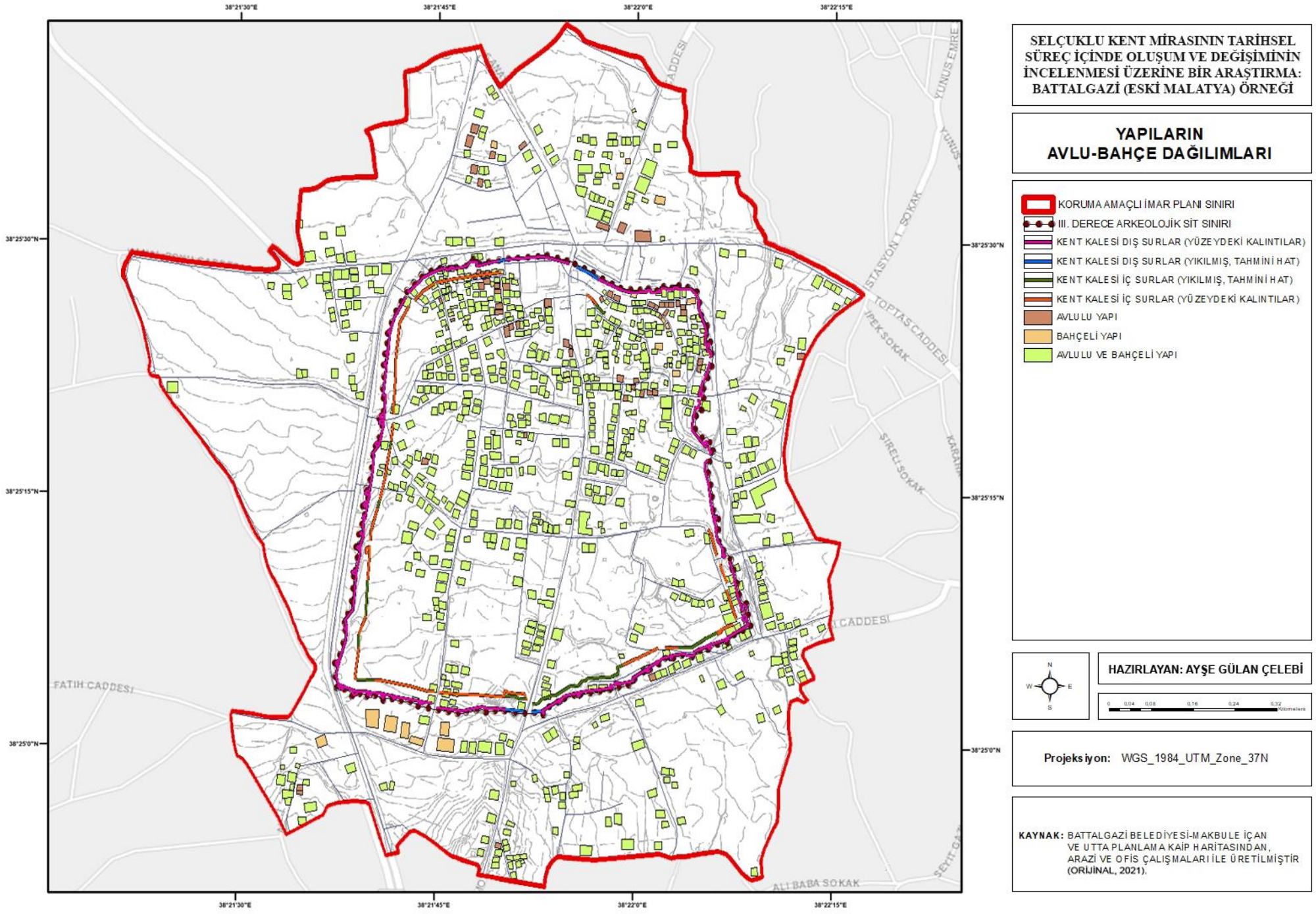

EK B.19: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Geleneksel Konut Tipi Analizi (Orijinal, 2021).

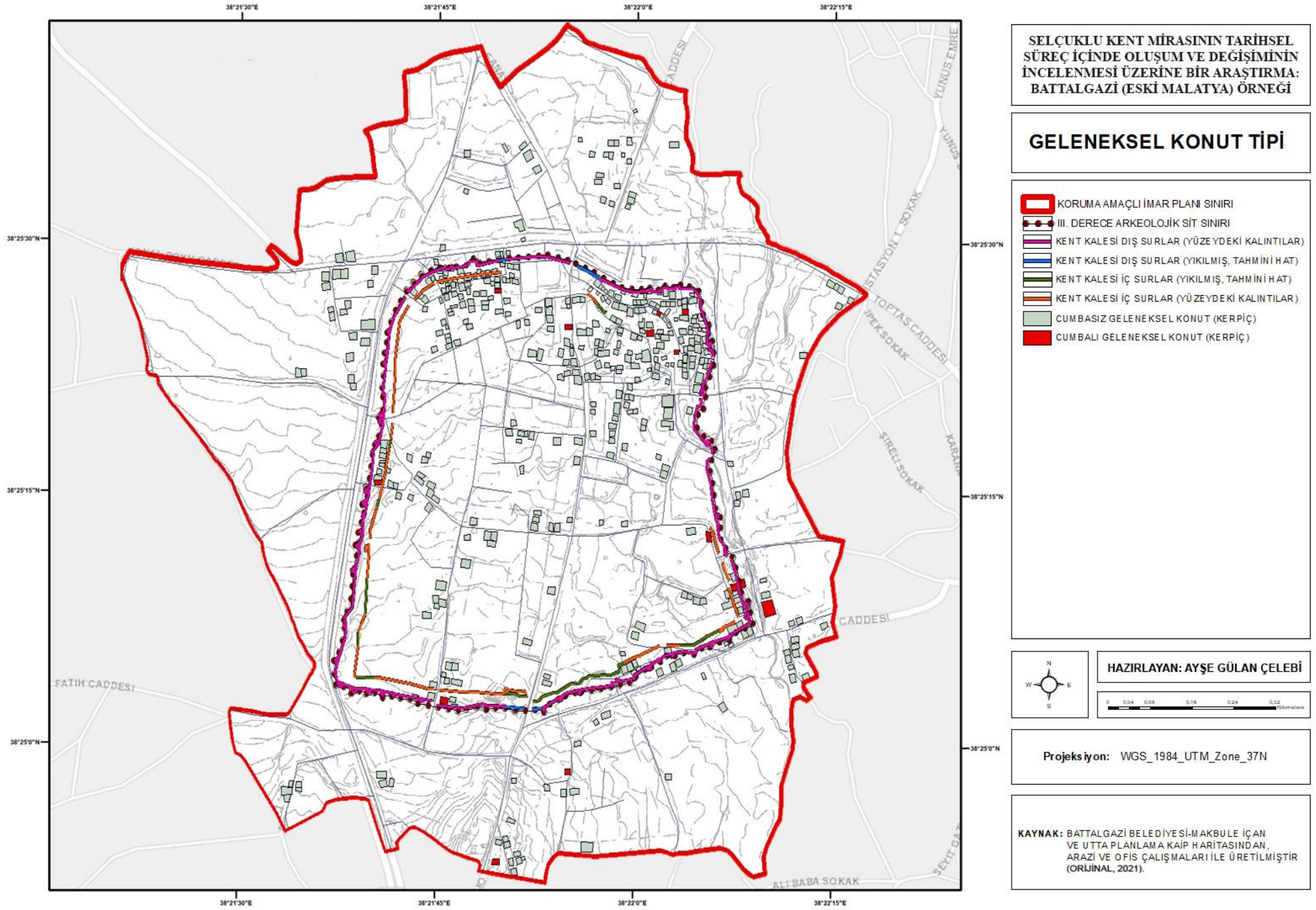

EK B.20: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi (KAİP Alanı) Yeşil Alan Varlığı Analizi (Orijinal, 2021).

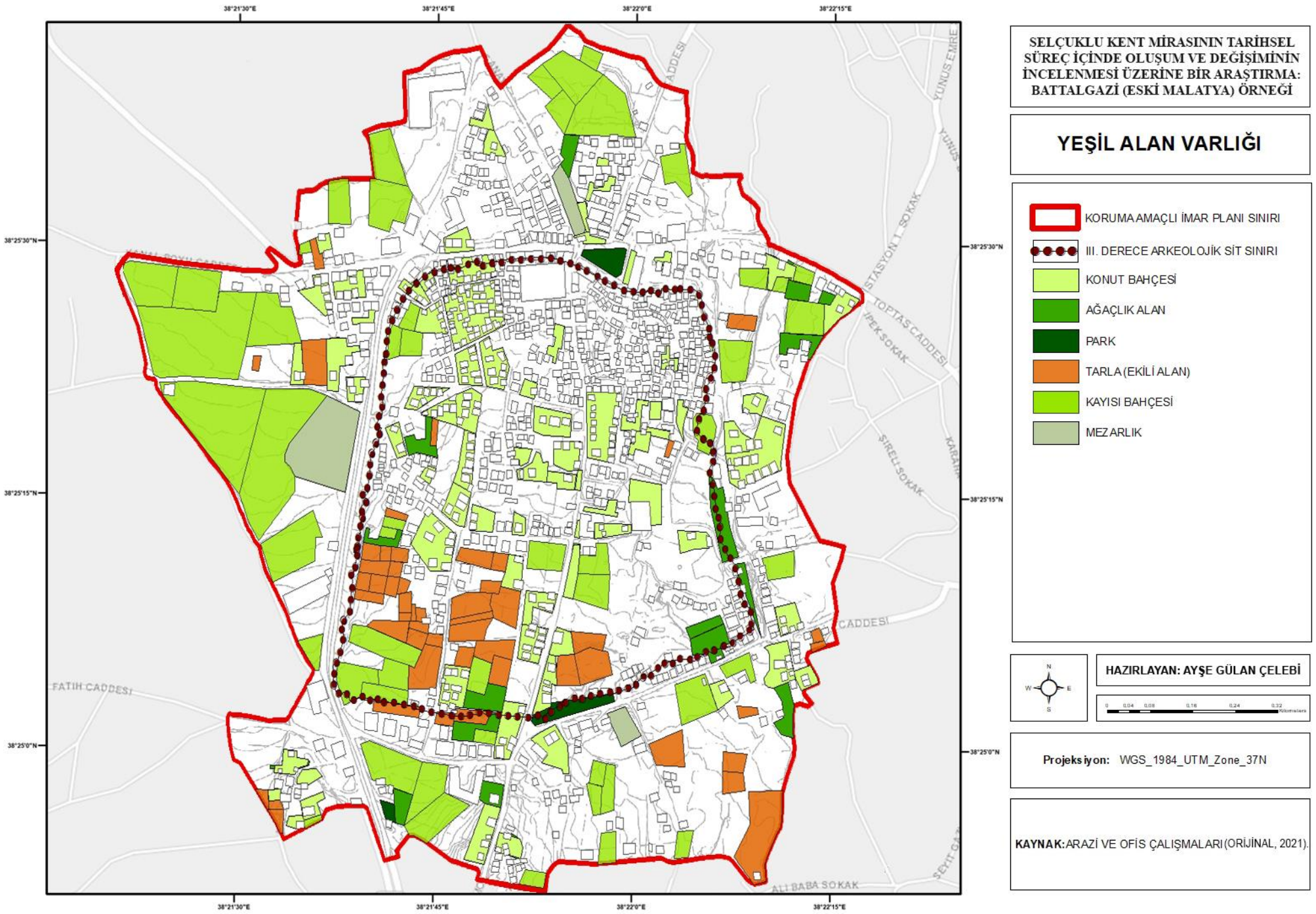

EK B.21: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi Doku/Odak Bölge Analizi (Orijinal, 2021).

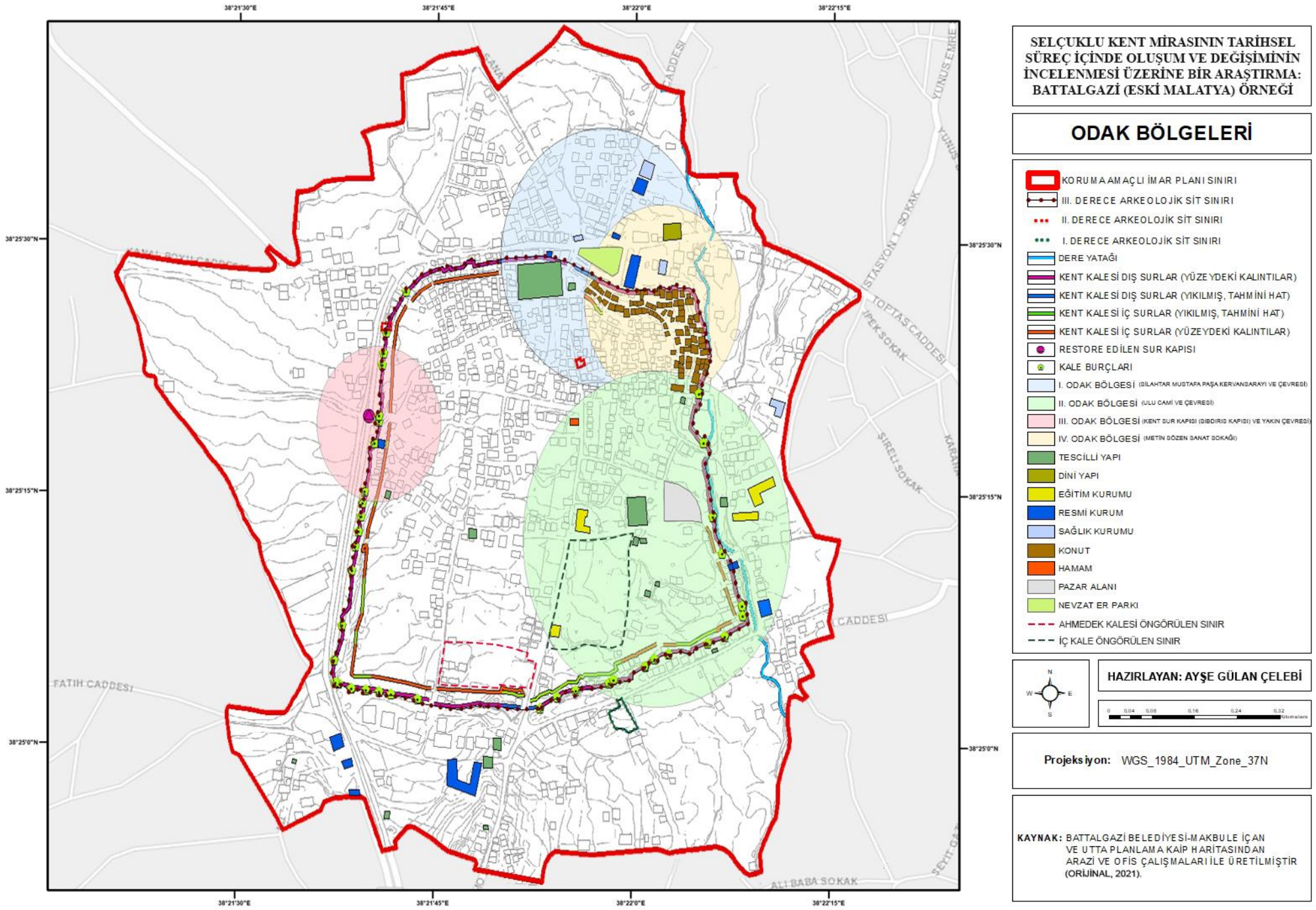

EK B.22: Eski Malatya (Battalgazi) Tarihi Kent Merkezi (KAİP Alanı) Erişim Analizi (Orijinal, 2021).

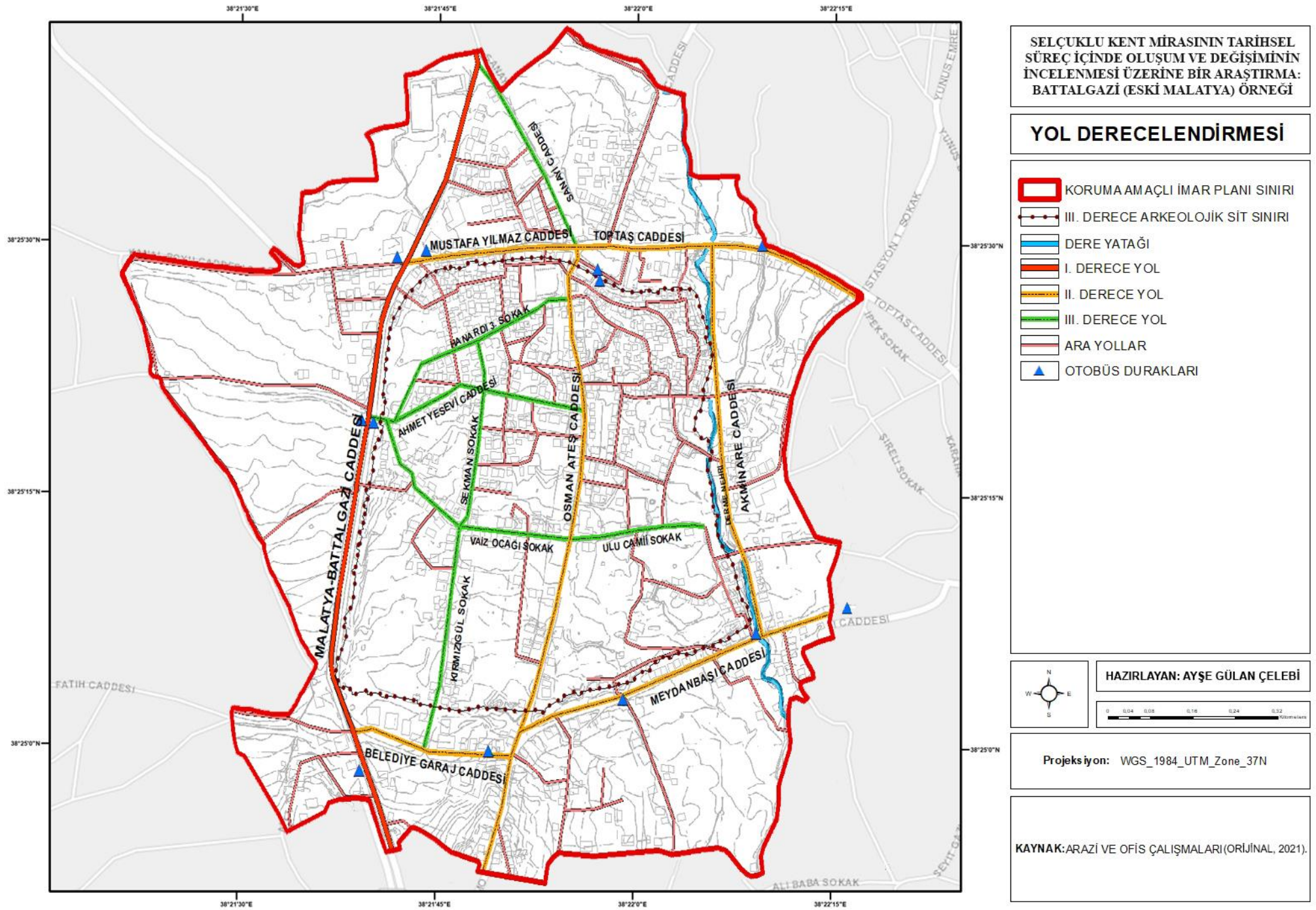

EK C: Tescilli Yapılara Yönelik Tarihi ve Güncel Fotoğraflar-Planlar-Belgeler

EK C.1: "Sayın Celâl Yalvaç'ın 3 Haziran 1963'de, Çingene Hanı'nın son kalıntıları ortadan kalkmadan önce çizdiği kroki ve üzerine işaretlediği ölçüler" (Ünal, 1983).

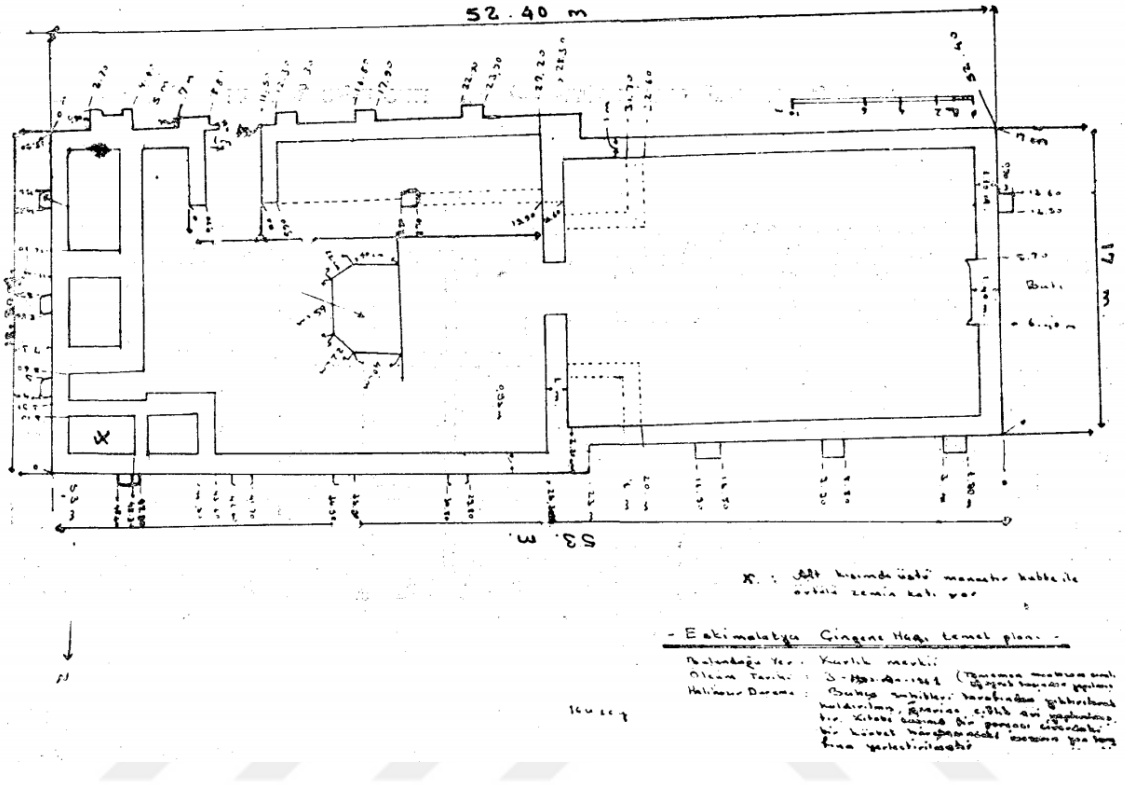

EK C.2: "Çingene Hanı'nın, Sayın Celal Yalvaç'ın aldığı ölçülere göre çizilmiş planı" (Ünal, 1983).

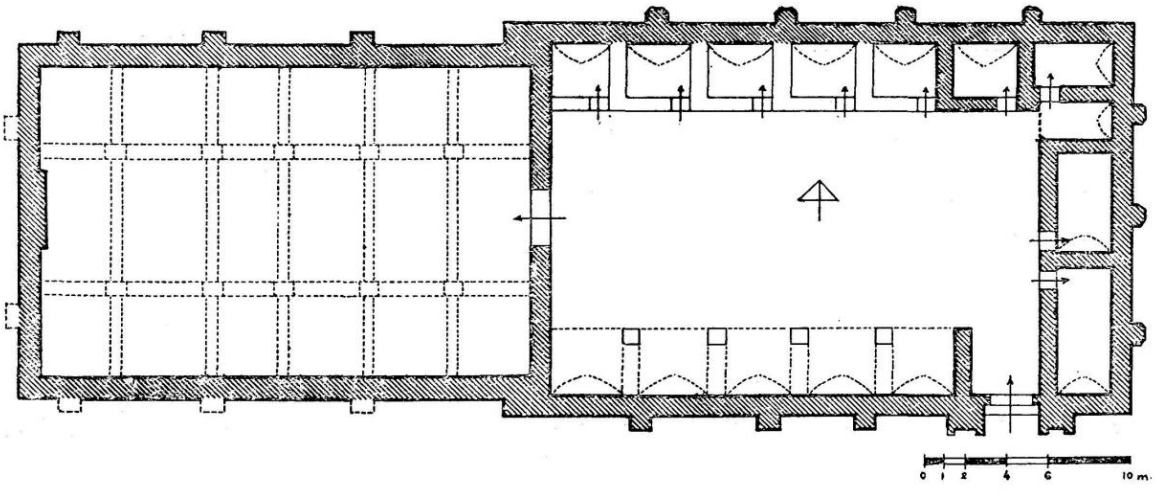

EK C.3: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı iç han genel görünümü (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

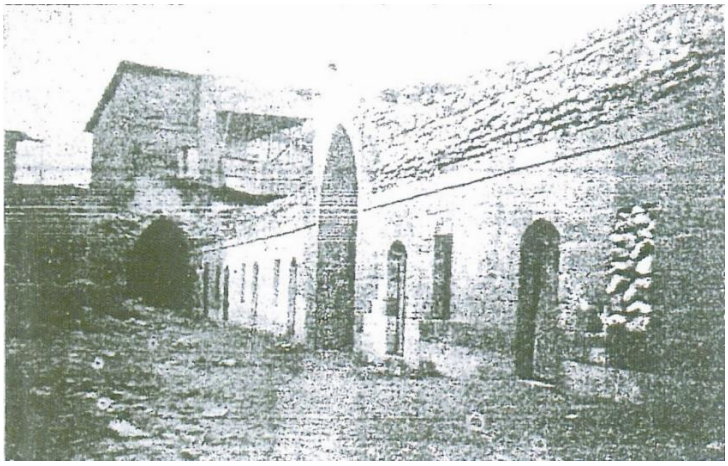

EK C.4: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı iç han (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

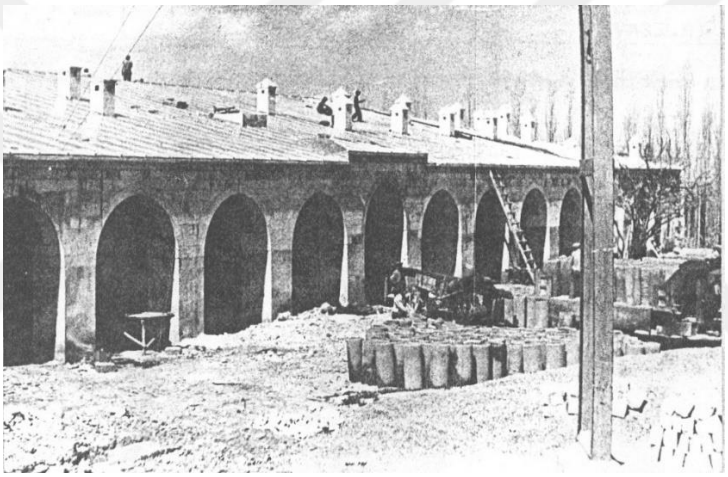

EK C.5: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 1977 yılı onarımından önce revakların durumu (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.6: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 1977 yılı onarımından önce kışlık kısım (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

EK C.7: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 2007 yılı onarımından önce kışlık kısmı-iç avlu (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.8: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 2007 yılı onarımından önce kışlık kısmı-sol taraf (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

EK C.9: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 2007 yılı onarımından önce kışlık kısmı-sağ taraf (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.10: Silahtar Mustafa Paşa Kervansarayı 2007 yılı onarımından önce-giriş kısmı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.11: Ulu Camii doğu cephesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

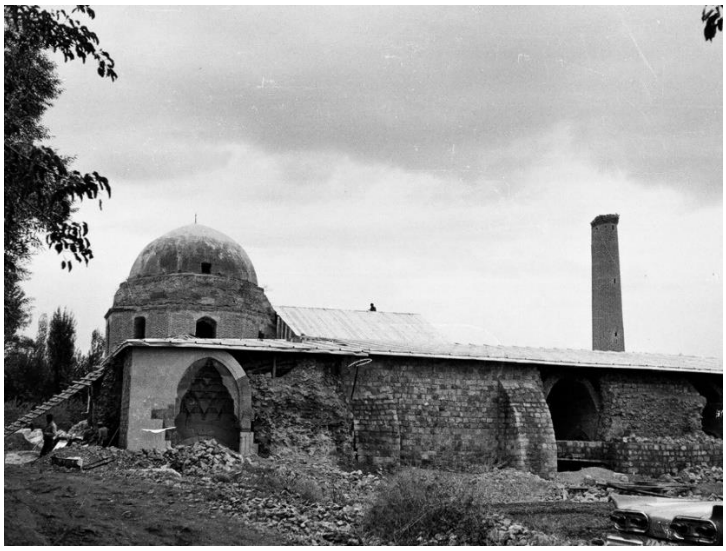

EK C.12: Ulu Camii kuzeydoğu cephesi-payandalar (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.13: Ulu Camii güney cephesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.14: Ulu Camii minaresi-üstten görünümü (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

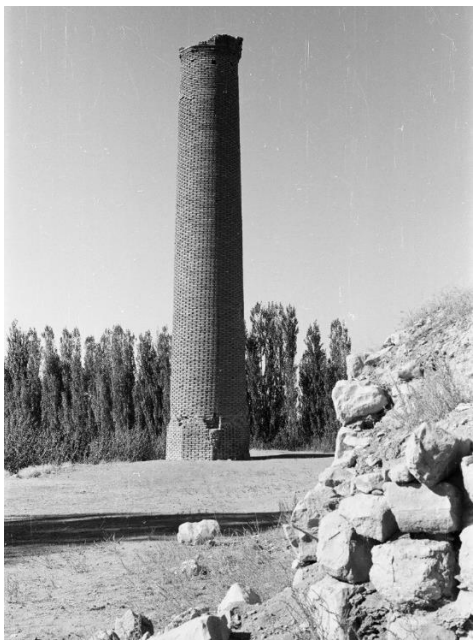

EK C.15: Ulu Camii ve çevresinin güneybatıdan görünüşü (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

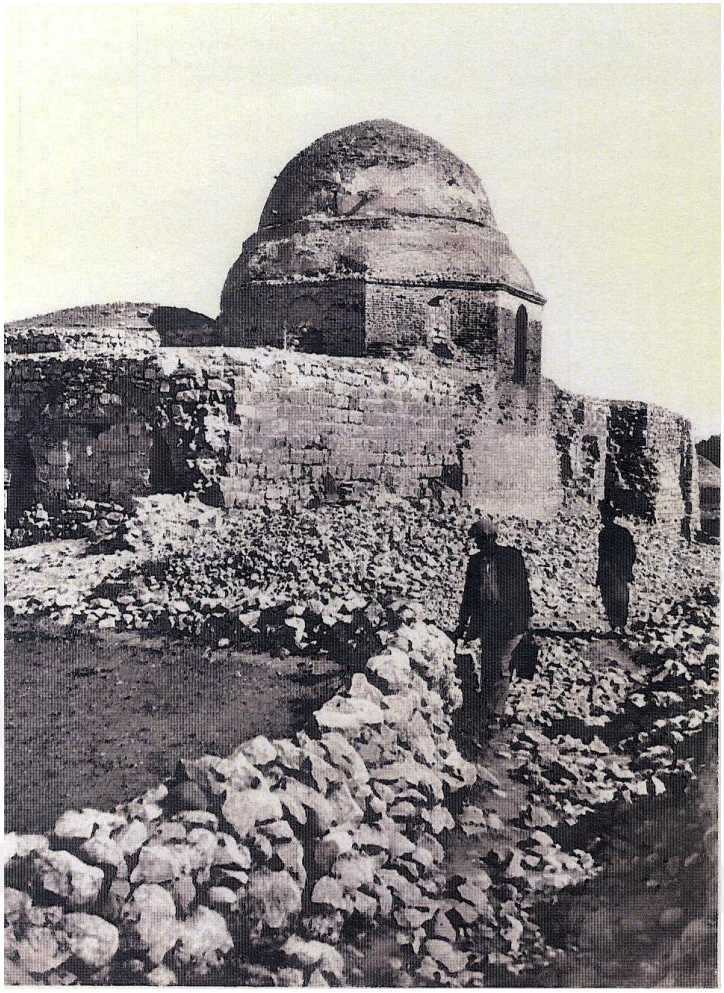

EK C.16: Ulu Camii güney portalı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.17: Ulu Camii Doğu Portalı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.18: Ulu Camii batı portalı (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.19: Ulu Camii batı portalı ve payandalar (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi).

EK C.20: Edir ve Bedir Türbesinde mezarların birinin yanına yerleştirilmiş Çingene Hanı'na ait olan kitabe (Kitabede: *"Allah'ın Rahmeti Mansur Bin Yakub ve Ona Rahmet dileyenlerin üzerine olsun"* yazmaktadır (Ünal, 1983).

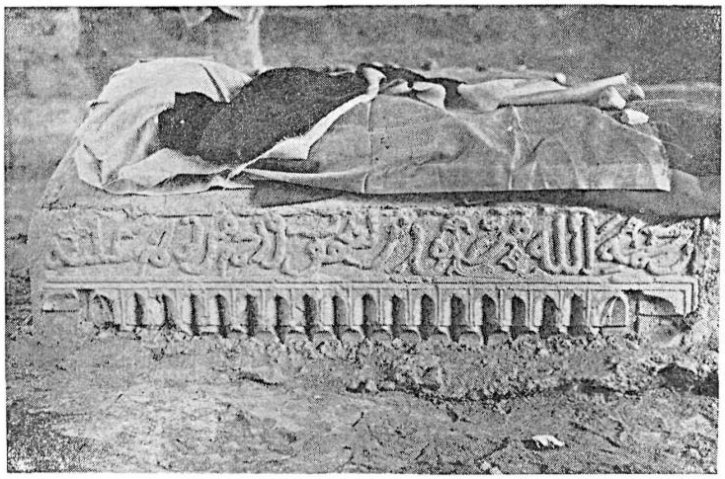

EK C.21: Malatya Ali Bey (Saray) Camii duvarına gömülü olan Ulu Camii'ye ait olduğu düşünülen kitabe (Ünal, 1983).

EK C.22: Ulu Camii-restorasyon öncesi (Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi)

Ek C.23: Kent surlarının harap durumdaki burçlarından biri (Birol Bayram Güngör arşivi).

EK C.24: Güney dış surların üzerine inşa edilmiş yapılar (Birol Bayram Güngör Arşivi, 2021).

EK C.25: Ahmedek Kalesi'nin içindeki küçük olan bölüme ait doğu-batı yönünde uzanan kuzey duvarının zemin kalıntıları (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

EK C.26: Ahmedek Kalesi'nin hendekle çevrili kuzey ve batı duvarlarının kale içerisinden görünümü (Soldaki batı duvarı, sağdaki kuzey duvarı) (Büyük olan bölüme ait) (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

EK C.27: Ahmedek Kalesi'nin içinde sekilerle yükselen alan (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

EK C.28: Ahmedek Kalesi'nin iç sur ile bitişik olan güney duvarı üzerinden batıya (Kırmızıgül Sokağına) doğru bir görünüm (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

EK C.29: Bedestenin kitabesi (Birol Bayram Güngör arşivi, 2021).

EK C.30: Dârü's Saade Camii'nin yerinin yazılı olduğu Osmanlı Arşiv Belgesi (BOA. TTd. 323).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

TT_0323

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad **:** Ayşe Gülan ÇELEBİ

ÖĞRENİM DURUMU:

- **Lisans** **:** 2015, İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
- **Yüksek Lisans** **:** 2021, İnönü Üniversitesi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı

YAYINLAR

- **Ay, B.H., Çelebi, A.G., Tuna, A.** (2019). "Enerji Etkin Peyzaj Tasarım Yaklaşımları ile Kentsel Donatı Elemanları", Uluslararası ISPEC Mühendislik ve Fen Bilimleri Kongresi, 3-4 Mayıs 2019, Malatya.
- **Tuna, A., Ay, B.H., Çelebi, A.G.** (2019). "Tasarlanan Kamusal Mekânların Dönüşümü; Atabey İskelesi (Malatya) Örneği", III. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Sanat ve Tasarım Kongresi, 14-16 Ekim 2019, Antalya.
- **Tuna, A., Çelebi, A.G.** (2019). "Site Management in the Protection of Archeological Landscapes: A Review on the Archeological Site Management Plans of World Heritage Sites Located in Turkey", New Approaches to Spatial Planning and Design Planning, Design, Applications New Approaches to Spatial Planning and Design, Peter Lang, pp. 67-77.
- **Tuna, A., Çelebi, A.G., Ay, B.H.** (2019). "Yıkıcı İnsan Etkisi ile Değişen Tarihi Peyzajlar: Hz.
- Süleyman Camii Çevresi (Diyarbakır) Örneği", III. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar Sanat ve Tasarım Kongresi, 14-16 Ekim 2019, Antalya.
- **Tuna, A., Restelli, F.B., Arıkan, B., Karakuş, Ş., Çelebi, A.G., Ay, B.H.** (2021). "Archaeological Parks As A Strategy For Landscape Sustainable Development: The Case Of Arslantepe Mound (Malatya)", LAC2020+1, Landscape Archeology Conference, 8-11 June 2021.

PROJELER

- "Arslantepe Höyüğü ve Territoryumunda Arkeolojik Peyzajları Yenileme ve Yönetim Stratejisi Olarak Arkeolojik Park Modelinin Geliştirilmesi", 3501-Kariyer, Burslu, Yürürlükte, ARDEB, TOVAG-Tarım, Ormancılık ve Veterinerlik Araştırma Destek Grubu, 16.05.2018-15.10.2020 – (Bursiyer).
- Uluslararası Arslantepe Höyüğü Kazı Projesi, Ekip Üyesi (2018-2019).
- Antalya Hacımusalar Höyük Kazısı, Ekip Üyesi (Öneri) (2022).